

شەرقىي تۈركىستان

غازاتلىق يولدا غىزدىنىش

(3)

زۇلىفقار

شەرقىي تۈركىستان غازاتلىق يولدا غىزدىنىش

زۇلىفقار

غ. ئو. زۇلپىقار

شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق يولىدا ئۆزىنىش

(ئىلمىي، سىياسىي مەجمۇئە)

(3)

(كىتاپ تەمىنلەش مەنبەسى: ئەينەك تورى)

www.eynek.biz/torbaziri

شەرقىي تۈركىستان ھۆررىيەت نەشرىياتى

بۇ كىتاپنى بىرلا جۈملىگە
يىغىنچاقلاش مۇمكىن؛ كىتاپتىكى
كىتاپتىكى بارلىق ماقالىلارنىڭ
مەركىزىي ئىدىيىسى پەقەت شۇلا:
ئەگەر قايتا تىرىلىمىز
دەيدىكەنمىز، ئىدىئولوگىك
قۇرۇلمىمىزنى يېڭىدىن بەرپا
قىلىشىمىز شەرت، بۇنىڭ ئۈچۈن
ئەڭ كېرەكلىكى،
تەشۋىقات! تەشۋىقات! تەشۋىقات!

ھايات كۆرىشىدە يېڭىلىگەن مىللەتلەر، بۇ كۆرۈشتە
ئەڭ ئاز قەھرىمانلىق نەمۇنىسى كۆرسەتكەنلەر ۋە يا
پارازىتلارنىڭ ھىلىسىگە قۇربان بولغانلاردۇر. بۇ نۇقتىدا شۇنى
دېمەك مۇمكىنكى، بۇ يېڭىلىش — ئەقىل
كەمتۈكلۈككەدىن كۆرە، چىدام ۋە جاسارەت
كەمتۈكلۈككەدىن كېلىپ چىققاندۇر.

— ئادولنى گىتلىبىز: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى)

مۇندەرىجە

- 7..... بەزى «ئاشۇرۇۋېتىش» لىرىم ھەققىدە .....
- 20..... ئۆزىمىزنى ئۆزگەرتەيلى! .....
- 21..... تەشكىلاتلىنىش مەسىلىسى .....
- 34..... ئىستېتىك ئۆلچەملەردىكى ئاينىش ۋە يۆنلەندۈرمە .....
- 45..... مىللىي مۇستەقىللىق ئىدىيىمىزنىڭ ئاساسلىرى .....
- 64..... بىر ئاز سىياسەت ئۆگىنەيلى .....
- 92..... ئىستىخبارات ئېقى — سىياسىي ھۇشيارلىق مەسىلىسى .....
- 101..... يەنە تەشۋىقاتنىڭ قۇدرىتى توغرىسىدا .....
- 116..... ۋەزىيىتىمىز ھەققىدە تەھلىل ۋە قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار .....
- 130..... ئولىمپىك غەۋغاسىنىڭ ئىلھامى .....
- 136..... چەتئەللەردە مىللىي كىملىكىنى ئىپادىلەشنىڭ ئەقەللىي پۇرسەتلىرى ..
- 142..... ئۇيغۇرلاردا پىكىر كاسانچىلىقى .....
- 149..... خىتايلارنى پەس كۆرۈش روھىمىزنىڭ خاسىيىتى .....
- ئۇيغۇرلاردا «مەن» ۋە «بىز» نىڭ دىئالېكتىك بىرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇش زۆرۈر
154.....
- 158..... خىتاينىڭ دېموكراتىيىلىشىشى بىزگە نېمە ئېلىپ كېلىدۇ؟ .....
- 172..... ھىندىيانلار ۋە ئۇيغۇرلار .....
- 181..... «ئاپتونومىيە» چىلىك = تەسلىمچىلىك! .....
- 181..... سەپسەتنىڭ بارلىققا كېلىشى .....
- 184..... بۈگۈنكىلەرنىڭ قوبۇل قىلىشىدا كۆرسۈتۈلگەن سەۋەپلەر .....

- 186..... ئەسلى ھەقىقىي سەۋەپلەر.....
 «بىر كېمىدىكىلەرنىڭ تەقدىرداشلىقى»دىن تۇغۇلغان يېڭى ئىتتىپاق
- 187.....
- 189..... بۇلار مەلۇم بىر ئىدىيىگە ئىگە كىشىلەر مۇ؟
- 191..... رەت قىلىش ئاساسلىرىمىز.....
- 198..... خەلققە خىتاب.....
- 203..... «داھى» ۋە تەشكىلات ھەققىدە ئويلىغانلىرىم.....
- 214..... «...بۇزەكى مۇھاكىمە»نىڭ شەرھى ۋە مۇلاھىزىلەر.....
- 237..... قوشۇمچە (1).....
- 238..... جاسۇسلىقنىڭ بۈگۈنكى تەرەققىياتى.....
- 238..... قىسقىچە چۈشەنچە.....
- 240..... ماۋزۇغا كىرىش.....
- 244..... تەشۋىقات.....
- 249..... «ئەركە بالا» ئۇسۇلى.....
- 250..... جاسۇسلىق.....
- 252..... قارشى جاسۇسلىق (قارشى ئىستىخبارات).....
- 253..... ئاغدۇرۇمچىلىق ھەركەتلىرى.....
- 255..... يالغان خەۋەر تارقىتىش.....
- 255..... كۈنىمىزدىكى ئىستىخبارات تەشكىلاتلىرىغا دائىر قىسمەن مەلۇماتلار.....
- 258..... يىراقتىن RNM ئەسۋابلىرى.....
- 259..... ئىنسان مېڭىسىدىكى EEG ئوقۇيالايدىغان ئالاھىدە EMF جىھازى.....
- 259..... تېلېفون ئاڭلاش.....
- 260..... ئېلىكترونلۇق جاسۇسلىق.....
- 261..... سىبەر ئىستىخبارات.....
- 262..... تېلېفونلۇق (Echelon).....

- 262.....ئېلىكتروماگنىتلىق ۋە پىسخوترونىك ئوپىراتسىيىلەر.
- 263.....قورقۇنۇچلۇق قورال – ئېلىكترومېخانىك بومبا.
- 265.....زېمىن كونترولى ۋە ئىستىخبارات .....
- 267.....گېچىتىش .....
- 271.....يەر ئاستى تەشكىلاتلىرىنىڭ ھەرىكەت ئۆسۈلىرى - 1 .....
- 271.....ھىكايە توفۇش: .....
- 276.....مەخپىي يەز: .....
- 277.....«خەت ساندۇقى»: .....
- 279.....ئاخىرقى سۆز .....
- 281.....قوشۇمچە (2) .....
- شىنجاڭدىكى بۆلگۈنچىلىك مەسىلىسى توغرىسىدا يۈزەكى مۇھاكىمە
- 282.....
- 298.....پايدىلانغان كىتابلار .....

بەزى «ئاشۇرۇپتاش» لىرىم ھەققىدە

(كىرىش سۆز ئورنىدا)

ھازىرغىچە يازمىشلىرىمدا — كېيىنكى يىللاردىكى ئىنىقىلاپ ھەرىكەتلىرىمىز ھەققىدە توختالغان ماۋزۇلاردا — تىلغا ئېلىنغان ۋە سەلبىي تەرەپكە يۆلەپ ئىپادىلەنگەن بەزى «تارىخىي شەخسلەر» توغرىسىدىكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئوخشىمىغان كۆز قاراشلىرىغا، شۇنداقلا مېنىڭ ئىلگىرىكى كىتاپلىرىمنىڭ جىمكى سەلبىيلىكلىرى كولاپ چىقىرىلغان گەپ-چۆچەك تىپىدىكى ئىنكاسلارغا جاۋاپ بېرىش زۆرۈرىيىتى ھىس قىلىنىۋاتىدۇ.

ئالدى بىلەن شۇنى دەپ قويۇشۇم كېرەك: ئىسمى زىكرى قىلىنغان ئۇ ئەپەندىلەرنىڭ ھىچ بىرى بىلەن يېقىن دوستلۇقۇم بولمىغاندەك، شەخسىي زىددىيەتتىمۇ يوق؛ بار دېگۈچىلەر بولسا ۋە پالانى ئىش ۋەجىدىن ئۆچمەنلىك قىلىپ، شۇنداق قىلىۋاتىدۇ، دېگۈچىلەر بولسا، دېگەنلىرىنى دەلىللىسە، مەن يەنە شۇنىڭغا يارىشا جاۋابىمنى بېرىشىم مۈمكىن. ئەمدى دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، مېنى «ئاشۇرۇپتاش» تە ئەيىپلىگۈچىلەردە خالسىلىق بەكرەك ئاز: يا، ئۆزى ئاقلاشقا ئۇرۇنۇۋاتقان شەخس بىلەن خۇسۇسىي يېقىنچىلىقى، ئاغىنىدارچىلىقى،... بار؛ يا بۇ شەخسلەرنى سىرتتىن تونۇيدۇ، «داڭقىسى» نى كوچىدىن ئاڭلىغان ۋە «ئاشۇنداق ئۇلۇغ ئادەممۇ شۇنداق پوقنى يەرمۇ؟» تىپىدە مۇنازىرىگە ئارىلىشىدىغانلار.

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، شەخسىي مۇناسىۋىتىنىڭ يېقىنلىقىدىن ئادۋۇكاتلىق قىلماقچى بولۇۋاتقانلار خالسى ھېساپلانمايدۇ؛ بىۋاسىتە ئارىلىشىپ باقمىيالا، ئاڭلىغىنى بويىچە پىكىر قاتناشتۇرماقچى

بولۇۋاتقانلاردا بۇنداق سالاھىيەت يوق. يەنە بۇنداق خالسىلىقتىن يىراق بەزى ئەپەندىلەرنىڭ ئادەم باھالاشتىكى ئاجايىپ تۇتۇمىنى كۆزىتىدىغان بولساقمۇ، ئۇلارغا ئىشىنىش بالىلىق بولىدىغانلىقىنى دەلىللەيدۇ: ئوخشاش بىر ئادەمنى ئۆزى بىلەن ياخشى مۇناسىۋەتتىكى چاغدا «ئىنقىلاپچى» باھالسا، مۇناسىۋىتى يىرىكلەشكەن ھامانلا «مۇناپىق» دەپ جاكالايىدۇ.

ئەمدى ئەسلى گېپىمىزگە كېلەيلى. مەن ھەقىقەتەنمۇ خاتا قىلىۋاتامدىغاندىمەن؟ ياخشى ئادەملەرگە ئۇۋال قىلىۋاتامدىغاندىمەن؟ بۇ سوئاللار ھازىرغىچە كالىمدا قۇيۇندەك پىقىراپ تۇرىدۇ. چۈنكى مېنى ئىككىلەندۈرۈپ قويدىغان بەزى مىساللارغىمۇ دۇچ كېلىپ قالدىمەن. مەن قانداق تەپەككۈر قىلماي، ھەر بىرنىڭ ئاساسلانغان بىر مىسالى بولۇدۇ، يەنى، يېقىن بولغاندا ياخشى ئادەم، يىراقلاشقاندا يامان ئادەم شەكىلدە ئەمەس. ئەمما، خاتا ئوتتۇرىدا ئىكەن، بۇ ئادەملەرنى ئاقلاشنىڭ چارىسى يوق. پەقەت، «دەرىجىسىنى چۈشۈرۈش» (يەنى، مۇناپىق، خىتاي غالىپسى، دەۋەتمەي، بىر ئاز يېنىكەرەك قالىپاق بېرىش) پىراكتىكىسى ئېلىپمۇ بارىمەن تەپەككۈرۈمدە.

لېكىن شۇنىڭغا ئىشىنىڭكى، ھەر قېتىمدا يەنە ئاخىرقى خۇلاسىە ئاشۇنىڭغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ مۇنداق، بىر قىمارغا ياكى سانلىق زېھىن سىناش ئويۇنىغا ئوخشاپ كېتىدۇ: ئالاقىدار بىر تور بەت بار، sudoku. غەرىپتىكى بەزى گېزىتلەردە سۇدوكۇدىن ھەركۈنى بىر ئويۇن ئېلان قىلىنىپ تۇرىدۇ، ئىشقىلىپ، بۇ 81 كاتەكچىدىن ئىبارەت بولۇپ، بەزىلىرىدە سانلار بار، سان يېزىلمىغان بوشلۇقلارنى تولدۇرۇش كېرەك. تىك تەرىپىمۇ توققۇز، كۆندىلەك تەرىپىمۇ توققۇز بولغان بۇ كاتەكچىلەرگە بىردىن توققۇزغىچە بولغان سانلار ھەر بىر كۆندىلەك قاتار ۋە تىك قاتاردا بىر قېتىملا ئىشلىتىلىپ تولدۇرۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. يەنە ھەر ئۈچ-ئۈچلۈك گورۇپپىمۇ بار. تىك تەرەپ ئۈچ گورۇپپىيا، كۆندىلەك تەرەپ ئۈچ گورۇپپىيا. بۇنىڭدىمۇ سان تەكرارلىقى بولماسلىقى كېرەك. نەتىجىدە بۇ شۇنداق مۇرەككەپ تەلەپلىك ئويۇن بولغان بولۇپ، ھەر كاتەكچىگە چوقۇم

بەلگىلىك بىر سان چۈشۈشى كېرەككى، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىر سان ھەرگىز چۈشمەيدۇ: تىكسىنى توغرىلىساڭ، كۆندىلەڭدىن، ئۇنى توغرىلىساڭ، ئۈچلۈك گورۇپپىدىن چاتاق چىقىدۇ.

خۇددى شۇنىڭدەك، ھېلىقى «تارىخىي شەخسلەر» ھەققىدە ئىككىلىنىپ قالغان چاغلىرىمدا ئۇلارنى «بەك شۆھرەتپەرەست ئادەملەر بولغىنىدىن، «مېنىڭ راست» دەپلا مۇشۇنداق قىلدى» دەپ ئويلاپ باقمەن. ياق، «كۆندىلەڭگە» توغرا كەلدى-يۇ، «تىككىگە» رەپ كەلمىدى! «نىيىتى ياخشى بولسىمۇ، بىلىمسىزلىكىدىن مۇشۇنداق بولدى» دەپ باقمەن. بۇمۇ بەزى ئىشلىرىغا چۈشىدۇ، ئەمما بەزىلىرىگە رەپ كەلمەي قالىدۇ. «شەخسىي قارائىيەتچى، «قويمىچى» بولۇشى كېرەك، ھىسسىياتنى تاۋارغا ئايلاندۇرۇپ، پۇل ئۈندۈرۈۋېلىش ئويۇنى ئوينىغان!» بۇمۇ خېلىسىغا چۈشىدۇ، ئەمما يەنىلا بەزى ھەددى-ھەرىكەتلەرگە رەپ كەلمەيدۇ! دېمەك، ئاشۇ بەلگىلىك «سان» «بەلگىلىك كاتەكچە»گە چۈشمىگىچە، ئويۇن يېشىلمەيدۇ. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئىزدىنىش داۋام قىلىدۇ. ھەر يولۇققان يىپ ئۇچى ھېساپقا ئېلىنىدۇ. بىر كۈنىسى ھادىسىلەر (ياكى ھېلىقى ئويۇندىكى سانلىق كاتەكچىلەر) جامائەتكە سۇنۇلۇدۇ ۋە جامائەت بۇ ئويۇننى قانداق يېشىۋالسا ئۆزلىرىنىڭ ئىشى!

ئەمدى يازمىشلىرىم ھەققىدىكى ئىككىنچى تۈرلۈك ئىنكاس: ھەممىنى ئىنكار قىلىش!

بۇ «ئىنكاس» لارمۇ ھېچقاچان يېزىقتا ئىپادىلىنىپ باقمىدى. مېھماندارچىلىق داستانلىرىدا، ئورمان سەيلىسىدە كاۋاپ يېگەچ، يېقىنلارنىڭ غەيۋەت سورۇنلىرىدا، ئەڭ ئاممىۋىي تۈس ئالغىنى پەقەت توردىكى «پىت بازارلىرى» دا نامسىز تىللاش شەكلىدە. ئەسلىدە بۇ قەدەر بېچارىلىككە جاۋاپ بېرىپ ئولتۇرمىساممۇ بولاتتى، چۈنكى بۇنداق چۆپەندە «ئېغىز ئوبزورلىرى» نىڭ نېمە قىممىتى بولسۇن! «جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا» دېگەندەك، بۇنىڭغا يۆلەپ يەنە بەزى بىر گەپلىرىمنى دەۋىلىش زۆرۈرىيىتىدىن بۇنداق بىر جاۋاپقا ھازىرلىنىپ ئولتۇرۇپتىمەن.

كۆپچۈلۈك ئوقۇرمەنلەرگە مەلۇم بولغىنىدەك، مەن تور بېتىمدە ماقالە

ئېلان قىلىش بىلەن بىرگە، ئۆز ماقالىلىرىمغا قارشى بىر بەس - مۇنازىرە بارلىققا كەلتۈرۈشكە، تەنقىد ئاڭلاشقا، «چاۋامنى چىتقا يايىدۇرۇش» قا ئۇرۇنۇپ، كۆپ قېتىم مۇراجەتلەردە بولۇنغان بولۇشۇمغا قارىماي، ھېلىقى، قوسقى تويغاندىن كېيىن تاماق سىڭدۈرگەچ، ئۇلۇغۇر قۇرۇق گەپلەرنى قىلىدىغان جاناپلار ياكى خېنىملارنىڭ ھېچبىرىدىن سادا چىقمىغان ئىدى. «ئۆزەمنى تىللاتماقچى بولۇش» تەك تەلۋىلىكىمدىن مەخسىتىم: بەس - مۇنازىرە ئارقىلىق سىياسىي ئىستىقبالىمىزنىڭ ئەڭ توغرا يولىنى، ئەڭ توغرا مېتودىنى تېپىپ چىقىش؛ ھېچ بولمىغاندىمۇ، بۇنداق ئىلمىي بەس - مۇنازىرە ئارقىلىق خەلقنى تەربىيىلىگىلى بولۇدۇ، دەپ ئويلايتىم. بىر - بىرىگە قارشى ئىككى خىل پىكىر ياكى بىر پىكىرنى تەنقىد قىلغان، مۇھاكىمە قىلغان، مۇئەييەنلەشتۈرگەن، ... يەنە بىر ماقالە بولغاندىلا ئوقۇغۇچى ئۈچۈن «تاللىق باغ» بولغان بولۇدۇ. ئۇ، ئۇ يەردىن بىر ھەقىقەتنى تاللايدۇ. بەلكىم بىر نەچچە قېتىم خاتا تاللاپ تۇمشۇققا يەر، ئەمما ئاستا - ئاستا توغرىغا ھۆكۈم قىلىشنى ئۆگۈنۈدۇ؛ سىياسىي كالا پەيدا بولۇدۇ. بىرلا گۈل، بىرلا رەڭ، بىرلا كۆز قاراش، ... نىڭ بۇنداق جەلپ قىلىش كۈچى بولمايدۇ، تەربىيىلەش رولىدىنمۇ سۆز ئېچىش تەس. مانا شۇ نىيەتلەرگە كۆرە مەن ھەركىمنىڭ «ھەر تەرەپكە تارتىپ، تىتۈپتىش» نى ئۈچۈن ماقالىلىرىمنى ئوتتۇرىغا تاشلىغان بولساممۇ، بىر ئىلمىي ئىنكاس بولمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇلارنى شۇ بويىچە مۇقۇملاشتۇرۇپ، كىتاپ قىلىپ نەشىر قىلىشقا توغرا كەلگەندى.

دۇرۇس، بەزى تەنقىدلەر بولۇندى دېيىلسىمۇ، بۇ «تەنقىد» لەرنىڭ شىددىتىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭدا قىلچىلىك خالسىلىق بولمىغىنى، «يالىقنى قوغداش» تىپىدا، كۆز قاراشقا ئەمەس، شەخسكە قارشى مەيداندا تۇرۇپ قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنى ئېتىۋارغا ئېلىشقا ئەرزىدۇ دەپ قارىمىدىم. دوسلۇرۇممۇ ماڭا بۇنداق «تەنقىد» لەر ھەققىدە «پوققا چالما ئاتماسلىق» يولى تۇتۇشۇمنى تەۋسىيە قىلىشقان ئىدى، كونا لارنىڭ ھىكمەتلىك سۆزلىرىدىكى ھەقىقەتنى سەل چاغلىغاندەك،

«پوققا چالما ئېتىش» خاتالىقىنى ئۆتكۈزۈپمۇ قالغانىدىم ۋە بۇنىڭ «چاچراندىلىرى» ئەتراپىنى بىر ئېلىپ، بۇ ھېكمەتنى يەنە بىر قېتىم دەلىللىدى.

«ھەممىنى ئىنكار قىلىش» توغرىسىدا پەقەت شۇنى دەيمەن: ئەمىسە مۇئەييەنلەشتۈرگۈدەك نېمە بار؟ سىز جانابىي تەخسىر ماڭا كۆرسۈتۈپ بېرەلمەيسىز؟ بۇنى دېگۈچىلەر ئاساسەن بىرەر «مەنەسپتە» ئولتۇرغان چوڭلار بولۇپ، ئۇلار ئەسلىدە ماختىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى. ماختاي دېسەڭ، ماختىغۇدەك بىر ئىش ئوتتۇرىدا بولمىسا، ئوردا شائىرلىرىدەك، ئۇلارنىڭ مۇۋەپپىقىيەتسىزلىكلىرىنى غالىبىيەت دەپ ماختىشىم كېرەكمىدى؟ بۇنداق ماختىلىش تامايى، رىياكارلىقتىن بولۇپ، ئەگەر سەمىمىي نىيەتتە ۋەتەن ئۈچۈن ئىش قىلىدىغان ئادەم، ماختىلىشنى ئەمەس، قىتغىر كەتكەن يەرلىرىنىڭ كۆرسۈتۈپ بېرىلىشىنى تېخىمۇ بەك ئارزۇ قىلغان بولاتتى، كەمچىلىكلىرىنى تۈزۈتۈپ، تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ئىش قىلىش ئۈچۈن.

قايتا-قايتا شۇنىڭغا دىققەت قىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلىۋاتىمەن: ئەگەر بىر تىجارەتچى بىر يەردىن ياڭاق ئەكىلىپ سېتىشقا جابدۇۋاتقان بولسۇن (بۇ بىر مىسال)، كوچىدا شۇ مەھەللىنىڭ دەلدۈشلىرىدىن بىرى ئۇچراپ:

— ئاڭلىسام سىز بىر يەردىن ياڭاق ئەكىلىپ سېتىشقا جابدۇۋۇۋېتىپسىز، ھەرگىز شۇ پوقنى يېمەڭ! — دەپلا ئۆتۈپ كەتكەن بولسا، بىز بۇ تىجارەت ھەققىدىكى پىلانىمىزدا بىر ئويلىشىلمىغان چاتاقنىڭ بارلىقىنى ھىس قىلىمىز ۋە ھېلىقى دەلدۈشنى «ئۇنداق دەلدۈشلىر دەۋەرمەمدۇ!» دەپ ئىشىمىزنى داۋام قىلىشتىن قاتتىق ئەھتىياتتا بولىمىز. دەلدۈشنىڭ نېمىشكە ئۇنداق دېگەنلىكىنى، قانداق بىر زىياننىڭ ئۇچۇرىنى بىلىدىغانلىقىنى سوراپ دېگۈزمەستىن كۆزىمىزگە ئۇيقۇ كىرمەيدۇ، نېمە ئۈچۈن؟ تىجارىتىمىز جانىجان مەنپەئەتتىمىز! زىيان تارتىشتىن قورقۇمىز. ئەمما نېمىشكە مىللەتنىڭ

بىر ئىشنى قىلماقچى بولۇۋاتقانلار مانا شۇنداق ئەستايىدىل ئەمەس؟ نېمىشكە ئىنكاسلارغا، تەنقىدلەرگە قۇلاق سالمايدۇ؟ شۇنسى ئەمدى بەك ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك بولۇدۇكى، ئۇلار بۇ ئىشنى جانجان مەنپەئەتم دەپ قىلىۋاتقان ئەمەس! يەنى، رىياكارلىق، نام-ئاتاق چىقىرىۋېلىش ياكى ۋاقىتلىق پايدا قازىنىش، شەخسىيەت،... قىسقىسى، نىيەتتىكى ناپاكىلىق!

كۆپچۈلۈكنىڭ سەمدە بولسا كېرەك، مەن پىسخىكىمىزدىكى پىرىنسىپىز مادداچىلىق، «دېپلوماتچىلىق» نى تەنقىد قىلغانىدىم. بىر ئەقەللىي ئۇقۇم شۇكى، كىشى ئۆزى تەشەببۇس قىلغان ئىشقا ھېچ بولمىسا ئۆزى ئەمەل قىلىشى كېرەك، بولمىسا ئۆزىگە ئۆزى قارشى تۇرغان بولۇپ قالىدۇ، «ئەتى - مەتى يوق» سانىلىدۇ. مەن بىزدىكى پىرىنسىپىز ياخشىچاقلىقنى تەنقىد قىلىپ تۇرۇپ، يەنە ئۆزەم ھەممىگە ياخشى كۆرۈنۈش خىيالىدا مادداچىلىق قىلسام، مۇناپىقلىقنىمۇ كۆرمەسلىككە سالسام، «يامان بولۇپ قالسام مېنى تۈرگە چاقىرىدىغانلار ئاز قالارمىكىن» دېگەن تاما بىلەن ياخشىچاقلىق قىلسام، ئۆزەمنىڭ پىرىنسىپىغا ئۆزەم قارشى تۇرغان بولۇپ قالمادىمەن؟ مەيلى شۇ يامان كۆرۈپ قالغانلار كېيىن مېنى «ئۇلۇغ...» دەپ ماختىمىسا ماختىمىسۇن، ئەمما ھەقىقىي دېيىشتىن ھېچ چېكىنمەيمەن. كۆپچۈلۈككە ئايان بولغىنىدەك، ھەممە ئادەم ئۆزىگە گۇيا ھەق ئۈچۈن كۆرەش قىلىۋاتقاندەك قىلىسىمۇ، ھەق گەپ قىلغان ئادەمنى يامان كۆرۈش دۇنيا دۇنيا بولغاندىن بېرىلا مەۋجۇت بولۇپ كېلىۋاتىدۇ. ھەتتا ئاللاھنىڭ ھەقىقىتىنى ئېلىپ كەلگەن پەيغەمبەرلەر نېمە كۈنلەرنى كۆرمىدى؟

ھەقىقىي سۆزلەپ يېتىم قىلىش ھېچقاچان ھەقىقەتنىڭ ئوبرازىنى خۇنۇكلاشتۇرالمىدى، قىممىتىنى تۆۋەنلىتىۋېتەلمىدى!

ماختىلىش تاماينىڭ يەنە بىر ۋارىيانتى، «سەن چەتئەلدە ئىشنىڭ تايىنى يوق»، دەپ ۋەتەن ئىچىدىكىلەرنى ئۈمىدسىزلىككە پاتۇرئۇتسەن» دېگەن قالىپ. دېمەك، ۋەتەن ئىچىدىكىلەرنى ئېمىزگىلەر بىلەن گوللاپ،

سرتتا بىر ئىشلار بولۇۋاتىدۇ، يېقىن ئارىدا ئازاد بولۇمىز. دېگەن ئالۋۇن مىسالى ئۈمىدلەرگە باغلاش كېرەككەن! ئالداش، بىغەم، خىتەرچەم تۇرۇشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش كېرەككەن! بىخۇدلاشتۇرۇش كېرەككەن! بۇ قانداق مەنتىقە؟ ئەپەندىلەرنىڭ بۇ نەزىرىيەلىرىنى بىر ئاز شەرھىيلىشىنى بەك ئۈمىد قىلىمەن. مېنىڭچە كۈپچۈلۈكمۇ شۇنى كۈتسە كېرەك. چۈنكى يالغاننى ئاتماق ئاسان بولغاندىكىن، بۇ تازا بىزگە باپ كېلىدىغان كۆرەش يولى بولاتتى-دە، بىراق، بىز ئۇنىڭ قانداقسىگە پايدىلىق بولىدىغانلىقىغا ئىشەندۈرۈلسەك!

ئۈمىدسىزلىكنىڭ روھىي جەھەتتىن يېمىرىلىشكە سەۋەب بولۇدۇغانلىقىنى بىلگۈدەك ھالىم بار. ئەمما بۇ ئۈمىد بىرەر مەنتىقلىق سەۋەپكە تايانغان بولۇشى، ھېچ بولمىغاندا مەنىۋىيەتكە بىر ئەقىدىنى، بىر ئىدىيىنى چىڭ ئورناشتۇرۇش ئاساسىغا بەرپا قىلىنغانى ياخشى، ھەرگىزمۇ «چەتئەللەردە ۋەتەن ئازاتلىقى يولىدىكى كۆرەشلەر جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىپ كەتتى»، دېگەن يالغانلارغا گوللاش ئارقىلىق پەيدا قىلىنغان، ئىشەنچسىز ئۈمىد بولماسلىقى كېرەك! (بۇ ھەقتە كىتاپ ئىچىدە يەنە تەپسىلىي توختۇلۇمەن).

«مىللەت يوقۇلۇۋاتىدۇ»، دېگەن جاكالىرىمدا مەن نېمە دېمەكچىدەم؟ بۇنى توغرا نىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ياخشى قارشى ئالدى. يەنى، بۇ كىشىنى چۆچۈتكىدەك مۇدەھىش رېئاللىقتىن سەسكىنىپ ئۇيقۇلىرىنى ئاچقانلىقى، مەسىلىگە شۇ دەرىجىدە جىددىي قارالمىسا، ھاڭۋاقتىلىق بىلەن، ھەرىكەتسىز، تەدبىرسىز ئولتۇرۇۋەرسە چاتاق چىقىدىغانلىقىنى بىر قېتىم تونۇشتى. «مىللەت يوقالمايدۇ!» دېگەن ئۇلۇغۋار جاكانى دەپ قويۇش نەقەدەر ئاسان؟ خوش، قانداق؟ يوقالمايدىغاننىڭ شەرتلىرى، ئاساسلىرى نېمىلەر؟ بۇنى ئۇلۇغ قۇرۇق گەپلەر بىلەن، سۆز ئوينۇتۇش يولى بىلەن ئەمەس، كونكرىت، ئەمەلىي، جانلىق مىساللار بىلەن كۆرسەتمەك ئەلۋەتتە ناھايىتى ياخشى بولاتتى. ھېچ بولمىسا بىمەنىلىكتە ئۇچىغا چىققان ھالدا بولسىمۇ بىر ئاساس، سەۋەب، مەنتىقىي، ئەقلىي (ئەمەلىي بولمىسىمۇ) ئاساس، مەسىلەن:

«ناۋادا خىتايلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بېرىپ، بىزنى يوقتىۋەتمەي قالسا...» دېگەنچىلىك بولسىمۇ سەۋەپ كۆرسىتىلىشى كېرەك ئىدى. «ئەسكى تامدىن ھوشۇر چىققاندىك، تۇلۇمدىن توقماق چىققاندىك» لا بۇنداق جاكانى جاكالاشنىڭ پايدىسى نېمىدە؟ ھېچ بولمىغاندىمۇ قۇرۇق ئۈمىدلەر بىلەن خەلقنى گوللاپ تۇرۇشنىڭ ئۇلۇغۋار پايدىلىرى بولسىمۇ شەرھىلەنسە بىز شۇنىڭ بىلەن خۇددى ھېسامىدىنىڭ دېگىنىدەك: «بەربىر يالغان بولغاندىكىن، پىخسىقلىق قىلماي، يوغان- يوغان ئاتە!» دەپلا ئېتىشىمىزنى باشلاپ كەتسەك، بۇ ئىشقا بەكرەك يارايدىغانلىقىمىزغا كۆزۈم يېتىپ تۇرىدۇ. يەنە شۇنىمۇ قوشۇپ قوياي: مەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىل بولۇشىغا ئۈمىدۋار قارايمەن. ئەمما بۇ ھەرگىزمۇ كوتۇلداپ يۈرگەن جاناپلارنىڭ پەدىسىدە قۇرۇقتىن- قۇرۇق ئۈمىد ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ مەلۇم ئاساسلىرىنىمۇ كۆرسەتتىم ۋە كۆرسىتىۋاتىمەن. مەسىلەن: ئالدىنقى جىلدتا بېرىلگەن «شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىقىنىڭ مۈمكىنچىلىكى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىدا بۇنىڭ سىياسىي جۇغراپىيە جەھەتتىن قانداق ئاساسى بارلىقىنى كۆرسۈتۈشكە تىرىشتىم؛ يەنە جاسۇسلۇقنىڭ بۈگۈنكى تەرەققىياتى توغرىسىدا توختالغان ماقالىمىدە بۇنىڭ پەن - تېخنىكا جەھەتتىن مۈمكىن قىلىدىغان يوشۇرۇن ئامىللار بارلىقىدىن بىشارەت بېرىشكە تىرىشتىم. يەنە، بەزى ماقالىلىرىمدا بىر كۈچلۈك مەنئىيەت تىكلەش ئارقىلىق، ئۈمىدىنى يوقاتماي قەدىمىزنى پۈكمەي ياشىغىلى بولۇدۇغانلىقىنى، بۇ مەنئىيە ئۈمىدىنىڭ دىنىي ئەقىدىمىز ئاساسىغا بەرپا قىلىنىشىنىڭ شەرتلىكىنىمۇ دەپ ئۆتكەندىم. ھەرھالدا ئۈمىدكە سەۋەپ كۆرسۈتۈشكە تىرىشىۋاتىمەن. ئەمما سىز - مېنى ئۈمىدىسىزلىكنى تەرغىپ قىلىش قالىقى بىلەن تارتۇقلاشقا ئۇرۇنۇۋاتقان جاناپلار - «ئۈمىد» لىرىكىزگە بىرەر ئاساس كۆرسۈتۈپ باقتىڭىزمۇ؟

بەزىلەر مېنىڭ تەنقىدلىرىمنىڭ جىددىيلىك دەرىجىسىنى قەستەن بۇرمىلاپ، پەسكەشلەرچە، يۇرتۋازلىق نۇقتىسىدىن چۈشەندۈرۈپ، جامائەتنىڭ دىققىتىنى بۇرۇپتىشكە ئۇرۇندى. ئۇلار تەنقىدلەر ئىچىدە

يۇرتلۇقلۇرۇمدىن بەزىلىرىگىمۇ تېگىۋاتقىنىنى كۆرمىگەن ياكى ئەسلى مەخسەدى شۇم بولغىنى ئۈچۈن قەستەن كۆرمەسلىكىگە سىئالدى ۋە: «پالانى ھەققىدە نېمىشكە يازمايسەن؟» دېيىشتى. مەن تەنقىدلىرىمنى چاكنىلاشتۇرۇۋېتىشنى خالىمىدىم: باشقىلارنىڭ دىققىتى سىرتىدا قېلىۋاتقان ياكى «دېپلوماتلىق» بىلەن كۆرمەسكە سېلىنىۋاتقان ۋە ياكى جىددىيلىك دەرىجىسى دىققەتتىن چەتتە قېلىۋاتقان، ئەمما ناھايىتى موھىم، پىرىنسىپال مەسىلىلەر ھەققىدە يېزىۋاتمەن. ھەممە ئادەم بەس-بەستە تىللاۋاتقان، تىللىيالاۋاتقان، ئەسكىلىكىنى كۆرەلەۋاتقان، ئاللىقاچان «ئۇر!-ئۇر!»غا قالغان بىرسىگە مېنىڭمۇ تىغ كۆتۈرۈپ چىقىشىم شەرتىدى؟ مەنمۇ «يىپ بازىرىدىكى تەنقىدچى»لەر سېپىگە قوشۇلۇپ، ئۆزەمنى چۈشۈرۈشۈم كېرەكمىدى؟ ئەگەر كۆپچۈلۈكتە خۇددى شۇ قىزغىنلىق ھەرزامان، باشقا ھەر تۈردىكى پىرىنسىپال مەسىلىلەرگىمۇ شۇنداق سەزگۈر بولغان بولسا، باشقا ھەرقانداق «ئۇلۇغ»لاردىن ئەيمەنمەي، خۇددى شۇ قىزغىنلىق بىلەن تۇشمۇ-تۇشتىن تالىشىدىغان بولسىدى، بۇ قەدەر كۆپ تەنقىدىنى خۇددى كۆتۈرە ئالغاندەك مەنلا قىلىشقا توغرا كەلمىگەنمۇ بولاتتى.

بۇ داشقايناق مەزمۇنلارنىڭ ئومۇمخورى بولمىش ماۋزۇنىڭ يەكلىمەسلىكىدىن پايدىلىنىپ، يەنە شۇ مەسىلە ھەققىدىمۇ ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ ئۆتۈمەن: بۇ تەنقىدلىرىمنىڭ ئوچۇق جاكالىنىشى زىيانلىقمۇ؟ پايدىلىقمۇ؟ دېگەن مەسىلە.

بەزى سەمىمىي دوستلار بۇنداق مەسلىھەت بېرىشتى. تەنقىدلەرنى ئاممىۋىي شەكىلدە ئېلان قىلماي، تەنقىد ئۆبېكتلىرىنىڭ ئۆزىگە بىۋاسىتە خەت يېزىش، تېلېفون قىلىش، چەتتە تارتىپ قۇلىقىغا پىچىرلاش يولى بىلەن قىلساق تېخىمۇ پايدىلىق بولماسمىدى؟ جامائەت ئالدىدا، ئاممىۋىي تۈستە تەنقىد قىلىنغاندا، تېخىمۇ جەھلى قېتىپ، تەتۈرلىكى تۇتسا، كۆزلىگەن نەتىجىنى بەرمەي، تەتۈر نەتىجە بەرمەسمۇ؟

بۇ سەمىمىي پىكىر ھەقىقەتەنمۇ ياخشى كۆڭۈلدىن ئېيتىلغان.

ئەمما مېنىڭ جاۋابىم: مەن تەنقىد ئوبېكتلىرىنىڭ تەنقىد ئارقىلىق ئۆزگۈرۈدۈغانلىقىدىن ھېچ ئۈمىد كۈتمەيمەن. چۈنكى كەچمىشىمدە ئايرىم مەسلىھەت بەرگەن ۋە شۇندىمۇ دۈشمەنلىككە ئۇچرىغان تەجرىبىلىرىم بولدى. بىۋاسىتە ئۆزىگە دېيىش، تېلپۇن بىلەن دېيىش، يېقىنلىرى ئارقىلىق «سالام» ئېيتىش شەكىللىرىنىڭ كۆپىنى قىلىپ باقتىم، ھېلىمۇ بەزىلىرىگە قارىتا داۋام قىلىۋاتىمەن. ئەمما شۇنىڭغا كۆزۈم يەتتىكى، بۇ ئادەملەردىكى ئۇلۇغلۇق تاماسى، رىياكارلىق، مەنمەنلىك، بىنورمال شوھرەتپەرەستلىك... ئۇلارنىڭ تەنقىدىي پىكىر-مەسلىھەتلەرگە قۇلاق سېلىشىغا يول قويمىدۇ. بۇنداق قاتتىق بويۇنلۇق ئادەملەرنى تەنقىدلىرىم بىلەن ئىشلىرىغا تۈزۈتۈش بېرىدۇ، دېگەندىن تامامەن ئۈمۈدۈم ئۈزۈلگەن. شۇ سەۋەپتىن، بۇ خاتالار ھەققىدىكى تەنقىدىي مۇلاھىزىلىرىمنى ئاممىۋىيلاشتۇرۇش ئارقىلىق، كېيىنكىلەرگە ساۋاق قىلىشنى مەخسەت قىلدىم. يەنى كېيىنكى لېدىر (بۇلار ئۇنىڭ ھەققىدە بولمىغاچقا تېرىكىپ كەتمەي)، «ھە، بۇنداق قىلىش خاتا بولىدىكەن، قارشىلىققا ئۇچرايدىكەن...» دەپ دىققەت قىلىدىغان بولۇرمىكىن، دېگەننى ئۈمىد قىلىۋاتىمەن؛ باشقا ئەپكار ئاممە ئۈچۈن سىياسىي ھەققىدىكى ئاددىي ساۋات بولۇپ، بىر ئاز مەسىلە مۇلاھىزە قىلىش خاراكتېرى يېتىلدۈرۈشكە پايدىسى بولار دېگەننىمۇ ئۈمىد قىلىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ تەنقىدلەرنى «قۇلىقىغا پىچىرلاش» شەكلىدە دېمەۋاتىمەن. تەنقىد ھەققىدىكى تونۇش مەسىلىسى توغرىسىدا ئىلگىرىكى كىتابىمدىمۇ قىسمەن توختالغان ئىدىم. يەنى، بىر ئادەم ئۆزى ئاغزىدا دەپ يۈرگەن (يۈرىكىدىمۇ بارمۇ يوق، جەزم قىلماق تەس) سىياسىي غايىسىگە پايدىلىق تەنقىتنى تەتۈرگە ئېلىپ، تېخىمۇ قاشىيىپ، دېيىلگەننىڭ تەتۈرىنى قىلسا، بۇ ئادەم بىلەن ئاشۇ دەپ يۈرگەن غايىسىنىڭ مۇناسىۋىتىنى نېمە دەپ باھالىساق بولار؟ مېنىڭچە ئەمدى بۇ نۇقتىدا چۈشەنچە بېرىش يېتەرلىك بولدى.

يەنە بىر مەسىلىمۇ بار. مېنىڭ مۇلاھىزىلىرىمنىڭ قوبۇل قىلىنىشى ياكى چۈشۈنۈلۈشى مەسىلىسى.

بىر مۇلاھىزە مەڭگۈ پۈت تېرەپ تۇرالايدىغان ھەقىقەت بولۇشىمۇ مۇمكىن، بىر مەزگىللىك بولۇشىمۇ مۇمكىن. بۇ مۇئەللىپنىڭ شۇ مەزگىلدىكى چۈشۈنۈشىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، شۇ مەزگىلدىكى مۇناسىۋەتلىك ئامىللارغا باغلىق: شۇ مەزگىلدىكى كەيپىيات، سەۋىيە، ئېرىشىلگەن خام ماتېرىيال، ھەتتا خۇسۇسىي مايىللىق،... قاتارلىقلارنىڭ مۇقەررە تامغىسى بېسىلغان بولۇدۇ.

شۇڭا ئۇنىڭغا قاراشتا «مېنى (بىزنى) قوللاپتۇ» دەپ خۇرسەند بولۇشىمۇ بالىلىق بولغاندەك، «ماڭا (بىزگە) قارشى تۇرۇپتۇ»، دەپ چىچاڭشىپ كېتىشىمۇ ئوخشاشلا بالىلىق بولۇدۇ. بىر مۇلاھىزە (ياكى ئوبزور)نى بىر گۈل دېسەك بولۇدۇ: چاققاق ھەرلەر ئۇنىڭدىن زەھەر يىغىدۇ، ھەسەل ھەرىسى شىرنە يىغىدۇ؛ گويا ئۇنى سۇ دېسەك، بىر باغدىكى مىڭ تۈرلۈك مېۋە ئوخشاش سۈنى ئىچىسىمۇ، ئۆزىگە خاس تەم بىلەن مېۋە بېرىدۇ. يەنى، قوبۇل قىلغۇچى ئۇنىڭدىن قانداق پايدىلىنىدۇ؟ بۇ پايدىلانغۇچىغا باغلىق ئىش. بىر ئادەمدە ئىجادىي كالا بولسا، ئۇنىڭغا كۆرسىتىلگەن رەڭ قاپقارا بولغان تەقدىردىمۇ ئۇ ئاپپاق رەڭنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلەيدۇ. ئىجادىي تەپەككۈر ئۇنىڭ ئەكسىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا ئىمكان بېرىدۇ.

نورمالدا ساۋاق (دەرس) ئىككى تۈرلۈك بولۇدۇ: ئىجابىي ساۋاق، توغرىدىن-توغرا نەق مەھسۇلات؛ سەلبىي ساۋاق، تەتۈرسىچە پايدىلىنىدىغان مەھسۇلات.

مۇلاھىزە - ئوبزورلار ھەققىدە شۇنداقراق چۈشەنچىدە بولۇنسا بارلىق خاپىلىقلار تۈگۈگەن بولاتتى.

ھەركىم شۇنى بىلىدۇكى، بىر مېۋىنىڭ شويۇكى بولۇدۇ، ئۇرۇقى بولۇدۇ. بۇلارنى ئىلغىۋېتىپ، ئاندىن ئۇنىڭ يەيدىغان يېرىدىن پايدىلىنىمىز. بۇغداي تېرىساق، ئۇنىڭدىن نەق نان چىقمايدۇ. سامىنى بار، چالىرى بار. بۇلارنىڭ ھەممىسىدىن ئادالغاندىن كېيىنمۇ تېخى نەقلەشمەيدۇ، تۈگمەندە تارتىپ ئەكەلسەك، يەنە تاسقاپ بىرمۇنچە كېپىكىنى چىقىرىۋېتىشكە توغرا كېلىدۇ. تەنقىدىي ماقالىلار،

مۇلاھىزىلەر، كىتاپلار ھەققىدىمۇ ئەنە شۇنداقراق مۇئامىلىدە بولۇنسا، ھەممە خاپىلىق تۈزەلگەن بولاتتى.

تەنقىدكە بىزدەك بۇنداق تەتۈر پوزىتسىيە تۇتىدىغان باشقا خەلقلەر ناھايىتى ئاز. ھەممىمىز پەقەتلا ماختىلىش تاماسىدا. دۇنياغا مەشھۇر كىشىلەر ھەققىدە، دۆلەت سوراۋاتقانلار ھەققىدە نېمە گەپلەر بولۇنمايدۇ؟ ئەگەر ئۇلارمۇ مۇشۇنداق چېچاڭشىپ كېتىدىغان بولسىدى، ئۇلارنىڭ ئۇلۇغلىقى تۈگىگەن بولاتتى؛ بۈيۈك ئىشلارنى قىلىدىغان نۇرغۇن ۋاقتىنى زاپا قىلغان بولاتتى.

قىسقىسى، شۇنسى رېئاللىقكى، مەن گويا كاسساندرا^① نىڭ كۈنىگە قالدىم. قانداقتۇر بىر ئاپوللوننىڭ قارغىشى تۈپەيلى، سۆزۈم توغرا بولسىمۇ قوبۇل قىلىنمايۋاتىدۇ. ئەنە شۇ «ئاپوللو» نىڭ كىملىكى، مەسىلىنىڭ تۈگۈنى بولسا كېرەك!

ئالدىنقى كىتاپتا خەلقىمىزنىڭ ئىستىخبارات تۇيغۇسىغا كىچىككىنە بولسىمۇ پايدىسى بولارمىكىن دەپ، ئىزدەنگەنلىرىمدىن تۈگەللەنگەن ئازراق مەھسۇلاتىمنى سۇنۇپ باققان ئىدىم، ئومۇمەن ياخشى ئىنكاسلار بولدى. شۇنىڭ ئىلھامى بىلەن بۇ كىتاپتا تېخىمۇ كەڭراق ئىزدىنىپ، بۇ نۇقتىدا بىر باشلانغۇچ ساۋات بولسۇن دەپ ئويلىدۇم. شۇنىسىمۇ باركى، بۇنىڭغىمۇ «ئۆزى جاسۇس بولۇپ باقمىغان بولسا، جاسۇسلۇق ھەققىدىكى بۇ مەلۇماتلارنى نەدىن بىلەتتى؟...» تىپىدىكى خۇددى «ھۆل تامغا ئېشەك تەپكەندەك» «ئىنكاس» لارمۇ بولۇدۇغانلىقىنى بىلىپ تۇرساممۇ، يەنىلا زور كۆپچۈلۈكنى نەزەردە تۇتقاندا يەنىلا بۇ تېمىنى موھىم دەپ قارىدىم.

يەنە بىر مەسىلە، يازمىلىرىمدا ئەمەل قىلىۋاتقان ئىملا مەسىلىسى بولۇپ، بۇ يەردە شۇنى ئوچۇق دەپ قويۇش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلۇۋاتىدۇ. مەن

---

^① كاسساندرا — Cassandra — يۇنان مېتولوگىيىسىدە ترۇۋا پادىشاھىنىڭ قىزى، ئۇ ھەمىشە توغرا بىشارەت بېرىدىكەن، ئەمما ئاپوللوننىڭ دۈشمەنلىكى تۈپەيلى ھېچكىم گېپىگە كىرمەيدىكەن.

مەملىكەتتە ئېلان قىلىنغان ئاخىرقى ئىملا قائىدىسىگە پىكىرىم بولغاچقا تېخىچە تالاش- تارتىش قىلىپ تۇرۇۋاتىمەن. شۇڭا تىلشۇناسلىقنىڭ ئومۇمىي قائىدىسىگە خىلاپ كېلىدىغان يەرلىرىگە، مېنىڭ ئۇزۇن يىللىق يېزىقچىلىق ئەمەلىيىتىمدە خاتا ئىكەنلىكىنى جەزم قىلغان بەزى نۇقتىلاردا، ئومۇمىي تۈرك تىللىرى ئائىلىسىدىكى تىللارغا ئورتاق بولغان، ئەمما نېمىشكىدۇر كېيىنكى چاغلاردا بىز چەتنەپ كېتىۋاتقان بەزى نۇقتىلاردا ئۇ ئىملاغا ئەمەل قىلمايمەن. بۇ تېمىدا ئايرىم بىر ماقالىدە توختالدىم ۋە توردا ئېلان قىلدىم، شۇڭا بۇ كىتاپنىڭ مەزمۇنىغا جىددىي ئالاقىسى بولمىغان بۇ تېما ھەققىدە توختالمايمەن.

ئۆزىمىزنى ئۆزگەرتەيلى!

ئىنسان ئۆز- ئۆزىنى ياكى باشقا ئىنسانلارنى ئۆزگەرتەلمەيدۇ؟ بۇنىڭغا بىر ئېغىز سۆز بىلەن ئەلۋەتتە! دەپ جاۋاپ بېرىلىدۇ. ئەمما، قانداق؟ گەپ مانا شۇ يەردە. ھۆكۈمنى كەسمەكقۇ ئاسان، ئەمما ئۇنىڭ قانداق ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇدۇغانلىقى مەسىلىسى، جىددىي تەرەپ.

ئىنسانلارنى مەخسەتكە ئۇيغۇن شەكىلدە ئۆزگەرتكىلى بولۇدۇغانلىقى ھەققىدە باشقا ماقالىلىرىمدا مىساللار بېرىپ توختالغانلىقىم ئۈچۈن، بۇ يەردە يەنە ئۇنى دەلىللەشكە ئۇرۇنمىساممۇ، بۇ مەسىلە ھەل دېيىشكە بولۇدۇ. ئۆزگەرتىشكە بولۇدۇغانلىقى — ئۆزگەرتىلگەنلىكىمىز ئەقىللىرىدىن ئۆتسىلا بۇنىڭدىن نېمە قىلىشىمىزنىڭمۇ ئۇيۇقى كۆرۈنۈدۇ. يەنى، دۈشمەن ئۆز غايىسىگە ئۇيغۇن شەكىلگە كەلتۈرگەن ئىكەن، ئۇنىڭ ئەكسىنى نېمىشكە قىلغىلى بولمىسۇن؟! يەنە بىر تەرەپمۇ بار: قايسى تەرەپلىرىمىزنى ئۆزگەرتىش مەسىلىسى. تەبئىيىكى، نۆۋەتتە سىياسىي غايىمىزگە يېتىش يولىدا ئەڭ چوڭ توسالغۇ رولىنى ئويناۋاتقان ئاجىز تەرەپلىرىمىزنى ئۆزگەرتىشىمىز كېرەك. بۇنداق بىر ئابىستىراكىت جاۋاپمۇ يەنە ئانچە كۈچ كەتمەيدىغان ئاسان نەرسە. گەپ بۇنىڭ كىرىت جاۋاپلىرى: ئەڭ ئەجەللىك ئاجىز ھالقىلىرىمىز قايسىلار، ئەڭ ئەۋەل تۈزىتىشكە تېگىشلىكى قايسىلار... بۇلارغا جاۋاپ بېرىش بىر ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئىش ئەمەس؛ ھېچ بولمىغاندىمۇ، بىر ماقالىدا پۈتكۈزگىلى بولۇدۇغان ئاددىي ئەمەس. بۇلارغا كۈچۈمنىڭ يېتىشىچە، ئوقۇغانلىرىمىدىن ھاسىل بولغان ئىلھام ئارقىلىق كۆڭلۈمدە شەكىللەنگەن ۋە ھايات تەجرىبىلىرىم، كەچمىش-

كەچۈرۈمۈشلىرىمگە سېلىشتۇرۇپ، ھىسسى تەجربىدىن ئۆتكۈزۈلگەن دەسلەپكى تېزىلىرىمنى سۇنۇمەن.

تەشكىلاتلىنىش مەسىلىسى

تەشكىلاتلىنىش مەسىلىسىنى چۆرىدىگەن بەزى ماقالىلاردا ئىلگىرى بۇ جەھەتتىكى ئاجىزلىقلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا تىرىشقان ۋە تەشكىلاتلىنىشنىڭ زۆرۈرىي شەرتلىرى ھەققىدە يۈزە توختالغان ئىدىم. بۇ مەسىلە بىزنىڭ سىياسىي غايىمىز يولىدىكى ئەڭ موھىم ئىشلاردىن بىرى بولغاچقا، بۇ تېمىدا داۋاملىق ئىزدىنىش، چوڭقۇرلاپ بېرىش زۆرۈرىيىتى بار. ھەرقانداق بىر كولىكتىپ، مەخسەتكە يېتىش ئۈچۈن تەشكىلاتلىنىش شەرت ئىكەن، ئۇ ھالدا بىزنىڭ ئىشلىرىمىزنىڭ ئەپەشەشمەسلىكىنى مانا شۇ جەھەتتىكى ئاجىزلىقىمىزغا ئاتىماي تۇرالمىمىز. بىز ياكى ھېچ تەشكىلاتلىنالمىۋاتمىز، ياكى تەشكىلات قۇرغاندەك قىلساقمۇ، ئاشۇ دەسلەپكى رامكىسى پىتى، خۇددى يىگىلەپ قالغان ئۆسۈملۈكتەك، زورىيالمى توختاپ قالمىمىز.

بۇنىڭدا بىرمۇنچە ئامىل بار ئەلۋەتتە. تەشكىللىگۈچىنىڭ نىيىتى ۋە ئىقتىدارى مەسىلىسى، نوپۇز مەسىلىسى، تەشكىلاتقا قاتناشقانلاردا نىيەت، ساداقەت مەسىلىسى،...

گىتلىر مۇنداق دېگەن: «(لىدىر) ئاساسىي كۆز قاراشلار نۇقتىسىدىن بىر قېتىم خاتالىشىش سەۋەپلىك، ئىككىنچى قېتىم يەنە شۇ خاتانى تەكرارلىشى مۈمكىن. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ لىدىر پۇخرالارنىڭ ئىشەنچىنى قازىنىش جەھەتتە ياكى ئۆزىنى ئېتىراپ قىلدۇرۇش جەھەتتە تامادا بولۇشقا ھەقىقىي يوق.» «سىياسىي لىدىر ئۈچۈن مىللەتنىڭ دىنىي ئېتىقادى ۋە دىنىي مۇئەسسەسەلىرى ھەرقاچان قول تەككۈزۈلمەس بىر ھالدا قېلىشى كېرەك.»

«تەشكىلاتچى ھەممىدىن بۇرۇن بىر پىسخولوگ بولۇشى كېرەك. تەشكىلاتچى ئىنساننى بولغۇنچە قوبۇل قىلىشى كېرەك. بۇ جەھەتتىن تەشكىلاتچى ئىنساننى بىلىشكە مەجبۇر دۇر. تەشكىلاتچى ئىنساننىڭ قىممىتىنى كىچىك كۆرۈمەسلىكى كېرەك، زىيادە چوڭ كۆرۈمەكتىنمۇ ساقلىنىشى كېرەك. تەۋرەنمەس ھاياتى كۈچكە ئىگە بولۇشى شەرت بولغان تەشكىلاتچى بىر ئىدىيىنى يايماق ۋە ئۇ ئىدىيىنى مۇۋەپپىقىيەتكە ئېرىشتۈرىدىغان يولنى ئېچىشقا قابىل ئىنسان توپىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈشى زۆرۈر دۇر.»^①

تەشكىلات زورۇيۇش ئۈچۈن ئىنسانلارنى داۋاملىق ئۆزىگە تارتالايدىغان سىرلىق كۈچكە ئىگە بولۇشى كېرەك؛ ئىنسانلاردا ساداقەت تىكلىيەلىشى كېرەك. بۇلارغا قانداق ئېرىشىلىدۇ؟ قانداق قىلغاندا ساداقەت بەرپا قىلغىلى ۋە ئۇنى ئۆگمەس شەكىلدە ساقلىغىلى بولىدۇ؟ بۇلارنى بەزى ئىزدىنىشلىرىم ئارقىلىق يورۇتۇشقا تىرىشىپ كۆرۈمەن. ئالدى بىلەن تەشكىللەشنىڭ سىرى نېمىدە ئىكەنلىكى ئۈستىدە ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ.

تەشكىللەشنىڭ سىرى نېمىدە؟

«پىسخولوگىيىلىك شەرتلەندۈرمىگە ئاساسلانغان ... تەربىيە (مائارىپ)، كاندىداتلارنى پۈتۈن مەنىسى بىلەن غەلبە قىلىشقا باغلانغان بىر كوماندا ئويۇنچىسىغا ئايلاندۇرۇدۇ. ئومۇمەن، شەخسىيىتى كېيىنكى ئورۇنغا چۆرۈپ تاشلىنىپ، ھەتتا بەزىدە تامامەن يوق قىلىنىپ، قىممەتلىك بىر «كوماندا ئەزاسى» بولۇپ قالىدۇ.

«كىشىلەر، پىدائىيلىق بىلەن شەخسىيىتىدىن ۋە ئۆزىگە خاسلىقىدىن ۋاز كەچكەن ھامانلا، ئۆز تەقدىرىنىڭ ئۆزى تەۋە بولغان گورۇپپا بىلەن چىڭ باغلىق ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدۇ ۋە ئەڭ خەتەرلىك ۋەزىپىلەرنى ئۆز خاھىشى بىلەن قوبۇل قىلىشقا تەييار ھالغا كېلىدۇ. بۇ تۈر كىشىلەرنىڭ ئەڭ قىيىن شارائىتلاردا، ئۆزىنى گورۇپپىنىڭ باشقا

^① ئادولف گىتلىبەر: «كۆرۈشلۈرىم» (تۈركچە نەشرى).

ئەزالىرى ئۈچۈن قۇربان قىلىشتىن قاچمايدىغان ھالغا كېلىدىغانلىقىنى كۆرگىلى بولۇدۇ.

«بۇ ئۇسۇل بىلەن نورمال بىر كىشىنى، قانخۇمار بىر تېرورىست،... خەتەرلىك ۋە مەخپىي توپقا سادىق مالاىغا ئايلاندۇرغىلى بولۇدۇ.

«ھىچ شۈبھە يوقكى، قۇربان بېرىشنىڭ ئەڭ چوڭى كىشىنىڭ مۇستەقىل كىشىلىكىدىن ۋاز كېچىشىدۇر. ۋاھالەنكى، گورۇپ غايىسىنىڭ بىر پارچىسى بولۇندى، ئۇنداقكەن گورۇپپىنىڭ تەلەپلىرىگە بويسۇنۇلۇدۇ ۋە نىشانلىرىنى قوللاش كېرەك.»

دۇنيادىكى بارلىق مەخپىي تەشكىلاتلارنىڭ ئەزالىرى، «ئەزالىقنىڭ بېرىسىدە، ھاياتىنىڭ كۆپ ھاللاردا كۆرۈنمىگەن بىر ئوقتىن، بىر زەنجىرگە تەۋە ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ ئۈستۈن كۈچ تەرىپىدىن ئىش- ھەركىتى بەلگىلىنىدىغانلىقىنى ھىس قىلىشقا باشلايدۇ.»^①

«شەخس ھاياتىنىڭ قۇربان بېرىلىشى ئىرق ھاياتىنىڭ داۋامى ئۈچۈن زۆرۈرىدۇر.

«ئەمەلىيەتتە دۆلەتلەرنى ياراتقان ۋە ياشاتقان قۇۋۋەتلەرنىڭ نېمىلەر ئىكەنلىكى سورالسا، بۇلارنى شۇ ئىپادىلەرگە جەملەش مۇمكىن: شەخسنىڭ جامائەت ئۈچۈن پىداكارلىق روھى ۋە ئىرادىسى. بۇ پەزىلەتلەرنىڭ ئىقتىساد بىلەن ھېچقانداق ئورتاق تەرىپى يوقلۇقى مۇنداق بىر ئاددىي ئىش بىلەن ئاڭلىشىلىدۇ: ئىنسان ھېچبىر زامان ئىقتىساد ئۈچۈن ئۆزىنى پىدا قىلمايدۇ. يەنى، ئىنسان بىر ئىش ئۈچۈن ئەمەس، بىر ئىدىئال ئۈچۈن ئۆلۈدۇ.»^②

بۇ نەقىللەردىن شۇلار خۇلاسىلىنىدۇ:

سادىقلىق — شەخسلىكنىڭ يوقۇلۇشى؛ شەخسنىڭ ئۆزىنى مەلۇم گورۇھقا ياكى مەلۇم كوللىكتىپقا تەۋە دەپ بىلىشى؛ شەخسنىڭ

① "Texe Marrs: "Dark Majes !"

② ئادولفى گىتلېر: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى).

كېچىكلەپ يوقۇلۇشى، ئۇنىڭ ئەھمىيىتى بىر كۈللىكتىپقا باغلىق بولۇشتا ئىكەنلىكىنىڭ تولۇق ئېتىراپى.

تەشكىللىنىش (ياكى تەشكىلى «باغ» نىڭ مەھكەم بولۇشى) ئۈچۈن شەخسىي ئۆزلۈكنىڭ تۈگىشى ئەڭ بولمىغاندىمۇ مىنىمۇمغا چۈشۈشى شەرت. كۈللىكتىپ ئۆزلۈكنىڭ كۈچىيىشى شەرت.

ئىزاھ: «ئۆزلۈك» ئىككى تۈرلۈك بولۇدۇ: بىرى «مەن» دىن ئىبارەت شەخس ئۆزلۈكى؛ يەنە بىرى كۈللىكتىپ ئۆزلۈك («بىز» — بىر مىللەت، بىر دۆلەت، بىر پارتىيە-گورۇھ بىر ئىجتىمائىي-سىياسىي تەشكىلات، ئۇرۇقداشلار توپى، ئەڭ كىچىكى ئائىلىگىچە).

تەشكىللەشنىڭ سىرى: 1. كۈچ؛ 2. سىرلىقلىق.

سىرلىقلىق # قورقۇنۇچ (ھېيىقىش، تەپ تارتىش)؛

قورقۇنۇچ (ھېيىقىش، تەپ تارتىش) = ساداقەت؛

ساداقەت = شەخسلىكنىڭ يوقۇلۇشى، ئومۇمىيەت ئېڭىنىڭ تىكلنىشى دېمەكتۇر.

بۇ فورمۇلا مېنىڭچە ئىشەنچلىك. كۈچ بولمىسا توپنى تۇتۇپ تۇرغىلى بولمايدۇ؛ تەپ تارتىش (قورقۇش، ھېيىقىش) بولمىسا ساداقەت بولمايدۇ. ئۆزىمىز قورقۇدىغان ياكى ھېيىقىدىغان بىرسىگە ۋەدە قىلغان بولساق، بۇنى چوقۇم ئورۇندايمىز؛ ئانچە كۆزىمىزگە ئېلىپ كەتمەيدىغان بىرسىگە نىسبەتەن بۇنداق بىر مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى، مەجبۇرلۇق تۇيغۇسى ھىس قىلمايمىز. خۇددى شۇنداق، تۇرمۇشىمىزدا دۇچ كېلىدىغان نۇرغۇن ئىشلارغا سېلىشتۇرۇپ، توغرا- خاتاسىنى تەكشۈرۈپ كۆرسەك بولۇدۇ.

تەشكىللىنەلمەسلىكىمىزدىكى سەۋەپلەردىن بىرى پىسخىكىمىزدا بىرىككەن «قېيداش» — تەرسىگە تېپىش — خېمىغا يېنىش بولۇشى مۇمكىن. كوممۇنىست تۈزۈمىنىڭ مۇستەبىتلىكى، تەشكىلاتلىنىشقا يول قويماستىن، كوممۇنىست تەشكىلاتلىرىغا كىرىشكە زورلىشى، بۇنىڭغا قارشى پەيدا بولۇدىغان بىزالىق تۇيغۇسىدىن كېلىپ چىققان «قېيداش».

يەنە بىرى، ئۇزاق زامان كوممۇنىست ئىدىئولوگىيىسىنىڭ تەشۋىقات

ھۇجۇمى ئاستىدا روھىمىزنىڭ قۇرۇلمىلىرىدا كۆرۈلگەن بۇزۇلۇشتىن بولسا كېرەك. كوممۇنىستلار ئۆز تىلى بىلەن ماتىرىيال ئىستېتىكا ماتىرىياللىرىغا ئىدىئالغا ئىشەنمەسلىكىنى - كۆزى كۆرمىگەن، قولى بىلەن تۇتۇپ باققىلى بولمايدىغان نەرسىلەرگە ئىشەنمەسلىكىنى تەشەببۇس قىلىدىغان بولغاچقا، ئىنسانلارنىڭ ئەسلى روھىي قۇرۇلمىسىدىكى غايىپقا ئىشىنىش (دىنىي ئېتىقاتتىن ھاسىل بولغان كۈللىكتىن يوشۇرۇن ئالاق) - ئىدىئالغا ئىشىنىش ئاساسى يېمىرىلگەن ياكى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، مۇكەممەللىكىنى يوقاتقان. ۋاھالەنكى، تەشكىلات غايىۋىي بىر ئىدىئالنى مەخسەت قىلدۇ؛ بۇ مەخسەتنى كونكرېت ھالدا بۇگۈن كۆرسەتكىلى بولمايدۇ؛ بۇگۈنلا كىشىلەرنى ئۇنىڭدىن پايدىلاندىرغىلى بولمايدۇ؛ شۇڭا تەشكىلاتقا، ئۇنىڭ ئاشۇ كۆز يەتكۈسىز ئۇزاقتىكى مەۋھۇم غايىسىگە ئىشىنىدىغان ئادەملەر شەرت بولۇدۇ؛ تەشكىلات ئەزالىرى ئاشۇ كەلگۈسىدە يېتىش كۈزۈلەنگەن مەخسەت ئۈچۈن ئۇيۇشۇشلىرى كېرەك بولۇدۇ. ھەتتا مەخسەتكە يېتەلمەي ئۇڭۇشسىزلىققا ئۇچراش، پۈتۈنلەي ھاللا ك بولۇشلارمۇ كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈلۈپ، ئۇنىڭغىمۇ رازى بولغان ئادەملەردىن بولۇشى كېرەك. ئۇ ھالدا، غايىپقا ئىشەنمەيدىغان - ئىدىئالغا، مەۋھۇم بىر غايىگە ئىشەنچسىزنى يوقاتقان ئادەملەردىن قانداقمۇ تەشكىلات ۋۇجۇتقا كەلسۇن؟

زەھەرلىك چېكىملىك ئەتكەسچىلىرى (ياكى ھەرقانداق بىر قارا گورۇھ) نىڭ ئىش ھەرىكەتلىرىنى كۈزۈتۈدىغان بولساق، ئۇلار توغرا قىلمايۋاتقانلىقىنى بىلمەيمۇ قالمايدۇ. ئۇنداقكەن، دەبىدەبىلىك غايىلەرگە، ئۇلۇغۋار نىشانلارغا بولغان ئىشەنچىدىن ساداقەت تۇغۇلدۇ، دېيەلمەيمىز. ئەمما شۇنى كۆرۈمىزكى، ئۇلاردا تەشكىلگە نىسبەتەن ساداقەت بار، بىر چامادان پۇلنى كۆتۈرگۈزۈپ، ئۇزاق بىر يەرگە ئەۋەتسە، پۇلنى ئېلىپ قېچىپ كېتەي، دېمەستىن تاپشۇرۇلغان ئىشنى ئورۇنداپ كېلىدۇ، بۇنى تەمىن ئەتكەن ساداقەت، مەنىۋىي بىر غايىدىن ئەمەس، قورقۇش ۋە سىرلىقلىقتىن تۇغۇلۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈشكە بولىدۇ. بۇ

سىرلىق ۋە كۈچنىڭ، تەشكىللىنىشتىكى شەرت ئىكەنلىكىنىڭ بىر دەلىلى.

دۇنياۋىي ھاكىمىيەت قۇرۇش يولىدا ئەسىرلەردىن بېرى تىرىشىۋاتقان بەزى دۆلەت ھالقىغان تەشكىلاتلارنىڭ ئەزالىرىدىكى ساداقەتمۇ قورقۇش ۋە سىرلىقلىقتىن ھاسىل بولۇۋاتقانلىقىنى، ئەمدىلىكتە بولسا زورلىغۇچى كۈچمۇ بۇ ساداقەتكە تۈرتكە بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇپتۇمىز. بىر تەشكىلات ئەڭ ئەۋەل مەھەللىۋىي بىر نوپۇزنى شەرت قىلىدۇ (ئەڭ كەم دېگەندە. ئەگەر نوپۇزنىڭ دائىرىسى قانچە كەڭ بولسا تېخىمۇ كۈچلۈك بولىدۇ، ئەلۋەتتە)، ئەگەر نوپۇز تالانتلىق تەشكىللىگۈچى بولسا، ئەزالىرىدا بىر سىرلىقلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلىش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ ساداقىتىنى قولغا كەلتۈرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن نوپۇز كۈنسېرى يوغىنايدۇ. نوپۇزنىڭ يوغۇنۇشى، ئۇنىڭ ئەتراپىغا تېخىمۇ كۆپ ئادەم توپلۇنۇشىغا سەۋەب بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەتراپىغا توپلانغانلارنىڭ كۆپۈيىشى تەتۈر تاناسىپ ھالدا قارشى كۈچلەرنىڭ كىچىكلىشى دېمەكتۇر. بۇ ھالدا مۇقەررە بىر كۈچ بارلىققا كېلىدۇ. كېيىن قاتناشقانلار ئىچىدىن خالىمايدىغانلار بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇلارنىڭ ساداقىتى «كۈچ» نىڭ كۆرۈنمەس مەجبۇرلىشىدىن بارلىققا كېلىدۇ.

شۇنى ئەستىن چىقارماسلىق كېرەككى: «بۈيۈك نىشانلارغا قارىتىلغان بىر ھەركەتنىڭ خەلق ئاممىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى بۇزماسلىققا ئۈستۈن بىر سەزگۈرلۈك بىلەن دىققەت قىلىش زۆرۈر. ھەر بىر مەسىلىنى بۇ يۈزىدىن تەتقىق قىلىش ۋە قارارلارنى بۇ يۈزۈلۈشكە قارىتا توغرىلىماق كېرەك. بۇنىڭ بىلەن بىللە خەلق ئاممىسىغا قارىتا تەسىرىنى ئاجىزلاشتۇرۇدۇغان ئېلىمىنتلارنىڭ ھەممىسىدىن ساقلىنىش كېرەك. بۇ ھال خەلق قەلبىنى ئوۋلاش ئۈچۈن ئەمەس، ھېچبىر بۈيۈك پىكىر، مەيلى قانچىلىك مۇقەددەس بولسا بولسۇن، خەلق ئاممىسىنىڭ كۈچى بولمىسا ئەمەلىيەتكە ئايلىنىش ئىمكانىغا ئىگە

بولمايدىغانلىقىدىندۇر.^①

بەزى ھايات تەجرىبىلىرىمىز شۇنى كۆرسەتتىكى، بەزى ئىنقىلاپچىلار دۈشمەننىڭ قولىغا چۈشكەن ھامانلا، جىمكى ۋەدە قەسەملىرىگە ھەتتا ئاللاھ نامىغا بېرىلگەن قەسەم بولغىنىغىمۇ قارىماي، ناھايىتى چاپسانلا دۈشمەننىڭ تەلەپ قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى تاپشۇردى. بەزى مۇناپىقلار ئىنقىلاپچىلارنىڭ قولىغا چۈشكەندە بولسا، ئەسلى خوجايىنلىرىغا سادىق قالدى، مۈمكىن قەدەر ئەپچاچتى گەپلەر بىلەن ئالداپ قۇتۇلۇپ كېتىش ئۇرۇنۇشىدا بولدى. بۇ ئۇلار تەۋە بولغان «كۈچ»نىڭ دەرىجىسىدىن تۇغۇلۇۋاتقان تالاش ئىدى. ئاۋالقىسىنىڭ ساداقەتسىزلىكىنىڭ سەۋەبى ھەرگىزمۇ ئەسلىدىن مۇناپىق تەبىئەت بولغانلىقىدىن ئەمەس، ئۇ قارشىسىدا قورقۇنۇچلۇق بىر دۆلەت كۈچىنى كۆرۈۋاتقانلىقى، ئارقىسىدىكىلەرنىڭ بولسا، يامان كۈنگە قالسا ئىگە بولالايدىغان، ساتقىنلىق قىلسا جازالىيالايدىغان كۈچى يوقلۇقىنى تەبىئىي تۇيغۇلىرى ئارقىلىق ھىس قىلغان، سېلىشتۇرغان ۋە كېيىن قارارنى تاللىغانلىقىدىندۇر.

كېيىنكىسىنىڭ (ئىنقىلاپچىلارنىڭ قولىغا چۈشكەن مۇناپىقنىڭ) خوجايىنىغا ساداقەتتە قېلىشى، ئارقىسىدىكى كۈچنىڭ زورلىقى، ئەگەر بۇلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلالماي ئۆلگەن تەقدىردىمۇ، ئائىلىسى ۋە كېيىنكى ئىشلىرىنىڭ بىر ئىگىسى بارلىقى ئىشەنچى؛ ئالدىدىكى كۈچنىڭ زەئىپلىكى، ھەتتا مۇناپىق دەپ تۇتقان تۇرۇپمۇ، شۇ باھاسىغا بەك ئىشەنچ قىلالمايۋاتقانلىقىدىكى ئاجىزلىق، يۇمشاق كۆڭۈلۈكلۈكۈدىكى قۇتۇلۇشقا ئىلھام بولۇدۇغان يوقۇق، ئۆلتۈرۈۋېتىشكە كەسكىن جورۇتى بولۇشنىڭ ناتايىنلىقى، قاتارلىقلار ئۇنىڭغا چىڭ تۇرۇش، ئالداپ قۇتۇلۇپ كېتىش قارارنى بەرگەن.

بۇلاردىنمۇ شۇنى كۆرۈش مۈمكىنكى، ساداقەت پەقەت مەنەۋىيەتكە ئۇلۇغۋار بىر غايىنى ئۆزلەشتۈرۈش بىلەنلا ئىشقا ئېشىشى ناتايىن. قۇرۇق

^① ئادولۇ گىتلىپەر: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى).

مەۋھۇمىيەتكىلا تايانغان قەسەم- ۋەدىلەر رېئال توسالغۇغا دۇچ كەلگەندە دەرھال ئىلگىرىكى تاللاشلىرىنى قايتا تەھرىرلەشكە مەجبۇر قىلىدۇ. زورلىغۇچى كۈچنىڭ شەرت بولىشىدىكى سەۋەپ بۇ.

ئەمدى گەپ، زورلىغۇچى كۈچنىڭ ئاسان ئەمەسلىكى ھەممىمىزگە ئايان. ئۇنىڭغا ئېرىشكۈچە قانداق قىلىش مەسلىسى داھىنى شەرت قىلىۋاتقان موھىم مەسلىدۇر. چۈنكى زورلىغۇچى كۈچكە ئېرىشكەندىن كېيىن داھىيانە دانالىق بولمايمۇ توپىنى تۇتۇپ تۇرغىلى بولۇشى مۇمكىن.

ئۇنداقتا ئاشۇ دەسلەپكى باسقۇچتا توپىنى ھاسىل قىلىش، تۇتۇپ تۇرۇش بىلەن بىللە ئۇنى كۈنسېرى زورايتىش ئۈچۈن نېمىگە تايىنلىدۇ؟ بۇ داھىيلىق تالانتىنى شەرت قىلىۋاتقان نۇقتا بولغانلىقى ئۈچۈن ئەڭ موھىمدۇر. بۇ باسقۇچتا كۈچ بولمىغانلىقى ئۈچۈن، سىرلىقلىق ئارقىلىق بولۇدۇ. سىرلىقلىقنىڭ ھاسىل بولىشى ئۈچۈن، داھى، (ئەڭ كەم دېگەندىمۇ) ئۆز جامائىتى ئالدىدا بىر پەزىلەت ئىگىسى سۈپىتىدە كۆرۈنۈشى كېرەك بولۇپلا قالماي، ئۇنىڭ بارلىق تەشۋىقات مېخانىزمى ئۇنى شۇنداق كۆرسۈتۈشكە، ئۇنىڭ ئۈچۈن نوپۇز قازىنىشقا، ئۇنى سىرلىقلاشتۇرۇشقا خىزمەت قىلىشى شەرت. ئەمما بۇ داھىينىڭ ئەمەلىي ئىپادىلىرى بىلەن كۈچلۈنۈپ، دەلىللىنىپ تۇرىشى كېرەك. ئۇنىڭ نوپۇزىنى چۈشۈرۈشكە ئۇرۇنۇدۇغان ئىچكى رىقابەتچىلەر ئەڭ خەتەرلىك بولۇپ، بۇنداقلار دەرھال چەكلىنىشى شەرت. بۇنىڭدا داھى نوپۇزىنى قوغداش ئۈچۈن ئۆزى ئوتتۇرىغا چۈشۈۋالماي، لېدىرلىق سالاھىيىتىنى ساقلىشى، ئەتراپتىكىلەر ئۆكتىچى كۈچلەرگە زەرە بېرىشى ناھايىتى موھىم. ئەگەر بۇنداق بولمىغاندا داھىنىڭ پەزىلىتى گۇمان تۇغدۇرۇپ، ئۇنى يۆلەپ ئىگىزلەش ئۇرۇنۇشلىرىنى يوققا چىقىرىۋېتىدۇ. سىياسىي «يا مەن، يا سەن!» دېمەكتۇر. شۇڭا سىياسىئون يۈز- خاتىرىچى بولسا ئۇنىڭ سىياسىئونلۇق ھاياتى بەك قىسقا بولۇپ قالىدۇ. ئۇ بىر قاپلان بولىشى كېرەككى، تېرىسى گۈزەل، قىممەتباھا، ئەمما رەھىمسىز.

سىرلىقلىق ھەققىدە كەسكىن بىر ئىلاۋە بېرىشىم زۆرۈر:

سەرلىقلىق ھەرگىزمۇ لېدىرنى ئەپسانىيلاشتۇرۇش، ئىلاھلاشتۇرۇش، مۆجىزىيە كۆرسۈتۈش ئۇرۇنۇشلىرى ئەمەس، چۈنكى بۇنىسى بەك ئاسانلا كۆلىكىگە سەۋەپ بولۇدۇ؛ سەرلىقلىق، كىشىلەر سېنىڭ قولۇڭدا زادى قانچىلىك ئىمكان بار، قانچىلىك ئادىمىڭ بار، سىر بولسۇن، ئۇلار سېنىڭ يوشۇرۇن ئىمكانلىرىڭ ھەققىدە ھەمىشە ئەمەلىيەتنىڭ ئۈستىدە پەرەز قىلىشقا يېتەكلىنىشى كېرەك دېگەنلىكتۇر.

ئاساسىي تېمىمىز بولغان ئۆزىمىزنى قانداق ئۆزگەرتىش مەسىلىسىمۇ، سىياسىي ئىشلىرىڭ تەشۋىقات مېخانىزمى ئۈستىگە ئالدىغان بىر ۋەزىپە بولۇپ، ئەڭ دەسلەپكى كىچىك گورۇپپا ھالىتى خارىج، تەشكىلات ئۆزىگە مۇۋاپىق كىشىلەرنى تاللىمايدۇ، ئەكسىچە ئۆز غايىسىگە ئۇيغۇن جامائەتنى ئۆزلىرى «ياساپ چىقىدۇ». يەنى، تەشۋىقات ئارقىلىق، ئىنسانلارنى ئۆزگەرتىدۇ، ئۆزى نىشان قىلغان غايىگە ئۇيغۇن شەكىلدە قايتىدىن شەكىللەندۈرۈپ چىقىدۇ. «تەشۋىقات قانچىلىك شىددەتلىك بولسا تەشكىلاتمۇ شۇنچىلىك تېز سۈرئەتتە چوڭىيىدۇ»^① كەڭ جامائەت مەخسەتكە ئۇيغۇن قايتا شەكىللەندۈرۈلمەي، ئىنسانلار ئىچىدىن ئۆزىگە مۇۋاپىق كېلىدىغانلارنى تاللاشقا قالسا، بۇنداق تەشكىلاتنىڭ كېڭىيىش ئىمكانى بەك تار بولغان بولۇدۇ. چۈنكى ئوخشاش پىكىرگە ئىگە ئىنسانلارنى ئىزدەپ تېپىش ناھايىتى تەس ۋە كۆپ ھاللاردا بۇنداقلىرىمۇ مەلۇم زامان ياكى ماكاندا مۇخالىپ قاراش ئىپادىلىشى، دۈشمەنگە ئايلىنىپ كېتىشى مۇمكىن.

مۇناسىۋەتلىك ماقالىلىرىمدا بىزنىڭ تەشۋىقات ئارقىلىق قانداق قورقۇنۇچلۇق تۈردە ئۆز مەنپەئەتلىرىمىزگە زىيانلىق، دۈشمەنگە پايدىلىق بولغان روھىي ۋە ئىدىيىۋىي شەكىلگە كەلتۈرۈلگەنلىكىمىزنى دەلىللەپ ئۆتكەن ئىدىم. بىزنىڭ گۈزەللىك ئۆلچەملىرىمىزنىڭ تەتۈر قىلىۋېتىلىشى مۇمكىن بولغىنىدىن، پايدىلىق تەرەپكە قارىتىپ ئۆزگەرتىشكەمۇ بولۇدۇغانلىقى قىياس قىلىنىدۇ. بۇ پەقەت قارىمۇ قارشى

^① ئادولنى گىتلىپ: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى).

تەشۋىقاتلارنىڭ تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە باغلىق.

شۇنىڭغا بەك ئەپسۇسكى، بۈگۈنگىچە لېدىرلار بىر تەشۋىقات مېخانىزمى بەرپا قىلالمىدى ۋە بۇنىڭ ئۈچۈنلا قىلغان ئىشنىڭ تايىنى بولماي، يىللارچە بىر ئىزدە تۇرۇۋاتىدۇ. چەتئەل دۆلەت رەھبەرلىرى بىلەن بىرنەچچە مىنۇتلۇق كۆرۈشۈشلەر مىللەت تەقدىرىگە ھېچقانداق ئىجابىي ئۆزگۈرۈش ئېلىپ كېلەلمەيدۇ. (چۈنكى بۇنداق كۆرۈشۈشلەر شۇ دۆلەتنىڭ ئۆز مەنپەئەتى ئۈچۈن، دۈشمەنلىرىمىزگە قارىتا «رەشىققە مۇپتىلا قىلىش ئارقىلىق سۆيگۈنى كۈچەيتىش» ئۇيۇنىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. شۇڭا ئۇلار بۇ ئىشتا بەك ئەستايىدىل پوزىتسىيىدە بولمايدىغانلىقى، پەقەتلا قارشى تەرەپنى قىزغاندۇرۇشنىلا مەخسەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، كۆرۈنۈش، تەشۋىقات ئورنىكى يارىتىشلا مەخسەدى بار. شۇ مىنۇتلاردىن كېيىنلا ئۇلار بىزنىڭ ھەققىمىزدە تامامەن خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ ئولتۇرمايدۇ) شۇڭا ئۇنى چوڭ ئىش دەپ بىلىۋېلىش ناھايىتى ئېغىر خاتالىقتۇر. بىرىنچى چوڭ ئىش ئۆز خەلقىنى ئۆزگەرتىمەكتۇر. تەشۋىقاتنى بىرىنچى دەرىجىلىك موھىم ئورۇنغا قويىمىغان تەشكىلاتچى غەلبە قىلىشنى خىيال قىلمىسىمۇ بولۇدۇ. چۈنكى، بىر مىللەتنىڭ ئىشى باشقا بىر دۆلەت تەرىپىدىن پۈتكۈزۈپ بېرىلمەيدۇ. ھەرقانچە يارىماس بولسىمۇ شۇ خەلق ئۆز تەقدىرىنىڭ بەلگىلىنىشىدە ئاساسلىق ئامىلدۇر. بۇ نۇقتا ئېتىراپ قىلىنىدىغان بولسا، ئىچكىي تەشۋىقات بىرىنچى موھىم ئىش ئىكەنلىكىمۇ راست بولغان بولۇدۇ.

دېمەك، ئۆزىمىزنى ئۆزگەرتىشنىڭ زۆرۈرىيىتى ئېتىراپ قىلىنىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا بىر تەشۋىقات مېخانىزمى بەرپا قىلىش بۈگۈنكى كۈندىكى بىرىنچى دەرىجىلىك موھىم ئىش ئىكەنلىكىنى تەن ئېلىش كېرەك. ۋەتەن ئىچىدىكىلەرنى تەدرىجىي ئۆزگەرتىش بولسا رادىئونى شەرت قىلىدۇ. ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك، بۈگۈنكى رادىئونىڭ قۇرۇلمىسى بۇنىڭغا ئىمكان بەرمەيدۇ. بۇ يەردە ئىككى تۈرلۈك جامائەت بارلىقى پەرەز قىلىنىدۇ: بىرى ئاڭسىز ياكى ئاڭلىق تۈردە سېتىۋېلىنغانلار؛ ئىككىنچىسى قوساق بېقىش ئۈچۈنلا كۆلدۈرلەپ

يۈرگەنلەر. موھىمى ئۇنى يۆنلەندۈرىدىغان تەشكىلى قۇرۇلما بولۇپ، ئۇنىڭ بېشىدا ئوت يۈرەك بىر ۋەتەنپەرۋەر ئولتۇرمىغىچە بۇ تەبىئىي ئىمكانىيەتلەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش ئۈمىدى كۈتۈلمىسىمۇ بولۇدۇ. ئۇمىدى تەشكىلاتلار تەشۋىقاتتا بىر-بىرىنى ئەمەس، ئورتاق دۈشمەننى نىشان ئېلىشى، ئۆز خەلقىمىزنى تەربىيەلەش ئۈچۈن قىلىشى كېرەك. بۇ گەپ يەنە بىر مەسىلىنى تۇغدۇرىدىغاندەك قىلىدۇ: تەشكىلاتلارنىڭ ھەممىسى بىرلەشمەسە، قانداقمۇ بىردەك ئىدىيە بىلەن تەشۋىقات قىلىنىدۇ؟ قانداقمۇ بىردەك ھەرىكەت قىلغىلى بولۇدۇ؟

بۇ سوئاللار خېلى ئادەملەرنى تەمتىرتىدۇ. ئوخشىمىغان كۆز قاراشتىكىلەرنى بىرلەشتۈرۈش پىكرى يارىلىشتىنلا خاتا پىكىر بولۇپ، بۇنداق بىر بىرلىشىشنىڭ ئەمەلىيەتتە شەكىللۈۋالدىقتىن باشقا نەرسە بولمايدىغانلىقىنى بەزى ماقالىلىرىمدا تارىخىي مىساللار ئارقىلىق دەلىللىگەن ئىدىم. شۇڭا، ئەگەر تەشكىلاتلاردا مۇستەقىللىققا قايتا ئېرىشىش ئارزۇسى راست بولۇدۇغانلا بولسا، بۇنداق بىرلىشىشكە زورلاش بىلەن، ئىچكىي يېمىرىلىش ئېلىمىنتلىرىنى ئۆزىدە ساقلىغان سۈنئىي بىر بىرلەشمىنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق بولۇپلا قالماي، بىزدەك بىر مىللەت ئۈچۈن ھەتتا خەتەرلىك.

بۇنىڭغا قارىتا بەزىلەر، بىرلەشمەسەك ياردەم بېرىدىغانلارمۇ كىمنى ئاساس قىلىشىنى بىلمەي قايىمۇقۇپ، ياكى بۇ ھالىتىمىزدىن ئۈمىدسىزلىنىپ، ياردەم بېرىشتىن يالتىيىشى مۈمكىن، دېگەننى باھانە قىلىپ، چوڭ بىرلىشىش شۇئارىنى قۇۋۋەتلەندۈرىدۇ. لېكىن، بىز بىلىدىغان مىساللاردا شۇ نەرسە ئېنىق كۆرۈلۈدۈكى، ياردەم قانداقتۇر بىزنىڭ ئوبدانلىقىمىزغا، بىزنىڭ پايدىمىزنى كۆزلەپ بېرىلمەيدۇ. ئەكسىچە ياردەم بەرگۈچىنىڭ مەنپەئەتىنى چىقىش قىلىدۇ. شۇڭا، ۋاقتى-سائىتى كېلىپ، ياردەم بېرىش مەجبۇرىيىتى تۇغۇلسا، ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدا ياردەم بېرىلىدۇ. مەسىلەن: رۇس- ئافغان ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئافغانىستانلىقلار يەتتە ئايرىم پارتىيە گورۇھ ئۇرۇقداشلىق توپىغا بۆلۈنگەن ھالدا ئىدى. ھەر بىرى ئۆزىنى ئەڭ مۇناسىپ دەپ ھېساپلايتى

ۋە باشقىلارنى ئەيپلەيتتى. بۇ ئەسلىدە كەلگۈسىدىكى دۆلەت ھاكىمىيىتىنى تالىشىش رىقابىتى بولۇپ، شۇ مەزگىل ئۈچۈن ئىككىلىمچى ئامىل ئىدى. بىرىنچىسى تاشقىي دۈشمەننى قوغلاپ چىقىرىش ئىدى. ئافغانلارنىڭ پارتىيە گورۇھلىرى مانا شۇ ئورتاقلىقتا تالاشمىدى، ئىچكىي زىددىيەتلىرىدىن قەتئىينەزەر، ئاساسىي غايىدىكى ئورتاقلىقنى چىقىش قىلىپ، ھەممىسى ئۆز ئالدىغا سوۋېت تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى كۆرەش قىلدى. چەتئەل كۈچلىرى ئۇلارنىڭ بىرلىشىشىنى شەرت قىلماستىن، ھەممىسىگە ياردەم بەردى.

بۇنىڭدىن كۆرۈنۈشىدە بولۇدۇكى، بىر قوماندانلىق ئاستىغا ھەممىنى بىرلەشتۈرۈش ئۈچۈن زورۇقۇپ ئۇرۇنۇش ۋاقىت ئىسراپچىلىقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. مىللىي مۇستەقىللىقنى غايە قىلغان تەشكىلاتلارنىڭ ئۆز مۇستەقىللىقنى ساقلىغان ھالدا ئۆزئارا خىزمەت مۇسابىقىسى شەكىلدىكى رىقابىتى تېخىمۇ پايدىلىق بولۇشى چوقۇم. ئەمما، ئاساسىي مەخسەتنى قويۇپ، ئىچكىي زىددىيەت كۈچلەنمىغان تەقدىردە.

تەشۋىقاتلارمۇ مانا شۇ قاراش ئاساسىدا بولۇش كېرەك. تەشۋىقاتلاردا ئىچكىي زىددىيەتلەر تاتىلانماسلىقى، ۋەزىپىلەر ئۆز رېتى بويىچە ئىدىيىلەرگە سىڭدۈرۈلۈشى كېرەك. مەسىلەن: بۈگۈنكى بىرىنچى نىشان نېمە بولسا، ئۇ ھەقتە تەكرار توختۇلۇش، قەلب تېرەنلىكلىرىگە قەدەر سىڭدۈرۈش؛ ھەرگىزمۇ ئەتىنىڭكىنى ئارىلاشتۇرۇپلاش، تالاش-تارتىش قىلىشتەك بالىلىقنى قىلماسلىق. مەسىلەن: يېقىن ئۆتمۈشۈشمىزدىكىدەك، «سەۋىدىن خەۋەر يوق، گۈرۈچ دەم يەپتۇ» پەدىسىدە، كەلگۈسىدىكى دۆلىتىمىزنىڭ سىياسىي تۈزۈمىنىڭ نېمە بولۇشىنى تالىشىشتەك تەلۋىلىكنى قىلماي، ئاۋال «بىسىمىلاھ» دەپ خىتايىدىن قانداق قۇتۇلۇشنى ئويلاش، بۇ ھەقتىكى ئىدىئولوگىيە سىستېمىمىزنى تەشۋىق قىلىش، خەلق تەۋەنپەرۋەرلىك، مىللىي ھىسسىيات، دىنىي قىزغىنلىق ئويغۇتۇشقا قارىتىش كېرەك. مۇستەقىل بولۇش بىلەن، مەھكۇملۇقنىڭ پەرقلىرى ھەققىدە چۈشەنچە بېرىش

كېرەك.

ئالدى بىلەن داۋاننىڭ بېشىدىكىلەر ئۆزى قىلىۋاتقان داۋاننىڭ خاراكتېرىنى توغرا تونۇشى، تۈپ يۈنۈلۈش ئېنىق بولۇشى كېرەك. داۋا دۆلەتنىڭ داۋالسى ئىكەن، دۆلەتنىڭ نامىنى ئىشلەتمەسلىك، پىرىنسىپ جەھەتتىكى خەتەرلىك ئېغىش بولۇپ، بۇنداق مەسىلىدە باشقىلارنىڭ رايىغا بېقىش، بېقىندىلىقتىن، قورچاقلىقتىن دېرەك بېرىدۇ.

ئەگەر، ئىقتىسادىي ياردەم بېرىدىغان كىشىلىك ھوقۇق ياكى دېموكراتىيىنى ھىمايە قىلغۇچى ئورگانلار دۆلەت نامىنى ئاتماسلىقىنى شەرت قىلسا شۇنداق سورۇلۇشى ئەقەللىدۇر:

«سىز دېموكراتىيىنى، كىشىلىك ھوقۇقنى ھىمايە قىلىدىغان بولسىڭىز، ئەجەبا بىزنىڭ ئەجداتلىرىمىزدىن بېرى ياشاپ كېلىۋاتقان تۇپرىقىمىزنى ئۆزىمىزنىڭ تىلىدا ئاتاش ھەققىمىزمۇ يوقمۇ؟ سىزنىڭ ھىمايە قىلىدىغىنىڭىز قانداق شەكىلدىكى دېموكراتىيە؟»

سىياسىدا يول قويغانسىرى ئۇتتۇرۇش بىر قانۇنىيەت. شۇڭا پىرىنسىپچان بولۇش بەكمۇ زۆرۈر.

يەنە ئاۋالقى تېمىغا — ئوخشىمىغان تەشكىلاتلاردا ئوخشاش نىشانغا قاراپ يۈرۈش مەسىلىسىگە قايتساق، بۇنى قانداق ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ؟ مەسىلىنىڭ جىددىي تەرىپى بۇ سوئالدا ئېچىلىۋاتىدۇكى، ھەممىمىزنى بىر «خاماندا» ئورتاق بىر «مومىغا» باغلاپ تۇرغان «يىپ» يوق. مانا شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ پىكىر ئادەملىرىمىز، بىلگىنلەر، مۇتەپەككۈرلىرىمىز ئورتاق تىرىشىپ، بىر نەزەرىيىۋىي ئاساس ياكى بىر ئىدىيىۋىي سىستېم بارلىققا كەلتۈرۈش زۆرۈرلۈكى تەكىتلىنىۋاتىدۇ. يىللاردۇر قىلىنىۋاتقان ھەركەتلەردىكى چېچىلاڭغۇلۇق، نىشانسىز، سەۋەپسىز ئېغىشلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق بىر ئاساسنىڭ بولمىغانلىقىدىن بولغان. بۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىر تەشۋىقات مېخانىزمى زۆرۈرىيەت بولۇپ، بۇنىڭ بىلەن مانا شۇ دېيىلگەن نىشانلارنىڭ ھەممىسىگە ئاساس يارىتالايمىز.

ئىستېتىك ئۆلچەملەردىكى ئاينىش ۋە يۆنلەندۈرمە

ئىستېتىك ئۆلچەملەر ئۆزگۈرەمدۇ؟ يەنى، كىشىلەرنىڭ شەرەپ ۋە نومۇس، پەزىلەت ۋە شەرمەندىلىككە قارىتا باھالاش مىزانى تۈپتىن ئۆزگۈرۈپ، بىر ئۆتكەن دەۋرگە نىسبەتەن تامامەن تەتۈرىسىچە ئۆلچەم بارلىققا كېلىشى مۇمكىنمۇ؟

بۇ ھەقتىكى ئىزدىنىشىمىزنىڭ ئەھمىيىتى شۇنىڭدىكى، بىزنىڭ ئەللىك يىلنىڭ ئالدىدا نومۇس بىلىدىغان ئىشلارنى ئىختىيارسىز يوسۇندا شەرەپ بىلىشكە باشلىغانلىقىمىز پاكىتتۇر. بۇنداق بىر تەتۈرىسىچە تەرەققىياتقا ئېرىشكىلى، يەنى ئىنساننىڭ ئىنسانلىق ئېڭىنى بۇزۇپ، ئۇنى ئىستەككە ئۇيغۇن تەرەپكە يېتەكلەشكە بولۇدۇغانلىقى، تۇرمۇشىمىزغا، ئەتراپىمىزغا ئوبدانراق نەزەر سالىساقلا مەلۇم بولۇدۇ ۋە ئەقىل بىلەن ئويلايدىغان بولساق، «توۋا!» دېمەي تۇرالمايمىز. بۇلارنى كۆرۈپ، بۇ مۇمكۈنچىلىككە ئىشەنسەكلا، يەنە توغرا تەرەپكە قايتۇرغىلىمۇ بولۇدۇغانلىقىنى ھىس قىلماي قالمايمىز. مانا بۇ كېيىنكى نىشان، بىزنىڭ بۇ تېما ئۈستىدە ئىزدىنىشتىن مەخسەدىمىز. غەرىپلىك بەزى جەمىيەتشۇناسلار، ئالىملار ئىنسانلارنىڭ كىملىرىنىڭدۇر ئاستىرىتتىن شەرتلەندۈرۈشى بىلەن مەنئىيىتى تەتۈرىسىگە ئۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى، ئىستېتىك ئۆلچەملىرىنىڭ بۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشمەكتە.

پۇلنىڭ سېھرىنى 1- ئۇرۇنغا كۆتۈرۈش ئارقىلىق، ئىنساننىڭ مەنىۋى قىممەتلىرىنى چۈشۈرۈش، كىشىلەرنى غايىسىزلىكتىن ساقلاش ۋە مەنەۋىيەتنى ئەمەس، ماددىنى ئۆلچەم قىلىش....

«ئامېرىكىدا ۋە دۇنيانىڭ قالغان يېرىدە كۆپچۈلۈك ئىنسانلارنىڭ ياخشىنى ياماندىن، توغرىنى خاتادىن،... ئايرىش تالانتى، سۈنئەتچىلەر تەرىپىدىن تەرەققىي قىلدۇرۇلغان بىر خىل مېڭە كونترول سىستېمى بىلەن دىققەتلىك بىر شەكىلدە ئۆچۈرۈلۈشكە ۋە يوق قىلىشقا ئۇرۇنۇلماقتا.

«بۈگۈن غەرب دۇنياسىدا ئەڭ كەڭ تارقالغان كىشىلىك دۇنيا قاراش (ئېتىقاد) لارنىڭ بىرى، كىشى ھاياتىدىكى ئەڭ موھىم ئىشنىڭ پۇل تېپىش ئىكەنلىكىدىن ئىبارەتتۇر. بۇ گۇمراھلارچە دۇنيا قاراش ۋە پۇلى كۆپ بولغاننىڭ نېمىلىكى بولمىسۇن تېخىمۇ پاراسەتلىك ۋە جەلپ قىلارلىق بولۇدۇغانلىقىدىن ئىبارەت كىشىلىك قارىشى «تەسەۋۋۇر ئىشلەپچىقارغۇچى» لار تەرىپىدىن ئىنسانلارنىڭ مېڭىسىگە توختىماي قاچىلانماقتا.^①»

رېئال ھاياتىمىزدا نۇرغۇن يوشۇرۇن ئىشەندۈرگۈچىلەر مەۋجۇت. مەسىلەن: تىۋار ئېلانلىرىنى ئالىدىغان بولساق، كۆپ تەكرارلانغان ماختاشلار ئارقىلىق ئاخىرى ئېڭىمىزغا تەسىر قىلىپ، ئەسلىدە ئۇ قەدەر مەيلىمىز بولمىغان بىر مەھسۇلاتقا قىزغىنلىقىمىزنى كۆرۈكلىيدۇ. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرىشى ۋە ھارپىسىدا گېرمانىيەدە ناتىسىستلارنىڭ پۈتۈن گېرمانىيەلىكلەرنىڭ ئېڭىغا شەكىل بېرەلگەنلىكى، ئۇرۇشتىن كېيىن نۇرغۇن پىسخولوگ ۋە پەيلاسوپنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈرگەن ئىدى. نەتىجە شۇ بولدىكى، دېمەك، بەلگىلىك بىر ئىجتىمائىي نىشانلارنى

① Texe Marrs: "Dark Majesty"

تەسىرلىك بىر شەكىلدە قوللاش، دەستەكلەش خاھىشىدىكى تەشۋىقات ۋە مېتودلارنى بەلگىلىمەك ئۈچۈن يېڭى يوللارنىڭ تەتقىقاتى ئۈچۈن ئىلھام بولدى.

تېلېۋىزورلارنىڭ ئائىلىلەرگە كىرىشى، ئەمەلىيەتتە، ئۇنىڭ بىزنىڭ روھى دۇنيامىزغا ھاكىم بولۇشقا باشلىشى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئىگىلىگەن ئورنى تەدرىجىي يوسۇندا قېرىنداشلىق، قوشنىدارچىلىق،... مۇناسىۋەتلىرىنىڭ زەئىپلىشىشىگە سەۋەپ بولدى. يەنى، تېلېۋىزىيە سەيىرى ئۈچۈن ۋاقىت چىقىرىش تەقەززاسى، قوشنىلار بىلەن باردى-كەلدى قىلىش ۋاقتىنى قىسقارتتى؛ تۇققانلار ئارا مۇناسىۋەت بېغىنىڭ زەئىپلىشىشى ئۈچۈن ئاساس سالدى. «كۆزدىن يىراق، كۆڭۈلدىن يىراق» دېگەن تەمسىلنىڭ ھەقىقىي شۇ يەردىكى، ئىنسانلار بىر-بىرىگە يېقىنلاشقانچە، ئىزدەشكەنچە يېقىنلىشىدۇ؛ ئارىلاشقانچە مېھىر كۈچىيىدۇ. ئىزدەشمىگەنچە ياتلىشىدۇ؛ مېھىر سۇسلىشىدۇ. بۇ تەبىرىگە قارشىلىق بولمىسا، قوشنىلار بىلەن مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىش رولى ئوينايدىغان ئۆزئارا ئاخشام زىيارەتلىرىنىڭ ئازىيىشى، كىشىلەرنى تەدرىجىي ياتلاشتۇرۇشقا يارىدى. چۈنكى، كىشىلەرنىڭ بۇ زىيارەت ۋاقتىنى تېلېۋىزور پروگراممىلىرىنى سەيىرىتىش ئىگىلىدى.

يوشۇرۇن ئىشەندۈرگۈچىلەر ھەققىدە ۋىنس پاكارد «يوشۇرۇن ئىشەندۈرگۈچىلەر» ناملىق كىتابىدا شۇنداق يازىدۇ: «بۇ يوشۇرۇن ئىشەندۈرگۈچىلەرنىڭ بەزىلىرى، ئىش-ھەرىكىتىمىزنى يۈنلەندۈرمەك ئۈچۈن كۆرسەتكەن غەيرەتلىرىنىڭ بىر نەتىجىسى سۈپىتىدە، ئىنسانلارنىڭ پەقەت باشقۇرۇلۇش (قارال قىلىنىش) ئۈچۈن مەۋجۇت ئىكەنلىكلىرى تونۇشىنى تىكلەمەكتە.»

كۆندۈرگۈچىلەرنىڭ نەزىرىيىچىلىرىدىن بىرى بولمىش بېرترانىد

راسسېل «بىلىمنىڭ جەمىيەتكە تەسىرى»^① ناملىق ئەسىرىدە شۇنداق دەيدۇ: «پىسخولوگىيىدىكى تەرەققىياتلارنىڭ شەخسەلەرنىڭ ئىدىيىسىنى تېخىمۇ بەك كونترول قىلغىلى بولۇدۇغان ئىمكانلارنى بېرىشى كۈتۈلمەكتە. مائارىپ-ئەركىن ئىرادىنى (ئىستەكنى) يوقۇتۇشنى نىشان قىلىشى كېرەك. شۇنداق بولۇشى كېرەككى، ئوقۇغۇچىلار مەكتەپتىن ئايرىلغاندىن كېيىنمۇ، ھاياتىنىڭ قالغان قىسمىدا مەكتەپ مۇدىرىنىڭ كۈتكىنىدىن باشقىچە ئويلىنمىسلىقى ۋە ھەرىكەت قىلماسلىقلىرى كېرەك.» راسسېل يەنە، ھۆكۈمرانلارنىڭ، بالىلارنىڭ ئەقلى ئۈستىدە «ناھايىتى كىچىك ياشتىن باشلاپلا كۈتۈلگەن خاراكتېر ۋە ئەقىدىلەرنى ئىشلەپچىقارماق ئۈستىدە» ئىشلىشى كېرەكلىكىنى ئىلگىرى سۈرگەن ئىدى.

ئۇ يەنە: «بالىلار بىر يۈرۈش ئەسكەرتىشلەرگە كۈندۈرۈلسە، بىر بۆلۈك كۈچلەرنى جىددىي ھالدا تەنقىد قىلىشى، پىسخولوگىك تەرەپتىن مۇمكىنسىز ھالغا كېلىدۇ» دېگەننى دەۋا قىلاتتى.

«ھەرىكىم يوقسۇلۇق ئىچىدە ئۈزۈۋاتسىمۇ، ھەممىسى بەختىيار ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدۇ، چۈنكى ھۆكۈمەتلىرى ئۇلارغا شۇنداق بولغانلىقىنى دائىم ئەسكەرتىپ تۇرۇدۇ.» (ختايىلار بىزنىمۇ دۇنيادا ئەڭ بەختلىك ئىكەنلىكىمىزگە ئىشەندۈرمىدىمۇ؟)

«ئاستا-ئاستا، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلار بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچىلار ئارىسىدىكى تۇغما پەرقلەر، بۇ ئىككى سىنىپ تامامەن پەرقلىق تۈر بولغانغا قەدەر تاللانغۇچىلار (جەۋھەر سىنىپ) كۆپىيىشى بىلەن ئېشىپ بارىدۇ. تۆۋەن سىنىپلارنىڭ ئىسيانى خۇددى قوينىڭ قوي گۆشى يېيىشكە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ئىمكانى قانچىلىك

① The Impact of Science on Society

ئىمكانسىز بولسا، شۇ قەدەر ئىمكانسىز بولۇدۇ. ①

ئىنسان بالىسىنىڭ قانداق قىلىپ بىرلىرىنىڭ ئىرادىسىگە كۆرە تەدرىجىي ئۆزگەرتىپ چىقىلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى نەقىللەردىن باشقا، بىز تۇرمۇش ئەمەلىيىتىمىزدىمۇ، تەدرىجىي ئۆزگۈرۈپ بېرىۋاتقانلىقىمىزغا دەلىل بولۇدۇغان ئالامەتلەرنى كۆرۈپ تۇرماقتىمىز:

چىشىنى قىزغىنىش تۇيغۇسى پۈتكۈل جانلىقلارغا ئورتاق بىر تۇيغۇ. ھىچقانداق بىر ئەركەك، ئۆزىگە تەۋە بىر «چىشى» نى باشقىلار بىلەن ئورتاقلاشمايدۇ. لېكىن بۈگۈن ئىنسانلار شۇنداق شەرتلەندۈرۈلدىكى، ئاياللىرىنى كۈنلەشنى بىر خىل «مەدەنىيەتسىزلىك» دەپ بىلىدىغان، ئايالنىڭ ئەۋرەتلىرىنى يېرىم - ياتا ئېچىپ يۈرىشى بىلەن «ئورتاق ھوزۇرلۇنۇش» قا سۈكۈت قىلىدىغان، ھەتتا ئۇنىڭغا ئاچكۆزلۈك بىلەن قارىغۇچىلارنىڭ كۆپ بولۇشى ئۇنىڭدا «دېمەك، مېنىڭ ئايالىم بەك چىرايلىقكەن، شۇڭا كىشىلەر توپىماي قاراۋاتىدۇ» دېگەن (كېسەل) ھىسسىياتتا ئىپتىخارلىق ھىس قىلىدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈلدى. قانداقسىگە بۇ قەدەرگىچە ئىشەندۈرۈلدى؟ ئويلسىڭىز ھەيران قالسىن. مۇسۇلمانلارغۇ خوتۇن كۈنلىمەسلىكىنى «دەيۈزلۈك» دېگەنگە ئىشىنەتتى؛ ياۋروپالىقلارمۇ ئاياللار ۋەجىدىن دۇئىلارغا چىقىپ، بىر بىرىنى ئېتىشەتتىغۇ؟ مەسىلەن مەشھۇر رۇس شائىرلىرىدىن پۇشكىن لېرەنتوۋلار ئاياللار ۋەجىدىن دۇئىلدا ئۆلمىدىمۇ؟

يەنە شۇمۇ بار، غەرىپتە بەزى ئاياللار يازنىڭ مەلۇم كۈنلىرىدە «قەھرىمانلارچە» يالىڭاچ كېزىپ، كىشىلەرنى تالڭ قالدۇرىدۇ. غەرىپ جەمىيەتتە (ھازىرچە غەرىپ جەمىيەتتە، بەزى «مەدەنىيلىك» لەرنى

① Texe Marrs: "Dark Majesty"

قوبۇل قىلىش خىرىسىمىز ئېتىۋارغا ئېلىنىدىغان بولسا، كەلگۈسىدە پۈتۈن دۇنيادا) بۇ ئاياللارنىڭ نەقەدەر پەشكەش، ئىزنى بىلمەيدىغانلىقى ئەمەس، نەقەدەر جۈرئەتكار ئىكەنلىكى سۆز تېمىسى بولۇدۇ. «پادىشاھنىڭ يېڭى كىيىمى»^① دىكىدەك، ھېچكىم ئوتتۇرىدىن چىقىپلا، ھەي بۇ نېمە شەرمەندىلىك! دېمەستىن، (ئۇنداق دەي دېسە مەدەنىيەتسىزكەن دېيىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن) ھەممە «مەدەنىيەتلىك» بولۇۋېلىپ، ھەۋەس قىلىشىدۇ.

ئەجەب، بىز ئارقىدا قالغانلىقىمىزدىن مۇشۇنداق تۇيۇلۇۋاتامدۇ؟ ياكى ئاۋۇلار تاپتىن چىقتىمۇ؟ ئويلاپ كۆرسەك، ئىنسانلار بىلەن ھايۋانلارنىڭ ئارىسىدا ساناقلىقلا موھىم پەرقلەر بار: تىل بىلەن بىللە ھىس-تۇيغۇنى تىلغا ئالمىز؛ مادامىكى، ھىس-تۇيغۇ، نومۇس تۇيغۇسىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ؟ ھايۋانلار ئەۋرىتىنى يېپىشنى بىلمەيدۇ، ئەگەر يالڭاچلىق مەدەنىيلىك ھېساپلانسا، ئىنسانلارنىڭ مەدەنىيلىكىنىڭ ئاخىرقى چېكى يالڭاچلىقمىدۇ؟ ئۇ ھالدا، بىز تېخىچە مەدەنىيلىكتە ھايۋانلارغا يېتەلمىگەن بولامدۇق ياكى بۇنىڭ باشقىچە چۈشەندۈرۈلۈشى بارمۇ؟

ئەر-ئايال باراۋەرلىكى جار سېلىنغان، مۇسۇلمانلاردا ئاياللارنىڭ ئەرلەر بىلەن تەڭ باراۋەر ئەمەسلىكىدىن شىكايەت قىلىدىغان مەدەنىيەتلىك غەرب دۇنياسىدا ئاياللارنىڭ بەدەن گۈزەللىكىدىن پايدىلىنىپ، خۇددى مايمۇن ئوينۇتۇپ پۇل تاپقانداك، يالڭاچ بەدىنىنى نامايىش قىلىپ پۇل تاپىدۇ. بۇ ھېلىقى دەبدەبىلىك «باراۋەرلىك» كە تەسىر يەتكۈزمەيدۇ؛ ئاياللارغا ھاقارەت قىلغانلىق ھېساپلانمايدۇ؛ ئانىلارغا، ھەدىلەرگە ھاقارەت قىلغانلىق ھېساپلانمايدۇ. ئاياللار پۇللۇق بايۋەچچىلەرنىڭ كەيپى ئۈچۈن سەھنىدە يالڭاچلىنىدۇ، قىيا-چىيالار ئىچىدە، ھۆسننىڭ

^① دانىيە بالىلار يازغۇچىسى ئاندىرسوننىڭ مەشھۇر ھىكايىسى، — ئا.

جەلىكارلىق كۈچىدىن پايدىلىنىپ، يانچۇقلارنىڭ چوڭقۇر يەرلىرىدىكى بۇلارنى تارتىپ چىقىرىۋاتقان كارامىتىدىن مەست بولۇدۇ!

بۇلارنىڭ ھەممىسىگە قارىتا تېكىس ماركس: دۇنياۋى سۈنئەتلىك پىلاننىڭ بىر پارچىسى، «يېڭى دۇنيا تەرتىپى» قۇرۇشنىڭ زۆرۈرىيىتى، غەزەزلىك ئېلىپ بېرىلىۋاتقان مەنەۋىي بۇزغۇنچۇلۇق... دەپ قارايدۇ. يەنە غەپ تۈزۈلمىسىدە ئائىلە بېغىنى بۇزۇش، قېرىنداشلىق بېغىنى بۇزۇش، مىللىي ھىس، دۆلەتچىلىك ئېڭىنى بۇزۇش،... قاتارلىقلارنىڭمۇ بىر خىل سىستېمىلىق بۇزغۇنچۇلۇق ئىكەنلىكىنى، بۇلارنىڭ ھەممىسى پۈتۈن دۇنيانى بىر ھاكىمىيەت ئاستىغا توپلاشنى نىشان قىلغان سىرلىق تەشكىلاتلار غايىسى شەرت قىلىۋاتقان ئىشلار ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈدۇ.

بىز ئۆزىمىزنىڭ ھايات ئەمەلىيىتىمىزنى كۈزۈتۈپ، ئىستېتىك ئۆلچەملىرىمىزنىڭ كۈنسېرى بۇزۇلۇپ، شەرەپ ۋە نومۇس ھەققىدىكى باھامىزنىڭ ئالمىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنى ئەلەم ئىچىدە كۆرىمىز: ئەللىك يىلنىڭ ئالدىدا ئەركەكلىرىمىزدە شۇنداق بىر روھ ياكى شۇنداق بىر ئەركەكلىك ئادىتى بولۇدۇغان: مەھەللىنىڭ بىرەر قىزىغا يات بىرسى پوخۇرلۇق قىلىۋاتقىنىنى كۆرسە، ئۇ قىز بىلەن ھېچ تۇققانلىق بېغى ياكى سۆيگۈ مۇناسىۋىتى بولمىسىمۇ ھېلىقى يات ئادەمنىڭ ھەددىنى بىلدۈرۈپ قويىتى ۋە بۇنى بىر مىللىي شەرىپى، مەھەللىنىڭ (شەھرىنىڭ، يۇرتىنىڭ) شەرىپى ھېسابىدا قىلاتتى. بۈگۈن ھەتتا ئۆزىمىزگە باغلىنىشى زىچ بولغان بىر قىز ھەققىدىمۇ بۇنداق بىر ئەركەكچە ھەرىكەتنى تەسەۋۋۇر قىلماق تەس. خۇددى شۇنىڭدەك باشقا ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىمىزدە — ھاياتىمىزنىڭ ھەر ساھەسىدە ئەنە شۇنداق بىر تەتۈرلۈكنى كۆرمەكتىمىز. ئەقىل بىلەن تەكرار-تەكرار ئويلاپ كۆرەيلى، ئۇ چاغلاردا بەك قالاڭلىقىمىزدىن شۇنداق بولغانىدى؟

ياكى تەدرىجىي ئۆزگۈرۈپ بېرىۋاتامدۇق؟ بەلكىم، بەزى جەھەتلەردە ئۇ زامان بەك قالاق بولغىدۇق، ئەمما ئىنسانىي پەزىلەتلەر نۇقتىسىدا بۈگۈنكىدىن يۈزدە- يۈز ياخشى ئىكەنلىكىمىز بىر ھەقىقەت ئەمەسمۇ؟

مىللىي ئەخلاقىمىزغا دىنىي پىرىنسىپلار تەرىپىدىن سىڭدۈرۈلگەن بايلارنىڭ يوقسۇللىرىغا يار- يۆلەك بولۇشى جەھەتتىمۇ بىز ئەمدى ئېسىل زادلىك بىلەن ئۇلاردىن يۈز ئۆرۈيدىغان شەرمەندىلەرگە ئايلاندۇق. گەرچە بىز ئەڭ بىچارە بىر خەلق بولساقمۇ، مىليونلارچە ئىنسانىمىز يوقسۇللىق پەنجىسىدە ئىگراۋاتقان بولساقمۇ، ئۇلارغا يىللىق خىراجەت بولۇدۇغان ئىقتىسادنى بىر قېتىملىق مەنەنلىك ئۈچۈن سورۇۋېتىمىزكى، ئاشۇ يوقسۇل ۋەتەندىشىمىزغا، قوشنىمىزغا، يۇرتدىشىمىزغا بەرگىمىز كەلمەيدۇ. رىستورانلاردىكى ھەشەمەتلەر، ئىسراپخورلۇقلار بۈگۈن بىزنىڭ بايۋەچچىلىكىمىزنى كۆرسۈتۈدۇغان «گۈزەل» نەرسىگە ئايلاندى. بۇندىن ئەللىك يىل ئەمەس، يىگىرمە يىل ئالدىدىمۇ بۇ بىر خىل «ئىسراپچىلىق» بولۇپ، «ئىسراپ ھارام» دېگەن دىنىي پىرىنسىپقا كۆرە يىركىنىشلىك ئىش ئىدى.

خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، تېخى يېقىندىلا (مەن خىزمەتتىكى زامانلاردا) «مىللەتلەر ئىتتىپاقى نەمۇنچىسى» دېگەن ئاتاقنى بېرىپ، مۇكاپاتلايدىغانغا ئادەم تاپالماي، بىرەر كىچىك مەنەسپتىكىگە ياكى پارتىيە- ئىتتىپاق ئەزاسى بولۇپ قالغان بىرىگە تېڭىلاتتى. بىرمۇنچە مۇكاپات بويۇملىرى بېرىلىدىغان تۇرسىمۇ نېمىشكە كىشىلەر «مىللەتلەر ئىتتىپاقى نەمۇنچىسى» دېگەن ئاتاقنى ئېلىشتىن، سەھنىگە چىقىپ مۇكاپات تاپشۇرۇۋېلىشتىن قاچاتتى؟ چۈنكى بۇ ئېنىق «مۇناپىقلىق شاھادەتنامىسى» ئىدى. بۇنىڭ تېگىدە ياتقان شەرمەندە ئاتاقىدىن قېچىۋاتاتتى. لېكىن قىسقا مۇددەت ئىچىدە زور كۆپچۈلۈك بۇ ئاتاقنى تالىشىدىغان ھالغا كەلتۈرۈلدى.

بۇ ئاشكارە بىلىنىپ تۇرۇدۇغان ئاتاققا كۆندۈرۈلۈشتىن بۇرۇن، «ئەمگەك نەمۇنىچىسى»، «بەشتە ياخشى پالان» دېگەندەكلەرگە كۆندۈرۈلدى. ئەسلىدە بۇ ھاكىمىيەتلەر تەرىپىدىن تۈزۈپ چىقىلغان «مۇددىئاغا ئۇيغۇن شەرتلەندۈرۈش، شەكىللەندۈرۈش» پروگراممىسىنىڭ قەدەم باسقۇچلىرى ئىدى، خالاس!

ھەر كىم گۈزەللىك ئۆلچەملىرىمىزدە تەدرىجىي بولۇۋاتقان ئۆزگۈرۈشلەرگە ئۆز تۇرمۇشىدىن سانسىز مىساللارنى تاپالايدۇ. قۇلاقنى پاك قىلىدىغان ناخشىلارنى مىسالغا ئالساقمۇ، بۇ قەدەر شاۋقۇن-سۈرەننىڭ مېڭىنى چارچىتىدىغان يېقىمسىز نەرسە سانالماي، بىر خىل سەنئەت سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنىشىمۇ، ئۆلچەملىرىمىزدە تەدرىجىي يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگۈرۈشلەرنىڭ بىر سەمەرىسىدۇر.

يېقىندا مەن تۈرك مەتبۇئاتلىرىدا بىر ئاجايىپ مىسال بىلەن بېرىلگەن چۈشەندۈرۈشنى ئاڭلاپ قالدىم. بۇ ماقالەمدە ئىلگىرى سۈرۈلۈۋاتقان نۇقتىيىنەزەرنىڭ ئوبرازلىق چۈشەندۈرۈلىشىدە ئالتۇندەكلا بىر مىسال بولغاچقا بۇ يەردە ئەينەن يازمەن:

ئېيىق «ئۇسۇل ئويناش» قا قانداق كۆندۈرۈلۈدۇ؟ ئېيىق ئاستى تەرىپىدىن قىزىتىلغان تۆمۈر تاختا ئۈستىگە چىقىرىلىدۇ. توختىماي داپ چېلىنىدۇ. پۇتى كۆيگەن ئېيىق گاھ بۇ پۇتنى گاھ ئۇ پۇتنى كۆتۈرۈپ، قىزىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن توختىماي «پەي-پەيلەيدۇ». بۇ ھەركەت ئىنسانلار تەرىپىدىن «ئۇسۇل ئويناش» دەپ قوبۇل قىلىنىدۇ. بۇ خىل كۆندۈرۈش ئېيىقنىڭ جېنىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىلىدۇ. كېيىن نورمال يەردىمۇ داپ ئاۋازى ئاڭلىنىشى ھامانلا ئېيىقنىڭ شەرتلەندۈرۈلگەن نېرۋىلىرىدا خۇددى پۇتى كۆيۈۋاتقانداك تۇيغۇ قايتىلىنىپ، گاھ ئۇ پۇتنى، گاھ بۇ پۇتنى يەردىن ئۈزۈپ، پەي-پەيلەشكە باشلايدۇ. مانا بۇ داپ ئاۋازىغا باغلانغان شەرتلەندۈرۈش بولۇپ، داپ ئاۋازى ئاڭلانغان ھامان ئېيىق پۇتى

كۆيمەيدىغان يەردە بولۇشىغا قارىماي، پەي-پەيلەۋېرىدۇ.
ئىككىنچى مەسىلە، چېكەتكە ئەينەك قۇتۇغا سولۇنۇپ، ئۈستىگىمۇ
بىر پارچە ئەينەك يېپىپ قويۇلسا، چېكەتكە ئەينەكنى ئۇچۇقچۇلۇق دەپ
ئويلاپ، چىقىپ كېتىش ئۈچۈن سەكرەشكە باشلايدۇ. بىر، ئىككى،...
مىڭ، ئىككى مىڭ،... ئۈنمىڭ،... قېتىم سەكرەشتىن كېيىن چېكەتكە
چارىسىزلىككە ئۆگۈنۈدۇ. ئاندىن قاچىنىڭ ئۈستىدىن ئەينەك پارچىسىنى
ئېلىۋەتسىمۇ چېكەتكە ئاشۇ ئۆگۈتۈلگەن چارىسىزلىك ئېڭى بىلەن، قايتا
سەكرەپ بېقىشنى ئويلىماي، قاچىنىڭ ئىچىدە تۇرۇۋېرىدۇ. بۇنىسى
ئۆگۈتۈلگەن شەرتلەندۈرۈلگەن چارىسىزلىك دېيىلىدۇ.

ئۈچىنچى مەسىلە. پىل بالىسى دەرەخكە باغلىنىدۇ. كۈنلىرى ئەنە شۇ
باغلاقتا كېچىدۇ. يىللار ئۆتۈدۇ، يوغۇنلايدۇ. نەچچە توننا كېلىدىغان يوغان
پىلغا ئايلىنىدۇ. ئەسلىدە ئۇ دەرەخنى قومۇر ئېتەلەيدىغان قۇدرەتكە ئىگە
بولسىمۇ، ئاشۇ ئۆگۈتۈلگەن چارىسىزلىك تۈپەيلى، دەرەخ تۈۋىدە يۇۋاشلىق
بىلەن تۇرۇۋېرىدىغان بولۇدۇ.

بۈگۈنكى ئۇيغۇر مىللىتى ئەنە شۇنداق شەرتلەندۈرۈلمەكتىكى،
ختاي يوق جايلاردىمۇ، ختاينىڭ كۈچى يەتمەيدىغان ئۇزاق ئەللەردە
تۇرۇپمۇ ختايدىن قورقۇش پىسخىكىسى مانا شۇ شەرتلەندۈرۈمىنىڭ
نەتىجىسىدۇر. چۈنكى بىزگىمۇ دايمىم ئالدىمىزدا بىر زىيان تارتقان ئۈلگە
كۆرسۈتۈلۈدۇ؛ كەچمىشىمىزدىكى زىيان تارتقان كەچمىشىمىز
مېڭىمىزگە قۇيۇلۇدۇ. ختاي يوق سورۇن بولغاندىكىن، ھەممىمىز ئۇيغۇر
بولغاندىكىن، دېگەن ھىساپتا قىلىنغان گەپ سۆزلىرىمىزدىنمۇ چاتاق
چىققان كەچمىشلىرىمىز بىزگە ھەر ئۈچۈمىزدىن بىرىمىز جاسۇس
ئىكەنلىكىنى يادلىتىدۇ. مانا شۇنداق قىلىپ، ختاي يوق بولسىمۇ
ئۆزىمىزگە ئۆزىمىز ساقچىلىق قىلىپ، ختاينىڭ ئاۋارچىلىق
كەلتۈمەيدىغانغا كۆنۈكۈپ كېتىمىز.

يوقارقى مىسال ۋە ئىزاھلار ئارقىلىق دېمەكچى بولغىنىمىز شۇكى،
ئىنساننىڭ گۈزەللىك ئۆلچىمىنى ئۆزگەرتكىلى بولۇدۇ! بۇنى بىز
سىياسىي غايىمىزگە تەدبىق قىلغىنىمىزدا شۇنداق دىيەلەيمىزكى،
بۈگۈنكى مىللىي ساپامىز، مىللىي ئاجىزلىقلىرىمىز،
خاراكتېرىمىزدىكى بارلىق پاسسىپ ئامىللارنىمۇ ئۆزگەرتكىلى بولۇدۇ!

مىللىي مۇستەقىللىق ئىدىيىمىزنىڭ

ئاساسلىرى

(مۇنازىرە نۇسخىسى)

سۆز بېشى

ۋەتەن سىرتىدىكى 50 يىللىق مۇستەقىللىق ھەرىكىتىمىز بىر ئىدىيىۋىي سىستېما بەرپا قىلىش ۋە شۇ سىستېمىم «تائىسى» نى بويلاپ تەشۋىقات، ھەرىكەت ۋە تەربىيەلەش ئېلىپ بېرىش ۋە شۇ «تائىسىغا» توغرىلاپ تەشكىلاتلىنىشقا ئەھمىيەت بەرمىگەن يەككە «پارتىزانلىق» ھەرىكىتى — تېخىمۇ توغرىسى، لېدىر (لار) نىڭ شەخسىي تىرىشچانلىقىدىن ئىبارەت بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، بىر ئىزچىل ھەرىكەت مىخانىزىمى قۇرۇپ چىقىلمىغان ياكى قۇرۇپ چىقىلغان مىخانىزىمۇ شەكلەن بولۇپ، ئۆلۈك ياتىدىغان، بىرلا لېدىر پالاقشىپ يۈرىدىغان، شەخسىي ھەرىكەت شەكلى بولۇپ قېلىش تۈپەيلى داۋا ۋارىسىز بولدى. ئۇ كۈندىن- كۈنگە ئەۋج ئالىدىغان، كۈندىن- كۈنگە كۈچۈيۈپ، مۇكەممەللىشىپ بارىدىغان ئەمەس، لېدىرنىڭ پاچىقىنىڭ مادارىغا باغلىق بولۇپ كەلدى. نەتىجىدە، لېدىرنىڭ پاچىقىدا ماغدۇر بار چاغدا بىر ئاز «شامال چىقارغان» دەك قىلىشمۇ، پاچىقنىڭ مادارى تۈگۈشى ھامان، ھەممە ياقنى قەۋرىستان جىملىقى بېسىپ، تاكى يەنە بىر لېدىر ئوتتۇرىدا بوي كۆرسەتكەنگە قەدەر ئاۋازىمىز ئۆچۈپ كەلدى. بۇ ھالدىن يەنە

«لېدىر» دەۋالغانلىرىمىزنىڭمۇ ئەمەلىيەتتە «ئۇيغۇرچە» لېدىر ئىكەنلىكىنىمۇ كۆرۈۋالغىلى بولۇدۇ.

بۇ خۇددى قەدىمقى زامان دۆلەتلىرىدە بىرەر تەدبىرلىك دانا پادىشا تەختكە چىققان ھامان ئىشلار جانلىنىپ، دۆلەت گۈللۈنۈپ، كۈچۈيۈپ، ئەتراپقا كېڭىيىپ، ئېمپىرىيە تۈسىنى ئالىدىغان؛ بۇ پادىشا ئۆلگەن ھامانلا ئۇ قەدەر شاۋ - شاۋلار بىردىنلا جىمىپ، شاھزادىلار ئۆز ئالدىغا زېمىن بۆلۈۋېلىپ، كىچىك - كىچىك بەگلىكلەرگە ئايلىنىپ، ھەتتا مۇنقەرز بولۇپ كەتكەندەك بىر ھال.

چۈنكى قەدىمقى زامان دۆلەتلىرىدە دۆلەتنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىستراتېگىيە پىلانى، ھەركەت پىرىنسىپلىرى،... دېگەندەك بىرلىككە كېلىنگەن بىر مەنەۋىي قورال بولماي، پەقەتلا پادىشانىڭ ئاخشامدا ئويلاپ يېتىپ، ئەتتىگەندە تۇرۇپ ساراي ئەركانلىرىغا دەيدىغىنى دۆلەتنىڭ قانۇنى ۋە ھەرىكەت پىلانى بولۇدۇغان بولغاچقا، پادىشا ئۆلگەن ھامانلا ۋارىسلاردا نېمە قىلىش مەسلىسىدە تالاش - تارتىش بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

مانا شۇنداق يەككە ئەقىل، يەككە ھەرىكەت شەكلى بىلەن بولۇدۇغان ئىشلار دائىم ئوخشاش نەتىجىگە ئېلىپ باردى: خۇددى جاڭگالدىن يانغان پادىشانىڭ سۈرەن - چوقىنى ئۆتۈپ كەتكەن ھامان ئەتراپ جىمىپ كەتكەندەك.

تاكى بۈگۈنگىچە ئېنىقتەك تۇرۇپمۇ تېخىچە ئېنىقلىققا ئېرىشەلمىگەن مەسىلىلەر بار. بۇلار ئېنىق بولمىسا ئىدىيە ئېنىق بولمىغان بولۇدۇ؛ ئىدىيە ئېنىق بولمىغان تۇرۇپ، ھەرىكەت قانداق توغرا بولۇدۇ؟

مەسىلەن: بىزنىڭ دۈشمەن قارشىمىز قانداق؟ دۈشمەن دەپ تونۇيدىغىنىمىز كىملىر؟ بىزنىڭ سىياسىي غايىمىز نېمە؟ دۆلىتىمىز

قەيەر؟ ئۇنىڭ دۆلەتلىك ئورنى، سالاھىيىتى نېمە دەپ چۈشۈلۈۋاتىدۇ؟ بۈگۈنگىچە قىلىنغان ۋە قىلىنىۋاتقان ھەركەتلىرىمىز (چەتئەللەردە) نىڭ خاراكتېرى نېمە؟ يەنى، ئازادلىق ھەرىكىتىمۇ؟...

قارماققا بۇلار بەك ئاددىي، بۇنىڭ جاۋابىنى ھەرىكىم بېرەلەيدۇ. خۇددى $1+1=2$ غا ئوخشايدۇ. بۇنى باشلانغۇچ مەكتەپ ھېساپ ئىلمى (ئارفىمىتىكا) نۇقتىسىدىن ھەرىكىم ئىشلىيەلەيدىغان ئاددىي ئەمەل؛ ئەمما «گۈلباخ قىياسى» دىكى ماتىماتىكىلىق قىممىتىنى تېپىش ئانچىۋالا ئاسان بولماي، بۇنى خىتاي ماتىماتىكى چېن جىڭرۇن يېرىم ئۆمرىنى سەرپ قىلىپ ئىشلەپ چىققانغا ئوخشاش مۇرەككەپ بىر مەسىلە.

ئالدى بىلەن ئىدىيىمىز روشەن بولۇشى كېرەك. داۋامىز جەرياندا ھەركۈن كېرەك بولۇدۇغان ئەقەللىي سىياسىي ساۋاتلاردىكى نۇقتىئىنەزەر، سان-سىپىرلار ھەقىقەتكە ئۇيغۇن ۋە مۇقىم بولۇشى كېرەك. ئاندىن بەلگىلەيدىغان سىياسىتىمىز توغرا بولۇدۇ، پىلانمىز قوللۇنۇشچان بولۇدۇ؛ ھەرىكىتىمىزدە رېتىم، ئىزچىللىق بولۇدۇ. تەشۋىقاتىمىز (گەرچە بۈگۈنگىچە تېخى تىلغا ئالغۇدەك تەشۋىقات مىخانىزمى بولمىسىمۇ) ئاداققى مەخسدىمىزگە ئۇيغۇن شەكىلدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئاددىي مىسال: بۈگۈنگىچە بىز ۋەتىنىمىزنىڭ نامىنى تالىشىپ يۈرۈۋاتىمىز، بۇ ئەسلىدە ئەقىل بىلەن ئويلىغاندا نومۇس قىلغۇدەك بىر ئىش. شۇمۇ تالىشىدىغان ئىشىمۇ؟ ئاشۇنى بىرلىككە كەلتۈرەلمىگەن تۇرۇقلۇق باشقا يوغان گەپلەرگە نۆۋەتمۇ يوق!

بۇنىڭ ئۈچۈن ئىدىيىۋىي قارىشىمىز بىر تاپقا چۈشۈشى كېرەك. ئىدىيىۋىي قاراش، مەيدان، نۇقتىئىنەزەر، قايسى مەسىلىگە قانداق پوزىتسىيە تۇتۇش قاتارلىقلارنى «تاپقا چۈشۈش» دېسەك، ئالدى بىلەن ئاشۇ «تاپ» سىزىپ چىقىلىشى كېرەك. مانا شۇ «تاپ» مۇستەقىللىق

ھەر كىتىمىزنىڭ ئىدىيىۋىي ئاساسى — مەنەۋىي (ئىدىيىۋىي) سىستېمىمىز بولۇدۇ.

ئىدىيىۋىي سىستېمىنىڭ پايدىسى شۇكى، ئۇ بىر مىزان رولىنى ئويناپ، بىزنىڭ بىلىپ- بىلمەي نىشاندىن چەتنەپ كەتمەسلىكىمىزنى تەمىن ئېتىدۇ. مەسىلەن: بىرسى ئىقتىسادىي ياردەم تەكلىپ قىلىشى مۇمكىن؛ چوقۇمكى بۇ ياردەمنىڭ مەلۇم شەرتى بولۇدۇ. ئەگەر بۇ شەرت بىزنىڭ ئاشۇ «تاپ» تا بەلگىلەنگەن ۋاز كېچىلمەس قىممەتلىرىمىزگە مۇخالپ كەلمىگەن ئەھۋالدا، باشقا قۇربانلارنى بېرىپ، بۇ ياردەمنى قوبۇل قىلىشقا بولۇدۇ، دەپ ھۆكۈم قىلالايمىز. بىرسى بىر ئىتتىپاق تەكلىپ قىلىشى مۇمكىن. تەبئىيىكى بۇمۇ مەلۇم ئالدىنقى شەرتلەرگە تايانغان بولۇدۇ. ئەگەر بۇ ئىتتىپاققا قاتنىشىش بىزدىن مەلۇم قۇربانلارنى تەلەپ قىلسا، بۇ قۇربان ئەڭ ئاداققى سىياسىي مەخسەدلىرىمىزنىڭ زىتى بولمىسىلا قوبۇل قىلىش مۇمكىن. ئەگەر ئەكسىچە بولغاندا ئۇنىڭ پايدىسىدىن قەتئىينەزەر قوبۇل قىلىنمايدۇ. بۇ سىستېمىمىز بىزگە نېمىلەردە مۇرەسسە قىلىش، نېمىلەردە مۇرەسسەسىز بولۇشتا مىزان بولۇدۇ ۋە بىزنى «چۆگۈلۈتۈپ قويۇپ بېرىلگەندەك» نېمە قىلىۋاتقىنىمىز ئېنىقسىز، «ئىش قىلدۇقمۇ؟ قىلدۇق» شەكلىدىكى پايدىسىز ھەرىكەتلەرنى قىلىشتىن، پىرىنسىپال ئېغىشلاردىن ساقلايدۇ. بۇندىن باشقا داۋا سېپىدىكى سىياسىيونلار، تەتقىقاتچىلار، ئوبزورچىلار،...نى مەلۇم ئىلمىي ئاساس بىلەنمۇ تەمىن ئېتىدۇكى، بۇنداق ئەقەللىي ئىلمىي ساۋاتلار، داۋا سېپىدىكى ھەممىمىز ئۈچۈن ناھايىتى موھىم. ھەممىمىز بۇ داۋانىڭ ئارقىسىدا جاپا چېكىپ يۈرۈۋاتقاندا قىلىۋاتقان بولساقمۇ، بۇ داۋاغا ئالاقىدار ئەقەللىي ئىلمىي ساۋاتلاردىكى ئاچماقلىقىمىز، كىشىلەرنى قايسىنىڭغا ئىشىنىش، قايسىنى ئاساس قىلىشنى بىلمەسلىكتەك، گاڭگىرتىشقا ئاپىرىپ، داۋامىزنىڭ جىددىيىتىنى،

ھەقىقىي پىشىپ يېتىلگەن ئىچكى ئارزۇنىڭ پازىلاپ چىقىشى ئىكەنلىكىنى ھىس قىلدۇرۇشنىڭ ئەكسىچە، بالىلارچە توس بېرىپ كۈلكىگە قالدۇرۇشقا ياراۋاتىدۇ. مەسىلەن: ۋەتەننى تونۇش، دۈشمەننى تونۇش؛ تېرىتورىيىلىرىمىزنى تونۇش، تارىخىمىزنى تونۇش؛ دۈشمەننى تونۇش؛.... قاتارلىقلاردا مەلۇم ئاساسقا تايانغان، بىرلىككە كەلگەن تەلەپپۇز يوق؛ سان- سىپىرلار بىر- بىرىگە رەپ يېمەيدىغان شەكىلدە، بەزى موھىم تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ ئاتىقى ھەر خىل شەكىلدە ھەتتا خىتاي قانداق ئاتىغان بولسا شۇ پەدىدە. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر ئاساس بىلەن تەمىنلەش زۆرۈرىيىتى بۇ تېمىنى قولغا ئېلىشىمىزنىڭ سەۋەبىدۇر.

ۋەتەننى تونۇش

ۋەتىنىمىزنىڭ خىتايلار تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان زېمىن ئىكەنلىكىنى تونۇش؛ ئەسلىدە مۇستەقىل دۆلەت بولغانلىقىمىزدىن گۇمانلىنىۋاتقاندا، ئۇنىڭغا يېڭىدىن ئىسىم قويۇش ئۇرۇنۇشلىرىنى تۈگۈتۈش. ئەسلىدە مۇستەقىل دۆلىتىمىز بولغان ئىكەن، چوقۇم ئۇنىڭ ئىسمى بار دېگەن گەپ. ئۇ ھالدا ئىسىم قويۇش ئۇرۇنۇشلىرىنىڭ نەقەدەر بىمەنە ئىكەنلىكى ئاسان ئاڭلىشىلىدۇ. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، يېڭىدىن ئىسىم قويۇش — گويىا بىز خىتايلارنىڭ دەۋاتقىنىدەك، خىتاي تەۋەسىدىن يېڭىدىن بۆلۈنۈپ چىققانچىدەك ئۇقۇم تۇغدۇرۇپ، بۇ دەۋانى تۇيۇق يولغا تىقىپ قويۇۋاتقان قورقۇنۇچلۇق خاتا! ئەگەر بۇنى، ئەسلى ئىسىمغۇ شۇنداق ئىدى، ئەمما بىز ئۇنى ئۆزگەرتىمەننى نەزەردە تۇتۇپ شۇنداق دەۋاتىمىز دەپ شەرھىلىگۈچىلەرگە دەيدىغىنىمىز شۇكى، ۋەتەن سىرتىدىكى ئىنتايىن ئاز بىر قىسىم كىشىنىڭ ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتىدىكى مىليونلارچە خەلققە ۋاكالىتەن بۇنداق بىر قارارنى چىقىرىشى تېخىمۇ بىمەنلىك. چۈنكى، ھازىر

ھېچكىم بۇنىڭغا سالاھىيەتلىك ئەمەس! ۋەتىنىمىزنىڭ ئىسمى مىليونلارچە شېھىتلەرنىڭ قانلىرى ۋە جانلىرى بەدىلىگە كەلگەن بولۇپ، ئۇلار بۇ ئىسمىنى دۈشمەندىن ئېرىغدىغان تۇپرىقىمىز ئۈستىدە جاكالىغان ئىدى! قاچانكى، بىز يەنە بىر قېتىم، تۇپرىقىمىزنى (ھېچ بولمىغاندىمۇ ئىسىم قويغۇچى گورۇپپا ئۆزلىرى پاتقۇدەك بىر قىسمىنى) دۈشمەندىن تازىلاپ، يېڭى بىر ئىسىم جاكالىسا، ئەلۋەتتە بۇنىڭغا ھەركىم ھۆرمەت قىلىدىغانلىقى ئەقەللىي بىر ئۇقۇم. چۈنكى ئۇ بۇ يولدا قۇربان بەرگەن ۋە بۇ سالاھىيەتنى قازانغان بولۇدۇ. شۇڭا ھازىرچە بۇنداق بىمەنلىكنى، بالىلىقنى قەتئىي قىلماسلىق!

ۋەتىنىڭ ئاخىرقى ئىككى قېتىملىق مۇستەقىللىق جاكالىغان ۋاقىتتىكى ئىسمىنى بىر ئېغىزدىن ئېتىراپ قىلىش؛ ۋەتىن نامى مەسىلىسىدىكى ئاچماقلىقنى تۈگۈتۈش؛

تېررىتورىيىمىزنىڭ چېگرالىرىنى تونۇش

ۋەتىنىمىز قەيەردىن تارتىپ قەيەرگىچە؟ ئومۇمىي كۆلىمى قانچىلىك؟ قايسى دۆلەتلەر بىلەن چېگرىلىنىدۇ؟ بۇلارنى تونۇشمۇ بىر سىياسىي داۋاگەر ھەمىشە دۇچ كېلىپ تۇرۇدۇغان، بىلىمسە بولمايدىغان ئەقەللىي ساۋاتلاردۇر. ئەمما ھازىرغىچە تۇپرىقىمىزنىڭ كۆلىمى ھەققىدە بىر مىليون ئالتەيۈزىمىڭ قانچە قانچەدىن بىر مىليون سەككىز يۈز قانچە قانچە مىڭ كارە كىلومېتىرگىچە بولغان خىلمۇ - خىل سانلار بېرىلىپ، داۋانى بالىلارچە تۈستە كۆرسۈتۈپ كېلىۋاتىدۇ. تېخىمۇ يامىنى بۇ سىياسىي داۋانىڭ بېشىدىكىلەرنى سىياسىي ساۋادى تۆۋەن، ئاۋارىلاردەك كۆرسۈتۈپ، بۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ خەلقئارادىن كۈتۈۋاتقان ياردەملىرىمىزنى چۈشكە ئايلاندۇرۇۋاتىدۇ. بۇ مەسىلە ھەققىدىمۇ جۇغراپىيە ساھەسىدىكى بىلگىنلىرىمىزدىن بىرەرسى ئىشىنەنلىك ئاساسلارغا تايانغان بىرەر ئىلمىي ماقالە بىلەن بىر سان ئوتتۇرىغا قويۇشلىرى كېرەك ۋە شۇندىن

كېيىن ھەممىمىز ئەنە شۇ سانى دېيىشىمىز كېرەك.

ۋەتەننىڭ تارىخىنى — ھېچ بولمىغاندا مۇستەملىكە تارىخىنى تونۇش

تارىخنى بىلىش ئەلۋەتتە تارىخچىلارنىڭ ئىشى. بۇ مۇپەسسەل تارىخ بىلىمىنى كۆزدە تۇتقاندا شۇنداق. ئەمما بىر دۆلەتنىڭ سىياسىي داۋاسىنى قىلمۇتقانلار، بىر مىللىي داۋاننىڭ نەزەرىيە ساھەسىدە ئىشلەۋاتقانلار بىلمىسە بولمايدىغان ئەقەللىي تەرىپىمۇ بار. بىز كىممىز؟ بۇنى ھەر زامان قىسقا ۋە خاتاسىز ئېيتىپ بېرەلمەيدىغان بىر كىشى لېدىرلىق ئورنىدىن داۋاگەر بولالمايدۇ. چۈنكى بىر ئەقەللىي ئۇقۇم شۇكى، سەن ئۆزەڭ داۋاسىنى قىلمۇتقان خەلقنىڭ، تۇپراقنىڭ قىسقىچە تارىخىنى بىلمىسەڭ قانداق داۋاچى بولالايسەن؟ ئەمما بۇ تەلەپ پەقەتلا ئەڭ ئۈست قاتلامدىكى لېدىرغىلا قارىتىلغان ئەمەس. بۇ داۋا سېپىدە باشلامچىلىق رولى ئويناۋاتقان سىياسىيونلارنىڭ ھەممىسى، نەزىرىيىۋىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى ئۈچۈن ئەقەللىي تەلەپتۇر. چۈنكى، بىزدىن ھەر ئان بىر مۇخبىر، بىر چەتئەللىك قىزىققۇچى سورىشى مۇمكىن. ئۇ ھالدا بىز بۈگۈن بىر خىل، كېيىنكى قېتىم يەنە بىر خىل جاۋاب بەرسەك، ئۆزىمىز ھەققىدىكى كىشىلەرنىڭ باھاسىنى سەلبىي تەسىرگە ئۇچراتقان بولۇمىز. ھېچ بولمىغاندا مۇستەملىكە تارىخىمىزدىكى يىللار، سان - سېپىرلار ئېنىق ۋە بىر خىل بولۇشى كېرەك. تارىخىي پاكىت شۇكى، ۋەتىنىمىزنىڭ بىرىنچى قېتىم خىتايىلار تەرىپىدىن ئىستىلا قىلىنىشى 1759 - يىلى. ئىككىنچى قېتىملىق ئىستىلا 1878 - يىلى. ۋەتىنىمىزگە خىتايچە ئىسىمنىڭ قويۇلغان ۋاقتى 1884\$ يىلى. تۇنجى جۇمھۇرىيىتىمىز 1933\$ يىلى 12 - نۇياىردا؛ ئىككىنچى جۇمھۇرىيىتىمىز 1944 - يىلى 12 - نۇياىردا قۇرۇلدى. كوممۇنىست ئىستىلاسى 1949 - يىلى بولدى. ۋە

كوممۇنىستىلار ۋە تىنمىزنى ئىشغال قىلغان يىلىدىكى نوپۇس نىسبىتىدە خىتايلارنىڭ تۇتقان ئورنى 2% ئىدى. بۇ نوپۇس نىسبىتى ناھايىتى موھىم بىر داۋا تۇتقۇلىرىدىن بىرى بولۇپ، بۇنى بەزىلەر 5%، بەزىلەر 10% دەپ ئۆزى بىلگەنچە بىلجىرلاۋاتىدۇ. مېنىڭ ئوتتۇرىغا قويغۇنۇم خەلقارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى ئېلان قىلغان بىر دوكلاتتا بېرىلگەن سان بولۇپ، باشقا نۇرغۇن تارىخىي يىپ ئۇچلىرى بىلەن ھىملىشىدۇ. شۇڭا بۇنى تامامەن توغرا دەپ قارايمەن. مانا شۇنىڭدەك تارىخىي سان - سىپىرلار مۇمكىن بولغىنىچە يۈزدە - يۈز توغرىلۇق يۈنۈلۈشىدە تەتقىق قىلىنىپ، بېكىتىلىشى؛ تېخىمۇ كۈچلۈك ئىلمىي ئاساس كۆرسۈتۈلمىگەن ئەھۋال ئاستىدا بالىلارچە ھەركۈنى ئۆزگەرتىپ، خىلمۇ - خىل ئىشلىتىشتىن ساقلىنىش كېرەك.

تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ ئاتالغۇلىرى

ئۇندىن باشقا تارىخىي ئاتالغۇلار مەسىلىسىمۇ بىزنىڭ سەۋىيىمىزنى كۆرسۈتۈدۇغان ئەينەك بولۇپ قالماقتا: ئانچە ئوقۇمىغان بىر دوستىمىز سىياسىيونلىرىمىزنىڭ سۆزلىرىدە «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى» دېگەن ئاتالغۇغا دىققەت قىلغان. دېمەك بەزى خاتالارنى كۆڭۈل تۇيۇدۇكەن! ئوقۇمۇغان بولسىمۇ بۇ گەپنىڭ نەقەدەر كۈلكىلىك گەپ ئىكەنلىكىنى، بۇنىڭ ماۋزېدوڭنىڭ ئاتالمىش تەزىيە تېلېگراممىسىدا تىلغا ئېلىنغان قەستەن كىچىكلىتىپ، سىياسىي مەخسەتنى بۇرمىلاپ ئاتاشتىن كەلگەنلىكىنى ھىس قىلالىغان، ئاپىرىن! ئەمما، سىياسىي پائالىيەتتىكى ئەرباپلىرىمىزنىڭ ھېلىغىچە ماۋزېدوڭ قويۇپ بەرگەن ئاتنى كۆتۈرۈپ يۈرۈشى، داۋاننىڭ ساپاسىغا بېرىپ تاقالمادۇ؟ بۇ مەسىلە بىر ئاددىي سوئال بىلەنلا ئېنىقلىدۇ: ئەجەبا شۇ قېتىمقى ئىنقىلاپنىڭ مەخسەدى ئۈچ ۋىلايەتتىنلا ئازات قىلىشىمىدى؟ ئەگەر ئۇنىڭ مەخسەدى شەرقىي تۈركىستاننى ئازات قىلىش بولۇدۇغان بولسا، ئۇ ھالدا نېمىشكە

«شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋى» دېمەيمىز؟

1990-يىلى 5-ئاپرېلدا پارىژدا يازغان بارىن ئىنقىلابى، كوممۇنىستىك ئىستىلاسىدىن كېيىنكى ئەڭ زور دەۋر بۆلگۈچ ئىنقىلاب بولسىمۇ، بەزىلەر تېخىچە بۇنى «بارىن ۋەقەسى» دەپ كىچىكلىتىپ ئاتاۋاتىدۇ. بۇ مىڭلارچە ئادەمنىڭ ئۆلۈمى بىلەن نەتىجىلەنگەن، دۈشمەننىڭ ئۈنمىڭلارچە ئەسكەر ۋە ساقچىسى سەپەرۋەر قىلىنغان بىر ئۇرۇش ئىدى. بۇ قەدەر چوڭ بىر ئۇرۇش «بارىن ۋەقەسى» دەپ ئاتالسا ۋە چەتئەللىكلەرگە، ئۆز ئەۋلاتلىرىمىزغا ئاشۇنداق تونۇتۇلسا مۇۋاپىق بولارمۇ؟

2009-يىلى 5-ئىيۇل ئۈرۈمچىدە يۈز بەرگەن، مەدەنىيەت ئەسىرىدە دۇنيانىڭ ھىچبىرىدە بولۇپ باقمىغان ۋەھشىيلىك دەرىجىسىگە يەتكەن قىرغىنچىلىق ھەققىدە ھەم «5-ئىيۇل ئۈرۈمچى ۋەقەسى» دەپ ئاتاۋاتقانلار بار. بۇ ئاتاق شۇ ۋەقەنىڭ ماھىيىتىنى، دەرىجىسىنى سۈپەتلەپ بېرىشكە ئۇيغۇن كېلەمدۇ؟ دۇنيادا بۇ قەدەر ۋەھشىيانە قىرغىنچىلىق ۋەقەلىرى بىردەك «قەتلىئام»، «ئاممىۋى قەتلىئام» شەكلىدە ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇڭا بۇ ھادىسىنى «5-ئىيۇل ئۈرۈمچى قەتلىئامى» دەپ ئاتاشنى مۇۋاپىق دەپ قارايمەن.^①

يوقۇرىدا پەقەت بىرنەچچە مىسال بېرىش بىلەن چەكلەندىم. بۇنى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر، تەتقىقاتچىلار تەپسىلىيەك قولغا ئېلىشلىرى كېرەك ئەلۋەتتە.

دۈشمەننى تونۇش

دۈشمىنىمىز خىتاي! بۇ نۇقتا قەتئىي ۋە روشەن بولۇش (بۇ ھەقتىكى پايدىلىنىش ماتىرىيالى: «يا مۇستەقىللىق يا ئۆلۈم» دېگەن كىتاپتىكى «دۈشمەن قارشىمىز» ناملىق ماۋزۇ). قايسى خىتاي دۈشمىنىمىز؟ يەر

^① بۇ قۇرلار ئاخىرقى كۆزدىن كەچۈرۈش داۋامىدا قوشۇلدى، — ئا.

يۈزىدىكى خىتايلارنىڭ ھەممىسىمۇ؟ ياكى خىتاي ئىمپىرىيىسىدىكى بارلىق خىتايىمۇ؟ پەقەت كوممۇنىست خىتايىمۇ؟ ياكى خىتاي دۆلىتى ئىچىدىكى خىتايلارمۇ؟ ۋەتىنىمىزگە تاجاۋۇزچى كۆچمەن بولۇپ كەلگەن خىتاي پۇخرالىرى، ئارمىيىسى، ساقچى ۋە ھۆكۈمەت خادىملىرىمۇ؟

مېنىڭچە شۇنى ئۆلچەم قىلىش كېرەك: مەيلى قەيەردە ياشاۋاتقان خىتاي بولسا بولسۇن، مەيلى قانداق سىياسىي كۆز قاراشقا ئىگە خىتاي بولسا بولسۇن، ۋەتىنىمىز مەسلىسىدە، بۇ تۇپراقنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلمايدىغان؛ ئەجداتلىرى تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان مۇستەملىكە ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلمايدىغان؛ بىزنىڭمۇ ئىنسان سۈپىتىدە مۇستەقىل بولۇش ھەققىمىزنىڭ، ئارزۇمىزنىڭ بولۇشىنى ئەقەللىي تەلەپ دەپ تونۇمايدىغان بارلىق خىتايلار دۈشمىنىمىز. ئەگەر بۇنىڭ ئەكسىچە بولسا دۈشمىنىمىز ئەمەس.

يەنە بۇ دۈشمەننى ئىككى ئاساسىي كاتىگورىيىگە بۆلۈپ، شۇنىڭغا كۆرە مۇئامىلە قىلىش كېرەك. چەتئەللەردىكى خىتايلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى خىتاي تېرىتورىيىسى دەپ تونۇيدىغان، تاجاۋۇزچى ئەجداتلىرىنىڭ قىلمىشىدىن نومۇس قىلىشنى خالىمايدىغانلار پاسسىپ دۈشمەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىمىزگە بىۋاسىتە زىيىنى يوق، پەقەت چەتئەلدىكى پائالىيەتلەردە ئۇلار بىلەن ئىدىئوئىي توقۇنۇشىمىز بولۇشى مۇمكىن. خىتاي ئىچىدە ياشاۋاتقان خىتايلارنىڭ تاجاۋۇزچى ھۆكۈمەت بىلەن بىر پىكىردە بولغانلىرىمۇ پاسسىپ دۈشمەن بولۇپ، ئۇلارنىڭمۇ بىۋاسىتە ۋە جىسمانىي زىيىنى يوق، پەقەت تاجاۋۇزچىلارنىڭ ئارقىسىدىكى زاپاس كۈچ ياكى پوتانسىيال دۈشمەن. ۋەتىنىمىزدىكى خىتايلار — مەيلى ئادەتتىكى دېھقان، ئىشچى بولسۇن، ياكى ھۆكۈمەت ۋەزىپىسىدىكىلىرى بولسۇن تاجاۋۇزچىلىق تەبىئىتىدىلا بولىدىكەن،

ئاكتىپ دۈشمەندۇر. پاسسىپ دۈشمەن ھېسابىدىكى خىتايلىرى يەنە ئىككى تۈرگە ئايرىپ مۇئامىلە قىلىش كېرەك: چەتئەللەردىكى پاسسىپ دۈشمەنلەر ۋە خىتاي دۆلىتى ئىچىدىكى پاسسىپ دۈشمەنلەر. خىتاي دۆلىتى ئىچىدىكى پاسسىپ دۈشمەنلىرىمىزنىڭ ھەرقاچان ئاكتىپ دۈشمەنگە ئايلىنىش ئىھتىمالى زور بولغاچقا، ئۇلار بىز ئۈچۈن ئىككىنچى دەرىجىدە خەتەرلىك.

يوقۇرىدا سۈپىتى بەلگىلەنگەن دۈشمەن خىتايلىرىدىن باشقا، دۈشمەن كەشىپ قىلىش ئىنتايىن زىيانلىق. بۇنداق قورقۇنۇچلۇق ئېزىتقۇلۇق قانچىلىق جەزىبىلىك مەپكۈرىلەر بىلەن پەدازلانغان تەقدىردىمۇ بۇنىڭغا ئالدىنمىسلىققا دىققەت قىلىش كېرەك. چۈنكى، زىكرى قىلىنغان دۈشمەننىمۇ يېتەرلىك دەرىجىدە چوڭ ۋە كۈچلۈك بولۇپ، بىزگە يېتەرلىك. شۇڭا بۇنىڭ تاشايىنىدا دۈشمەن يارىتىش ئۇرۇنۇشلىرى يا دۆتلىۈكتىن بولۇدۇ؛ يا دۈشمەننىمىزنىڭ ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق يۆنلەندۈرۈپ، بىزنى تۇيۇق يولغا باشلىشىدىن بولۇدۇ. ھەر ئىككىسى نەتىجە ئېتىبارى بىلەن خاتا ۋە زىيانلىقتۇر. بۇندىن باشقا بەزى ئىنسانپەرۋەر ياكى تېنچلىقپەرۋەر چۈمپەردىسىدە كۆرۈنۈدۈغان كىشىلىرىمىزنىڭ «پۈتۈن خىتاي مىللىتىنى قارشىمىزغا ئېلىۋالساق قانداق بولۇدۇ» دېگەن ئەندىشىسىگە قارىماي، پاكىت شۇكى، يوقۇرىدا تەرىپى تىلغا ئېلىنغان خىتايلار مەيلى ئاز بولسۇن، مەيلى كۆپ بولسۇن دۈشمەندۇر. ئۇنى زورۇقۇپ ئازايتىپ كۆرسۈتۈشنىڭ خۇددى ھەممىنى دۈشمەن قىلىۋالغاندەكلا پايدىسى يوق. دۈشمەننىڭ بىرلا دۈشمەن ئىكەنلىكى ھەققىدىكى چۈشەنچىنى ئومۇملاشتۇرۇش داۋا ئۈچۈن ئىنتايىن موھىم بولۇپ، بۇ داۋا تەشۋىقاتىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى ۋەزىپىلىرىنىڭ بىرى.

«تامامەن خىلمۇ - خىل دۈشمەنلەرنىڭ بىرلا سىنىپقا مەنسۇپ

ئىكەنلىكىنى مۇۋەپپىقىيەتلىك چۈشەندۈرۈش — ئۇلۇغ لىدىرلارغا خاس تالانتتۇر. ئەكسىچە دۈشمەنلەرنىڭ كۆپ خىللىقى توغرىسىدىكى چۈشەنچە ئاجىز ۋە ئىككىلىنىش ئىلكىدىكى خىياللار ئۈچۈن ئۆزىنىڭ كۆرەش نىشانىغا قارىتا شۈبھە تۇغدۇرۇشقا سەۋەپ بولۇدۇ.

«ھەر دائىم ئوخشىمىغان دۈشمەننى ئۆز سەبەداشلىرىمىز ئاممىسىدا كۆرەشنىڭ پەقەت بىر دۈشمەنگە مەركەزلەشتۈرۈلگەنلىكى چۈشەنچىسىنى ئويغاتماق ئۈچۈن بىر يەرگە توپلاش كېرەك، بۇ ئۆز داۋامىزغا بولغان ئىشەنچنى كۈچەيتىدۇ، بۇ ئىشەنچكە ھۇجۇم قىلغۇچىلارنىڭ قارشىسىدىكى ھاياجاننى ئارتتىرىدۇ.»^①

«بىرنى بىر دېيىش» فورمىسى بويىچە، دۈشمەن ئۆلچىمىمىزگە توشۇدۇغانلارنىڭ ھەممىسى دۈشمەن؛ توشمايدىغانلىرى دۈشمەن ئەمەس.

ئۆزىمىزنى تونۇش

ئۆزىمىزنى تونۇش-بىلىش ئۆزۈمۈز زۆرۈر-ئىپتىدائىيەتلەردىن بىرى. خىتاي كىلاسسىكىلىرىدىن «جەڭ سەنئىتى» دە «ئۆزگىنىمۇ، ئۆزەڭنىمۇ بىلسەڭ، ھەرقانداق جەڭدە يېڭىلمەيسەن» دېيىلگەندەك، ئۆزىمىزنى بىلىش-بىلىنىش ئۆزۈمۈزنىڭ زۆرۈرىيىتى شۇنىڭدىكى، ئاقچە «روھى غالىبىيەتچىلىك» بىلەن، ئۆز ئۆزىمىزنى ئۇلۇغلاپ، كەمچىلىكلىرىمىزگە كۆز يۇمۇپ، خاتالىقلىرىمىزنى يوشۇرۇپ، زىددىيەتتىن ئۆزىمىزنى قاپچۇرۇپ، كۆڭۈل خۇشى قىلىشتىن ساقلىنالايمىز. نېمىلەرنى تولۇقلاش ھەققىدە پىكرىمىز ئېنىق بولۇدۇ؛ نېمىلەرنى تۈزۈتۈشنى بىلىمىز — ئىشىمىزنى بىلىپ قىلىدىغان بولىمىز.

ئۆزىمىزنى قانداق تونۇيمىز؟ بۇ ھەقتىمۇ كۆپچۈلۈك بىلگىنلىرىمىز ئورتاق ئىزدىنىشلىرى كېرەك. چۈنكى بۇمۇ ئانچە ئاددىي مەسىلە ئەمەس. ئۆزىمىزنى تونۇش مەسىلىسى يەنە ھە، دېگەندىلا بەزىلەرنىڭ چىشىغا

^① ئادولف گىتلىبەر: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى).

تېگىشكە ئېلىپ بارىدىغان نازۇكلۇق تەرىپىمۇ بار. زىددىيەتنى يوشۇرۇش — تېخىمۇ چوڭ يارىغا سەۋەپ بولۇدۇ؛ زىددىيەتنى ئاشكارىلاش — قارشىلىق كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. دېمەك ئاسان ئەمەس. ئۆزىمىزنى تونۇش ئۆزىمىزنى تۈزۈتۈش، ئۆزگەرتىش ئۈچۈندۇر. ئۇنداق ئىكەن، خاتانى ئوتتۇرىغا قويمايلا تۈزەتكىلى بولامدۇ؟ بۇنىمۇ ئويلىماق لازىم. تۈزۈلىمىز دەيدىكەنمىز، تەنقىدلەرنى توغرا قوبۇل قىلىش ئادىتى يېتىلدۈرىشىمىز شەرت. زىددىيەتنى يوشۇرغان ھالدا زىددىيەتتىن قۇتۇلغىلى بولامدۇ؟ بۇ خىل مەنەۋىي ئاتموسفىرا يارىتىشنىڭ يولى تەشۋىقاتتۇر. تەشۋىقاتنىڭ توغرا يۈنۈلۈشتە بولۇشى ئۈچۈن ئەلۋەتتە بۇ ماۋزۇدا تەكىتلىنىۋاتقان نەزەرىيىۋىي ئاساس كېرەك.

ختايىلار بىلەن ھەمكارلىق مەسىلىسى

بۇ يەردە كۆزدە تۇتۇلغان ختايىلار ئومۇمەن مەۋجۇد ھاكىمىيەتنىڭ دۈشمىنى بولغان ختايىلار بولۇپ، بۇلارنىڭ مەۋجۇت ھاكىمىيەتكە قارشى ئىكەنلىكى تەرىپى بىزگە گويما ئۇلار بىلەن ھەمكارلىشىشنىڭ پارلاق ئۇپۇقىنى كۆرسەتسىمۇ، ئۇلارنىڭ يەنىلا «ختاي» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى نۇقتىسى نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىلسىلا، ئورنىنى تولدۇرغىلى بولمايدىغان ئېغىشلارغا ئېلىپ بارىدۇ. شۇڭا بۇ مەسىلىدە مەڭگۈ ئەھتىياتچان بولۇش؛ پۈتكۈل تارىخىمىزدا ختايىلاردىن باشقا مۇقىم ۋە مۇرەسسەسىز دۈشمىنىمىزنىڭ بولمىغانلىقىنى ئەستە تۇتۇش؛ ختايىلارنىڭ سىياسىي قارشى ۋە ھاكىمىيەت شەكلىدىن قەتئىينەزەر، ۋەتىنىمىزدىن ئىبارەت بۇ باي مۇستەملىكىنى قولدىن چىقىرىپ قويۇشنى خالىمايدىغانلىقىنىڭ تارىخىي مىساللىرىنى ھەر زامان ئەستە تۇتۇش؛ بۇ مەزمۇنلار تەشۋىقات تەرغىباتىمىزدا مەلۇم سالماق تۇتۇشى كېرەك. ھەرقانداق كېلىشىم، ئاڭلاشما ئالدىنقى شەرتكە تايىنىدۇ. بىزنىڭ ختايىلار بىلەن بولۇدۇغان ھەمكارلىقىمىزنىڭ ئالدىنقى شەرتى:

ئۇلار ۋە تىنمىزنىڭ ئەجداتلىرى تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغانلىقىدىن ئىبارەت پاكىتنى ئېتىراپ قىلىدىغان، ھەق - ئادالەت تۇيغۇسىدا مۇجەسسەملىكى بولمىغان خىتايىلار بولۇشى كېرەك.

ئاڭلاشما - كېلىشىملەرنى شەرت قىلمايدىغان ۋاقىتلىق ھەرىكەت بىرلىكلىرى (مەسىلەن: ۋەتەن سىرتىدا مەلۇم خاتىرە كۈنلەردىكى ئورتاق نامايىش؛ ئورتاق يىغىلىش ئۆتكۈزۈش قاتارلىق پائالىيەتلەر ئەگەر خەلقئارالىق تەشكىلاتلار تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن بولسا) ئالدىنقى شەرت بولمىغان ھالدا بولسىمۇ بولۇدۇ. ئەمما، خىتاي تەشكىلاتلىرى تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن بولسا، بۇ نارازىلىق مەزمۇنلىرى ئىچىدە بىزنىڭ ئازادلىق ئارزۇيىمىزنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان مەزمۇنلار بولۇشى شەرت قىلىنىدۇ، بۇنىڭسىز بۇنداق ھەرىكەتلەرگە قاتنىشىشقا بولمايدۇ.

ئاداققى سىياسىي غايىمىز

ئاداققى سىياسىي غايىمىز — ئۈزۈلكېسىل مۇستەقىللىق!
ئۈزۈلكېسىل دەپ ئالاھىدە ئەسكەرتىشىمىزنىڭ سەۋەبى، ھەرقانداق تۈر ۋە شەكىلدىكى بېقىندىلىقنى رەت قىلىش؛ خىتايىدىن باشقا كۈچلەرنىڭ كونتروللىقىنىمۇ ئوخشاشلا نومۇس دەپ بىلىش.

ھەرىكەت پىرىنسىپىمىز

مەڭگۈ مىللىي مۇستەقىللىق قارشىدا چىڭ تۇرۇش؛ ھەرقانداق باشقا پىكىر ئېقىملىرىغا ئاغماسلىق. مەسىلەن: پان ئىسلامىزم ۋە پان تۈركىزم دېگەندەك، (مەجمۇئەمىزنىڭ ئىككىنچى كىتابىدىكى «ۋاقتى ئۆتكەن قالپاق» ناملىق ماقالىدا بۇنىڭ پايدا - زىيانلىرى تەپسىلىي شەرھىلەنگەن)

سىياسىي غايىمىزگە زېيىنى تېگىدىغان ھەرقانداق جەزىبىلىك، دەبدەبىلىك قاراشلارغا بېرىلىپ كەتمەسلىك، ئالدىناماسلىق، تامامەن

مېنىڭسىگەن ھالدا قوبۇل قىلىپ، ئاساسلىق سىياسىي غىايە ئورنىغا قويۇۋالماسلىق؛ باشقا دۆلەت ھاكىمىيەتلىرىنىڭ دۈشمەنلىرى بىلەن ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىدە بولماسلىق.

چەتئەللەردە: تاشقى مۇناسىۋەت، دىپلوماتىيە شەكىللىرى بىلەن خەلقارا جامائەت پىكرىنى پايدىلىق تەرەپكە يۆنلەندۈرۈش پائالىيەتلىرىنى قاناتايدۇرۇش، ئەمما بۇنى ھېچقاچان بىردىنبىر ۋە ئەڭ توغرا بولغان كۆرۈش شەكلى \ مېتودى قىلىۋالماسلىق ياكى شۇنداق دەپ تونۇۋالماسلىق. ھەرقانداق شەكىلدىكى تېنچلىق كۆرۈش ئۇسۇلىنى رەت قىلماسلىق، ئەمما ھېچقاچان بىردىنبىر يول، ئاساسلىق مېتود دەپ تونۇۋالماسلىق.

ۋەتەن ئىچىدە: جىسمانىي كۆرۈش شەكىلدە، مەڭگۈ مەخپىي ھەرىكەت پىرىنسىپىدىن ۋاز كەچمەسلىك، ئاخىرقى مىنۇتلارغىچە يەككە ھەرىكەت ئۇسۇلىنى ئاساس قىلىش، ئەڭ كۆپ بولغاندىمۇ ئۈچ كىشىدىن ئاشمىغان كىچىك گورۇپپىلار ھالىتىدە كۆرۈش قىلىش، «بىر قوماندانلىق»، «بىرلىشىش» چاقىرىقلىرىنىڭ جەزىبىسىگە گول بولماسلىق؛ بۇنىڭ يېقىن كەچمىشىمىزدىكى ئاچچىق ئاقىۋەتلىرىنى ئەستە تۇتۇش؛ ۋەتەن سىرتىدىكىلەر بىلەن بولغان ئالاقىدە ھامان گۇمانىي قاراش بىلەن يېقىنلىشىش؛ ئادەم ئىسىملىرى، ھەرىكەت كۆلىمى، كەلگۈسى پىلانلار ھەققىدە ھېچقانداق ئۇچۇر بەرمەسلىك.

دىپلوماتىيە پىرىنسىپىمىز

دىپلوماتىيە مەسىلىسى تىلغا ئېلىنغاندا ھازىرقى سىياسىي ساپامىز كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ ۋە خىجىل بولماي تۇرالمايمىز. دىپلوماتىيە — مىليون كىشىلىك ئارمىيىنىڭ يۈزمىڭلارچە قۇربان بەدىلىگە يىللارچە ھەپىلىشىپ قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنى پاكىز ئىشخانلاردا، بىر نەچچە سائەت ئىچىدە قولغا كەلتۈرۈدىغان ياكى تامامەن

قولدىن بېرىدىغان بىر جەڭگاھتۇر. شۇڭا بۇ سەپ ئاجايىپ ماھىرلىق تەلەپ قىلىدۇ. بىلىم تەلەپ قىلىدۇ. گەپ قىلىدىم دەپ ھەرنېمە دەۋەرگەن بىلەن مىليونلارچە ئىنساننىڭ ئۈمىدى، غايىسى بىر نەچچە دەققىدە يوققا چىقىدىغان گەپ. شۇڭا بۇ تېما ئۈستىدە ناھايىتى كۆپ تارماقلارغا بۆلۈپ، تەپسىلىي توختۇلۇشقا توغرا كېلىدۇ. لېدىر قانداق بولۇشى كېرەك؟ نېمىلەرگە دىققەت قىلىشى كېرەك؟ كىملىرىدىن قانداق پايدا ئۈندۈرىلىدۇ؟ قانداق كۈچلەرنىڭ دىپلوماتىك زىيانلىرىدىن ساقلىنىش كېرەك. قانداق كۈچلەر بىزنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئىتتىپاقچىمىز بولالايدۇ؟ قانداق كۈچلەردىن ۋاقىتلىق پايدىلىنىش مۇمكىن؟ قانداق كۈچلەردىن «توخۇنى بوغۇزلاپ، مايۇمنى قورقۇتۇش» شەكلىدە پايدىلانغىلى بولىدۇ؟ قانداق ئەھۋالدا «سۈرىتىنى سېتىپ، ئۆزىنى چوڭ كۆرسۈتۈش» ئۇيۇنى ئوينۇلۇدۇ؟... بۇلار ھەققىدە مەخسۇس سىياسەت، ئىستراتېگىيە تەتقىقات ئورگىنىمىز (كەلگۈسىدە مۇشۇنداق بىر ئورگاننىڭ مەيدانغا كېلىشى باش تارتىپ بولمايدىغان بىر زۆرۈرىيەتتۇر) لېدىرلارنى مۇقىم ۋە ۋاقىتلىق بىلىم بىلەن تەمىنلەپ تۇرۇشى شەرت.

ھەركىتىمىزنىڭ خاراكتېرىنى تونۇش

ئەگەر ھەركىتىمىزنىڭ خاراكتېرىنى ئېنىق ۋە توغرا تونۇمۇساقمۇ ئوخشاشلا خاتالىشىمىز ۋە ئورنىنى تولدۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان زىيان تارتىمىز. مەسىلەن: ھازىرغىچە چەتئەللەردە قىلىنىۋاتقان ئىشلار «شەرقىي تۈركىستان ئازادلىق ھەركىتى» دەپ تونۇلسا، دېمەك خاتا بولغان بولىدۇ؛ بۇنىڭ بىلەن، ئۇ ئىشنى قىلىۋاتىمىز دەپ ئويلاپ قالىمىز - دە، ئەمەلىيەتتە ئۇ لېنىيە ئاق تاشلىنىپ كېتىۋېرىدۇ! ھەركەتلەرنى شۇنداق سىنىپلاندىرۇش مۇمكىن: شەرقىي تۈركىستان ئازادلىق ھەركىتى (بۇ كەڭ مەنىدە ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالىسىمۇ، كونكرېت مەنىسىدە پەقەت شەرقىي تۈركىستان خەلقى ۋە تېرىتورىيىمىزنى

بىۋاسىتە تەسىرىگە ئالدىغان ھەركەتلەرگىلا قارىتىلىدۇ. بۇ يەردە كۆزدە تۇتقنىمىزمۇ تار مەنىسى؛ مىللىي مەۋجۇدىيىتىمىزنى ساقلاپ قېلىش ھەركىتى؛ خەلقئارا جامائەتچىلىككە ئۆزىمىزنى ۋە دۈشمىنىمىزنى تونۇتۇش ھەركىتى.

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئاۋالقى ئىككى تۈرلۈك ھەركەت مۇتلەق تۈردە خەلقىمىز ئاساسىي قىسمىغا ئىجابىي ياكى سەلبىي تەسىر كۆرسەتكەن ھەركەت بولۇپ، خەلقنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمىگەن؛ دۈشمەنگە ھېچ زىيىنى بولمىغان ھەركەتلەرنى بۇ تۈردە دەپ قاراش خۇددى سەۋزىدە خەۋەر يوق گۈرۈچ دەم يېگەندەكلا ئىش بولۇدۇ.

داۋا تەرتىبىنى بىلىش

چەتئەللەردىكى داۋا پائالىيەتلىرىمىزنى توغرا سىنىپلاندىرغاندىن كېيىن، مۇكەممەل بىر داۋا تەرتىبىنى بېكىتىپ چىقىش؛ ئاندىن شۇ تەرتىپ بويىچە پائالىيەت ئېلىپ بېرىش كېرەك.

ئەگەر بىر چەتئەللىك (ژۇرنالىست، سىياسىئون، دىپلومات،...) بىزدىن سىياسىي ھوقۇق ئەھۋالىمىز، سايلىنىش نىسبىتىمىز،... دېگەندەك چوڭ مەسىلىلەرنى سورىغان تەقدىردىمۇ، ئۇنى داۋا تەرتىبى بويىچە، بىزنىڭ تېخى ئىپتىدائىي كىشىلىك ھوقۇقلارغىمۇ ئىگە ئەمەسلىكىمىزگە دىققەت قىلىشقا چاقىرىش. چۈنكى تاشقى دۇنيادا نۇرغۇن كىشىلەر بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى خۇڭگوغىغا ياكى كانادانىڭ كۇيبەك ئۆلكىسىگە ئوخشۇتۇپ ساددىلىق بىلەن، خىتايلارنىڭ بىزگە تۇتىدىغان ئەھۋالىنى ھېچ تەسەۋۋۇر قىلالمايدۇ. مەسىلەن، پاسپورت مەسىلىسى بىر ئۆرنەك بولۇشى مۇمكىن. بۈگۈنكى دۇنيادا ھېچقانداق بىر دىكتاتور ياكى ئۆتۈپ كەتكەن فاشىست بىر دۆلەت بولغاندىمۇ، ئۆز پۇخرام دەپ دەۋا قىلىۋاتقان كىشىلەرگە بۇنداق مۇئامىلە قىلمايدۇ. بىر خىتاي ئىلتىماس قىلىپلا پاسپورت ئالدىغان بولسا، بىر ئۇيغۇر يەتتە

ئورگاندىن تەستىق ئېلىشى، ئىككى دۆلەت خىزمەتچىسىنىڭ كېيىللىكىنى ئېلىشى، يۈز مىڭلاپ پۇل زاكالت قويۇشى شەرت! بۈگۈنكى مۇشۇ ئەسىردە بۇ رېئاللىققا چەتئەللىكلەرنى ئىشەندۈرۈشمۇ تەس. مانا شۇنداق ئەقەللىي ھەققىمىزنىڭمۇ يوقلۇقىنى جانلىق كۆرسۈتۈش كېرەك.

مىللىي ئەقىدىمىزنى تونۇش (تىكلەش)

ئەمدى بۇ تېمىدا بەزىلەر دەۋاتقان «مىللەتكە ئۈمىد بېرىش» (ياكى ماڭا كەيدۈرۈلۈۋاتقان «ئۈمىدسىزلىك تەرغىباتى قالىپى») ۋە شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر ھەققىدە ئازراق توختۇلىمەن.

ئۈمىدىنىڭ بولۇشى، مىللەتنىڭ بىر ئۈمىدكە باغلىنىشى ئەلۋەتتە زۆرۈر. ئۈمىدسىزلىك مەنىۋىي جەھەتتىن ئىبادەمنى تۈگەشتۈرۈۋېتىدىغانلىقىمۇ راست. ئەمما مىللەت شۇنداق بىر يېمىرىلمەس ئۈمىدكە باغلىنىشى كېرەككى، بۇ ئۈمىد ھەرگىزمۇ ۋاقىتلىق ھادىسىلەر، تاشقىي ئامىللار بولۇپ قالماسلىقى كېرەك. بۇ قانداق بىر ئۈمىد؟ ئىچكىي — مەنەۋىي ئەقىدىمىزگە تايانغان ئۈمىد بولۇشى كېرەك. بۇنداق بىر مەنەۋىيەت ئەلۋەتتە تەبئىي ئېرسىيەت ئامىللىرىغا باغلىق بولۇش بىلەنلا قالماي، يەنە ئۇنى مەخسەتلىك شەكىلدە، پىلانلىق ھالدا يېتىلدۈرۈشكەمۇ بولىدۇ. بۇ ھەقتە تەشۋىقاتنىڭ قۇدرىتى توغرىسىدىكى ياشمىشلىرىمدا ئادەمنى يېڭىدىن شەكىللەندۈرگىلى بولۇشىنى ئىسپاتلاشقا ئۇرۇنغان ئىدىم. دېمەك، كۈچلۈك بىر مىللىي ئەقىدە تەشۋىقات ئارقىلىق يېتىلدۈرۈلۈدۇ. بۇمۇ، توغرا ئىدىيىۋىي سىستېمىم بەرپا قىلغاندىن كېيىنكى تەشكىلاتلارنىڭ ۋەزىپىلىرىدىن بىرى، شۇنداقلا چەتئەللەردە قىلغىلى بولىدىغان بىردىن بىر ئەمەلىي ۋە ئۈنۈملۈك ئىش.

قىسقىسى، — «بىر مەنئىي مەپكۈرگە ئاساسلانغان ئەخلاقىي بىر قۇۋۋەت بولماستىن، ماددىي قۇۋۋەتنىڭ مۇۋەپپىقىيىتى بىزنى ھېچبىر زامان بىر پىكىرنىڭ يېمىرىلىشى ياكى يېپىلىشىدىن ئىبارەت نەتىجىگە ئاپىرالمىدۇ.»^①

دۈشمەن قارشىمىز ئېنىق، سىياسىي غايىمىز ئېنىق بولغاندىن كېيىن، ھەممە ھەركىتىمىزنى بۇنىڭغا ئاساسەن توغرا ئىزغا سېلىشقا تىرىشىش: بالىلارنى تەربىيەلەش، ئوقۇيدىغان كەسپلەرنى تاللاش،... قاتارلىقلاردا «مىللىي مۇستەقىللىقىمىز ئۈچۈن قانداق پايدىسى بار؟» دېگەننى چىقىش نۇقتىسى قىلىش.

يوقۇرى دەرىجىدىكى ئىلغار پەن - تېخنىكا ساھەسىدە ئوقۇيدىغان، ئوقۇۋاتقان ياكى ئىشلەۋاتقانلاردا «مىللىي مۇستەقىللىقىمىز ئۈچۈن نېمە قىلىپ بېرەلەيمەن؟» دېگەن خىيال دائىمىي بولۇش؛ خىزمەت مەجبۇرىيىتى دائىرىسىدىكى تەتقىقاتلىرىدىن باشقا، مۇستەقىللىقىمىز ئۈچۈنمۇ ئايرىم تەتقىقاتلىرى بولۇشى ياكى خىزمەت تەتقىقاتىدا پايدىلىنىشقا تېگىشلىك قانداق پايدىلىق ئامىللارنىڭ بارلىقىغا ھەرقاچان دىققەتلىك بولۇشى كېرەك. چۈنكى ئىلىم - پەن شۇنداق سىرلارغا ئىگىكى، بەزىدە بىر ئادەم پۈتۈن دۇنيانى بويسۇندۇرۇدۇغان كۈچكە ئىگە بولۇشى مۇمكىن. مەسىلەن: ئېلىكترومېخانىكا بومبا، بارلىق زامانىۋىي ئۈسكۈنىلەرنى تۆمۈر دۆۋىسىگە ئايلاندۇرۇپ، ھازىرقى تەرەققىيات سەۋىيىسىنى ئەڭ ئاز 200 يىل ئارقىغا چېكىندۈرۈۋېتىشى مۇمكىنلىكى سۆزلەنمەكتە. بۇ يېمىرىلمەس كۈچ بولۇپ كۆرۈنۈۋاتقان خىتايىنى ئاللاھنىڭ ئىزىنى بىلەن يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىشكە بولۇدۇغانلىقىنى تەسەۋۋۇرىمىزغا كەلتۈرۈدۇ!

^① ئادولفى گىتلېر: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى).

بىر ئاز سىياسەت ئۆگىنەيلى

بىز مۇستەملىكە مىللەت سۈپىتىدە خالار- خالىماس سىياسەت ئىچىدە ياشايمىز. دۇنيادىكى ئۆزگۈرۈشلەر، ۋەتىنىمىزدىكى ئۆزگۈرۈشلەر، خىتايىدىكى ئۆزگۈرۈشلەرگە دىققەت قىلىۋاتقانداكى قىلىمىز. ئەمما سىياسىي سەزگۈرلۈكۈمىز يەنىلا نۆلگە يېقىن، سىياسىي ساۋاتىمىز ئىپتىدائىي باسقۇچتا، «قۇلاق موللىسى»لىق قەدىمىدە توختاپ قالغانلىقىمۇ ھەمىشلا مەلۇم بولۇپ تۇرۇدۇ. شۇنداق بولۇشىمىزغا قارىماي، ئۆگۈنۈشنى خالىماسلىقىمىز، بىلمىگىنىمىزگە باقمىي، مەمەدانلىقىمىز ھەممىدىنمۇ ئېشىپ چۈشىدۇ.

ئادەتتىكى پۇخرالىرىمىزغۇ مەيلى، ئۆگەنمىسىمۇ، بىلمەستىن مەمەدانلىق قىلىشىمۇ بولغىنى شۇ. ئەمما سىياسىي سەھنىمىزدە بوي كۆرسۈتۈپ يۈرگەن جاناپلىرىمىزنىڭمۇ پەرقىسىز بولۇشى، بەكمۇ ئەپسۇسلىنارلىق. تېخىمۇ يامىنى بۇ كىشىلەر تۈپەيلى مىللىي تەقدىرىمىز ئەڭ ھالقىلىق پەيتلەردە ئابدالچە بىر قارار بىلەن كۈلگە ئايلىنىپ كەتسە، پۇرسەت ھەمىشە كېلىۋەرمەيدۇ.

دۆلەت، تېخىمۇ ئېنىقراق دېسەك، ھازىرقى زامان دۆلەتلىرى بارلىققا كېلىش ۋە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئۈچۈن ئىككى ئاساسلىق خەلقئارا شەرت بولۇشى كېرەك. بىرى دۇنيا كۈچ نۇقتىلىرى ئارىسىدا شەكىللەنگەن ۋاكۇۇم؛ بىرى كۈچ نۇقتىلىرىدىن بىرىنىڭ ھامىيلىقى ياكى قوللىشى (شۇنى ئۇنۇتماسلىق كېرەككى، بۇ خىل قوللاش ياكى ھامىيلىق ھەرگىزمۇ ئىنسانىي ئەخلاق مەجبۇرىيىتىدىن ئەمەس، مەنپەئەت تەقەززاسىدىن بولۇدۇ). گەرچە ئاللاھ «پاختىنىڭ ئىچىدە ئوت ياكى ئوتنىڭ ئىچىدە پاختىنى ساقلاشقا قادىر» بولسىمۇ، بەندە بۇنىڭغا قادىر ئەمەس. يەنى، دۇنيا كۈچ نۇقتىلىرىدىن قەتئىينەزەر بىر دۆلەتنىڭ

تۇغۇلۇشى، تۇغۇلغان تەقدىردىمۇ مەۋجۇتلۇقۇنى داۋام قىلىشى مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى سىياسىي، ئەخلاق پىرىنسىپلىرىنى ئاساس قىلغان بولماستىن مەنپەئەتنى ئاساس قىلغاندۇر. بۇ ھەقتە ئۆتكەنكىلەر شۇنداق يازغان: «سىياسىنىڭ ئەخلاق بىلەن ھېچقانداق ئورتاق تەرىپى يوق. ئەخلاققا ئۇيغۇن بىر شەكىلدە ھۆكۈم سۈرگەن ھۆكۈمران ماھىر سىياسەتچى ئەمەس. بۇ سەۋەپتىن تەختىدە مۇستەھكەم تۇرالمايدۇ. ھۆكۈمرانلىقنى ئارزۇ قىلغۇچى ھەم ھىلىگەرلىككە، ھەم سۈنئىيلىككە مۇراجەت قىلىشى كېرەك. ئوچۇق سۆزلۈك، دۇرۇستلۇققا ئوخشاش خەلق ئارىسىدا ئەۋزەللىك ھېساپلىنىدىغان سۈپەتلەر سىياسەت ئۈچۈن ئەيىتتۇر. چۈنكى بۇلار ئەڭ قۇۋۋەتلىك دۈشمەندىنمۇ تەسىرى كۈچلۈك بولۇپ، مۇتلەق رەۋىشتە ھۆكۈمراننى تەختتىن چۈشۈرۈدۇ».^①

ئەمدى دۆلەتنىڭ مەۋجۇت بولۇش شەرتلىرى ھەققىدىكى قاراشلىرىمىزغا شۇنداق مىساللارنى بېرىشىمىز مۇمكىن:

تارىختا ئافغانىستان — رۇس ۋە بېرتانىيە ئىمپېرىيىلىرىنىڭ ئارىسىدا بىر بوشلۇق بولۇشى زۆرۈرىتى بىلەن، ئىككىسى ئارىسىدىكى ۋاڭكۇمدىن ھاسىل بولغان، بۇ بىتەرەپ رايون ھىسابىدىكى تامپون دۆلەتكە ھەر ئىككىسى ئارىلاشمىغان. بىر تەرەپتىكى كۈچ چېكىنگەن ھامان بۇ ۋاڭكۇمنى يەنە بىرى تولدۇرۇۋېلىشمۇ خەلقارا مۇناسىۋەت، دۆلەتلەر ئارا مۇناسىۋەتتىكى بىر ئۈدۈم بولۇپ، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن بېرتانىيە ئىمپېرىيىسى مۇستەملىكىلىرىگە مۇستەقىللىق بېرىپ چېكىنىشى ھامان، ئافغانىستاندىن ئىبارەت بۇ ۋاڭكۇمدا شەكىللەنگەن دۆلەتنىڭ «بىر بېقىندىكى ئىتتەرگۈچى» يوق بولۇپ، دەرھال بۇ ۋاڭكۇمنى يەنە بىر تەرەپتىكى كۈچ تولدۇرۇش كويىغا كىردى. يەنى، بۈيۈك كۈچتىن بىرى چېكىنگەندىن تارتىپلا رۇسىيە ئافغانىستانغا ئارىلىشىش پۇرسىتى ئىزدىدى؛ جاسۇسلۇق تورلىرىنى

① & زىئون لېدىرلارنىڭ كېلىشىملىرى (' ear0ed E-ders *e/ ear0ed E-ders)T*e+ro o, o-s.o.

يامراتتى. ئافغانىستاننى كوممۇنىستلاشتۇرۇشقا تىرىشتى ھەتتا مىليونلارچە كوممۇنىست يېتىشتۈردى. ئاخىرىدا كوممۇنىست رۇسىيە پەرەست ھۆكۈمەت بەرپا قىلدى. رۇسىيە رەست ھۆكۈمەتنىڭ ئاغدۇرۇلۇشىنى باھانە قىلىپ (ھۆكۈمەتنى قوغداش نىقابى ئاستىدا) ئافغانىستانغا ئاشكارە تاجاۋۇز قىلدى.

بۇ رايوندىكى تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى، رۇسىيەنىڭ پارس قولتۇقىغا يېقىنلىشىشى غەربنىڭ نېفىت ئامبىرى بولغان پارس قولتۇقىغا بولغان تەھدىت ئىدى. شۇنداقلا، خىتاينىڭ پۈتۈنلەي دېگۈدەك (پاكىستاندىن باشقا) پۈتۈن چېگرىسى بويلاپ سوۋېت ئىسكەنجىسىگە چۈشۈپ قېلىشى بولاتتى. ئۈچ بۈيۈك كۈچنىڭ ئېلىشىشى بۇ يەردە ئەۋجىگە چىقتى.

دەل سوۋېت تاجاۋۇزىغا قەدەر ۋاخان كارىدورنىڭ شىمالى، تاجىكىستاننىڭ شەرقىي جەنۇبى ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ غەربىي تەرىپىدە قىرغىزلارنىڭ بىر قەبىلىسى ياشاپ كەلگەن بىر پارچە تېررىتورىيە^① بار ئىدى. ئۇزاق زامانلاردىن تاكى 1979 - يىلىغىچە بۇ كىچىككىنە قەبىلىنىڭ ئۈچىلى دۆلەتكە تەۋە بولماستىن (دۆلەت سۈپىتىمۇ يوق ئىدى) ياشاپ قالالىشىنىڭ سەۋەبىمۇ ئەنە شۇ كۈچ نۇقتىلىرى ئارىسىدا شەكىللەنگەن نازۇك مۇناسىۋەتتىن (ۋاكۇئۇمدىن) بارلىققا كەلگەن. قايسى بىرى بۇ رايونغا قول تىقسا يەنە بىرى بىلەن سۈركىلىش چىقاتتى. ئۇنىڭ ئۈچۈن، گەرچە ئاجىز بولسىمۇ ساقلىنىپ كەلگەن.

بىر دۆلەت، ئۆزىنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن قوشنا دۆلەتتىكى ھەرقانداق بىر سىياسىي سۈپەت ئۆزگۈرۈشى، ھەربىي ئورۇنلاشتۇرۇش قاتارلىقلارغا دىققەت قىلىپ تۇرۇدۇ. قوشنا دۆلەتنىڭ باشقا دۆلەتلەر

---

^① ۋاخان قىرغىزلىرى دېيىلگەن بۇ قىرغىزلار ئافغانىستان ئۇرۇشى تۈپەيلى جەنۇبىغا سۈرۈلۈپ، ئاخىرى بىرلەشكەن مىللەتلەرنىڭ ھىمايىسى بىلەن تۈركىيەدە پاناھلىققا ئېرىشكەن، — ئا.

بىلەن قىلىشقان تۈرلۈك ھەمكارلىق كېلىشىملىرىدىن ئىككىسى سودا كېلىشىملىرىگىچە تەھلىل قىلىپ، بۇنىڭ ئۆزىگە قانداق تەسىرى بولۇشى مۈمكىنلىكى ھەققىدە دىققەتتە بولۇدۇ. چۈنكى بۇ چېگرىنىڭ ئىچى تەرىپىدىكىلەرگىمۇ تەسىر كۆرسۈتۈشى مۈمكىن. مەسىلەن: شىمالىي ئىراقتا قۇرۇلغۇسى كۆرد دۆلىتى تۈركىيە، ئىران، سۈرىيەنى ئوخشاشلا ئەندىشىگە سالدى. چۈنكى بۇ ئۈچ دۆلەتنىڭ شىمالىي ئىراقتا يېقىن جايلىرىدىمۇ كۆرد ئاھالىسى ياشايدۇ، چېگرىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئوخشاش بىر خەلقنىڭ سىياسىي ھاياتىدىكى بۇنداق بىر ئۆزگۈرۈش، چېگرىنىڭ ئىچىدىكىلەرگە مۇتلەق رەۋىشتە تەسىر كۆرسۈتۈشى مۈمكىن. يەنى، مۇستەقىل دۆلىتىگە قوشۇلۇپ كېتىش تەلىپى باش كۆتۈرۈشى مۈمكىن ياكى ئۇلارمۇ يەنە بىر مۇستەقىل كۆرد دۆلىتى غەۋغاسىنى قىلىشى مۈمكىن. خۇددى شۇنداق، سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ خۇششېۋ ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە خىتاي سوۋېت مۇناسىۋەتلىرى يامانلاشقاندا، سوۋېت ھۆكۈمىتى بىر «ئۇيغۇرىستان لايىھىسى» ئويلاشقان. بۇ لايىھەگە كۆرە ئالمۇتانى پايتەخت قىلغان بىر ئۇيغۇرىستان فىدېراتىۋ جۇمھۇرىيىتى قۇرۇش، بۇ جۇمھۇرىيەت ياركەنت، چىلەك، ئۇيغۇر ناھىيىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىش؛ قازاقىستاننىڭ پايتەختىنى قاراغاندا شەھەرگە يۆتكەش قاتارلىق مەزمۇنلاردا بولۇدۇ. بۇنىڭدىن مەخسەت خىتايىنى سەراسىمىگە سېلىش ئىدى. (ئەپسۇسكى، خۇششېۋنىڭ ئاغدۇرۇلۇشى بىلەن بۇ لايىھە قايتا تىلغا ئېلىنمىغان.)

ئىراننىڭ جەنۇبىي ئازارەيجان رايونىدىكى ئازارەيجان نوپۇسى مۇستەقىل ئازارەيجاندىكى نوپۇستىنمۇ كۆپ، ئىران نوپۇسىنىڭ ئۈچتىن بىرىدىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ ھال ئىران ئۈچۈن ئىككى ئەندىشىنى ھەرزامان دىققەتتە تۇتۇشقا تېگىشلىك قىلىدۇ: غەربىي شىمال تەرەپتىكى ئازارەيجان دۆلىتىنىڭ ئەھتىماللىقى بولغان ئاغدۇرۇمچىلىقى؛ غەربىي تەرەپتىكى تۈركىيەنىڭ بۈيۈك تۈركچىلىك مەپكۈرىسى بىلەن ئازارەيجانلارنى كۈشكۈرتۈش ئەھتىماللىقى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىران مۇستەقىل ئازارەيجان دۆلىتىنىڭ جان دۈشمىنى ۋە

تۈركىيەنىڭمۇ دۈشمىنى بولغان ئەرمىنىيە بىلەن ياخشى ئۆتۈش؛ شۇنداقلا ئۆزى ئەنسىرىگەن بۇ ئىككى دۆلەتكە قارشى ئاغدۇرمىچىلىق ھەركەتلىرى قىلىش، جاسۇسلۇق تورىنى كۈچەيتىش قاتارلىق تەدبىرلەرنى كۆرۈشكە مەجبۇر.

تۈركىيەنىڭ خاتاي ۋىلايىتى تا ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغىچە فىرانسىيەنىڭ مۇستەملىكىسىدە ئىدى. فىرانسىيەنىڭ دۇنيا ئۇرۇشىغا يېتىپ قېلىشىنى پۇرسەت بىلگەن تۈركىيە دەرھال بۇ ۋاكوۋمىنى تولدۇردى.

بۇ مۇناسىۋەتلەر نۇقتىسىدىن قارىغاندا، يېقىنقى زامان تارىخىمىزدىكى ئىككى جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ قىسمىتىگە توغرا باھا بېرەلەيمىز.

بەزىلەر «سىياسەتنى بىلىپ» كېتىپ، دەيدۈرلەركى: «تارىختىكى ئىككى جۇمھۇرىيەت، قۇرغۇچىلىرىنىڭ سىياسەتنى بىلمەسلىكى سەۋەبىدىن مەغلۇپ بولدى!» بۇ نەقەدەر بىمەنە! بۇنى دەۋاتقان ئۇستازلارنىڭ قولىدىن شۇنچىلىك ئىش كېلىشى مۇمكىنمۇ؟ ئەمدى ئاشۇ «سىياسەتنى بىلمىگۈچى»لەردىن بىرى بولغان سابىت داموللىنىڭ بىرنەچچە ئېغىز سۆزىنى دىققەتلەرگە ھاۋالە قىلىمىز:

سەيداشلىرىدىن بىرى سابىت داموللىدىن شۇنداق سورىغان: «داموللام، بۇ ئىشنى قىلىشتا قانچىلىك ئىشەنچىمىز بار؟ خىتايىدىن قۇتۇلدۇق دېگەن تەقدىردىمۇ رۇسلار بېسىۋالماي قالمايدۇ. شۇڭا بەرگەن قۇربانلارغا چۈشلۈك پايدىسى بولارمۇ؟» داموللام شۇنداق جاۋاب بېرىدۇ: «پايدىسى بولۇدۇ؛ ھېچ بولمىغاندىمۇ بىر پايدىسى بار: مۇستەملىكە تارىخى يېڭىدىن باشلىنىدۇ.»

قوللىغۇچى بايلاردىن بىر تەخسىر شۇنداق سورايدۇ: - داموللام، ئىشىغۇ قىلىۋاتىمىز، ئەمما ئىككى چوڭ جاھانگىرنىڭ ئوتتۇرىسىدا مەۋجۇتلۇقۇمىزنى ساقلاپ تۇرالايمىزمۇ؟ داموللام شۇنداق جاۋاب بېرىدۇ:

— سىز دېگەن تاشقى شەرتلەر ئاستىدا مەۋجۇت بولۇپ

تۇرالمىدىغانلىقىمىزنى بىلىمىز.

— ئۇنداق بولسا نېمىشكە ئاۋارە بولۇمىز؟

— كېيىنكىلەرگە دەلىل يارىتىپ قويۇش ئۈچۈن، بۇ بىر پۇرسەت.

ئەمدى «سىياسەتنى بىلىدىغان» بىلەرمەنلەرنىڭ شاختىن - شاخقا سەكرەپ، پەدە ئۆزگەرتىپ تۇرۇشلىرىنىڭ سىياسەتتە قانچىلىك مەۋزۇ تېشى ئەھۋال ئىكەنلىكى ھەققىدە بىر ئاز توختۇلالايمى.

ئىلگىرىكى يازمىشلىرىمدا سىياسىي مۇناسىۋەتلەردە بىرەر ماددىدىن ۋاز كېچىش، بىرەر مۇددىئادىن ۋاز كېچىش ئەمەس، بىر ماددا ئىچىدىكى سۆزلەرنىڭ دەلىللىك ياكى مەجھۇللىقنى يەتتىگۈشلەشنىڭمۇ مۇناسىۋەتلەرنىڭ بۇزۇلۇشىغا، دۆلەتلەر ئارا سۈركۈلۈشلەرگە سەۋەپ بولۇدۇغانلىقى توغرىسىدا توختالغان ئىدىم.

ھىسامىدىن ئاكىنىڭ «بەربىر يالغان بولغاندىكىن، پىخسىقلىق قىلماي يوغان - يوغان ئاتە!» دېگىنىدەك، بىرلا ۋاز كېچىشتە ئىرش - ئەلادىن بىراقلا تەككى ئەسراغا چۈشۈش سىياسەتتە بار دېيىلسە، بىزنىڭكىلەردىلا بار. مەسىلەن بۇنى جاك جىرچوڭنىڭ ئەسلىمىسى «ئۈرۈمچى سۆھبىتىدىن *** تېنچ ئازات بولغانغا قەدەر» دە بايان قىلىشىچە: جاك جىرچوڭ شەرقىي تۈركىستان تەرەپ سۆھبەت ۋەكىللىرىنىڭ مەيدىلىرىگە شەرقىي تۈركىستان ئىزنىكى تاقاپ، ئۆزى بىلەن خۇددى ئىككى دۆلەت سۆھبىتى شەكىلدە سۆھبەتلەشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئوقۇپ، ئۇلار بىلەن بۇ شەكىلدە ئۇچرۇشۇشتىنمۇ باش تارتىدۇ. ئۇ تارىختىن ئۆزلىرى كۆزگە ئىلمەي كەلگەن ئايلامباش ئۇيغۇرلار بىلەن تەڭ باراۋەر ئورۇندا تۇرۇپ، خۇددى ئىككى دۆلەت سۈپىتىدە سۆھبەتلىشىشنى رەت قىلىدۇ. ئارقىغا قايتىپ، سوۋېت كونسۇلىغا نازارلىقنى ئىپادىلەيدۇ. سوۋېت كونسۇلىنىڭ بىر كېچە «خىزمەت ئىشلىشى» نەتىجىسىدە ئەتىسى سۆھبەت ۋەكىللىرىمىز «ئەدەپكە قايتىپ»، كۆكسىدىكى ئىزناكلارنى يىغىشتۇرۇپ، مۇستەقىللىق تەلپىدىن بىراقلا ئاپتونومىيەگە چۈشۈدۇ!....

ئەمدى بۇ سېلىشتۇرمنى دىققەتلەرگە ھاۋالە قىلمەن؛ بۇ

ئىسرائىلىيە بىلەن ئىئوردانىيە ئارىسىدا تۈزۈلگەن بىر كېلىشىمىدىكى
بىر جۈملە:

ئىئوردانىيەنىڭ كېلىشىم لايىھەسىدە:

«ئىككى دۆلەت، ئىئوردانىيە ھاشىمى پادىشاھلىقىنىڭ
مۇسۇلمانلارنىڭ قۇددۇس – مۇقەددەس جايىدىكى تارىخىي
مەسئۇلىيەتلىرىنى يېڭىدىن كۈچەيتتى ۋە بۇ شەھەرنى بارلىق دىندارلار
ئۈچۈن بىر تېچلىق ھەم ئۈمىد شەھىرىگە ئايلاندۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى
يەنە بىر قېتىم بەلگىلىدى.»

بۇ جۈملە شۇ چاغدىكى باش مىنىستېر رابىننىڭ مېڭىسىدىن تۈتۈن
چىقىرىۋېتىدۇ. كېلىشىم يېقىنلاشمىسى بۇزۇلۇپ، دۈشمەنلىك
باشلىنىشقا تاسلا قالدۇ. بۇ جۈملىنى ھەرگىز قوبۇل قىلغىلى بولمايدۇ،
دەپ ۋارقىرايدۇ ۋە جۈملىنى ئۆزگەرتىشكە بۇيرۇيدۇ. جۈملە شۇنداق
ئۆزگەرتىلىدۇ:

«ئىسرائىلىيە، ئىئوردانىيە ھاشىمى پادىشاھلىقىنىڭ قۇددۇستىكى
مۇقەددەس مۇسۇلمان ئىبادەتخانىلىرىدىكى مەۋجۇت ئالاھىدە رولىغا
ھۆرمەت قىلىدۇ. ئاخىرقى ھالەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك مۇزاكىرىلەر
ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەندە ئىسرائىلىيە، ئىئوردانىيەلىكلەرنىڭ بۇ
ئىبادەتخانىلاردىكى تارىخىي رولىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇدۇ.»^①

مېنىڭچە ئەقىللىق ئۇيغۇرلار بۇ ئىككى جۈملىدىكى پەرقنى
سېلىشتۇرۇپ، سىياسىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ، دۆلەت مەنپەئەتى ۋە مىللىي
مەنپەئەتلەر نۇقتىسىدا سەگەكلىكنىڭ قايسى دەرىجىدە بولۇدۇغانلىقىنى
تامامەن ئاڭقىرىۋالالايدۇ، دەپ قارايمەن.

سىياسىدا يول قويۇشلار، چېكىنىشلەر بولۇدۇ، ئەمما 180
گىرادۇسلىق تەرزىدە بولمايدۇ!

بۈگۈنكى كۈندە بەزىلىرىمىز تېخى تۈنۈگۈن ئاخشامغىچە ئۆزى قارشى

^① ئېفىرائىم ھالبۇي (M 6 778 D نىڭ 1998 — 2002 يىللار ئارىسىدىكى باشلىقى):

«كۆلەڭگىدىكى ئادەم» — ئا.

تۇرغان، قارشى تۇرغاندىمۇ ئىنتايىن ئۈزۈلكېسىللىك بىلەن قارشى تۇرغان، بۇ سەۋەپتىن، قاراش ئىگىلىرىگە ئەدەپسىز ھاقارەتلەر ياغدۇرۇشقا چىقىپ يەتكەن بولۇشىغا قارماي، بۈگۈن ئەتىگەندە تۇرۇپلا دەل شۇ ئۆزى قارشى تۇرغان ئىدىيەنى ھىچ خىجىل بولماستىن ماختاشقا باشلىدۇق. بۇمۇ سىياسەتنى بىلگەنلىكىمىزمدۇ؟

بىر ئەخلاقلىق ئادەم — تەربىيە كۆرگەن ئادەم — ئۆتمۈشتىكى قاراشلىرىنىڭ خاتا بولغانلىقىنى سەزگەن چېغىدا ئالدى بىلەن ئۇ خاتانى ئېتىراپ قىلىش، شۇ خاتا نۇپەيلى ھاقارەتلەنگەنلەردىن ئەپۇ سوراڭ بىلەن يېڭى يولنى باشلايدۇ. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ئۆتمۈشتىكى قاراشلىرىنىڭ دەل تەتۈرسىچە بىر قاراش بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىشىنىڭ ئۆتكۈنچى بىر ھالقىسى ئۈزۈر سوراڭ، ئۆتمۈشتىكىسىنىڭ خاتا بولغانلىقىنىڭ ئېتىراپى بولۇشى كېرەك. بولمىسا بەكمۇ يۈزسىزلىك بولغان بولۇدۇ؛ بەك تۇتامسىزلىق بولغان بولۇدۇ؛ بەك يۈزى قېلىنلىق بولغان بولۇدۇ!

ئەمدى سىياسەتتە دۇنيا سەھنىسىدە ئوينىلۇدۇغان ئويۇنلارنىڭ پەردە ئارقىسىنى چۈشۈنۈش مەسىلىسى ئىنتايىن موھىم. يەنى، دۇنيا سەھنىسىدە ئوينىلۇدۇغان دىپلوماتىك مۇناسىۋەتلەر، ئاغدۇرۇمچىلىقلار، ھەربىي ھەركەتلەر، ئىستىلا ھەركەتلىرى، قارشىلىقلار، ئېتنىك سۈرۈلۈشلەر، دىنىي سۈرۈلۈشلەر،... نىڭ ھېچبىرى ئۆزلۈكىدىن بولمايدىغانلىقىنى چۈشۈنۈش لازىم. يەنى بۇنداق ھەركەتلەرنىڭ ھېچ زامان تەشۋىقات ۋاسىتىلىرى ئارقىلىق جامائەتكە سۇنۇلغان شەكىلدەك ئەمەسلىكىنى بىلىش كېرەك. ھادىسىلەرنىڭ كۆرۈنگەن يۈزىدىن باشقا يوشۇرۇن يۈزى بولۇدۇ. ئويۇننىڭ پەردە ئارقىسىدا پىلانلىغۇچى ۋە باشقۇرغۇچىسى بولۇدۇ.

«بىر تېرور ۋەقەسىنىڭ مەنبەسى — ۋەقەنىڭ كۆرۈنۈشتىكى جاۋابكارلىرى ۋە ھەركەتلىرىنىڭ قاتتىقلىقى بىلەن بەلگىلەنمەيدۇ. بىردىن بىر ئۆلچەم، تۇغدۇرۇلغان ۋەقەنىڭ نەتىجىسى نېمە بولغانلىقى ۋە كىمنىڭ ئىشىغا يارىغانلىقىدۇر.»

«بىر تېررور ۋە قەسەدە جىنايىتى ئىشلار مېتودى بىلەن نەتىجىگە ئۇلاشماق كۆپ چاغلاردا ئېزىقتۇرغۇچى بولۇشى مۇمكىن. يەنى، يىپ ئۆچلىرىدىن ئىشقا تېگىپ، جاۋاپكارغا، ۋە ئاندىن تەشكىلاتقا يېتىپ بېرىش خاتا دىئاگنوزغا سەۋەپ بولۇدۇ. چۈنكى بىر تەشكىلاتنى تۆھمەت ئاستىدا قالدۇرماق ۋە ئۇنى ئاممىنىڭ قولىشىدىن مەھرۇم قىلىشنى ئىستىگەنلەر مۇ ئۇ تەشكىلاتنىڭ تونىغا ئورۇنۇۋېلىشى، ئارقىسىدا قالدۇرغان بارلىق دەلىللەر سىزنى ئۇلار خالىغان يۆنۈلۈشكە ئېلىپ بارىدىغان شەكىلدە ھازىرلىنىشى مۇمكىن. بۇنداق ۋەقەلەرنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئوخشىمىغان ھەتتا تەتۈر بىر ئۇسۇل قوللانماق كېرەك. ئالدى بىلەن ۋەقەنىڭ «جاۋاپكار تەۋە» دېيىلىۋاتقان تەشكىلاتنىڭ ئاساسىي سىياسىتىگە ئۇيغۇن ياكى ئەمەسلىكىنى مۇلاھىزە قىلىش كېرەك. يەنى، بۇ ۋەقە ئۇلارنىڭ مەخسەدگە خىزمەت قىلىدىمۇ ياكى ئۇلارنى چەكلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتامدۇ؟...»

«يېنىق پائالىيەتلەر ئەقىل بىلەن ئېلىپ بېرىلىدۇ ۋە قاتتىق قول ھەرىكەت نەتىجە قازانماق ئۈچۈن ئەمەس، خەلقنىڭ دىققىتىنى باشقا تەرەپلەرگە تارتماق ئۈچۈن قوللۇنۇلۇدۇ.»

«بىرلىرى ئادەتتىكى بىر ئادەمنىڭ كالىسىنى ئالغان بولسا، بۇنىڭ ئىككى مەنىسى بولۇشى مۇمكىن: يا كالا كەسكەنلەر يامان؛ ياكى كالا كەستى دەپ كىمدىن گۇمان قىلىدىغانلىقىڭىزنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن، شۇلارنى سىزگە دۈشمەن قىلماق ئۈچۈن كېسىلگەندۇر. سىز ھەر زامان بىرىنچىسىنى قوبۇل قىلىسىز ۋە مۇشۇنداق قىلىشقا ئۈگۈتۈلگەنسىز.»^①

دۇنيادىكى دۆلەتلەر سىياسەت ئىشلەپچىقارغۇچى ۋە ئىجرا قىلغۇچى؛ باشقۇرغۇچى ۋە باشقۇرۇلغۇچى دېگەن ئىككى ئاساسىي تۈردە بولۇدۇ، دەپ يازىدۇ ماھىر قايناق ۋە داۋامدا شۇنداق يازىدۇ: «دۇنيادا ئەل-قائىدە دېگەن بىر تېررورلۇق تەشكىلاتىنىڭ بارلىقىنى، بۇنىڭ سىستېمىلەردىن

^① ماھىر قايناق: «ئىستراتېگىيىلىك ئانالىزلەر» (تۈركچە نەشرى) — ئا.

تاشقىرى ۋە سىستېمىغا قارشى ئىكەنلىكىنى، پۈتۈن سىياسىي ھادىسىلەرنى ئۇنىڭ كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقانلىقىنى قوبۇل قىلىشى، دېمەك باشقۇرۇلۇدۇغانلار قاتارىدا سىز.» بۇ ھالدا يەنە شۇنىڭغىمۇ ئىشىنىسىز: «ئىراقتەك كىچىككىنە دۆلەتنىڭ دۇنيا تېنچلىقى ئۈچۈن تەھدىت پەيدا قىلغانلىقى ۋە بۇ سەۋەپتىن ئۇنىڭ قۇرۇلمىسىنىڭ يەڭگۈشلەنگەنلىكى...»

«سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي زۆرۈرىيەتلەر بىر كۈچنىڭ باشقىسى بىلەن سۈرگۈلۈشىگە سەۋەپ بولۇدۇ، ئەمما بۇ ئۇرۇشتا ئاممىنى يۈنلەندۈرمەك ئۈچۈن قوللۇنۇلغان ۋاسىتىلەر: دىن، مىللەتچىلىك، ئىدىئولوگىيە بولۇشى مۈمكىن. بۇ ۋاسىتىلەر بىلەن خەلق بىر يەردە تۇتۇلۇدۇ ۋە جانلىرىنىمۇ پىدا قىلىدىغان دەرىجىگە كەلتۈرۈلۈدۇ.

«بۇ ۋاسىتە شەرتلەرگە كۆرە بەلگىلىنىدۇ. سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى دەۋرىدە ئىنسانلارنى ئىتتەرگىنى ئىدىئولوگىيە ئىدى. ئىدىئولوگىيەلەرنىڭ مەنىسى قالمىغاندىن كېيىن سۈرگۈلۈش سەۋەبى «دىن» قىلىپ بەلگىلەندى. ئامېرىكىدا سوغۇق ئۇرۇش دەۋرىدىكى كوممۇنىزىم دۈشمەنلىكى ئورنىنى دىندارلىق ئالدى...»^①

دۆلەت قانداق بىر قۇرۇلۇش؟ ياكى قانداق بىر ماشىنا؟ بۇنى چوڭقۇرراق چۈشۈنۈش دۆلەتلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىش ساۋادىنىڭ ئاساسى بولۇشى مۈمكىن. دۆلەت ماشىنىسىنىڭ بۈيۈكلۈكى قىممىتى ھەققىدە ئۇقۇم مۇجۇمەل بولغاندا دۆلەتلەر بىلەن مۇناسىۋەتتە بالىلارچە ئىشىنىپ كېتىش ھاماقەتلەرچە گوللۇق دۆتلەرچە گەپ سۆزلەردىن ساقلانغىلى بولمايدۇ.

بەزى مۇلاھىزىچىلەر ئېيتقاندەك بىزنىڭ تېرورچى قالىپى كېيىپ قېلىشتىن ساقلىنىمەن دەپ باش قاتۇرۇشۇمىزنىڭ ھاجىتى يوق. چۈنكى بۇ بىزنىڭ ئىرادىمىزگە بېقىنىدىغان ئىش ئەمەس. خىتايىلار جىم

^① ماھىر قايناق: «ئىستراتېگىيەلىك ئانالىز» — ئا.

ياتساقمۇ تېرورچى دەيدۇ. غەرىپلىكلەر ئۆز ئىھتىياجىغا كۆرە يا تېرورچىلىقمىزغا ئىشەنگەن قىياپەت ئىپادىلەيدۇ. يا مىڭ خىتايىنى چانۋەتسەكمۇ ئىشەنگىلى ئۇنمايدۇ. (خۇددى بۇ قېتىمقى ئۈرۈمچى قەتلىئامغا ئامېرىكىنىڭ پوزىتسىيىسى ئاۋال «ئىپادە بىلدۈرۈشكە دەلىل يېتىشمەيۋاتقانلىقى، دەلىل توپلاۋاتقانلىقى» شەكلىدە، كېيىن شۇنچە قۇربانلارغا قارىماي، «خىتايىنىڭ ئىچكى ئىشى» شەكلىدە بولغىنىغا ئوخشاش.)

بۈگۈن بازارغا سېلىنىۋاتقان تېرورىزم ئېقىمى غەرىپنىڭ سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشىدىن كېيىنكى دۈشمەن ئىھتىياجىنىڭ تەقەززاسىدىن بەلگىلەنگەن ياكى يارىتىلغان دۈشمەندۇر. چۈنكى دۆلەتنىڭ دۈشمەنگە ئىھتىياجى بولۇدۇ.

دۈشمەنگە بولۇدۇغان ئىھتىياج دۆلەتنىڭ ھەربىي خىراجەتلىرىنى، ھەربىي ھەركەتلىرىنى، بۇ تۈپەيلى يۈكسىلىشتىن توختىغان ياكى چېكىنگەن سوتسىيال پاراۋانلىق قاتارلىقلارنى سەۋەپ بىلەن تەمىن ئېتىپ، خەلقنىڭ نارازىلىقلىرىنى يوق قىلىدۇ ۋە خەلقنى دۆلەت ئەتراپىغا ئۇيۇشتۇرۇدۇ. بىر خەتەرلىك دۈشمەن تەھدىدى كىشىلەرنى دۆلەت بىلەن بىردەكلىك ساقلاشقا، دۆلەت ئەتراپىغا ئۇيۇشۇشقا ئۈندەيدۇ. چۈنكى خەتەرلىك دۈشمەندىن يەككە ھالدا ساقلانغىلى بولمايدىغانلىقى ھەر كۆڭۈلگە ئايان بىر ئىش. مەسىلەن: سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى دەۋرىدە غەرىپنىڭ ئىنتايىن تەھلىكلىك بىر دۈشمىنى بار ئىدى: كوممۇنىستىك لاگىرى! بۇ خەتەرلىك دۈشمەننىڭ سوتسىيال بەختىيارلىقنى ئاستىن ئۈستۈن قىلىۋېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئارمىيە قوراللىنىشى، دۈشمەندىن كېيىن قالماسلىقى كېرەك ئىدى. بۇنىڭ ئۆزى خەلقنىڭ نۇرغۇن «نېمە ئۈچۈن؟» لىرىگە جاۋاپ بېرىپلا قالماي، قىيىنچىلىققا دۇچ كەلگەن تەقدىردىمۇ چىشىنى چىشلەشكە

ئۇندەيتى، خەلق بۇنى ئاڭلىق ھالدا پۇخرالىق مەجبۇرىيەتتىم دەپ قوبۇل قىلاتتى. كوممۇنىزىم لاگىرى يېمىرىلگەندىن كېيىن يېڭى دۈشمەنگە ئىھتىياج تۇغۇلدى. بولمىسا مىللىي دارامەتنىڭ قەيەرلەرگە سەرپ قىلىنغانلىقىغا قايسى ئادرېس كۆرسۈتۈلۈدۇ؟

مەسىلەن، ئامېرىكىدەك دۇنيانىڭ بىردىن بىر خوجايىنى بولۇشقا تىرىشىۋاتقان بىر دۆلەت، چوقۇم ھەربىي تەرەققىياتلارغا نۇرغۇن پۇل خەجلىشى لازىم، ھەربىي ھەركەتلەرنى قىلىپ، يېڭى بايلىق ماكانلىرىنى ئىگىلىشى لازىم. چۈنكى بۇ ئامېرىكىنىڭ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى سىياسىتىنىڭ جەۋھىرى. 1948 - يىلى جورج كېننەننىڭ مەخپىي سىياسەت پىلانلاش خادىمى ھۆججەتتىكى شۇ دەھشەتلىك مەخپىيەتنى ئىقرار قىلدۇ: (ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن) ئامېرىكىنىڭ تېنچ ئوكياندىكى نىشانى، دۇنيا نوپۇسىنىڭ 6% نى تەشكىل قىلىدىغان بىر دۆلەت پاراۋانلىقىنىڭ ئاساسى بولغان پۈتۈن دۇنيا بايلىقىنىڭ 50% نى ئىشلىتىشنى داۋام قىلىشنى تەمىن ئېتىش!

بۇنداق بىر نىشان بولغان ئىكەن، «دۈشمەن» بولمىسا، قانداق بىر باھانە بىلەن ھەربىي خىراجەتلەرنى ئارتتۇرغىلى، ھەربىي ھەركەتلەرنى پەردىلىگىلى بولۇدۇ؟

يەنە مەسىلەن، مانا شۇ ئىھتىياجغا كۆرە بەلگىلىۋېلىنغان دۈشمەن ئۇقۇمى ئارقىلىق، ئىراققا قارىتىلغان ئىستىلا ھەركىتى ئۈچۈن جامائەت پىكرى ھازىرلاندى. ئەمەلىيەتتە ئامېرىكىنىڭ ئىراقتىكى، مەۋجۇدىيەتنى نېفىت ئۈچۈن ئىدى.

1970 - يىللىرى يۈز بەرگەن نېفىت كىرىزىسى، ئامېرىكىنى ئوتتۇرا شەرق ئېنىرگىيە مەنبەلىرىدە ئامانلىق مەسىلىسىنى جىددىي ئويلاشقا مەجبۇر قىلغان ئىدى. 1979 - يىلى يۈز بەرگەن نېفىت كىرىزىسى

ئارقىسىدىن كارتېر لىماتىتەت ئاساسىدا جىددىي مۇداخىلە كۈچى (Rapid Deployment Force) قۇرۇلدى. ئوتتۇرا شەرق دۆلەتلىرىدىن ھەربىي بازار تەلەپ قىلىشقا باشلىدى. ئىران - ئىراق ئۇرۇشىدا ھۇجۇمغا ئۇچرىغان نېفىت پاراخوتلىرى ئامېرىكىنىڭ پارس قولتۇقىغا سىڭىپ كىرىشى ئۈچۈن دەسلەپكى باھانە بولدى. 1991 - يىلىدىكى پارس قولتۇقى ئۇرۇشى تېخىمۇ ياخشى پۇرسەت بەخش ئەتتى.

ئىران - ئىراق ئۇرۇشى جەريانىدا ئۇرۇشۇۋاتقان ھەر ئىككى تەرەپنى قورال بىلەن تەمىنلەش دىققەتكە ئېلىنسا، بۇ ئۇرۇشمۇ غەرىپنىڭ ئەھتىياجىغا كۆرە سۈنئىي بارلىققا كەلتۈرۈلگەنمۇ قانداق؟ دېگەن سوئال تۇغۇلماي قالمايدۇ.

ئەمدى، بۇ ئىشنىڭ تەرەققىياتىدىن، يوقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان، دۇنيادا يۈز بېرىۋاتقان نۇرغۇن سۈركۈلۈشلەر، ۋەقەلەرنىڭ پەردە ئارقىسىدا بىر پىلانلىغۇچىنىڭ بولۇدۇغانلىقى مەسىلىسىنى يورۇتماقچى بولساق، شۇلارغا دىققەت قىلساقلا بولۇدۇ:

يەمەندىكى سۈننى - شىئە توقۇنۇشى، سومالى دېڭىز قاراقچىلىرى. بۇ ئىككىلا دۆلەتكە قارىساق، جايلاشقان ئورنى پارس قولتۇقى نېفىتىنىڭ توشۇلۇش يولى ئۈستىدە بولۇپ، ئېنىرگىيە تەمىنلىشىنىڭ دەخلىسىزلىكىنى قوغداش ئۈچۈن بۇ دۆلەتلەرنى «تاپقا كەلتۈرۈش» زۆرۈر بولۇدۇ.

دۈشمەن ئاللىقاچان بەلگىلەنگەن: خەلقارا ئىسلام تېررورىزمى! يەمەندىكى ئىچكى ئۇرۇش قانداق قىلىپ تېررورىزم بىلەن باغلىنىدۇ؟ بۇنىڭمۇ ئاساسى ئاللىقاچان يارىتىلدى: 2009 - نىڭ روژدستۋو بايرىمى مەزگىلىدە ھوللاندىيەدىن ئامېرىكىنىڭ دىتروىت شەھىرىگە ئۇچقان ئايروپىلاننى پارتلاتماقچى بولغان نېگىرىيەلىك مۇسۇلمان تېررورچى دەل يەمەندىكى ئەلقاتىدە لاگېردا تەربىيەلەنگەن ئىكەن ئەمەسمۇ! يەمەنگە

قارىتا ھەربىي ھەركەت قوللۇنۇش ياكى يەمەندە بىر ئامېرىكا پەرسىت ھۆكۈمەتنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن باھانە تەييار: تېررور تەشكىلاتى ئەل قانئىدەگە ساھىبخانلىق قىلدى!

ئەمدى، سومالى دېڭىز قاراقچىلىرىغا كەلسەك، بۇ يەر ئاشۇ ئېنىرگىيە يولىنىڭ داۋامى. بۇ يەردىكى ھەركەت باشقا تۈرلۈك: دېڭىز قاراقچىلىرى! خۇددى ئوتتۇرا ئەسىرلەردىكىدەك! بۇ قاراقچىلار خېلى كۆپ دۆلەتلەرنى خاپا قىلدى. بىر كۈنلىرى كېلىدۇكى، ئاساسلىق كۆپچۈلۈك دۆلەتلەردە بىر ئىستەك تۇغۇلۇدۇ: «يا ئاللاھ، شۇ دېڭىز قاراقچىلىرىنى يوقۇتۇدۇغان بىر نوچى چىقسىدى!» مانا شۇ چاغدا، كۆپىنچە ھەقلىق ئىستىكىگە جاۋاپ بېرىش ئۈچۈن ئامېرىكا ئوتتۇرىغا چىقىدۇ ۋە بۇ قاراقچىلار يوقۇتۇلۇدۇ. تەبئىيىكى سومالى بۇ قۇتقازغۇچىنىڭ كونتروللۇقۇدا بولۇدۇ. ئەمدى ئوتتۇرا ئاسىيادىن باشلانغان بۇ «تاشلار» نىڭ ئورۇنلىشىشىغا قارايدىغان بولساق، ئېنىرگىيە مەنبەلىرىنىڭ ھالقىغا ئېلىنغانلىقىنى كۆرۈمىز.

ئەمدى ئوتتۇرا شەرقتىكى بۇ ئېنىرگىيە مەنبەسىنى دەخلىسىز تۈردە غەرب مەنبەئەتكە ئىشلەيدىغان مىخانىزمغا ئايلاندۇرۇش ياكى ئامېرىكىلىقلار ئىلگىرى سۈرۈۋاتقان «دۇنيانىڭ يېڭى تەرتىبى» گە ئۇيغۇنلاشتۇرۇشتا يەنە بىر توسالغۇ بار: پاكىستاننىڭ ئاتوم بومبىسى. بۇ بومبا مۇشۇ كۈنلەردە ياسالماقچى بولسىدى، ھەرگىز يول قويۇلمايتتى. بۇ سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى دەۋرىدە ئاللىقاچان مەيدانغا كېلىپ بولغان رىياللىق ئىدى. ئەمدى ئالدىنى ئېلىش پۇرسىتى كەتكەن بۇ توسالغۇنى قانداق ئېلىۋېتىش كېرەك؟ بۇنىڭ شەرتلىرى ھازىرلىنىۋاتقانلىقى مەلۇم. بەزى جامائەت پىكىرى ئۇيۇشتۇرۇش ئۇرۇنۇشلىرى ئاللىقاچان سىناپ بېقىلىۋاتىدۇ:

بەشبۇر جەكلىك بىنانىڭ ئىچكى ئۇچۇرلىرىدا كۆرسۈتۈلۈشىچە،

پاكستاننىڭ يادرو قوراللىرىنى قولغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن يادرو بازىسىغا تالىبان تېرورسىتلىرى بىرنەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلغان. بۇنداق بىر ھۇجۇم راست بولغانمۇ-يوق؟ مەسىلىنى چۈشەندۈرمەيدۇ. راست بولغان تەقدىردىمۇ بۇنى مەخسەتكە ئۇيغۇن قوراشتۇرۇلغان ئويۇن دەپ پەرەز قىلىشقا بولىدۇ. مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشقا پايدىسى تېگىدىغان باشقا ئۇچۇرلارمۇ ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىدى: پاكىستان يادرو قوراللىرىنى ياخشى قوغدىيالمى، تېرورچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىپ قالارمۇ؟ دېگەن ئامېرىكىنىڭ ئەندىشىسى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە 2010 يىلىنىڭ ئاپرىل ئايلىرىدا نيۇ-يوركتا بومبا يۈكلەنگەن بىر ماشىنا تۇتۇلۇپ قالدى. گۇمانلىق ئۇنسۇر پاكىستانلىق بولۇپ، ئۇ بۇنى ئۆزى ئېتىراپ قىلدى!

ئەگەر بۇنداق ھادىسىلەر بولۇۋەرسە، ئامېرىكا ھەقىلىق يوسۇندا پاكىستانغا شۇنداق دېيەلەيدۇ: يا يادروسىز دۆلەت بولۇسەن، يادرو قوراللىرىنى سۆكۈپ تاشلايسەن؛ ياكى ياخشى ساقلىيالايدىغان بىرسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىسەن.

ئىستىخبارات كەسپىدە ۋاقىلەر ھادىسىلەرگە باھا بېرىشتە قوللۇنۇلۇدۇغان ئاددىي بىر مېتود ھەققىدە زىكرى قىلىنغان ئىدى: «بۇ ۋەقە كىمنىڭ ئىشىغا بەكرەك يارىدى؟» دېگەن نۇقتىدىن تەھلىل قىلىش. ئۇ ھالدا 5- ئىيۇل ئۈرۈمچى قەتلىئامى ھەققىدە تەھلىل ئېلىپ بارغاندا بۇ ئۇسۇلنى قوللۇنۇشقا بولامدۇ-يوق، سىناپ كۆرەيلى.

موھىم نۇقتىلار شۇلار. ئەلئەندەنىڭ ئۇيغۇرلارغا ئىگە چىقىشى، يەنى، بۇ ئىگە چىقىش ئەمەلىي بولۇشتىن يىراق، ئەمما دىققەتنى جەلپ قىلىپ ئاشكارە جاكاراندى. ئەسلىدە مۇسۇلمان دېگەن ئاللاھنىڭ ھەممىنى كۆرۈپ تۇرۇدىغانلىقىغا ئىشەنگەن كىشىلەردۇر. ياخشىلىقنى، ياردەمنى يوشۇرۇن قىلىشنىڭ ساۋابى تېخىمۇ يۈكسەك

بولۇدۇغانلىقىنىمۇ بىلىدۇ. جاكالاشنىڭ رىيا بولۇشىنىمۇ بىلىدۇ. بۇ گەپ ھازىرچە شۇ يەردە تۇرۇپ تۇرسۇن. ئەمدى ئىككىنچى موھىم نۇقتا تۈركىيەنىڭ بىزگە ئىگە چىقىشى ۋە ھەتتا بۇنى تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە تىلغا ئېلىشى دىققەتنى چېكىدۇ. تۈركىيە خەلقى ھەققىدە گەپ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئەمما ھۆكۈمەتنىڭ پوزىتسىيىسىدىكى كەسكىنلىك ھەقىقەتەنمۇ بىر قەھرىمانلىق. ئۇلار (بەزىلەرنىڭ دېيىشى بويىچە مېنىڭ قېرىنداشلىرىم) ھەقىقەتەنمۇ دۆلەت مەنپەئەتىنى قايرىپ قويۇپ قېرىنداشلىق مەھرى ئۇرغۇپ كەتكىنىگە ھىسسىياتغا ئەگەشكەن ھالدا ئۆزىنى قويۇپ بېرىۋاتقاندىمۇ؟ بىلىمىزكى دۆلەت مەنپەئەتى شۇنداق نەرسىكى ئۇنىڭ ئۈچۈن مىليونلارنىڭ جېنى خۇددى پارچە پۇل. تۈركىيەنىڭ خىتاي بىلەن شۇنچە كۆپ ئىشى بارىكەن ئۆز ئىشىنى قويۇپ ھىسسىياتنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ، قېرىنداشلىق قەرزىنى ئورۇنداۋاتامدىغاندۇ؟ بۇ قانچىلىك ئىشىنەرلىكتۇر؟ يەنە بىر موھىم نۇقتا ئامېرىكىنىڭ تۇتۇمى. دېموكراتىيىنىڭ قوغدىغۇچىسى ئەركىنلىكنىڭ ھامىسى دەپ سۈپەتلىنىدىغان ئامېرىكا يوقۇرىدا زىكرى قىلىنغان سۈپەتلىرىگە ئىشىنىدىغان ئىخلاسمەنلىرىنى ئۈمىدسىزلىككە پاتۇرۇدۇغان مەيدان ئىپادىلەپ، ئەكسىچە قاراشتىكىلەرنى تەستىقلىدى. ئەمدى خىتايدىن ئىبارەت يەنە بىر باش رولدىكى ئارتىسنىڭ ئىككى ئىپادىسىگە دىققەت چېكىمىز. بىرى خىتاي لىدىرىنىڭ موھىم بىر خەلقئارا سەھنىنى تاشلاپ قوماندانلىق ئورنىغا قايتىشى. يەنە بىرى ھەرقاچانقىدەك جاللاتلىقنى پەدازلاپ ئاۋارە بولماي ئاشكارە جاكالىشى. بۇنىڭدا كىمىڭدۇر كېپىللىكىگە ئېرىشكەندەك ئىشەنچ بىلىنىپ تۇرۇدۇ. جاللاتىشنىڭ ئالدىراپ تېنەپ قايتىشى بۇ ئىشنىڭ قانچىلىك جىددىلىكىنى بىلدۈرگەن بولسا، يەنمۇ كۆپ قان ئىچىدىغانلىقى ھەققىدىكى دادىل بايان، ئۇنىڭ ھىچنېمىدىن قورقۇپ

قالمايدغانلىقى، دۇنيانىڭ نوچىلىرى ئۆزى بىلەن بىر سەپتە ئىكەنلىكى خۇسۇسىدىكى ئىشەنچ ئەمەسمدۇر؟

كېيىن ئامېرىكىنىڭ بىلدۈرگەن ئىپادىسى ھەقىقەتەنمۇ شۇنى تەستىقلىدى: ئامېرىكا بۇ قەدەر قەتلىئامنى «ختاينىڭ ئىچكى ئىشى» دېيىش بىلەنلا قالماي، يەنە ختاينىڭ ئىقتىسادى ھەمكار، ئىستراتېگىيىلىك ئورتاق ئىكەنلىكىنىمۇ جاكارلىدى. ھەتتا 21 - ئەسىرگە ختاي بىلەن ئورتاق رەڭ بېرىدىغانلىقىنىمۇ جاكارلىدى. بۇلارنى نەزەردە تۇتۇپ، ئەزەلدىن ئامېرىكىنىڭ ھەربىي ھەرىكەتلىرى ئۈچۈن ئىشىك ئېچىۋاتقان «ئەلقائىدە» نىڭ بىردىنلا «ئۇيغۇرلارغا ئىگە چىقىپ» يوغان لايىھىلەرنى ئېتىشىدىكى ئەسلى بەشىرنى غىل - پال كۆرگەندەك بولۇمىز: ئىككى دۆلەتنىڭ دۈشمىنى ئورتاق — ئىسلام تېررورىزمى!

(ئەلقائىدەنىڭ ئاغزاكى جاكاسىغا دۇنيانىڭ دىققىتى بەك تارتىلمىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرەر ئەمەلىي ئۆرنەك بېرىش ئىھتىياجى تۇغۇلدى. بۇ ئۆرنەك نورۋىگىيەدە تۇتۇلغان ئەلقائىدەچىلەر ئارىسىدا بىر ئۇيغۇرنىڭ بولۇشى بىلەن رىيايىقا چىقىرىلدى. شۇڭا، لېدىرلىرىمىزنىڭ غەربنىڭ كۆڭلىگە كەپ قېلىش تۈپەيلى مائاشنى توختۇتۇۋالارمۇ؟ دېگەندەك ئەندىشە بىلەن، كۈچۈكلۈنۈش تىپىدىكى ئىپادىلەردە بولۇشنىڭ ھېچ ھاجىتى يوق ئىدى. بىلىمگەن ئىشقا سۈكۈت قىلماق، خۇددى كونا(لارنىڭ) «زاكۇننىڭ تازىسى — كۆت قىسقان» دېگەندەك، تېخىمۇ پايدىلىق بولاتتى.)^①

دۆلەتنىڭ قۇربانلىق قىلىش تۈرى ھەر خىل بولۇدۇ. ۋاقىتلىق قۇربان بېرىپ پۇرسەت پېشىپ يېتىلگەندە ھەسسەلەپ ئۆتىنىشنى ئېلىش. بىرلا قېتىم پايدىلىنىلىدىغان قۇربانلىق. كېيىنكىسىدە بىرلا قېتىم

---

^① بۇ مەزمۇنمۇ ئاخىرقى كۆزدىن كەچۈرۈش جەريانىدا قوشۇلدى، — ئا.

قۇربانلىق قىلىۋېتىپ ئۇنتۇپ كېتىلىدۇ. مەسىلەن 5- ئىپتىدائىي ۋەقەسىدە بىز قۇربانلىق قىلىندۇق. ئەگەر بۇنى ئېتىراپ قىلىدىغان بولساق ئەمدىكى ئىش قايسى تىپتا قۇربانلىق قىلىنغانىمىزنى چۈشۈنۈۋېلىش بولۇدۇ. ئەگەر بۇنى ئايرىۋالالمىساق يولۇمىزنى تاپالماي قالمىز.

ئەمدى كىشىلەر ئارىسىدا دائىمىي دېگۈدەك تەكرارلىنىپ تۇرۇدىغان بەزى مۇلاھىزە مېتودلىرى ھەققىدە ئىككى ئېغىز توختۇلۇپ ئۆتەي:

قانلىق ۋەقەلەرنى خىتاي ئۆزى تەشكىللەيدۇ، قىرغىنچىلىق ئۈچۈن باھانە تاپىدۇ دېگۈچىلەر ئىككى نۇقتىدا خاتالىشىدۇ: بىرى، ئۇيغۇرلار زۇلۇمغا چىداپ ئولتۇرۇۋېرىدىغان يۈزى قېلىن، ئەركەك تۈكى يوق مىللەت دېگەن بولۇدۇ. ئىككىنچىسى، خىتاينىڭ «بېشىنى ھەرە چىقىمۇ ئالغان» دېگەن بولۇدۇ. چۈنكى خىتاي مۇمكىن بولغىنىچە ئاۋازىمىزنى سىرتقا ئاڭلاتماي، ئۇيغۇر دېگەننى دۇنياغا ئۇنتۇلدۇرۇۋېتىش كويىدا تۇرسا، قانداقمۇ پۈتۈن دۇنيانىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان ئىشلارنى ئۆزى قىلار؟

ئەمدى توردا يېقىندا كۆرگەن بىر مۇلاھىزە ھەققىدە بىرنەچچە ئېغىز توختۇلاي:

بىر ئەپەندىم ئامېرىكا - خىتاي مۇناسىۋەتلىرىنىڭ بۈگۈنى ھەققىدە تەھلىل ئېلىپ بېرىپتۇ. تەھلىلچىنىڭ تەھلىلىدىن مەسىلە تېپىلمىغۇدەك دەرىجىدە ياخشىكەن. ئەمما خۇلاسە تەھلىل قىلىنغان ۋەزىيەتكە كۆرە تامامەن تەتۈر بولۇپتۇ. يەنى، ئامېرىكىنىڭ ئاجىزلاشقانلىقى، خىتاينىڭ كۈچەيگەنلىكى، پاكىتلار ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قويۇلۇپتۇ. بۇ ھالدا ئامېرىكىنىڭ كىشىلىك ھوقۇق مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇشىنىڭ توپىمەيدىغانلىقى، بۇ قېتىمقى ئوباما زىيارىتىدە بۇ ھالنىڭ ئېنىق ئىپادىلەنگەنلىكى، خىتاينىڭ ئۇ قويغان مەسىلىلەرگە بەك پىسەنت قىلىپ كەتمىگەنلىكى، بۇرۇنلاردا

بۇنداق بىر ئامېرىكا رەئىس جۇمھۇرى ئەمەس، بىرەر مىنىستېر ئۈچۈنمۇ يالاقچىلىق قىلىپ كېتىدىغانلىقى،... بۈگۈن بولسا خىتايغا ئەھتىياجلىق ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغاچقا، گېپىننىڭ بەك تو يىمىگەنلىكى،... قاتارلىق ئەھۋاللارنى ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ. يۇ، ئەمما تېنچلىق بىلەن، خەلقارانىڭ خىتايغا بېسىمىنى قولغا كەلتۈرۈش ئارقىلىق داۋا ئېلىپ بېرىشنى، «قاننىڭ قاننى يۇمايدىغان»لىقىنى دەپتۇ. بۇ قانداق مەتۇ خۇلاسى؟

ئەگەر غەرىپنىڭ خىتايىنى زورلىغۇدەك ماجالى يوق بولسا، يەنە قانداق قىلىپ بۇ تېنچلىقچىلىق كېرەككە كېلىدىكەن؟

ئادەتتە كۈچ نىسبىتى تەڭ بولغان ئىككى تەرەپ بولسا، بۇلارنىڭ بىرى ھېچقاچان قارشى تەرەپنىڭ سىياسىي بېسىمى بىلەن يول قويمايدۇ. يامىنغا كەلسە تۇتۇشۇپ باقساق بولۇدۇغۇ دەپ قارايدۇ. پەقەت، بىر تەرەپ بىرنەچچە ھەسسە كۈچلۈك بولسا، ئۇنىڭ بىلەن توقۇنۇشۇپ قېلىش يەنە بىر تەرەپ ئۈچۈن مۆلچەرلىگۈسىز بالا - قازا دېمەك بولغاندىلا، كۈچلۈكى ئاجىزغا پەقەت ھۆكۈرەپ قويسىلا، ئۇنىڭ تەلەپلىرىگە بويۇن ئىگىشى مۇمكىن.

بەزىلەر «ئاپتونومىيەچىلىك» سەپسەتسىگە ئاساس قىلىپ ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ تېنچ ۋۇجۇتقا كەلگەنلىكىنى مىسال قىلىشۋاتىدۇ. شۇنداقلا دۇنيادا باشقا بىرسىنى ئازات قىلىپ قويۇدۇغان بىر خالىس دۆلەتنىڭ بولمايدىغانلىقى پىكرىمىزگە قارشى 2- دۇنيا ئۇرۇشى دەۋرىدە «ئامېرىكىنىڭ ياۋروپانى ئازات قىلىپ قويغانلىقى»نى پاكىت قىلىپ قويۇشۋاتىدۇ. ئەمدى مۇشۇ ئىككى مەسىلە ھەققىدە توختۇلۇمىز:

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا گېرمانىيە پۈتۈن ياۋروپانى دېگۈدەك بېسىۋالدى. ئامېرىكا دەسلەپتە بۇ ئۇرۇشقا ۋاستىلىك قاتناشتى. يەنى

پاراخوت ئىجارە بېرىش قانۇنى ماقۇللاپ، ئەنگىلىيەنى ھەربىي ۋە لوژىستىك دەستەك پاراخوتلىرى بىلەن تەمىنلىدى. ئەمما ئامېرىكىدىكى يىراقنى كۆرەر سىياسىي ئۇنۋانلار بۇنداق ۋاسىتىلىك قاتنىشىش بىلەن پەقەت ئۇرۇش غەنىمەتلىرىنىڭ يۇندىسىغىلا ئېرىشىلىدىغانلىقىنى بىلەتتى. يەنە ئۇلار گېرمانىيەنىڭ ئاخىرقى مەغلۇبىيىتىنىمۇ كۆرەلمىگەن ئىدى. ئامېرىكا ئۈچۈن دۇنيانىڭ بۈيۈك كۈچى بولۇپ سەھنىگە چىقىش ئۈچۈن ئالتۇندەك پۇرسەت تۇراتتى: ياۋروپا قۇرۇقلۇقىدا ئۇرۇش بولۇۋاتقاچقا، ئۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتىدە پۈتكۈل سانائەت ۋەيران بولاتتى؛ ئىشلەپچىقىرىش مىخانىزمى يېمىرىلەتتى؛ سوتسىيالىستىك ھايات تامامەن ئىزدىنىپ چىقاتتى. ئەمما ئامېرىكا ئۇزاققا بولغاچقا — ئۇرۇش ئۇنىڭ زېمىنىدە بولمىغاچقا بۇ پۇرسەتتە ئۇرۇش سانائىتى گەۋدىلىك تەرەققىي قىلىش بىلەن بىرگە باشقا سانائەتلىرىمۇ ئالغا باستى. ئۇرۇشتىن كېيىن ۋەيران بولغان ياۋروپا ئامېرىكىنىڭ قولىغا قاراشلىق بولۇپ قالدى. بۇنداق پايدىلىق ئىستىقبال كۈتۈپ تۇرغاندا بۇ ئۇرۇشقا قاتناشماي بولامدۇ؟

گېرمانىيە بولسا ئامېرىكىنىڭ بىر چوڭ دۆلەت بولۇش سۈپىتىدە بۇ ئۇرۇشقا قاتناشسا، ئۇرۇشنىڭ نەتىجىسى ئۆزىگە پايدىسىز بولۇشىنى ياخشى بىلەتتى. شۇڭا ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇشقا قاتنىشىش ئۈچۈن باھانە بولۇپ قېلىش ئىھتىمالى بولغان ھەرقانداق سەھۋەتلىكتىن ساقلىنىشىنى بەلگىلىگەن ئىدى. ئامېرىكىدىكى ئەلچىخانسىمۇ، ئامېرىكا پۇخرالىرىغا ئۇرۇش رايونلىرىغا ساياھەتكە بارماسلىق ھەققىدە تەشۋىقات ئېلىپ بارغان ئىدى. ئەمما ئامېرىكا دۆلەتنىڭ ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك بۇنداق پۇرسەتنى كەتكۈزۈۋەتسە بولمايتتى. شۇڭا سۈنئىي ئۇسۇلدا باھانە تېپىپ بولسىمۇ چوقۇم بۇ ئۇرۇشقا قاتنىشىشى تەخىرسىز زۆرۈرىيەت بولۇپ قېلىۋاتاتتى.

بۇنداق پۇرسەتمۇ كەلدى. گېرمانىيە تەرەپنىڭ توختاۋسىز ئاگاھلاندۇرۇشلىرىغا قارىماي، ئامېرىكىنىڭ بىر ساياھەت پاراخودى يۈزلىگەن ئامېرىكىلىقنى ئېلىپ، ئەنگىلىيە بوغۇزىدا (كى ئەنگىلىيە بوغۇزى مىنالاشتۇرۇلغان ۋە ئىككى تەرەپ كۈچلىرى دايىم سۇ ئۇرۇشى قىلىپ، توقۇنۇشتىن خالى بولمايۋاتقان خەتەرلىك يەر ئىدى) تەمتىلەپ يۈرۈپ، ئاخىرى بەختسىزلىككە ئۇچرىدى. شۇنىڭ بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇشقا قاتنىشىش يولى ئېچىلدى!

ئۇرۇشتىن كېيىن «ئۆيدە سوققان چوت بازارغا تازا توغرا كەلدى». ياۋروپا ھالسىرىغان ئىدى. سانائىتى يېمىرىلگەن، قايتا قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن ئون يىللارنى باشتىن كەچۈرۈشى كېرەك ئىدى. بۇ چاغدا ئامېرىكا ئاتوم بومبىسىغا ئىگە قۇدرەتلىك دۆلەت سۈپىتىدە مەيدانغا چىققان ئىدى. ياۋروپانىڭ ھەممە ئەھتىياجىنى ئامېرىكا قامدايتتى، بۇ ياخشى بازار بولۇش بىلەنلا قالماي، دۇنياغا خوجا بولۇشنىڭمۇ بىرىنچى ئەمەلىي قەدىمى بولۇپ قالغان ئىدى. مانا شۇنداق قىلىپ، ئامېرىكا قوشۇنلىرى ياۋروپادا پۇت دەسسەپ تۇرۇۋېلىش ئىمكانىيىتى قازاندى. شۇنى كەسكىن مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولۇدۇكى، ئەگەر 2-دۇنيا ئۇرۇشىغا قاتناشمىغان بولسا، ئامېرىكىنىڭ بۈگۈنكىدەك ھالغا كېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئامېرىكىنىڭ ئاسارتىگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى ھىس قىلغان فرانسىيە رەئىسجۇمھۇرى دې گول، ياۋروپا ئىتتىپاقى قۇرۇشىنى ئويلاپ تاپتى. چۈنكى، ياۋروپادىكى ھەرقانداق بىر دۆلەت يەككە دۆلەت سۈپىتىدە ئامېرىكىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي كونتروللۇقىغا مەيدان ئوقۇيالمىتى. ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ قۇرۇلۇشىدىكى ئەسلى غايە بۇ ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ دەسلەپكى چاغلاردا (دې گول ھايات ۋاقتىدا) ئەنگىلىيەنىڭ بۇ ئىتتىپاققا كىرىشىگە شىددەتلىك قارشى تۇرۇلغان.

دې گول ئەنگىلىيەنى «ئامېرىكىنىڭ ترۇۋا ياغاچ ئېتى»^① دېگەن ئىسمى (ئەمەلىيەتمۇ بۇنى تەستىقلاۋاتىدۇ).

دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن بارلىققا كەلگەن قۇتۇپلىشىش ئامېرىكىنىڭ قۇدرەت تېپىشىدا «دۈشمەن» ۋەھمىسى باھانىسى بىلەن ياۋرۇپادا تۇرۇۋېلىشى، ھەربىي سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا خەلقنىڭ مايىللىقىنى قازىنىش باھانىسى بولۇپ خىزمەت قىلىش بىلەن بىرگە، يەنە دۇنيانىڭ بىردىن بىر خوجايىنى بولۇش غايىسى ئۈچۈن توسالغۇ كۈچ رولىنىمۇ ئوينىدى.

ئىككى لاگېر باشقىلارنىڭ جېنى ۋە ئامانلىقى بەدىلىگە كورىيەدە، ۋېتنامدا تۇتۇشتى. قارماققا كوممۇنىزىم لاگېرى غەلبە قىلدى. ئەمما كوممۇنىزىم لاگېرى ئىقتىسادىي جەھەتتە كىرىزىسقا پاتۇرۇلدى. كېيىن ئۇلار ئافغانىستاندا ئۇچراشتى. رۇسلارنىڭ ئىسسىق دېڭىزغا ئۇلۇشۇش ئارزۇسى تاكى پېتىردىن تارتىپلا كۈتەرتىپتە ئىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ ئۇلاشماقچى بولغان ئىسسىق دېڭىزى پارس قولتۇقى ئىدى. پارس قولتۇقى غەربنىڭ خۇسۇسەن ئامېرىكىنىڭ ئېنىرگىيە مەنبەسى تۇرسا، بۇنىڭغا يول قويغىلى بولامدۇ؟ خىتايلارچۇ؟ خىتايلار تاكى لياۋدوڭ يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالىدىن ۋېتنام چېگرىسىغا قەدەر سوۋېت ئىسكەنجىسىگە چۈشۈپ قېلىۋاتاتتى. پەقەت غەرب تەرەپتە پاكىستان بىر كارىدور بولۇپ بۇنىڭدىن مۇستەسنا دېيىلسىمۇ، ئافغانىستاننىڭ مۇنقەرز بولۇشى پاكىستان «كارىدورى» نىمۇ تاقايىتى. شۇنىڭ بىلەن سوۋېتنىڭ بىۋاسىتە قورشىۋىدىن سىرت يەرلىرى، سوۋېت تەرەپدارى دۆلەتلەرنىڭ قورشىۋىدا بولاتتى. شۇڭا خىتايلار ئىسلام ئەللىرىگە ئىسسىق كۆرۈنۈش، ئۆزىنىڭ ئىسلام دوستى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن دىپلوماتىيە

^① ترۇۋا ياغاچ ئېتى — يۇنان ئەپسانىلىرىدىكى مەشھۇر بىر ھىكايە، — ئا.

نەيرەڭلىرىنى باشلاش بىلەن بىرگە، ئىلگىرى تاقىۋېتىلگەن جامىلەرنى ئېچىپ بېرىش، دىنىي مەكتەپلەرگىمۇ كۆز يۇمۇشتەك ئىچكىيىسىيەت يۈرگۈزدى. شۇنداقلا ئامېرىكا بىلەن بىر سەپتە ئافغانىستان قارشىلىق كۆرسۈتۈش كۈچلىرىگە ياردەم بەردى. ئامېرىكا تىك ئۇچارلىرى قەشقەردىن ياردەم بۇيۇملىرى توشۇدى؛ يەنە ۋەتىنىمىزدىن نۇرغۇن خېچىر توپلۇنۇپ، ئافغانىستاننىڭ تاغلىقلىرىدىكى قاتناش ۋاسىتىسى قىلىش ئۈچۈن ۋاخان كارىدورىغا توشۇلدى. «ئافغانىستان پارتىزانلىرى» قاغىلىقتا تەربىيەلەندى؛ بىرنەچچە يۈز ئۇيغۇر ياش «ئافغانىستان پارتىزانلىرى» غا قوشۇۋېتىلىش ئۈچۈن پاكىستاندا تەربىيەلەندى.^①

ئامېرىكا بۇ ئىشقا ئاز ساندىكى مۇتخەسسسلەرنى بۇيرۇش بىلەن چەكلەندى دېيىشكىمۇ بولۇدۇ، يەنى «ئۇنىڭ دوپپىسىنى بۇنىڭغا، بۇنىڭكىنى ئۇنىڭغا كەيدۈرۈش» بىلەن بۇ ئىشتىمۇ غالىپ تەرەپنىڭ ئەڭ موھىم ۋەكىلى بولۇۋالدى: ھىچقانداق قورال-ياراق ياكى باشقا ئىقتىسادىي ياردەم قىلمىدى. پەقەت ئوتتۇرىدا بىر كېلىشتۈرگۈچى بولۇپ، مۇسۇلمان ئەللىرىنىڭ ئىقتىسادى، پاكىستان زېمىنىنى ئىشلىتىپ، مۇسۇلمان ئەللىرىدىكى ھاكىمىيەت ئۆكتىچىلىرىنى «مۇجاھىد» سۈپىتىدە تەربىيەلەپ، ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىشتەك «بىر چالمادا ئىككى پاختەك سوقۇش» ئويۇنى ئوينىدى. خەۋپلىك ئۆكتىچىلەرنى بۇ يەردە تەربىيەلەپ، ئۇرۇشقا ئەۋەتىپ ھەم ئىتتىپاقداشلىرىنى دۈشمەنلىرىدىن قۇتۇلدۇردى، ھەم ئافغانىستان ئالدىنقى سېپىنى ئادەم كۈچى بىلەن تەمىنلىگەن بولدى. ئەرەپ ئەللىرى ھۆكۈمەتلىرى بولسا، نۇرغۇن ئۆكتىچىلەردىن «شاھادەت شەرىپىتى ئىچىشكە يول ئېچىپ بېرىش» ئارقىلىق قۇتۇلدى!

^① بۇ مەلۇماتلار ھەققىدە: «پىتنە ئۇرۇشلىرى» (Unholy Wars) غا قارالسۇن، ۱۰۸.

ئۇرۇشقا قاتنىشىش — ھىچقاچان ھىسسىداشلىقتىن بولمايدۇ، بەلكى مەلۇم مەنپەئەت تامايدىن بولۇدۇ. چۈنكى شۇ ئۇرۇشتا غالىپ تەرەپتە بولۇپ قالالسا، بۇنىڭ ناھايىتى كۆپ مەنپەئەتى بار. تۈركىيە ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلىشىشقا ساناقلىققا كۈنلەر قالغاندا سىمۋوللۇق ئۇرۇش ئېلان قىلىپ، گېرتسىيىگە ئەسكەر كىرگۈزگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ غالىپلار سېپىنىڭ رەسمىي بىر ئەزاسى ھىساپلانمىدى. شۇڭا سىياسەت تارىخچىلىرى بۇ تارىخنى ھەسرەت بىلەن تىلغا ئېلىش بىلەن بىرگە، شۇ زاماندىكى سىياسىيونلارنى بىلمىسىزلىك، جۈرئەتسىزلىك جەھەتتىن ئەيىپلەيدۇ. تۈركىيە ئۇرۇشتىن مەنپەئەت ئېلىشنى بىلمەيتىمۇ؟ تازا بىلەتتى. ئەمما قايسى تەرەپ غالىپ بولۇدۇغانلىقىنى تولۇق مۆلچەرلىيەلمىگەچكە، قايسى تەرەپكە قاتنىشىشتا قارارسىز ئىدى. ئۇرۇشنىڭ غالىپ تەرەپى تامامەن مەلۇم بولغاندىن كېيىن قاتناشقاچقا، باشقىلار بىلەن تەڭ مىقداردا پايدا ئالالمىغان بولسىمۇ، مانا شۇنىڭ خاسىيىتىدە ياۋروپالىقلار نەزىرىدە بىر ئىتتىپاقچى بولۇپ كۆرۈندى ۋە كېيىن كورىيە ئۇرۇشىغا ئەسكەر چىقىرىشتەك تارىخىي قارار بىلەن «شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتى» غا ئەزا بولدى. بۇ ئۇنىڭ دائىمىي سوۋېت تەھدىدى ئالدىدىكى ئىشەنچلىك كاپالىتى بولۇپ قالدى.

سىياسىنىڭ قانداق بىر رەزىل ئويۇن ئىكەنلىكىنى، ھىسسىياتنى ئەمەس، مەنپەئەتنى ئاساس قىلىدىغانلىقىنى «دېڭىزدىن تامچە» سۈپىتىدە سۈرەتلەشكە تىرىشتۇق.

دېمەك، زىكرى قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، بۈگۈنكى كۈندە يېڭى بىر دۆلەتنىڭ بارلىققا كېلىشى ئۈچۈن ۋە مەۋجۇتلۇقىنى ساقلىشى ئۈچۈن دۇنيا كۈچ نۇقتىلىرىدىن بىرىنى ھىمات قىلىش ياكى ئىنتايىن ئۈستۈلۈك بىلەن ۋاڭوئۇمدىن پايدىلىنىشقا توغرا كېلىدۇ. يەھۇدىي

دۆلتىنىڭ دۇنياغا كېلىشىدە، ئۇلارنىڭ دۇنيادىكى ئىقتىسادىي ئورنى ۋە پەن-تېخنىكا پاتېنتلىرى رول ئوينىغان بولسا، يەنە بەزى دۆلەتلەر تامامەن بىرىنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇرۇش ھىسابىدا مەيدانغا كەلدى (موڭغۇلىيە). دۆلەتلەرنى ئۆزىنىڭ مەخسەدىگە ئۇيغۇن يۆنلەندۈرۈشنىڭ نۇرغۇن مىساللىرى بار. بۇلاردىن بىرى دەل يەھۇدىي تىرىلىش ھەرىكىتى (زىئونىزم) بولغان بولسا، يەنە بەزى دۆلەتلەر كۈچىيىش ئۈچۈنمۇ ھەر خىل باھانە - سەۋەپلەردىن پايدىلىنىدۇ. بۇ شۇ دەۋىردىكى سىياسىيونىڭ ماھىرىلىقىغا مۇناسىۋەتلىك.

مەسىلەن: يېڭى قۇرۇلغان «جوڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى» — «يېرىم فىئودال، يېرىم مۇستەملىكە» دۆلەتنىڭ خارابىسى ئۈستىدە قۇرۇلغان ئىدى. سانائىتى قالاق، ئىقتىسادىي كۈچى ئاجىز ئىدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ماۋزېدوڭنىڭ دۇنياغا خوجا بولۇش ئىشتاھاسى بار ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنى ئۆز مۇددىئاسىغا ئۇيغۇن ھەركەتكە كەلتۈرۈشى كېرەك ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن خەلقارا ياكى رايون خاراكىتىلىق كىرىزىس — توقۇنۇش كېرەك بولاتتى. ماۋزېدوڭ بۇنى شىمالىي كورىيەنى كۈشكۈرتۈش ئارقىلىق رويپاچا چىقاردى. «ئارقاڭدا مەن بار» دەپ مەدەت بېرىش ئارقىلىق، شىمالىي كورىيەنى جەنۇپقا قارشى كۈشكۈرتۈپ، كورىيە ئۇرۇشىنى سۈنئىي بارلىققا كەلتۈردى. ئاندىن سوۋېت ئىتتىپاقى «كوممۇنىزم لاگىرنىڭ بىر ئەزاسىنى قوغداش»قا مەجبۇر بولدى. ئادەم مەنبەسى زور بولغان خىتاي بىلەن كېڭىشىلدى. ماۋ: ئادەم بولغان بىلەن قورالسىز يېتەرسىز، ھەربىي سانائىتىمىز يوق، دەپ سوۋېتنىڭ بۇ جەھەتتىكى ياردىمىنى زۆرۈرىيەت ھالىتىگە كەلتۈردى. شۇنداق قىلىپ خىتاي ئارمىيىسى زامانىۋىي قوراللار بىلەن قوراللاندى؛ ھەربىي سانائىتىمىز ھۇلى سېلىندى.

ماۋ ئاتوم بومبىسىغا ئېرىشىشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەمما سوۋېت ھۆكۈمىتى بۇ جەھەتتىكى تەلەپلىرىنى رەت قىلىپ كەلدى. ماۋزېدەك بۇنىڭ ئۈچۈن «سوتسىيالىزم لاگىرى يادرو تەھلىكىگە دۇچ كەلگەن» بىر ۋەزىيەتكە مۇھتاج ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن بىر يادرو دۆلىتى بىلەن تۇتۇشۇپ قېلىش ۋەزىيىتى پەيدا قىلىشى كېرەك ئىدى. كۆز ئالدىدا بىر ياخشى كوزۇر بار ئىدى: ئامېرىكا ھامىيلىقىدىكى تەيۋەن! 1957 - يىلىدا تەيۋەن بوغۇزىدا پەيدا قىلىنغان جىددىيلىكنىڭ پەردە ئارقىسىدا ماۋنىڭ ئاتوم بومبىسىغا ئېرىشىش ئارزۇسى ياتاتتى. تەيۋەننىڭ ھۇجۇمغا ئۇچرىشىغا قارىتا ئامېرىكىنىڭ ئېلان قىلغان باياناتلىرى دەل ماۋنىڭ كۈتكەن يېرىدىن چىقتى. بۇنىڭدىن چۆچۈپ كەتكەن سوۋېت ئىتتىپاقى دەرھال خىتايغا ئاتوم بومبىسىنىڭ تېخنىكىسىنى بېرىشنى قارار قىلدى!

بۈگۈنكى كۈندە غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ئورتاق دۈشمىنىگە ئايلانغاندەك كۆرۈنۈۋاتقان ئىراننىڭ غەربكە قارشى دادىل-دادىل سۆزلىيەلىشىدە ئىككى سەۋەپ بولۇشى مۇمكىن: يا، بۇ سۆزلۈنۈۋاتقانلار شەكىل، يەنى بۇ بىر خىل كەلگۈسى پىلاننى پەردىلەش ئۈچۈن قىلىنىۋاتقان شەكلىي دۈشمەنلىك بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئىراننىڭ بۈگۈنكى ھۆكۈمىتى بىلەن غەرب ئارىسىدا يوشۇرۇن بىرلىك بار، پەقەت رايون خەلقى قايىمۇقتۇرۇلۇۋاتىدۇ؛ ياكى، ئىران، ئامېرىكىنىڭ يەككە ھالدا دۇنيانىڭ دەرىجىدىن تاشقىرى دۆلىتى بولۇش پىلانىدا ئۆكتىچى بولۇۋاتقان يەنە بىر كۈچ نۇقتىسى رۇسىيەنىڭ ۋە خىتاينىڭ دەستىكىنى ئۆزىگە ھىمات قىلغاچقا مانا شۇنداق ۋارقىراپ جارقىراۋاتىدۇ. شۇ خۇلاسگە كېلىش مۇمكىن: غەرب كۈچلىرى ئىرانغا ھۇجۇم قىلمايدۇ! چۈنكى ھەر ئىككى خىل ئىھتىماللىق بۇنداق بىر نەتىجىگە ئېلىپ بارمايدۇ.

ئاجىزلىقىمىز تۈپەيلى بىرىنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇرمايمىز، خەققە كوزېر بولمايمىز، دېيەلمەيمىز. ئەمما بۇنىڭ ئىچىدىمۇ ئۆز ئىرادىمىزگە

كۆرە بەلگىلىسەك بولۇدۇغان تەرەپلەرنى ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە ئۆزىمىز بەلگىلىمىسەك، ھەممىنى «ئاغىمىز ياكى يېزىمىز بىز ئۈچۈن ئويلايدۇ» دەپ باشقىلارغا تاشلاپ قويساق، كوزېر بولۇپمۇ بەك يارماس، بەك ئېتىبارى يوق كوزېر (پىچكا) بولۇپ قالىمىز.

ئەگەر بىز ئۆز ھەرىكىتىمىز ئارقىلىق كۆزگە چېلىققان، كېيىن باشقىلارنىڭ دىققىتى قوزغۇلۇپ، «ھە، بۇنى ئۆز مەنپەئەتىم ئۈچۈن مۇنداق پايدىلانمايمۇ؟» دەپ باشقىلار ئىزدەپ كېلىپ ياردەم تەكلىپ قىلغان بولسا، بىزنىڭ شەرت قويۇش ئىمكانىمىز بولۇدۇ؛ رەت قىلىش ئۈچۈنمۇ تىلىمىز بولۇدۇ. ئەگەر باشقىلار ئۆز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن بىر كوزېرغا ئىھتىياجى بولۇپ، ئۆزلىرى تەشۋىق ۋە پەرۋىشلەر بىلەن بارلىققا كەلتۈرگەن بىر توپ بولۇپ قالساق، تامامەن باشقىلارنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنۇشقا مەجبۇر ھالدا بولىمىز. ئۇ خالىغان چاغدا قۇربانلىق قىلىدۇ، خالىسا «ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسى» دېگەندەك، ئاغزىمىزغا «دېمىدە سۈيى» تېمىتىپ قويۇپ، تۇتۇپ تۇرۇدۇ. ھەر ئىككىلىسىدە يەنە سىياسىي سەۋىيە، سىياسىي سەزگۈرلۈك مەسىلىسى ناھايىتى موھىم. بىر سىياسىي گۆدەك ئالدىنقىدەك ئەھۋالدىمۇ تامامەن قۇچاقتىكى بوۋاققا ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن؛ بىر ھەقىقىي سىياسىيون كېيىنكى ئەھۋالنىمۇ بىر ئاز ئۆزگەرتىپ «بىرەر قولى ياكى پۇتى»نى كونترولدىن چىقىرىۋېلىشى مۇمكىن.

بىزنىڭ بۈگۈنكى خەلقئارا شەرتلەر ئاستىدا ئەھۋالىمىزنىڭ بەكلا خەتەرلىك ئىكەنلىكىدىن ئۈمىدسىزلىنىپ كەتمەسلىك كېرەك. ھەرقانداق مەنزىلگە ئېلىپ بارىدىغان يول بولماي قالمايدۇ. مەسىلە بىزنىڭ يولنى تاپالاشىمىزدا. يول تېپىش ئۈچۈن قېتىرقىنىپ ئىزدىنىش زۆرۈر. ھەرگىزمۇ ئىچكىي - تاشقىي شەرتلىرى ھىچ ئوخشىمايدىغان باشقا خەلقلەرنىڭ يوللىرىنى زورۇقۇپ دورماسلىق

كېرەك. سىياسەت ئۈستىدە داۋاملىق ئىزدىنىدىغان بىر گورۇپپا ئادەملىرىمىز بولغاندا، ئىزچىل تەتقىقات نەتىجىسىدە بۇنداق بىر يول تېپىلماي قالمايدۇ. موھىمى، كىچىك پېئىللىق بىلەن ئىزدىنىش روھىمىز بولۇش بولماسلىقىدا، ئۆگۈنۈش روھىمىزنىڭ بولۇش بولماسلىقىدا.

ئىستىخبارات ئېڭى — سىياسىي ھۇشيارلىق مەسىلىسى

ئىستىخبارات ئېڭىمىز ياكى سىياسىي ھۇشيارلىقىمىز ھەققىدە، بۇنىڭغا ئالاقىلىق ھالدا مىللىي پىسخىكىمىزدىكى «داستىخانچىلىق»، «دىپلوماتىيە» مەجەزىمىز ھەققىدە ئىلگىرىكى يازمىشلىرىمدا ئانچە-مۇنچە توختۇلۇپ ئۆتكەن ئىدىم. ھەتتا بەزى ئاچچىق مىساللارنىمۇ بەرگەن ئىدىم. لېكىن، يەنىلا شۇ «دىپلوماتىك» مەجەزىمىزنىڭ، «داستىخانچىلىق» پەسكەشلىكىمىزنىڭ رولى چوڭ بولۇپ، قاراپ تۇرۇپ بىر ھەققە كۆز يۇمۇپ كېتىۋاتىمىز. «داستىخان» سالغانلار مۇناپىق بولسىمۇ دوست تۇتۇپ، «داستىخان» سالمىغانلار ۋە ھەق گەپنى قىلغانلارنى دۈشمەن كۆرۈپ، سېپىمىزنى تازا «ئودا خېنىمنىڭ ئۇمىچى» دەك ئارىلاشمىغا ئايلاندۇرۇۋەتتۇق.

يەنە ھۈسەيىنجان جېلىل ۋاقەسىنى بىر ئۆرنەك كۆرسۈتۈشكە بولۇدۇ. كۆپچۈلۈككە مەلۇم، ھۈسەيىنجان جېلىل، خىتايىلار ئېلان قىلغان «تېرورچىلار» تىزىملىكىدە يوق ئىدى. ياۋروپانىڭ كىندىكىدە شۇئار توۋلىغانلار بۇ تىزىملىكتىن شەرەپ بىلەن ئورۇن ئالغان ئەھۋالدا، ئالدىنقى سەپتە ئاكتىپ تەشۋىقاتچىلىق قىلغان ھۈسەيىنجان بۇ تىزىملىككە كىرىشكە سالاھىيىتى توشمىغان. چۈنكى بۇ تىزىملىك دەل مېنىڭ ئىلگىرى دېگىنىمدەك بىر ئۇيۇن ئىدى.

ھۈسەيىنجان ھەققىدە تۇتۇش بۇيرۇقىمۇ چىقىرىلمىغان ئىدى. چۈنكى بۇنداق ئىشلار ئۇنى تېخىمۇ «ئېتىۋارلىق» قىلىۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا خىتايىلار بۇنداق ئىشنىمۇ بەك ئويلۇنۇپ قىلىدۇ.

شۇنداق قىزىق بىر سېلىشتۇرما بار: دەل شۇ ھۈسەيىنجان چېلىل تاشكەنت شەھرىدە يۈرگەن ۋە تۇتۇش بۇيرۇقى چىقىرىلغان جىنايەتچى ئەمەس بولۇشىغا قارىماي، كانادا پۇخراسى بولۇشىغا قارىماي تۇتۇپ كېتىلگەن ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە، يەنە بىر كانادا پۇخراسىمۇ تاشكەنتتە ئىدى، ئەمما ئۇنىڭ ھەققىدە «تۇتۇش بۇيرۇقى» چىقىرىلغان ئىكەنمىش! مانا بۇ «تۇتۇش بۇيرۇقى» غا لايىقتى بولغان تەۋەرۈك ئادەم سالامەت قايتىپ كەلگەن!

بۇنى نېمە دەپ چۈشۈنۈمىز؟ بۇنى بىرىنىڭ بەك پالاكەتلىكى، يەنە بىرىنىڭ بەك «ئەپچىلەم» لىكىدىن دەپلا چۈشۈنەمدۇق؟ ھەتتا بۇ «تۇتۇش بۇيرۇقى» غا شەرتى توشقان مۇبارەك شەخسنى رادىئومۇ قالىتس تونۇشتۇرغان، ئۇ بولسا ھېچ تارتىنماي، ساقاللىق يۈزىنى داپتەك قىلىپ، «ھە، راست، مانا تۇتۇش بۇيرۇقى چىقىرىلغان!» دېگەن ئىدى. ئەمدى سىياسى پانالىق تىلىگەن بۇ ئادەمنىڭ بەزى كەچمىشلىرىنى ۋاراقلاپ باقىدىغان بولساق شۇلارنىمۇ كۆرىمىز:

ئۇ سىياسى پانالىق تىلىگەندىن كېيىن، ھەتتا پانالىق بىرلەشكەن مىللەتلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىن قىزى چىقىرىپ بېرىلگەن! كاناداغا كەلگەندىن كېيىن خىتاي پاسپورتىنى يېڭىلىغان؛ ھازىرغىچە پېنسىيە مائاشىنىمۇ ئېلىپ تۇرۇۋاتقانلىقى مەلۇم؛ خىتاي كونسۇلخانىسىدىن خىتايلىق كەلسە چۆچۈرە ئېتىپ بەرگەنلىكىنىمۇ زور كۆپچۈلۈك بىلىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ بۇ قەھرىماننى رادىئو كۆپتۈرۈپ تەشۋىق قىلدى! بۇ كىشىگە قارىتا كىشىلىرىمىزدە قانداق ئىنكاس بولۇۋاتىدۇ؟ سىياسى تەشكىلاتلىرىمىزنىڭ بۇنىڭغا كۆز قارىشى قانداق؟ بۇنداقلا بىرەر مىڭ دوللار ئىئانە بىلەنلا تەشكىلاتلارنىڭ ئېتىبارلىق ئادىمى بولۇشنى داۋام قىلماقتا!

مانا بۇلاردىن بىزنىڭ سىياسى ھۇشيارلىق تىپىدا بىرەر زەررە ھىسسىمىزنىڭ يوقلۇقىنى، ئىستىخبارات ئېڭىغا ئائىت بىرەر تال تۈكۈمىمىز يوقلۇقىنى بىلىمىز.

بۇلاردىن باشقا، خىتاينىڭ شۇمپەنلىكى، ۋەھشىيلىكى، كۆزى

كېچىكىلىكى تۈپەيلى، ھازىرقى ئىككىنچى دەرىجىلىك پۇخرا مۇئامىلىسىنى ئاشكارە يولغا قويۇپ، ئۇيغۇرلار ئۈچۈن پاسپورت ئېلىشنى ھەسسەلەپ قىيىنلاشتۇرۇۋەتكەن ۋەزىيەتتە ئەمەس، ئىلگىرىكى نىسپىي كەڭرىچىلىك بولۇۋاتقان زاماندىمۇ بالىلارغا پاسپورت ئېلىشنىڭ قىيىنلىقىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. پۈتۈن بىر ئائىلە — ئەر - خوتۇن، بالا- ۋاقا بىراقلا پاسپورت ئېلىپ چەتئەلگە ماڭسا، خىتاي بۇنىڭغا «ئاسانلىق يارىتىپ» بەرگىنى، بۇنداقلارنىڭ ئىككىنچى بىر دۆلەتكە كېلىپلا سىياسىي ئىلتىجا قىلىشى، قىسقا مۇددەتكە قوبۇل بولۇپ، غەرب دۆلەتلىرىگە يولغا سېلىنىشىمۇ بىزدە ھېچقانداق شۈبھىلىك سوئال تۇغدۇرمايدۇ.

تېخىمۇ دىققەتكە سازاۋەر بولۇۋاتقىنى شۇكى، تېخى يېقىنلا بىر كەچمىشتە ئۆيمۇ-ئۆي كىرىپ ئۇيغۇرلاردىن پاسپورت يىغىۋالغان خىتايلار، «5-ئىيۇل قەتلىئامى» دەك مۇشۇنداق مىسلى كۆرۈلمىگەن ۋەقەدىن كېيىن بەزىلەرگە ئاجايىپلا كەڭچىلىك قىلىۋەتتى: مىڭلارچە ئادەم «قېچىپ چىقىش» قا باشلىدى؛ ۋەقە ھەققىدە شاھىتلىق قىلىشتى! نورمالدا خىتاينىڭ بۇنداق بىر ھەرىكەت بولغان چاغلاردا پەۋقۇلئاددە قاتتىق سىياسەت يۈرگۈزىدىغانلىقى، قۇرۇت كىرىۋالغۇدەكمۇ يوپۇق قالدۇرماستىن ئۈچۈن پۈتۈن سەپلەر بويىچە ھەرىكەت باشلايدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالدۇقمۇ؟

بۇ ھال گويىا خىتايدا ئىككى خىل ھۆكۈمەت باردەك تۇيغۇ بېرىدۇ: بىرى، بىز شىكايەتچى بولۇۋاتقان ۋەھشىي خىتاي كوممۇنىست ھۆكۈمىتى؛ يەنە بىرى بەزىلەر ئۈچۈن ھەممە ئىشنى قولاي قىلىپ بېرىۋاتقان كەڭ قوساق خىتاي ھۆكۈمىتى! ئەمما، ھەممىمىزگە مەلۇم، ھەممە دوقمۇشىمىزدا «خىتاي رەھبەرلىكى» بار، ھەممە بۇلۇڭ پۇچقاقتا كوممۇنىست چوچىقلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى بار.

يەنە بەزى سىياسىي پاناھلىق تىلىگەن كىشىلەر بار، مىللەتنىڭ ئىسمىنى سۇئىستىمال قىلىپ، دەرت ئېيتىپ، پاناھلىقنى قوبۇل قىلدۇرۇپلىپ بولۇپلا، داپيۇزلۇك بىلەن بۇ مىللەتنىڭ ئىشلىرىغا،

تەقدىرىگە، قىسمىتىگە ئۆزىنى مۇناسىۋەتسىز قىلىۋېلىشىپ، «بىز سىياسىيغا ئارىلاشمايمىز، سىياسىي گەپ بار سورۇنغا بارمايمىز...» دېيىشىدۇ. بۇنداقلا رەغمۇ بىز ئوخشاشلا لامزەللىك بىلەن «دوستانە مۇناسىۋەت» تە بولۇۋېرىمىز. يەنە بەزىلەر بازار ئاچسا، ئاشخانا - رىستوران ئاچسا شۇ خىتاينىڭ لەنەتگەردى تىلىدا بىرەر ئىسىم ياكى خىتاي پىشانىمىزغا زورلاپ تاختىغان ئىسىمغا قوشۇپ بىر ئىسىم قويۇۋېلىپمۇ، يەنە ئارىمىزدا قىزارماي ياشاۋېرىدۇ!

ئەسلى خاپىلىق ئۇلارنىڭ قىزارماسلىقىدا ئەمەس، ئۇلارنى قىزارتىمىغان — بىزدە! گەرچە ئۇلاردىن چوچقىدىن يىركەنگەندەك يىركىنىش پەرزىمىز ۋە قەرزىمىز بولسىمۇ، بىرەر تاۋاق يۇندا ئۈچۈن ئۇلار بىلەن ياخشىچاق ئۆتۈۋېرىمىز! خائىنلار، مۇناپىقلار، ھەرقانداق بىر مىللەتتە بولۇدۇ. ئەمما ئوخشىمايدىغان يېرى، مىللەتلەرنىڭ بۇنداقلاغا قانداق مۇناسىۋەت تۇتىشىدا ئىپادىلىنىدۇ. ھېچقانداق بىر مىللەتتە بىزدىكىدەك بۇنداق پەسكەش ئادەت، مىللىي مەنپەئەتنى مەھەللىۋىي مەنپەئەتكە، ئومۇمىي مەنپەئەتنى شەخسىي مەنپەئەتكە ئەرزانلا قۇربانلىق قىلىۋېتىدىغان ئادەت يوق بولسا كېرەك.

ئەجداتلىرىمىزدىن قالغان بىر ھىكمەتلىك سۆز بارىدى، «سۇ ئۇخلىسا ئۇخلايدۇ، دۈشمەن ئۇخلىمايدۇ!» خۇددى شۇنداق. دۈشمەنلىرىمىز ھەرگىزمۇ ئۇخلىمايدۇ، بىزنى ئۇخلىتۇشقا تىرىشىدۇ. بۇنىڭ مىساللىرىدىن بىرى مېنىڭ تۇرمۇشىمدا يۈز بەردى ياكى يۈز بەرگەن ئىكەن، مەن يېقىنغىچە ئۇقماپتىمەن:

مېنىڭ سىياسىي ھۇشيارلىقىمىز — ياكى ئىستىخبارات ئېڭىمىز ھەققىدە پات - پات ئاگاھلاندىرۇشلىرىم، بەزى مۇناپىقلىرىمىزنىڭ دەل ئېچىشىدىغان يېرىگە تەككەن چىغى، «ئۇنداق قازانغا، مۇنداق چۆمۈچ» دېگەن پەدىدە مېنىمۇ ئوخشاش ئۇسۇلدا گۇمانغا قالدۇرۇش ئارقىلىق ئەدىبىمىنى بەرمەكچى بولۇپتۇ. «سەن، خەقنىڭ ئائىلە، بالا - ۋاقىسى چىقسا، قانداق چىقالدى؟» دېگەن سوئالنى تۇغدۇرۇپ گۇمانغا سالسىەن، ئەمدى سەندىنمۇ خەق گۇمانلىنىپ باقسۇن، قانداق

بولۇدىكىن» دېگەندەك، مېنىڭ ئائىلەمنىڭ كېلىپ جەم بولغانلىقىمىزنى ئەتراپقا يايغان. بۇ — بۇ خىل ئويۇننىڭ ئىككىنچى بۆلۈمى ھەرھالدا. بىر يېرىم يىل ئاۋال كانادا بەزىلەر بۇنداق خەۋەرنى تارقاتقان، ئاندىن ئۇلارنىڭ خالىس يالاقچىلىرىدىن بەزىلەر ھەتتا قەسەم قىلىپ تۇرۇپ بۇنى ئىسپاتلاشقىمۇ تىرىشقان ئىدى. شۇ چاغدىمۇ «خەۋەر» ئوخشاش مەتبۇئاتتىن تارقىتىلغانمۇ ياكى دۈشمەننىڭ يۇندىسىنى ئىچىپ رەسۋالاشقان ئاشۇ پاسكىنا ئېغىزدىنلا تارقىغانمۇ ئېنىق بىلمەيمەن، ئەمما بۇ قېتىم بۇ توردىكى پىت بازىرىغا ئالاھىدە بىر خەۋەر تېرىقىسىدە قويۇلۇپتۇمۇش!

پىت بازىرىدا ئىشىم بولمىغاچقا ئۇنىمۇ بىلمەپتىمەن. كېيىن بەزىلەرنىڭ مۇبارەكلەشلىرى، بەزىلەرنىڭ جىددىيلىشىپ سوراڭلىرىدىن كېيىن سۈرۈشتۈرسەم ئۇيغۇرلارنى ئازاد قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان ئامېرىكىدىكى تەشكىلاتنىڭ توربېتىگە قويۇلغان ئىكەن! (تور پىت بازىرىغا)!

ختاي كونسۇلخانىسىنىڭ خىتايلىرى بىلەن دوست تارتىشىپ تۇرغانلارنىڭ رەسىمىنى، «مۇناپىقلىرىمىز رەسۋا بولمىسۇن!» دەپ كۆيۈنۈپ دەرھال ئۆچۈرۈۋەتكەن بۇ تور بەت، مېنىڭ ئائىلەمنىڭ كاناداغا يېتىپ كەلگەنلىكى ھەققىدىكى «موھىم خەۋەر» نى ھېچ بولمىغاندا ئۆزلىرىنىڭ ئابرويى ئۈچۈن بولسىمۇ چىقىرىۋەتمىگەن. بۇ شۇنى كۆرسەتتىكى، «خەۋەرچى» مۇناپىق بىلەن توربەتتىكى ئازاتلىقىمىز ئۈچۈن كۆيۈپ - پىشىۋاتقان ئىنقىلاپچىمىزنىڭ شۈمپەنلىكتە ئورتاقلىقى بارىكەن.

نېمىشكە «ئۆز ئابرويى ئۈچۈن بولسىمۇ ئۆچۈرۈۋەتمىدى» دەيمىز؟ غايەت تەبىئىيىكى، بۇ تور بەت بىر سىياسىي تەشكىلاتنىڭ تور بېتى. بۇ توربەتنىڭ مەخسسىدى — ئەگەر چۈشۈنۈشۈم خاتا بولمىغان بولسا — سىياسىي تەشۋىقات ياكى قىسمىتىمىزگە ئالاقىدار سىياسىي خەۋەر دېگەندەكلەر ئۈچۈن ئېچىلغان بولۇپ، قىسقىسى تەشكىلاتنىڭ غايىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى. بىر شەخسنىڭ «ئايالىنىڭ بويىدا

قالغان»لىقى، يەنە «بىرىنىڭ بالىسىنىڭ خەتنىسى قىلىنغان»لىقى ۋە يەنە مەندەك بىرىنىڭ ئائىلىسىنىڭ كەلگەنلىكى،... دېگەندەك خەۋەرلەر بىلەن ئەلۋەتتە بۇ تەشكىلاتنىڭ غايىسىگە شەك چۈشۈدىغان گەپ. يەنى، «ئەجەبا بۇ تەشكىلاتنىڭ غايىسى بىكارچىلارنى — تېخىمۇ توغرىسى مۇناپىقلارنى — پىتىنە سورۇنى بىلەن تەمىنلەش بولغىمىدى؟» دېگەندەك بىر ئوي كۆڭۈلدىن كېچىپ قېلىشى مۇمكىن.

«خەۋەرچى» مۇناپىقنىڭ بۇ خەۋىرىدىن مەخسەت نېمىدى؟ يوقۇرىدا پەرەز قىلغىنىمىزدەك، ئۇنىڭ ئېچىشقان يېرىگە تازا تەككەن گەپلىرىم ئۈچۈن ئوچ ئېلىش بولۇشىدا گەپ يوق. ياكى خاپىلىقنى ئوچىلاشتۇرۇش ئارقىلىق دىققەتنى سۇسلاشتۇرۇش ئويۇنى ئويناپ باققان. يەنى نەسىردىن ئەپەندىمەدەك، ئۆزى خۇرجۇننى يۈتتۈرۈۋەتكىنى ئۈچۈنلا «بازاردا جىمى ئادەم خۇرجۇن يۈتتۈرۈۋەتتى»، دېيىش ئارقىلىق، ئۆزىگە كېلىدىغان تاپا- تەنلەرنى ئازايتماقچى ياكى ئۇنتۇلدۇرماقچى بولغان. دېمەك، ئەپەندىم ئۆزىنىڭ خاتاسىنى ئومۇمىيلاشتۇرۇش ئارقىلىق، بولغۇسى خاپىلىقنى سۇسلاشتۇرماقچى بولغانىدى. گويا «مەنمۇ شۇ كۆپچۈلۈكنىڭ ئىچىدىكى بىرسى» دېمەكچى بولاتتى.

مۇناپىق «خەۋەرچى» ۋە ئۇنىڭ ھەمتاۋا قىلىرى مانا شۇ ئۇسلۇپ بىلەن ئىش قىلغان بولسىمۇ، ئويلاشمىغانكى، بۇ ھادىسە مېنىڭ قولۇمدا ئۇلارنىڭ بېشىنى يەنچىيدىغان تاشقا ئايلىنىدىغانلىقىنى!

توردا ئوينۇلۇۋاتقان ئۇششاق ئويۇنلاردىن ماڭا مۇناسىۋەتلىك يەنە بىرى يۈز بېرىپتۇ. «ۋەتىنىم» تورىدا كېيىن پەيدا بولغان «قازناق» سەھىپىسىدە بىرىنى خاتا ھالدا غۇلام دەپ پەرەز قىلىشىپ تازا تىللاشقان ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ پىكىرلىرىمۇ مېنىڭكىگە ئوخشاپ كېتەرمىش. ئەمما تىللىغانلار مېنىڭ ئىسمىمنى ئاتاپ تىللىغانلىقى ئېنىق. ئەپسۇسكى ئاۋۋ «مەن» بولۇۋاتقان كىشى بۇ ئىشنىڭ كېتىپ بېرىشىنىڭ توغرا بولمايۋاتقانلىقىنى سەزگەندىن كېيىنمۇ، «سىلەر خاتا پەرەز قىلىپ، باشقا ئادەمنى تىللاۋاتىسىلەر، مەن غۇلام ئەمەس» دەپ قويماستىن مەن بولۇۋېلىپ تۇرۇپ مېنى تىللاشقان ئىكەن. بۇنى نېمە دەپ

چۈشەنگۈلۈكتۇر؟ ئىلگىرى ئامېرىكىدىكى «پىت بازىرى» دىمۇ خۇددى شۇنداق ئىشلار (بىرسى مېنىڭ ئىسمىمدا تىزىملىتىپ تۇرۇپ، مېنىڭ ئىسمىم بىلەن ماقالە ئېلان قىلغان ياكى مېنىڭ ماقالىلىرىمنىڭ ئارىلىرىغا ئۆز جۈملىرىنى قوشۇپ ئېلان قىلغان ئىكەن) بولغاندا مەن بىر بايانات بېرىپ، مېنىڭ پىت بازىرىغا بىر نېمە يېزىش تۈگۈل، زىيارەتمۇ قىلمايدىغانلىقىمنى بىلدۈرگەن بولساممۇ، بەزى ئىشلارغا پەقەت چولپىسى تەگمەي قالىدىغان باشقۇرغۇچىلار بۇنى ئىككى سائەتمۇ توختاتماي ئۆچۈرۈۋەتكەن ئىدى.

دېمەك، جاسۇسلۇق تەرەققىي قىلىپ، ئىنسانلارنى ماشىنىغا ئايلاندۇرۇپ، ئۇزاقتىن كۈنتۈرۈل قىلىشنىڭ كويىدا ئىزدىنىلىۋاتقان، ھەتتا بۇ غايە قىسمەنلىكتە ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان بىر دەۋردە ياشاۋاتقان بولۇشىمىزغا قارىماي، بىزدىكى ئىستىخبارات ئېڭى — سىياسىي ھۇشيارلىق، تېخىمۇ ئەقەللىسى سىياسىي پىرىنسىپچانلىق نۆل سەۋىيەدە تۇرۇۋاتىدۇ. ئوخشاش ئۆلچەمنى ھەممىگە قوللىنىلىدىمەيمىز. ئەمەت سىيىگەك بولسا، ئۇنى سىيىگەك دېگۈلۈك، بۇنى ھەممە قوبۇل قىلىدۇ؛ ئەمما ئوخشاش ئەھۋالدا ئىشتانغا سىيىگەن سەمەتنى سىيىگەك دېگىلى بولمايدۇ! بۇ قانداق ئادالەت، تەخسىر؟

«كادىر تەربىيەلەش» دەپ بىر ئىشلار بولۇۋاتىدۇ. ئەمما بىزگە ئەڭ ئەڭ كېرەكلىك بولغان سىياسىي، دىپلوماتىيە، ئىستىخبارات ۋە سىياسىي ھۇشيارلىق نۇقتىسىدىن ئەمەس، يۇۋاشلىقىمىز يەتمىگەندەك، يەنە «تېنچلىقچىلىق» ئۈگۈتۈلىدىكەن! چۈنكى بۇ ئۈگەتكۈچىلەرنىڭ ئەھتىياجى. ئەمما بىزنىڭ ئەھتىياجىمىز نېمە؟ نېمىشكە ئۆزىمىز بۇ ھەقتە ئويلىنمايمىز؟ كىمىمىز كىمىمىزنى ئالداۋاتىمىز؟ زادى نېمىگە ئېرىشمەكچى؟ جىددىيراق ئويلىۋىنۇپ باقىدىغان ۋاقتىمىز تېخى كەلمىدىمۇ؟

ئىلگىرىكى بىر يازمىشىدا، بىرەرسى ھاياجان بىلەن قايناپ سۆزلەپ قويسىلا «ئوت يۈرەك ۋە تەنپەرۋەر» دەۋىرىدىغىنىمىز، بىرەر فائىلى مەجھۇل شەخس تەشكىلاتلىرىمىزغا سېخىلىقنى ئىپادىلەپ تۆرت

تەڭگە بېرىپلا قويسا، «ۋەتەنپەرۋەر باي» دەۋىرىدىغىنىمىز ھەقىقىدە توختالغان ئىدىم. بۇمۇ دەل مۇشۇ تېمىدا دېيىلىۋاتقان سىياسىي ھۇشيارلىقىمىزغا ئالاقىدار بولۇپ، ئىشلار بۇ قەدەر ئاددىي بولۇپ كەتسە، تەشكىلاتلىرىمىزنىڭ مۇناپىقلارنىڭ قولىدىكى قونچاققا ئايلىنىشى بەك تەس ئەمەس. يەنە شۇنىمۇ پەرەز قىلىش تەس ئەمەسكى، بۈگۈنكى تەشكىلاتلىرىمىزنىڭ پالەچلىكى، مەجلىستىن باشقا «ئىش» دېيىشكە بولغۇدەك بىرەر ھەركەتنىڭ بولماسلىقى؛ مۇسۇلماننىڭ مېتودىدىن ئاغرىنغان ئىسانگىمۇ، ئاخىرى بېرىپ، مۇساغا ئوخشاش ئاپتونومىيەچى بولۇشى قاتارلىقلارنى بىر يەرگە ئەكىلىپ تەھلىل قىلغىنىمىزدا، ئاشۇنداق «سېخىيلارنىڭ رولى» دىنىمدۇر؟ دېگەنلەرنى ئويلىماي تۇرالمىمىز.

يا سىياسىي داۋا قىلالى، ياكى تىجارەت قىلىپ پۇل تاپساقمۇ بولۇدۇ. ئەمما، مىللەتنىڭ سىياسىي ئىستىقبالىنى دەسمىي قىلىپ، پۇل توپلاش بەكمۇ شەرمەندىلىك. يەنە شۇنداقمۇ بىر شەرمەندىلىكنى مىسال قىلىشىمىز مۇمكىن: خىتاي كونسۇلخانا خادىملىرى بىلەن گىرەلىشىپ رەسمىگە چۈشكەنلەرنىڭ ئەسلىدە سالاھىيىتىنى ئاشكارىلاپ، خەلقئالەم ئالدىدا رەسۋا قىلىش — كەلگۈسىدىكى ئىشلاردا مۇناپىقلارنى چەكلەش رولى ئوينايدىغان بولسىمۇ، پەقەت مىڭ دوللار پۇل بېرىپ قويغىنىغىلا، ئۇلارنىڭ ئەپتىسى - بەشىرىسىنىڭ ئاشكارىلىنىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ قوغدىسا بۇ قانداق تەشكىلات؟

يەنە تېخى بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايغا ئوتتۇرا ئاسىيادىن بىر مۇناپىق تەكلىپ قىلىپ كېلىنگەن! ئون مىڭ دوللارغا سودىلىشىپ، ئۇنىڭ نامىنى ئاقلايدىغانغا! نەقەدەر رەزىللىك بۇ! بۇ يەردە نېمىلەر قىلىنىۋاتىدۇ؟ سودىمۇ؟ داۋامۇ؟ ھازىر يەنە بىر شەرمەندىلىكمۇ ئوتتۇرۇدا كۆڭۈللەرنى ئېلىشتۇرۇپ تۇرۇپتۇ: بابۇر مەخسۇت سەتچىلىكى! بۇنىڭ بىر سەتچىلىكلا ئەمەس، يەنە مۇناپىقلىق ئىكەنلىكىنى، سىياسىي جەھەتتىن ساۋاتسىزلىق ئىكەنلىكىنىمۇ تولۇق ئاڭقىرىپ كېتەلمەيۋاتقان ئادەملەرنىڭ قولىغا بىر مىللەت تەقدىرى تاشلاپ

بېرىلسە، ئاقىۋەت نېمە بولار؟ يەنە مۇشۇ ھالدىمۇ ھىچ قىزارماستىن
مىللەتنىڭ ۋەكىللىكىدىن گەپ ئېتىۋاتقانلار بىزنى قايسى مەنزىلگە
باشلاپ بارار؟
بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىدىئولوگىيە قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشنىڭ
تەخىرىسىزلىكىنى، زۆرۈرلۈكىنى، بۇنىڭسىز قىلغان ئىشنىڭ «چۈۋۈق
چويلا» ئىش بولۇدۇغانلىقىنى دەلىللەيدۇ.

يەنە تەشۋىقاتنىڭ قۇدرىتى توغرىسىدا

مەن تەشۋىقات ھەققىدە كۆپ توختالدىم. يەنە دەۋەرمەي دېسەم ئۆزۈمنى تۇنالمىدىم. سىياسىي پائالىيەت قىلىۋاتقان بىر گورۇھنىڭ تەشۋىقاتنىڭ قۇدرىتى ھەققىدىكى مۇجىمەل تونۇشى ھەقىقەتەنمۇ كىشىنى ئەنسىرىتىدۇ، شۇڭا يەنە بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىشقا، تەكرار تەكىتلەشكە مەجبۇرىيەت ھىس قىلدىم.

تەشۋىقات — خاراكتېرى جەھەتتىن يېتەكلەش، كۆندۈرۈش تەشۋىقاتى؛ قايىمۇقتۇرۇش تەشۋىقاتى؛ قورقۇتۇش تەشۋىقاتى؛... قاتارلىقلارغا بۆلۈنۈدۇ. مېتودى جەھەتتىن ئاشكارە تەشۋىقات (دۆلەت ئىچى ياكى سىرتىدىكى تەشۋىقات ۋاسىتىلىرى — گېزىت - ژورنال، رادىئو - تېلېۋىزىيە، ئەدەبىيات - سەنئەت مەھسۇلاتلىرى — ئارقىلىق قىلىنىدىغان تەشۋىقات)؛ يوشۇرۇن — «ساماننىڭ ئاستىدىن سۇ يۈگۈرتۈش» شەكلىدىكى تەشۋىقات (ئىستىخبارات ئورگانلىرى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلۇدۇغان ۋە ئېلىپ بېرىلىدىغان تەشۋىقات) قاتارلىقلارغا بۆلۈنۈدۇ.

ھاكىمىيەتلەر بۇلارنىڭ ھەممىسىنى قوللۇنۇشى مۇمكىن. تەرەققىي قىلىش باسقۇچىدىكى سىياسىي كۈچلەر ئاساسلىقى يېتەكلەش، كۆندۈرۈش شەكلىدىكى تەشۋىقات بىلەن ئىش باشلىشى مۇمكىن. ھەتتا يەر ئاستى تەشۋىقاتلىرىنىڭ تەشۋىقات ماتىرىياللىرى يوشۇرۇن تارقىتىلىدىغان بولسىمۇ، يەنىلا ئاشكارە تەشۋىقات تۈرىگە مەنسۇپ

بولۇدۇ. چۈنكى ئاشكارە- يوشۇرۇنلۇق كونكرېت ياكى مەۋھۇملۇق، يەنى، ۋاستىنىڭ كونكرېتلىقى ياكى مەۋھۇملۇق تەرىپىگە قارىتىلغان بولۇپ، ئىستىخبارات تەشۋىقاتىدا ئەسلى يوشۇرۇن بولۇدىغىنى تەشۋىقاتنىڭ ۋاستىسىدۇر. بۇ خىل تەشۋىقاتتا تەشۋىق ۋارىقى، گېزىت - ژۇرنال قاتارلىق مەتبۇئات ۋاستىلىرى ئىشلىتىلمەيدۇ. پەقەت سۆز-چۆچەك تارقىتىش شەكلىدىكى مەۋھۇم ۋاستىلەر بىلەن ئىش كۆرۈلگەچكە، ئىنسانلار تۇيماستىنلا بەلگىلەنگەن يۆنلۈشكە توغرىلىنىدۇ. ئىستىخباراتقا مەنسۇپ بولغان يوشۇرۇن تەشۋىقات ھەققىدە باشقا ماقالىدە توختالغان بولغاچقا، بۇ يەردە ئاشكارە تەشۋىقات ھەققىدە توختۇلۇمىز.

ئاشكارە تەشۋىقات ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن يەنە، ئۇزاق مەزگىللىك تەشۋىقات، قىسقا مۇددەتلىك (دەۋر خاراكتېرلىق) تەشۋىقاتقا بۆلۈنۈدۇ. ئۇزۇن مۇددەتلىك تەشۋىقات - كۆپ ھاللاردا بىر دۆلەت ياكى بىر مىللەتنى ئاستا - ئاستا ئۆزگەرتىپ، يېڭىدىن شەكىللەندۈرۈش، يەنى پۈتۈن دۆلەت پۇخرالىرى ياكى پۈتۈن مىللەت ئەزالىرىنى تامامەن ئىسلاھ قىلىپ، مەڭگۈلۈك مىللىي مەنپەئەتكە ئۇيغۇن كېلىدىغان، سۈپەتلىك يېڭى ئىنسانلاردىن قىلىپ يېتىلدۈرۈشنى ئۆزىگە غايە قىلغان تەشۋىقات بولۇپ، بۇ دۆلەتنىڭ ئۆزگەرمەس پىرىنسىپلىرى (قىزىلتاشلىق كىتاپ)دا يەر ئالغان مەزمۇنلارنى ئۆزىنىڭ ئاساسى قىلىدۇ. پۈتۈن مىللىي مائارىپنىڭ بىر ۋەزىپىسى مۇشۇ تەشۋىقاتنى مائارىپ تەربىيىسى ئىچىگە سىڭدۈرگەن ھالدا ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ياپونىيەنىڭ ساماۋىي پادىشاھى ئەنە شۇنداق «سۈپەتلىك پۇخرا» بارلىققا كەلتۈرۈش ئىسلاھاتى ئېلىپ بارغان ئىكەنمىش. ئەمما ئۇ مائارىپ سىستېمى ئارقىلىق ئاستا-ئاستا بۇ نىشانغا يېتىشتىن بەك ئىچى پۇشۇپ كەتكەن، پاتراق نەتىجە كۆرۈۈشكە

ئالدىرىغانمۇ، قانداق، ئىنتايىن قاتتىق قول ۋاسىتىلارنىمۇ قوللۇنۇپ، شۇ زامان ئۈچۈن ئىنتايىن ۋەھشى ئاتالغان. كېيىنكىلەر ساپالىق بىر مىللەتنى شەكىللەندۈرۈپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن، رەھمەتتىن ئۇنىڭ روھىغا مىڭ تازىم قىلارمىش.

بۇ ھەقتە گىتلىپ شۇنداق دېگەن: «ئورتاق بىر مىللىي نۇيغۇ ۋە مىللىي ھېسسىيات پەقەت مەكتەپلەردە مائارىپ ئارقىلىق، تەشۋىقات دولقۇنى ۋاسىتىسى بىلەن يارىتىلىشى مۈمكىن. بۇ نىشانغا ئون-يىگىرمە يىلدەك قىسقا بىر زاماندا يېتىش مۈمكىن ئەمەس. بەلكى يۈز يىللارنى نەزەرگە ئېلىش كېرەك.»

ماھىر قايناق شۇنداق دەيدۇ:

«مائارىپ سىستېمى ئىنسانلارغا مەلۇم بىر خىل پىكىر قىلىش ئادىتى بېرىدۇ. دېمىسىمۇ، دەسلەپكى قەدەمدە مائارىپ سىستېمى ئىچىدە ئىنسانلارنى مۇئەييەن بىر قېلىپقا سېلىپ، ئاندىن كېيىن بۇ قېلىپ ئۈستىگە كۈندىلىك ھادىسلەرگە كۆرە بىر يۆنۈلۈش بەرمەكتۇر.»

دەۋر خاراكتېرلىق تەشۋىقات — شۇ زامان، شۇ تارىخىي شارائىتتا ھاكىمىيەتكە كېرەكلىك بولغان بىر تۈرلۈك كەيپىياتنى ھازىرلاش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان تەشۋىقات بولۇپ، مەلۇم تاجاۋۇزچىلىق پىلاننى نىقايلاش، مەلۇم يولغا قويۇلۇش ئالدىدا تۇرغان يېڭى سىياسەتكە كىشىلەرنىڭ قارشى چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش يۈزىسىدىن، كىشىلەرنى كۈندۈرۈش، مەۋجۇت ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاششە كىشىلەرنى كۈشكۈرتۈش، تەرەپتار توپلاش،... قاتارلىق مەخسەتلەردە ئېلىپ بېرىلىدۇ.

«سوغۇق مۇناسىۋەت ئۇرۇشى دەۋرىدە ھېچكىم دىنىي سەۋەپلەر بىلەن سوقۇشمايتى. تەرەپلەرنى بەلگىلىگەن ئامىل ئىدىئولوگىك مەيدانى ئىدى ۋە كوممۇنىزىم بىلەن ئەركىن ئىدىيە ئارىسىدا بولۇۋاتقانلىقى

سۆزلىنەتتى. ئەمدى بولسا، مىڭلارچە يىل بۇرۇنقى پەرقلەر ئوتتۇرىغا چىقىرىلىۋاتىدۇ، دىنىي تەشكىلاتلارنىڭ دۇنيانى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش غەرىزىدە بولۇۋاتقانلىقى سۆزلەنمەكتە... بۈگۈنكى سۈرگۈلۈشلەر دىنىي ۋە ئېتنىك ئاساسلارغا كۆرە بولۇۋاتامدۇ ياكى بۇلار بىرەر چۈمپەردىمىدۇر؟ ئەگەر ئۇنداق بولسا، ئەسلى سەۋەپ نېمىدۇر؟»^① بۇ قۇرلاردىن دەۋر خاراكىتىرلىق تەشۋىقاتنىڭ بىر يۈزىنى كۆرۈۋېلىش مۈمكىن. بۇندىن باشقا، «مەتبۇئات — بىر تەرەپتىن ئۆز قاراشلىرىنى يايىسا، يەنە بىر تەرەپتىن قارشى پىكىرلەرنى توسۇشى كېرەك. يەنى، مەتبۇئاتنى كونترول قىلىدىغانلارنىڭ رولى ئىككى تۈرلۈك بولۇپ، بىرى خالىغانلىرىنى سۆزلەتمەك؛ ئىككىنچىسى، خالىمىغانلىرىنى توسماق.»^② دېمەك، ئەڭ ئەركىن ھېساپلانغان سىياسىي تۈزۈملەردىمۇ مەتبۇئات تامامەن ئەركىن بولمايدۇ. ئەكسىچە، ھۆكۈمران گورۇھنىڭ ئارزۇسىغا ئۇيغۇن ئىش تۇتۇدۇ. بەزەن مۇخالىپ ئىدىيەلەردىكى يازمىلارغىمۇ ئورۇن بېرىلىشى مۈمكىن. بۇ پەقەت «رەڭ پەرقى ئارقىلىق» ئىستەلگەن رەڭنى تېخىمۇ يارقىن كۆرسەتمەك ئۈچۈن. يەنى، ئوخشاش بىر ئىدىيەنىڭ پۈتۈن مەتبۇئاتنى قاپلاپ تۇرۇشى، ئۇنىڭ ئىشەنچلىكلىك دەرىجىسىنى چۈشۈرۈۋەتكەن بولغاچقا، چەكلىك دائىرىدە مۇخالىپ پىكىر ئۇيۇشتۇرۇلۇدۇ. بۇ ھەرگىزمۇ تىزگىندىن سىرت ئىش ئەمەس، كونتروللۇق ئاستىدىكى، پىلانلىق ئىش.

باشقا مۇناسىۋەتلىك ماقالىلىرىمدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمدەك، ئىنسانلارنى تەشۋىقات ئارقىلىق تامامەن باشقا تۈرلۈك شەكىللەندۈرۈپ چىققىلى بولىدۇ. يىۋاش بىر خەلقنى شىردەك ھۆكۈرەيدىغان جەڭگىۋار

^① ماھىر قايناق: «ئىستراتېگىيەلىك ئانالىزلەر» تۈركچە نەشرى، — ئا.
^② ماھىر قايناق: «دۇنيانى كىملىر باشقۇرۇدۇ؟»

قىلغىلى، زەئىپ مىللى روھتىكى، تەسلىمچى بىر مىللەتنى قىزغىن مىللەتچىلەرگە ئايلاندۇرغىلى؛ ئىستىخىيلىك تۇيغۇ بىلەن، دوگما شەكىلدە ئىبادەت قىلىپ يۈرگەن بىر مۇسۇلمان جامائىتىنى ئاللاھ يولىدا خوشاللىق بىلەن شېھىت بولۇشقا ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇرۇدۇغان ساپ ئېتىقادلىق مۇمىنلەرگە ئايلاندۇرغىلى بولۇدۇ.

گىتلىپ مۇنداق دەيدۇ: «تەشۋىقاتنىڭ ۋەزىپىسى تەرەپدار توپلاشتۇر. تەشكىلاتنىڭ ۋەزىپىسى بولسا پارتىيىگە ئەزا تىزىملاشتۇر. ئەگەر بىر ھەركەت بىر دۆلەتنى، كېيىنچە بۇ دۇنيانى ئاستىن - ئۈستۈن قىلماقچى ۋە ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى بىر دۆلەت ۋەياكى يېڭى بىر دۇنيا قۇرماقچى بولۇدۇغان بولسا ھەمدە ئۆزىگە بىر مىقدار تەرەپدار توپلىغان بولسا، بۇ پىرىنسىپتىن ھېچبىر ۋاقت ئايرىلماسلىقى كېرەك.»

«تەرەپدارلارنى تەشۋىقات تاپىدۇ ۋە ئۇنى ھەركەتكە جەلپ قىلىدۇ. ئەزا بولسا تەشكىلات تەرىپىدىن توپلۇنۇدۇ. تەرەپدار بولماق بىر ئىدىيىنى پاسسىپ شەكىلدە قوبۇل قىلماقنى شەرت قىلىدۇ. ئەزا بولماق بولسا ئىدىيىنىڭ ئاكتىپ شەكىلدە ۋەكىلى بولۇش ۋە مۇداپىئە قىلىنىشىنى تەقەززا قىلىدۇ. مەسىلەن، ئون تەرەپدار ئارىسىدىن ئىككى ئەزا چىقىشى مۇمكىن.»^①

بىز يەنە تەشۋىقاتنىڭ قۇدرىتىنى يېقىن كەچمىشىمىزدىكى (1996 - 1999 - يىللار) تەشۋىقات دولقۇنىنى مىسال قىلىش ئارقىلىق ئىسپاتلىشىمىز مۇمكىن. ئەسلىدە ئاڭسىز بىر تەبىقىگە مەنسۇپ بولغان دېھقاندىن كېلىپ چىققان ئۇششاق تىجارەتچىلەر بىردىنلا ۋەتەن ئۈچۈن ئۆلۈشكە ھازىر روھى ھالەتكە كەلگەن ۋە يېنىدىكى پۇل - مېلىنىمۇ ئاياپ ئۆلتۈرمايدىغان سېخىلارغا ئايلانغان ئىدى.

^① ئادولق گىتلىپ: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى)

بىزنىڭ ۋەتەنگە ئاۋازىمىزنى يەتكۈزۈشتىكى بىردىن بىر ۋاسىتە بولغان رادىئو ھەققىدە ئاغرىنىشلىرىمىزمۇ، ئۇنىڭدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىلمايۋاتقانلىقتىندۇر. مەسىلەن، كېيىنكى مەزگىللەردە رادىئودا ئىشلەشكە باشلىغان شوھرەتنىڭ تاللىغان تېمىلىرى، ئەھمىيىتى، جانلىقلىقى بىلەن دىققەت چېكىپ، رادىئودا ھەقىقەتەنمۇ زور ئىشلارنى قىلغىلى بولۇدۇغانلىقىنى، ئەمما قىلاي دېگەن نىيەتتىكىلەرنىڭ يېتەرسىزلىكىنى تېخىمۇ بىلىندۈردى.

بىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا تەشۋىقاتنىڭ رولىنى زىيالىلار ۋە باشقا بارلىق جامائەتىمىزدىن كۆرە دىنىي ساھەمىزدىكىلەر ئويىداتراق چۈشىنىدۇ. بۇ دىنىي ئەقىدىدىن كەلگەن ئۇدۇم بولۇپ، «دائىم تەبلىغ ئاڭلاپ تۇرمىغان مۇسۇلماننىڭ ئىمانى سۇسلۇشۇپ كېتىدىغانلىقى، دىلىنىڭ قاساۋەتلىشىپ، ئۇششاق گۇناھ ئىشلارغا ئېتىۋارسىز مۇئامىلە قىلىدىغان، تەدرىجىي چوڭ گۇناھلارغىمۇ يېتىپ كېتىدىغانلىقى» تەكىتلىنىدۇ. شۇڭا، بىلگەنلەر ئارىسىدىمۇ دىنىي تەبلىغ تەكرارلىنىپ تۇرۇلۇدۇ.

دىنىي زاتلارنىڭ قارىشى ئىنتايىن توغرا. ئىنسان خۇددى تاماققا ئېھتىياجلىق بولغاندەك، ئىدىئولوگىيىگىمۇ مۇھتاج. ئۇنىڭ مەنەۋىي ئاچلىقىغا سەن ھالال بىر نەرسە تەييارلاپ بەرمىسەڭ، دۈشمەن ئۇنىڭ مەنەۋىيىتى ئۈچۈن يوق يېگۈزىدۇ.

كوممۇنىستلاردا تەشۋىقات ئاشكارە تەشۋىقات ۋاسىتىلىرى ئارقىلىق تويۇندۇرغۇچى دەرىجىدە (ئىستىخباراتتىكى تەشۋىقات تېمىلىرىغا قاراڭ)، بىزار قىلغۇچى شەكىلدە ئېلىپ بېرىلغاچقا، ئۇنىڭ ئىشەندۈرۈش كۈچى ئاجىز بولسىمۇ، بىرەر ھەقىقىي خەۋەرگە، ئىدىيىگە، پىكىرگە،... ئومۇمەن مەنەۋىيەتكە كېرەكلىك ئۇزۇققا تەشنا بولغان جامائەت يوشۇرۇن تارقىتىلغان ئىستىخبارات تەشۋىقاتىغا (مىش - مىش پاراخلار، سۆز -

چۆچەكلەرگە) ئاسانلا ئىشىنىپ كېتىدۇ. ئەمما شۇنى ئېتىراپ قىلماي
 ئامالسىز يوقكى، ئىشەندۈرۈش كۈچى يوق دېيىلسىمۇ، كوممۇنىستلار ئۆز
 يالغانلىرىنى ھارماي- تالماي تەكرارلاۋەرگەچكە، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن
 ئىنسانلار يەنىلا ئازدۇر - كۆپتۈر بىر نەرسىلەرنى يۇقتۇرۇۋېلىشتىن،
 كوممۇنىستلار كۆزلىگەن شەكىلگە كېلىپ قېلىشتىن ساقلىنالمىدۇ.
 مانا بۇ تەشۋىقاتنىڭ ئىزچىللىقى نېمىلەرگە قادىر ئىكەنلىكىنى
 ئىسپاتلايدۇ. بۇ ھەقتە ئۆزەمنىڭ بىۋاسىتە تەسىراتىمنى دەپ
 ئۆتكەنلىكىم يادىدا. شۇنداق بولسىمۇ زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن
 تەكرارلىشىم ئەيىپكە بۇيرۇلماس. كوممۇنىستلار بىزگە ئۆزلىرىنىڭ
 «جەننەت» بەرپا قىلىپ بەرگەنلىكىنى، دۇنيادا ئاجايىپ خار ۋە زەبۇن
 خەلقلەرنىڭ بارلىقىنى توختىماستىن تەلەپ قىلىپ، دۇنيادا ئافرىقا ۋە
 ئامېرىكىدا ياشايدىغان نېگىرلاردىنمۇ خار ئىنسان يوق دەيدىغان تۇيغۇغا
 كەلتۈرۈشكەن ئىدى. مەن غەرىپكە كەلگەن ۋاقىتىمدا (گەرچە
 كوممۇنىستلارغا ئەڭ ئىشەنمەيدىغان بولۇشۇمغا قارىماي) يەنىلا ئاشۇ
 نېگىرلار ھەققىدىكى تونۇشتا كوممۇنىستلارنىڭ ئارزۇسىغا كۆرە ئىدىيە،
 تونۇش ۋە روھى ھالەت شەكىللەندۈرۈپ قالغانلىقىمنى ھىس قىلدىم.
 تۇنجى ئۇچراتقان نېگىرنى كۈزەتتىم؛ ئۇمۇ مەندەك پاناھلىق تىلەپ
 كەلگەن ئىدى. شۇنداق بولۇشقا قارىماي، ئۇ ئۆزىنى شۇنچىلىك ئەركىن
 تۇتاتتىكى، ئەسلى مېنىڭ چۈشەنچەم بويىچە بولغاندا ئۇلار ھەريەردە
 كەمسىتىلىپ، مەسخىرە قىلىنىپ، دەككە بېرىلىپ، زېدىكەپ
 كەتكەچكە، ھەر يەردە، ھەر ئىشتا تارتىنىپ، پېتىنماستىن، سۆز-ھەركىتىدە
 بىچارىلىك، تۆۋەنلىك ھىس قىلىپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى. ئەمما ئۇ
 ئۇنداق قىلمايتتى. ھىچ تارتىنمايتتى، دادىل تەلەپلەردە بولاتتى؛ چۈنكى ئۇ
 بۇنچىلىك تەلەپلەرنىڭ ئەقەللىي ھەققى ئىكەنلىكىنى بىلىپ
 كۆنگەندەك ئىپادىدە ئىدى. دەل ئەكسىچە، مەن — كوممۇنىستلارنىڭ

«جەننىتى» دە ئۆسكەن «بەختىيار» — ئاشۇ مېنىڭ تەسەۋۋۇرۇمدىكى نېگىرنىڭ ئورنىدا ئىدىم. ھەر ئىشتىن تارتىنىپ، «دېسەم بولامدىغاندۇ، بولمامدىغاندۇ؟ بۇ ئىشنى قىلسام ۋارقىراپ كېتەرمۇ، بولارمۇ؟» دېگەندەك ئىككىلىنىشلەردە دولانمى قورۇپ، ھەر كىچىك ئىشتىنمۇ قورۇنۇپ تۇرغىنىم بىلىندى. مەن ئۇلار بىلەن غەرب دۇنياسىغا كېلىشتىن بۇرۇنقى — ئافرىقا ھاياتى ھەققىدىمۇ گەپ تاتىلاپ باقتىم. بەزىلىرى ئىقتىسادىي نامراتلىق ھەققىدە داتلىسىمۇ، سىياسىي زۇلۇم، ئەركىنلىك چەكلىمىسى ھەققىدە بىرەر شىكايىتىنى ئاڭلىدىم. ھەتتا كۆپلىرى ئىقتىسادىي جەھەتتىنمۇ بىزدىن ياخشىراق ئىكەنلىكى، پەقەت ئۆز ئىستەكلىرىگە باققاندا تۆۋەن دەپ قاراپ رازى ئەمەسلىكىنى بىلدىم. ھەتتا ئۇلارنىڭ ئامېرىكىدا كەمسىتىلىپ كەتكىنىمۇ، ئەڭ كەمسىتىلگەن چاغدىمۇ بىزدىن تۈزۈكرەك كۈن كۆرگەنلىكىمۇ مەلۇم بولدى. ئۇلار ھەتتا غەرىپتە «نېگىر» دەپ ئاتالمايدىكەن، چۈنكى بۇ كەمسىتىش مەنىسىدىكى سۆز بولغاچقا، بۇنداق ئاتاش چەكلەنگەن ئىكەن. پەقەت كوممۇنىست تۈزۈملەردىن كەلگەنلەرنىڭ تىلىدىلا «نېگىر» ئاتالغۇسى ساقلىنىپ قالغان. مانا بۇ پاكىتلار تەشۋىقاتنىڭ ئىنسان روھىيىتىگە قانداق سىڭىپ كېتىدىغانلىقىنى تولۇق كۆرسۈتۈپ بېرىدۇ.

كوممۇنىستلار يېقىندا يولغا قويماقچى بولغان سىياسىتى ھەققىدىمۇ يوشۇرۇن خەۋەر تارقىتىپ، «بىسىنى سىناپ بېقىش»، «يوشۇرۇن كۆندۈرۈش ئېلىپ بارىدۇ».

غەرىپتە تويۇندۇرغۇچى تەشۋىقات بىلەن كىشىلەر بىزار قىلىنمايدۇ. پەقەت ئاشكارە ۋاسىتىلار ئىچىدە يۆنلەندۈرۈش مەۋجۇت بولۇپ، بۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئىختىيارسىز يوسۇندا ئىدىيىۋىي بىرلىككە كەلتۈرۈلۈدۇ. مەسىلەن: ئىككى مىليون ئايالنىڭ تۇل قالغانلىقى، ئۈچ مىليون

بالىنىڭ يېتىم قالغانلىقى ھېچ تىلغا ئېلىنماستىن، ئامېرىكىلىق بىر ئەسكەرنىڭ ئىراقتىكى تېرورىست كۈچلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ئائىلىسىنىڭ ئېچىنىشلىق كۆز ياشلىرى ۋە مەملىكەتكە مائەم كەيپىياتى ئىچىدە ئېلىپ كېلىنگەن جەسەتنى ئاخىرەتكە ئۇزۇتۇپ مېڭىشلار ئادەتتىكىچە خەۋەر قىلىنغاندەك قىلىسىمۇ، بۇنداق داۋاملىشىش ئاجايىپ قورقۇنۇچلۇق ئۈنۈم يارىتىدىغانلىقى مۇقەررەر. بۇ خىل ئادەتلىنىش نەتىجىسىدە مەكتەپلەرگە باستۇرۇپ كىرىپ ئونلارچە ئوقۇغۇچىنى ئېتىۋەتكەن غەرىپلىك تېرورىستلار «قوراللىق كىشىلەر» دېگەن ئىسىمدا خەۋەر قىلىنىدىغان (مۇسۇلمان بولمىغاچقا)، نورمال بىر جىدەلگە ئارىلىشىپ قالغان بىرى مۇسۇلمان بولسا «تېرورىست» دەپ ئاتىلىپ خەۋەر قىلىنىدىغان ۋەزىيەت شەكىللىنىپ، توپلۇمغا مۇسۇلمانلارنىڭ بىردىن بىر تېنچلىقنى بۇزغۇچى خەتەرلىك دۈشمەن ئىكەنلىكى ئىدىيىسى سىڭدۈرۈلۈدۇ.

تەشۋىقاتنىڭ كۈچىدىن تاجاۋۇزچىلار تېنچلىق قوغدىغۇچى، ئازاد قىلغۇچى، ھۆرلۈك ئەكەلگۈچى دەپ تونۇتۇلسا، ئۆز ۋەتىنىدە تاجاۋۇزغا قارشى تۇرغۇچىلار تېرورچى، بۆلگۈنچى، تېنچلىققا خەۋپ تۇغدۇرغۇچى، ... دەپ تونۇتۇلۇدۇ.

سىياسىنىڭ ئۆپكەتلىكى — ئاممە، قورالى — ئاممە؛ مەخسەدى — ئاممە. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، تەشۋىقات ئارقىلىق ئاممە كۆلدۈرۈلۈۋالدى؛ تەشۋىقات ئارقىلىق ئاممە يېتەكلىنىدۇ؛ تەشۋىقات ئارقىلىق ئاممە تەربىيىلىنىدۇ؛ تەشۋىقات ئارقىلىق ئاممە ھەركەتكە كەلتۈرۈلدى، قوزغۇتۇلدى. ئاممىنىڭ پىكىرنى ئۇتۇش، ئاممىنى قولغا كەلتۈرۈش، ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىش ھەرقانداق سىياسىي ھەركەتنىڭ بىرىنچى ۋەزىپىسى بولۇش بىلەنلا قالماي، سىياسىي مەخسەتنىڭ ئىشقا ئېشىش ئاشماسلىقىدىمۇ بەلگىلىگۈچى ئامىلدۇر. سىياسىي مەخسەتلەر

ھەرقاچان بىرەر دەبدەبىلىك شۇئار ئارقىلىق يا يوشۇرۇلۇدۇ؛ يا بەدازلىنىدۇ؛ يا بۇرمىلاپ كۆرسۈتۈلۈدۇ؛ ياپونلار تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكىتىنى «شەرقىي ئاسىيانى ئورتاق گۈللەندۈرۈش»؛ خىتايىلار ۋە تىنىمىزگە سىڭىپ كىرىشىنى «چېگرا رايونىنى گۈللەندۈرۈش، چېگرا رايونغا ياردەم بېرىش»، ئامېرىكا ئوتتۇرا شەرق تاجاۋۇزىنى «ئاممىۋى قەتلىئام قوراللىرىنى ۋە تېرورنى چەكلەش» شۇئارى بىلەن پەردىلىدى.

كوممۇنىستلار ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشتىن ئىبارەت قارا نىيەتنى يوقسۇللارنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇۋېلىش، زالىملاردىن ئازاد قىلىش دەپ پەدەزەلەپ، كەڭ خەلق ئاممىسىنى ئالدىدى ۋە مەخسەدى يولىدا پايدىلاندى. يۈزلەرچە، مىڭلارچە قېتىم ئالدىغانلىق تەجرىبىسى بولۇشىغا قارىماي، ئىزچىل داۋام قىلغان تەشۋىقاتنىڭ رولى تۈپەيلى، يەنە داۋاملىق ئالدىنىپ كەلمەكتە.

بۇنداق ئەمەلىي پاكىتلارنى ھەركۈن ھەممىمىز كۆرۈپ تۇرساقمۇ، شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىق كۆرىشى ئۈچۈن ئىشلەۋاتقانداك كۆرۈنگەن لېدىر ۋە تەشكىلاتلارنىڭ خەلقنى ئويغۇتۇش، سەپەرۋەر قىلىش، يېتەكلەش جەھەتتە نېمىلەر قىلغانلىقىنى ئويلاپ كۆرمەيلا، «ھىچنېمە كۆرمىگەن سەھرايىق» تەك، بىرەر يىغىن، قۇرۇلتاي ئېچىشلار، بىرەر باشقا تەشكىلات بىلەن ياكى بىرەر مىنىستېر بىلەن كۆرۈشۈشلەرنى قالتىس ئىش بىلىۋاتىمىز. سالماق بىلەن ئويلاپ كۆرۈلسە ۋە بۇ كۆرۈشۈشلەردىن بىزنىڭ خەلقىمىزگە نېمە پايدا؟ كۆرىشىمىزگە نېمە پايدا؟ دەپ سورالسا مەسىلىنىڭ ماھىيىتى ئېچىلىدۇ.

شۇنى قايتا - قايتا دەۋاتىمەنكى، بۇ كۆرەش ھەرقانچە ئابدال بولسىمۇ يەنىلا ئۆزىمىزنىڭ خەلقى بىلەن بولۇدۇ؛ چەتئەللىك جاناپلار بىز ئۈچۈن قۇربان بېرىپ ساراڭ ئەمەس. ئۇنداقكەن ئۆز خەلقىمىزگە قارىتىلىدىغان تەشۋىقاتنى — تەربىيەلەش، يېتەكلەشنى مەخسەت قىلغان تەشۋىقاتنى

چىڭ تۇتۇپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ھىسسىياتى، مىللەتچىلىك تۇيغۇسى ۋە خىتاي تاجاۋۇزچىلىرىغا بولغان نەپرەت ئويغۇتۇش ۋە بۇ ئويغۇلارنى داۋاملىق يېڭىلاپ تۇرۇشنى ئەڭ موھىم خىزمەت سۈپىتىدە تۇتىشىپ، خەلق تاشلىۋېتىلسە، خەلق تەرىپىدىن لېدىر مۇ تاشلىۋېتىلىدۇ. خەلق تەرىپىدىن تاشلىۋېتىلگەن لېدىر ئۆزى يالغۇز ۋەتەننى ئازاد قىلامدۇ؟

رەگەھ بىزنىڭ ئازاتلىقىمىز بەزىلىرىمىزنىڭ دەۋاتقىنىدەك خەلقارانىڭ بېسىمى، توغرىسى غەرب دېموكراتىيىسىنىڭ بېسىمى ئارقىسىدا مەيدانغا كېلىدۇ دېيىلگەن تەقدىردىمۇ، ئىشنىڭ تەرتىپى شۇ يوسۇندا بولۇشى مۇمكىن: ب م ت ياكى غەرب كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرى بىر گورۇپپا تەشكىللەپ شەرقىي تۈركىستانغا ئەۋەتىشى مۇمكىن. ھېچقانداق بىر تەرەپنىڭ بېسىمى بولمىغان ئەركىن بىر راي سىناش ئارقىلىق، خەلقنىڭ ئارزۇسى ئېنىقلىنىپ، ئاندىن نېمە قىلىش بېكىتىلىدۇ، دېيىلىشى مۇمكىن.

چۈنكى بۇلارنىمۇ ھىساپقا ئالغان خىتايلارنىڭ ئاللىقاچاندىن بېرى بۇنىڭغىمۇ تەييارلىقى بولماي قالمايدۇ. شۇڭا ئۇ دايم دەپ كېلىۋاتقىنىدەك، «بۇلارنىڭ ھەممىسى تاشقىي قۇتراتقۇلۇقتىن مەنبەلەنگەن، خەلقنىڭ ئارزۇسى (جوڭخۇا چوڭ ئائىلىسى ئىچىدە بولۇش)» دېگەن سەپسەتسىدە چىڭ تۇرۇشى تەبىئىي. ئۇ ھالدا «ھەقىقەتەن خەلق سەندىن ئايرىلماسلىقنى تاللايدىغان بولسا، كۆرۈپ باقايلى» دېيىلىشى نورمال. ئۇ ھالدا ھەركۈن ئىدىئولوگىيىلىك ئۆزگەرتىشكە ئۇچراۋاتقان، ھەركۈن پىسخىك تەرەپتىن بۇرۇلۇۋاتقان، ھەركۈن مىللىي روھى ناپۇت بولۇۋاتقان بۇ مىللەتنىڭ ئاڭسىزلاشتۇرۇلغان زور كۆپچۈلۈك ئاھالىسى نېمىنى تاللا؟ چوقۇمكى بۇ راي سىناشنىڭ نەتىجىسى بىزنىڭ ئارزۇ قىلغىنىمىزدەك چىقماي قېلىشى مۇمكىن.

چۈنكى، بىر تەرەپ خەلققە ئۈزلۈكسىز داۋام قىلىۋاتقان ئىدىئولوگىيە ھۇجۇمى قىلىپ، خەلقنى زەھەرلەشتىن، مىللىي روھنى ئۆچۈرۈپ تاشلاشتىن بىر مىنۇتمۇ توختىمايۋاتسا، يەنە بىر تەرەپ، خەلقنىڭ مىللىي روھنى ئويغۇتۇش، مۇستەقىللىق ئىدىيىسى يېتىلدۈرۈش خۇسۇسىدا ھېچقانداق ئەمەلىي قەدەم ئالمايۋاتسا، شۇنداق نەتىجە يۈز بەرمەي، يەنە قانداق بولماقچىدى؟ مانا شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يەنىلا تەشۋىقات (ئۆز خەلقىمىزگە قارىتىلىدىغان تەشۋىقات — ئىدىئولوگىيە قۇرۇلۇشى) بىرىنچى ئورۇندىكى خىزمەت بولۇشى زۆرۈر! خەلق ئاڭلىق شەكىلدە ئەمەس، ئاڭسىزلىقىدىمۇ (يوشۇرۇن ئېڭىدىمۇ) ئازاتلىقنى ئىستەيدىغان، ئىنتىلىدىغان ئىدىيىۋىي سەپەرۋەرلىك ھالىتىدە بولۇشى كېرەك.

«تەشۋىقات بىر دۆلەتنىڭ جىمى يېرىنى بىر پىكىر بىلەن تولدۇرغان بولسا، تەشكىلات بىر ئۇچۇم ئادەم بىلەن بارلىق ئىجابىي نەتىجىلەرنى ئېلىشى مۇمكىن.»^① بۇ دېگەنلىك، تەشۋىقات ئارقىلىق ئومۇمىي بىر مەنەۋىي ئاتموسفېرا يارىتىلغان ئەھۋال ئاستىدا، بىر تەشكىلات ئازراق ئادىمى بىلەنمۇ غەلبىلىك ھەرىكەت ئېلىپ بارالايدۇ دېگەنلىكتۇر. يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا خىتاينىڭ يېڭىلىشتۇرغۇچى تەشۋىقاتى قارشىسىدا خەلقنى ئويغۇتۇش، چۆچۈتۈش، ئاگاھلاندۇرۇش ۋە توغرىغا يېتەكلەش تەشۋىقاتى بولمايدىكەن، خىتايلارنىڭ تەدرىجىي مىللىي كىملىكىمىزنى بۇرۇش، ئۇنتۇلدىرۇش، ئاسسىمىلاتسىيە قىلىپ، ئاخىرىدا پۈتۈنلەي يوق قىلىش قارا نىيەتنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى قولاي بولۇدۇ. قارشى تەشۋىقاتىمىز كۆلەم، ئومۇملىشىش، ئوبىيكتقا يېتىپ بېرىش جەھەتلەردە خىتاي تەشۋىقاتى ئالدىدا ناھايىتى زەئىپ ئورۇندا بولۇدۇ دېيىلسىمۇ، يەنىلا خەلقنىڭ يوقالماسلىق يولىدىكى

---

^① ئادولفى گىتلېر: «كۆرۈشلۈپ» (تۈركچە نەشرى)

تەرەجىشنىڭ ئۇزاقراق سوزۇلۇشىدا ئوزۇقلۇق ياكى ئېنىرگىيە بولۇپ رول ئوينىيالايدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، خىتاي شەرت-شەرتلىرىدىكى تولىق ھالدا كەڭ كۆلەملىك تەشۋىقات ئېلىپ بارالايدىغان بولسىمۇ، خەلقنىڭ قەلب مايللىقى ھامان بىز تەرەپتە بولۇدۇغان بولغاچقا، بىزنىڭ تەشۋىقاتىمىزنىڭ يېتەرسىزلىكلىرىنى مانا بۇ مايللىق تولدۇرۇدۇغان بولغاچقا، بىز يەنىلا ئۇتۇشۇمىزدىن ئۈمىتۋار بولساق بولىدۇ.

سىستېمىلىق، ئېنىق مەخسەتلەرگە كۆرە ئېلىپ بېرىلىدىغان تەشۋىقات، چەتئەللەردە، ئۇيغۇرلار ياشاۋاتقان دۆلەتلەردە، شۇ دۆلەتنىڭ ئاساسىي ئاھالىسىغا سىڭىشىپ يوقۇلۇپ كېتىش؛ ياخشى كۈنگە ئېرىشكەندە (ياڭاق چاققاندا) پادا باققان چاغدىكى دوست (ۋەتەن مىللەت)نى ئۇنۇتۇشتەك، ئاسىي قىلمىشتىن توسۇشى مۇمكىن. بۇنداق بىر ۋەتەنپەرۋەرلىك تەشۋىقاتى، مىللىي كىملىك تەشۋىقاتى، سىياسىي غايە تەشۋىقاتى بولمىسا، چەتئەللەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئاينىپ، كۈنسىرى ئۆزلىرىنى «شەرقىي تۈركىستان بىلەن ئالاقىسىز» ھىس قىلىش خاھىشى ئېغىرلىشىپ بارىدۇ. بۇ ھالدا ھەتتا لېدىرلار كۈتكەن «ئىئانە توپلاش» مۇسۇلسۇشۇپ، بارا-بارا ئون تىيىن پۇل تېپىشىمۇ يوققا چىقىدۇ. (چۈنكى بەزى لېدىرلەر: «سىلەر پۇل بەرسەڭلارلا بولدى، ئىشنى مەن قىلىمەن» دەيمىش. بۇ دېگەنلىك، سىلەر پۇلنىلا بېرىپ، ئۆز ئىشڭلار بىلەن بولۇۋەرسەڭلارمۇ بولۇدۇ، ۋەتەننى ئازاد قىلىدىغان ئىشنى ئۆزەملا كۆپكە ۋاكالىتەن پۈتتۈرۈۋېتىمەن، دېگەنلىك بولۇپ، بۇ پوزىتسىيەدىن ۋەتەن داۋاسىدەك بۇنداق بىر چوڭ ئىش ئۈچۈن ئومۇمىيخەلقنى سەپەرۋەر قىلىشنىڭ شەرت ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتمىگەن ياكى بۇنى چۈشەنگۈچىلىكى يوق ئىكەنلىكى كۆرۈلۈدۇ.)

ئەمما، «دۇنيانى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىدىغان قۇۋۋەتتىكى ھەرقانداق ھەركەتتە تەشۋىقات ئالدى بىلەن بۇ ھەركەتنىڭ ئىدىيىسىنى

يېيىشى كېرەك»^①

ئەگەر تەشۋىقاتنىڭ رولى، تېخىمۇ موھىمى زۆرۈرىيىتى تونۇپ يېتىلسە چەتئەللەردە ئۇزۇن مۇددەتلىك تەشۋىقات تېپىغا كىرىدىغان، مائارىپ ئارقىلىق ئۆزلەشتۈرۈلىدىغان تەشۋىقات لايىھىسى (دەرسلىك پروگراممى) تۈزۈپ چىقىلىش بىلەن بىرگە، چوڭلار ئۈچۈن ھەرقاچان ئىزچىللىقنى يوقاتمايدىغان، ئەڭ ئاز مەزمۇن تۈرىدە، ئەڭ كۆپ خىل شەكىلدە تەكرارلىنىدىغان يەنە بىر خىل لايىھە بولۇشى كېرەك. بۇ دېگەنلىك، دۈشمەن ئۇقۇمى جەھەتتە، دۈشمەننىڭ كۆپخىل ۋە مۇرەككەپلىكى ئەمەس، ئاددىيلاشتۇرۇلغان ۋە بىرگە قىسقارتىلغان دۈشمەن ئۇقۇمى — بىرلا دۈشمەن ئۇقۇمى بولۇشى كېرەك؛ سىياسىي غايە جەھەتتىمۇ، قىسقارتىلغان، ئاددىيلاشتۇرۇلغان، بىرلا غايە ئۇقۇمى سۆزلىنىشى كېرەك.

«تەشۋىقات غايەت چەكلىك تېمىلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى ۋە بۇنى دائىم تەكرارلىشى كېرەك. دۇنيانىڭ باشقا مەسىلىلىرىدە بولغىنىدەك، بۇنىڭدىمۇ تەۋرەنمەس ئىزچىللىق مۇۋەپپىقىيەتنىڭ ئەڭ موھىم شەرتىدۇر.»

بۇ ھەقتە گىتلىبەر يەنە شۇنداق دېگەن: «تامامەن خىلمۇ - خىل دۈشمەنلەرنىڭ بىرلا سىنىپقا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى مۇۋەپپىقىيەتلىك چۈشەندۈرۈش — ئۇلۇغ لىدىپلارغا خاس تالانتتۇر. ئەكسىچە دۈشمەنلەرنىڭ كۆپ خىللىقى توغرىسىدىكى چۈشەنچە ئاجىز ۋە ئىككىلىنىش ئىلكىدىكى خىياللار ئۈچۈن ئۆزىنىڭ كۆرەش نىشانىغا قارىتا شۈبھە تۇغدۇرۇشقا سەۋەپ بولۇدۇ.»^②

① ئادولف گىتلىبەر: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى)، —ئا.

② ئادولف گىتلىبەر: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى)، —ئا.

بۇ نۇقتا شۇنىڭ ئۈچۈن زۆرۈركى، دۈشمەننىڭ كۆپ خىللىقى ھەققىدىكى خاپىلىقلارنى بىز ھاياتىمىزدا كۆپ تارتتۇق. ئالدىمىزدا خىتاي تاجاۋۇزچىلىرىدىن ئىبارەت بىرلا دۈشمەن بار، بىر خىللا دۈشمەن بار! بۇ قاراش ئۈزۈلكېسىل ئېنىق بولۇشى كېرەك. ئۆزىمىز تەۋە بولغان كۆز قاراش، جامائەت، دىنىي ياكى ئىجتىمائىي توپلارنىڭ غايىسىنى مېنىڭسىگەن ھالدا ئۇلار سىڭدۈرگەن «دۈشمەن» قارىشىنى سىياسىي غايىمىزگە قوشۇۋالساق، ئەڭ بۈيۈك سىياسىي غايىمىز يولىدىكى «دۈشمەن» قارىشىمىز مۇرەككەپلىشىپ كېتىپ، يەنە خاتالىشىشقا ئېلىپ بارىدۇ. خىتايىدىن باشقا دۈشمىنىمىز يوق! باشقىلارنىڭ ھەرقاندىقى ئىتتىپاقلىشىشقا بولۇدۇغان كۈچلەر قاتارىغا كىرگۈزۈلگىنى ياخشى.

ۋەزىيىتىمىز ھەققىدە تەھلىل ۋە قىلىشقا

تېگىشلىك ئىشلار

ۋەزىيىتىمىزنى جىددىي تەھلىل قىلىش ۋە چۈشىنىش، نېمە قىلىشىمىز كېرەكلىكىنى بەلگىلەش ۋە ئىنتايىن زۆرۈر بولغان ئىشلارنىڭ ئالدىنقىسى. بۈگۈن ئېتىبارى بىلەن نېمە قىلىش، ئەتە نېمە قىلىش؛ يېقىن كەلگۈسىدە نېمە قىلىش؛ ئۇزاق كەلگۈسىدە نېمە قىلىش مەسىلىلىرىنى ئايرىۋېلىش بىلەن بىرگە، بۈگۈنمۇ، ئەتمۇ،... يىراق كەلگۈسىدەمۇ ئۆزگەرمەيدىغان كۈنتەرتىپنىمۇ ئېنىقلىۋېلىش، ھەركەتنىڭ پىلانلىق، سىستېمىلىق، نىشان ئېنىق بولغان ھالدا ئېلىپ بېرىلىشىنى ئاساس بىلەن تەمىنلەيدۇ.

نۆۋەتتە بىز نېمە قىلىۋاتىمىز؟ قىلىۋاتقانلىرىمىز زادى قايسى نىشاننىڭ قەدەم باسقۇچلىرى؟ مۇستەقىللىق ھەرىكىتىنىڭمۇ؟ ئۆزىمىزنى تونۇتۇشنىڭمۇ؟ ئۆزىمىزنى ساقلاپ قېلىشنىڭمۇ؟ بۇ ئىشلاردىن خەلقارا جامائەتكە قارىتىلغان تۈردە مەلۇم ئىشلار قىلىنىۋاتقاندا كېرەك بولسىمۇ، ئەمما ئۆزىمىزنىڭ خەلقكە قارىتا نېمە قىلىۋاتىمىز؟ دۈشمىنىمىزگە قارشى نېمە قىلىۋاتىمىز؟ بۇلار مېنىڭچە تېخى ئېنىق ئەمەس!

مۇستەقىللىق ھەرىكىتى دېگەندە، بۇ ھەرىكەت چوقۇم مۇستەقىل بولۇشى كېرەك بولغان خەلق ۋە تۇپراققا بىۋاسىتە ئالاقىدار بولۇشى كېرەك بولۇدۇ ياكى شۇنداق بولغانلىرىنىلا مۇستەقىللىق ھەرىكىتى دېگىلى بولۇدۇ.

ئەگەر ۋەتەن سىرتىدىكى ئىشلارنىڭ ۋەتەن ئىچى بىلەن ئالاقىسى

بولدى دىيىلسە (ۋەتەن سىرتىدا شەرقىي تۈركىستان ئازادلىق ھەركىتى ئېلىپ بېرىلدى دىيىلسە) پەقەت ۋە پەقەتلا 1997 - يىلىدىن 1999 - يىلىنىڭ باشلىرىغىچە ئوتتۇرا ئاسىيادا يوقۇرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن ۋەتەنپەرۋەرلىك تەشۋىقات ھەركىتىنىلا كۆرسۈتۈشكە بولىدۇ. بۇ ھەركەتنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇۋالغانلارنىڭ مەجھۇل شەخسلەر بولۇشىغا قارىماي، تۆۋەندە تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن بىر تەشۋىقات دولقۇنى، سەپەرۋەرلىك ئېلىپ بېرىلغانكى، ھاياتىدا ۋەتەن، مىللەت، ئىركىنلىك... دېگەندەكلەرنى ئاڭلاپمۇ باقمىغان نۇرغۇن شەرقىي تۈركىستانلىقلار بۇ ئارقىلىق تۇنجى قېتىم كۆزىنى ئاچقان ئىدى. شۇنداقلا بۇ ھەركەتنىڭ ۋەتەن ئىچىگە بولغان تەسىرىمۇ ئاجايىپ بولغان بولۇپ، خىتايلارنىڭ ئەللىك يىللىق ئىدىئولوگىيە ھۇجۇملىرىدىن ھاسىل بولغان مۇجىمەل ئاتموسفىرانى تارقىتىۋەتكەن، خىتايلارنى ھەممىنى يېڭىدىن باشلاشقا مەجبۇر قىلالىغان ئىدى. مانا مۇشۇنداق تۈستىكى ئىشلارلا شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىق ھەركىتى ھىساپلىنىدۇ.

توغرا، ئومۇمەن چەتئەلدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بارلىق سۆز - ھەركەت، يىغىلىش... لىرىمىزنى شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىق ھەركىتىگە مۇناسىۋەتسىز دىيەلمەيمىز. ئەمما بۇ مۇناسىۋەت خۇددى بۈگۈنكى ئىنسانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ تېگى - تەكتىنى سۈرۈشتۈرۈپ كەلسە ئادەم ئاتىنىڭ بالىلىرى بولۇپ چىققانداكى مۇناسىۋەتتۇر. بۇ ھالەتتە قايسى ئىشنىڭ قايسى ئىشقا ئالاقىسى يوق؟ ئاڭلىشىلىدۇكى، دېمەكچى بولغىنىمىز، ئازاد بولۇشى كېرەك بولغان خەلق ۋە مۇستەقىل بولۇشى كېرەك بولغان تۇپراققا بىۋاسىتە تەسىرى بولمىغان ھەركەتلەرنى شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىق ھەركىتى دېگىلى بولمايدۇ.

ھازىر ئوتتۇرىدا بوي كۆرسۈتۈپ يۈرگەن «داۋا» پائالىيىتىنىڭ ئۇيغۇرغا بولۇدۇغان پايدىسى توغرىسىدا مەندىن سورالسا، مەنقىي جاۋاب بەرسەم ھەممە مېنى تىللايدۇ؛ ئەمما مەن مەنقىي جاۋاب بېرىشتىن ئۆزۈمنى قاقچۇرماقچى بولسام، پەقەت: خىتاي تىبابىتىدىكى ئۆسۈملۈك دورىدەك پايدىسى بولمىسىمۇ زىيىنى بولماس، دېيىشىم مۇمكىن. ئەپسۇسكى،

يېقىندىن بۇيان كۈنتەرتىپكە كەلتۈرۈلۈپ، بازارغا سېلىنىۋاتقان «ئاپتونومىيە» داۋاسى ئۇنداق جاۋاپنىمۇ بولۇمسىز تەسىرگە ئۇچرۇتۇپ قويۇۋاتىدۇ. چۈنكى ئۆسۈملۈك دورا زىيان قىلمايدۇ دېگەن بىلەنمۇ، تاغرى بىلەن سامان قاينىتىپ ئىچسە ئادەمگە پايدا قىلامدۇ؟

كۆرۈلۈۋاتىدۇكى، ئىش- ھەرىكىتىمىزنى سىنىپلاندىرۇشۇمىز، زادى قايسى ئىشنىڭ قايسى باسقۇچىدا كېتىۋاتقىنىمىزنى روشەن بىلىشىمىز كېرەك. قىلىنىدىغان ئىشلارنى بۇنداق تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ: شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىق ھەرىكىتى؛ شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى خەلقئارا جامائەتچىلىككە تونۇتۇش ھەرىكىتى، ئۆزىمىزنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن سەپەرۋەرلىك تەشۋىقاتى، تەربىيەلەش تەشۋىقاتى. بۇنىڭ ئىككىسى خەلقنىڭ ئومۇمىي سەپەرۋەرلىكىنى تەقەززا قىلىدۇ، شەرت قىلىدۇ؛ ھېچ بولمىغاندىمۇ خەلقنىڭ مۇئەييەن بىر قىسمىنى تەسىرگە ئۇچرىتالايدۇ. بىرسى خەلقنىڭ ھېچ خەۋىرى بولمىسىمۇ، بىر گورۇپپا كىشى تەرىپىدىن خەلقئارا سەھنىلەردە ئېلىپ بېرىلىدىغان، ئېلىپ بارغىلى بولىدۇغان ھەرىكەتتۇر.

بەزىلەرنىڭ ماڭا «ئۈمىدىمىزنىڭ تەرغىباتى قىلدى» دېگەن قالىقنى لايىق كۆرگەنلىرىدە تەشەببۇس قىلماقچى بولغان ئۈمىدۋارلىق، «تونۇتۇش ھەرىكىتى» نى ئاساس قىلىپ بارلىققا كەلتۈرۈلمەيدۇ ياكى بۇنداق بىر ھەرىكەتنى «ئازاتلىق ھەرىكىتى» سۈپىتىدە كۆرسۈتۈپ تۇغدۇرۇلغان ئۈمىد بەكمۇ تۇتۇرۇقسىز بولۇپ قالىدۇ. ئەكسى ھالدا، ئۈمىد كىشىلەردە بىر مۇستەقىللىق ئېڭى يېتىلدۈرۈش، مىللىي روھنى ئۇرغۇتۇش، ئېتىقادنى جانلاندىرۇش، ھۆرلۈك ئەقىدىسى تىكلەش ئاساسىدا بولسا ئاندىن بۇ «ئۈمىدۋارلىق» قا ئىشەنچ قىلغىلى بولىدۇ. يەنى كۈچلۈك بىر مەنۋىيەت — ئىچكى ئاساس بەرپا قىلماي، ھېچقانداق بەلگۈلگۈچى كۈچى ۋە تەسىرى بولمىغان تاشقىي ھادىسىلەرگە باغلاپ قويۇلسا، قايسى ئەقىل بۇنى «ئۈمىد» دەپ ئىشەنچ قىلالايدۇ؟

قىلىۋاتقان ئىشىمىزنىڭ «سېلىق تېشى» بولۇشى كېرەك ۋە توغرا

قىلىۋاتقان، قىلمايۋاتقىنىمىزنى دەڭسەپ تۇرۇشۇمىز، شۇنىڭغا كۆرە پەدە ئۆزگەرتىپ تۇرۇشىمىز كېرەك.

قىلىۋاتقان ئىش نەتىجىگە قاراپ ئۈنۈملۈك ياكى ئۈنۈمسىز دەپ ئايرىۋاشلىنىدۇ، ئەلۋەتتە. ئۇ ھالدا خىتاينىڭ ۋەھشىيانە سىياسىتىدە يۈمىشاش بولمىغان ئىكەن، دۈشمەنگە قارشى ھېچنېمە قىلىنمىغان بولۇدۇ ياكى قىلىنغاندەك تۇيۇلغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە نۆلگە تەڭ بولغان بولۇدۇ. بۇ دېمەك، دۈشمەنگە قارشى كۆرەش مېتودىنى ئۆزگەرتىپ بېقىش كېرەكمۇ-يا؟ دېگەن سوئالنى تۇغدۇرۇدۇ. خەلق تەئەزۇبى، مۇستەقىللىق ئېڭى، زۇلۇمغا قارشى تىرىشچان روھى يېتىلدۈرۈلمىگەن بولسا، يەنى، مەيلى ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز ھالدا خىتاينى ئوچ كۆرىدىغان كەيپىيات يارىتىلمىغان بولسا، دېمەك، خەلققە قارىتا مۇھىپ ئىش قىلىنمىغان بولۇدۇ. قىلىندى دېگەن تەقدىردە، قىلىنغان ئىشنىڭ ئۆسۈلى، مەزمۇنى توغرا بولمىغانلىقى ئۈچۈن، كۈتكەن نەتىجە قازىنىلمىدى، دېگەن گەپ. بۇ ماھىيەتتە نۆل دېگەن بىلەن ئوخشاش.

ئەمدى، خەلققا جامائەتچىلىككە قارىتىلغان تونۇتۇش مەزمۇنىدىكى ئىشلارنى — گەرچە بەك ئىپتىدائىي سەۋىيەدە ياكى قارىغۇلارچە بولسىمۇ — ئاز-تولا قىلىنىۋاتىدۇ، دېيىش مۇمكىن. ئەمما بۇنىڭ ئازادلىقىمىز ئۈچۈن قانچىلىك بىۋاسىتە پايدىسى بولۇدۇ؟ بۇ مەسىلىگەمۇ نەتىجە ئارقىلىق ھۆكۈم قىلىشقا بولۇدۇ. ئالدىمىزدا بىر ئۆلگە بار: بىزدىن بۇرۇن تونۇلغان، ئېتىراپقا ئېرىشكەن بىر داۋا — تىبەت داۋاسى. تىبەتلىكلەر بۇ تونۇتۇشلاردىن نېمىگە ئېرىشتى؟ تىبەتتە بىرەر ئىجابىي ئۆزگۈرۈش مەيدانغا كەلدىمۇ؟ بۇنى ھەركىم بىلىدىغان ئىش. نەتىجە مەيداندا!

بۇلارغا قاراپ بۇ ئىشنىڭ پايدىسى يوقكەن، بۇنداق قىلىپ ۋەتەننى ئازاد قىلغىلى بولمايدىكەن، دەپلا قول ئۇزۇش كېرەكمۇ؟

كاۋا تېرىپ، قوغۇن كۈتكىلى بولمايدۇ! شۇڭا قىلىۋاتقان ئىشىمىزنىڭ زادى قانداق نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى مەنتىقىي نۇقتىدىن بىلىپ قىلىشىمىز كېرەك. يەنى، بىز كاۋا تېرىۋاتامدۇق؟ ياكى قوغۇنمۇ؟ ئەگەر كاۋا تېرىۋاتقانلىقىمىزنى ئېنىق بىلسەك ۋە نەتىجىدە كاۋا

مەھسۇلاتى ئالغان بولساق، دېمەك، ياخشى ئىش قىلغان، توغرا ئىش قىلغان بولۇمىز، نەتىجىگە ئېرىشكەن بولۇمىز. دالاي لامانىڭ قىلىۋاتقىنى قانداق ھەركەت؟ ئازادلىق ھەركىتىمۇ؟ ئەلۋەتتە ئەمەس! شۇڭا ئۇنىڭ نەتىجىسى مەڭگۈ ئازادلىق بولمايدۇ. ئەمما ئۇنىڭ ھەركىتى تىبەت داۋاسىنى خەلقئارادا تونۇتۇش ھەركىتى بولۇشى بىلەن پارلاق نەتىجىلەرنى بەردى ۋە بېرىۋاتىدۇ. بۈگۈن ھەركىم تىبەتنى بىلىدۇ. بىزنىڭ ۋەتەن سىرتىدا يېرىم ئەسىردىن بېرى شۇغۇللانغىنىمىز خاراكتېرى جەھەتتىن تىبەت ھەركىتىگە ئوخشاش. ئەڭ يۈكسەك سەۋىيەلەرگە يەتكەندە پەقەت تىبەتنى بىلگەندەك، دۇنيا جامائىتى بىزنى بىلىدىغان بولۇدۇ، ئەمما بۇنىڭ نەتىجىسى ھېچ زامان ئازادلىق بولمايدۇ.

تونۇتۇش خىزمىتىدىن داۋاگەرلەرنىڭ كۈتىدىغىنى نېمە؟ نورمالدا، داۋانىڭ ھەق ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدۇرغاندىن كېيىن، بىرەر ھىسداشلىق قىلغۇچىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىش. بۇ ياردەم قانداق ياردەم بولۇشى مۇمكىن؟ بىزگە ئېچىنغان، بەك كۆڭلى بۇزۇلۇپ كەتكەن بىر دۆلەت بار دەيلى، ئۇ بىزنى پارتىزانلىقتا تەربىيەلەپ، تەڭرىتاغلىرىغا پاراشۇت بىلەن تاشلايدۇ؛ ئۆزلىرىمۇ بىزگە ياردەملىشىپ ھەربىي مۇداخىلە قىلىدۇ؛ بىزگە ھەربىي مۇتخەسسسلەر بېرىدۇ؛ بىزدىنمۇ ھەربىي، ئىستىخبارات، سىياسىي، ئىستراتېگىيە،... ساھەلىرىدە مۇتخەسسسلەر يېتىشتۈرۈپ بېرىدۇ؛.... مانا بۇلار ئەڭ زور، ئەڭ زور بەدەللىك تاشقىي ياردەملەر بولۇشى مۇمكىنكى، ئەگەر ئازاد بولۇشى كېرەك بولغان خەلقنىڭ زور كۆپچۈلۈكى (ئەڭ ئاز بولغاندىمۇ ئىدىيە جەھەتتىن) سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈلمەي تۇرۇپ، ھېچقانداق ئەخمەق دۆلەت بۇنداق بىر خەتەرلىك ياردەمنى قىلىشى تەسەۋۋۇردىن يىراق!

ئەمما، ئەپسۇسلىنارلىقى، بۈگۈنكى كۈندە بۇ قەدەر تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ، بۇ تۈردىكى ياردەملەرنى بېرىش ئىھتىمالى بولغان ھېچقانداق دۆلەت يوق! قالدىكى، كىشىلىك ھوقۇق، خەلقئارا قانۇن، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى پىرىنسىپلىرى ئاساسىدىكى ئەيىپلەشلەر، ھەتتا ئىمبارگو قويۇشلار (بۇنىسىنى تېخى بىزنى دەپ قىلىپ باقمىدى،

تاشقى خىتايىلار ياكى تىبەتلىكلەر ئۈچۈن قىلىنغان بولسا بولىدى) نىڭ ھىچ نۆيىمەيۋاتقانلىقىمۇ كۆزىمىز كۆرۈپ نۇرغان ئەمەلىيەت. ئۇ قەدەر نارازىلىقلارغا قارىماي، ئولمىپىك يەنىلا خىتايدا ئېچىلىدىغانلىقى كەسكىن^①. چۈنكى ھازىرغىچە ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىش ھەققىدە ھېچقانداق گەپ بولۇنۇۋاتقىنى يوق.

ھەتتا، 60- يىللاردا تىبەتلىكلەرنى تەربىيەلەپ، پاراشۇت بىلەن ھىمالاياغا تاشلاشقىچە بېرىپ يەتكەن ئامېرىكا، بۈگۈن بىزگە ئەمەس، تىبەتلىكلەرگىمۇ بۇنداق قاراملارچە ياردەملەردىن قولىنى تارتقان يەردە، بىزگە بۇنى كىم قىلار؟ تىبەتلىكلەرنىڭ يېتىشكەن بىر لېدىرلار قوشۇنى بار، مۇكەممەل بىر دۆلەت ئاپاراتى بارىكەن، بىزنىڭ بىرەر چەتئەللىك دىپلومات بىلەن كۈلكىگە قالمۇغۇدەك سۆزلىشىشكە يارايدىغان ئادىمىمىز يوق تۇرسا، بۇ قەدەر تۆۋەن سەۋىيىدىكى «گالۋاڭ» غا كىم قورقماي بۇنداق ياردەمنى قىلىشى مۇمكىن؟

رىئاللىقىمىزنى پەدازىسىز شەكىلدە باھالاش، خەلقئارا ۋەزىيەتتىنمۇ، ئۆزىمىزنىڭ ھال - ئەھۋالىنىمۇ باراۋەر ئويلاپ، ئاندىن خۇلاسە چىقىرىش ناھايىتى زۆرۈر بولسىمۇ، دەل ئاشۇنداق سەۋىيە تۆۋەنلىكى سەۋەپتىن، ھامان مەسىلىلەرنىڭ كۆرۈنگەن شەكلىگە قاراپلا باھا بېرىشكە ئالدىراش، ھەتتا ھەر بىر ئۇيغۇر بەك يوغۇن ئىستراتېگىيىلىك مەسىلىلەرگە باھا بەرگىلى تۇرۇدۇغان؛ بىرەرسى لىلا بىر گەپ قىلغان تەقدىردە پايدا-زىيىنىنى ئويلاپ كۆرەي دېمەستىنلا بىر قىلچىتا كېسىپ: «پالانغا قارشى تۇرۇپتۇ، پالاننى قوللاپتۇ...» شەكلىدە باھا بېرىش بىلەن، ئۆزىمىزگە كېرەكلىك دورىنىمۇ تەرسالق بىلەن قوبۇل قىلغىلى ئۇنىماي كېتىۋاتىمىز.

ئەڭ قىممەتلىك قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىزدەنگۈچىلىرىمىزدىن ئىزچىمەن ئەپەندى، «مۇستەقىللىقىمىزدىن

^① بۇ ماقالە يېزىلغان چاغلاردا ئولمىپىك تەنھەركەت يىغىنى تېخى ئېچىلمىغان، ئېچىلىش ھارپىسىدا ئىدى، — ئا.

ئۈمىد بارمۇ؟» دېگەن ئەسىرىدە مەسىلىنى ئەنە شۇ جىددىي ۋە قورقۇنۇچلۇق سوئال بىلەن قويغان ۋە بىزگە خىتايىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئەڭ ئەقىلغە ئۇيغۇن، بىزنىڭ ھالىمىزغىمۇ ئۇيغۇن، تاشقى ياردەمگە مۇھتاج قىلمايدىغان، تەنھەرقى توۋەن، ... ئۈمۈمەن بىزگە باپ كېلىدىغان يولنى كۆرسەتكەن ۋە بۇنىڭسىز بۇ ئىشلىرىمىزنىڭ ئاقمايدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. بىزنىڭ تېنچلىقچىلار ھەتتا بۇ كىتاپنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىشتىنمۇ قورقۇپ تۇرىشاتتى. چۈنكى، ئاران كېلىۋالغان غەرب دۆلەتلىرىدىن قوغلىۋەتمىگىدى، دەپ ئەنسىرەيتتى. ئۇلارنىڭ چۈشەنچىسىدە بۇ كىتاپتا ئىلگىرى سۈرۈلگەن ئىدىيە ۋە مېتود ئۇ قەدەر خەتەرلىك بولۇپ، مۇئەللىپ بىلەن ئوخشاش قاراشتا مېكىن دېگەن گۇمانغا قېلىشتىن، ھازىرقى خاتىرىجەم تۇرمۇشىدىن مەھرۇم بولۇشتىن قورقۇشاتتى.

مەن بۇ سوئالنى قايتا سوراشنى، تەكرار سوراشنى، ھەركىمنىڭ ئۆز-ئۆزىدىن، يېنىدىكىلەردىن سوراپ، غۇلغۇلا قىلىپ بېقىشنى تەۋسىيە قىلىمەن: **مۇستەقىللىقىمىزدىن ئۈمىد بارمۇ؟**

ئەلۋەتتە بار ئىدى، ئەمما، خەلقنى بۇنداق ئىدىيىگە سەپەرۋەر قىلالىدۇق. ئەگەر بۇ ئۇسۇل ئېتىراپ قىلىنمايدىكەن، ئۇ ھالدا شۇنداق دېيىشكە مەجبۇر بولىمىز: بىزنىڭ ئىشىمىز ئاللاھنىڭ ھىممىتىگە قالدى! يەنى، كۈنكەپت ئېيتقاندا، ئۇيغۇن بىر خەلققارا ۋەزىيەت — يەنە بىر قېتىملىق تارىخىي پۇرسەتكە قالدى! ئۇ ھالدا بۇ غۇۋا چۈشتەك ئۆتۈپىيەدىن يەنىلا ئۈمىد كۈتۈشكە بولارمۇ؟ ئەلۋەتتە بولۇدۇ! بۇ شۇنىڭ ئۈچۈن كەسكىنكى، دىنىي نۇقتىدىن، ئاللاھنىڭ ھىممىتىدىن ئۈمىدىسىز بولۇش، ئىماندىن چىقىرىدۇ!

تارىخىي ئەمەلىيەتلەرنى كۆزىتىدىغان بولساق، بۇ قەدەر ئۇزاق بىر زاماندىن كېيىنمۇ، ئۈمىدىنى ئۈزۈمگەنلەر يەنە مەخسەتلىرىگە يېتىدۇ. بىر ئۈلگە بار: ئىسرائىلىيە! ئىككى مىڭ يىللىق سەرگەردانلىقتىن كېيىن، قايتىدىن دۆلىتىنى قۇردى. ئۇلاردا دىنىي ئەنئەنىدىن كەلگەن بىر ئۈمىد بار ئىدى: «ۋەتىنىمىز ئاخىرى پەلەستىندە بولۇدۇ!»

بىزنىڭ قىسمەتلىرىمىزنىڭ بىرمۇنچە تەرەپلىرى، بېشىمىزغا كەلگەنلەرنىڭ بىرمۇنچىسى، كېلىدىغانلىرىمۇ يەھۇدىيلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەمما ئوخشىمايدىغان بىر يېرى بار: يەھۇدىيلار ۋەتىنىدىن قوغلاپ چىقىرىلغان؛ خىتايىلار بىزنى ۋەتىنىمىزنى ئۈستى ئۈچۈق تۈرمىگە ئايلاندۇرۇپ، شۇ يەرگە قاماپ نەسلىمىزنى قۇرۇتماقچى! يەنە بىر مۇجىمەللىكىمىزمۇ بار: يەھۇدىيلار ئاخىرى بىركۈن ۋەتىنىمىز بولۇدۇ، دېگەن ئۈمىدىنى ھىچ يوقاتمىغان ئىدى، ئەمەلىيەتتە بۇ روھ ئۇلارنى قۇتقۇزغان دېيىشكە بولۇدۇ. ئەمما بىزدە تېخى مىللەت پۈتۈنسۈرۈك مەۋجۇت تۇرۇپلا، ئەتە بېشىمىزغا كېلىشى مۆلچەرلىنىۋاتقان بالايى - ئاپەتنى ھېساپقا ئالمايلا ئۈمىد كېسىۋاتقانلار خېلى بار. بۇ سەۋەپتىنمۇ ئۇلار، «ئاقمىغان ئىشنىڭ كەينىگە كىرگەندىن كۆرە، ئۇنى سېتىپ كۈنۈمنى ئالمايمۇ»، دېگەن ئوي بىلەن، دۈشمەنگە ياردەملىشىپ، ئۆز - ئۆزىنى تۈگۈتۈشۈپ بېرىۋاتىدۇ.

«يەھۇدىيلار تەرەققىيات ئەندىزىسى بىلەن قايتا قۇرۇش روھى بىر خىل ئېچىۋېتىلگەن، ھەرقانداق شەكىلدىكى رىقابەتنى كۈتۈپىلىشقا تەييار تۇرىدىغان جەڭگىۋار ھالەتتىكى مەڭگۈ ئۇيغاق قۇرۇلمىدۇر. يەنە كېلىپ بۇ خىل قۇرۇلما ئۆزىنىڭ ئىچكى مۇۋازىنىتىنى ھەرۋاقىت مۇۋاپىق ئۆلچەمدە تەڭشەپ تۇرىدىغان، رىقابەتكە ئاكتىپ قاتنىشىش ئارقىلىق ئۆز مەۋجۇتلىقىنى تەرەققىياتتىن ئىزدەيدىغان جانلىق فورمىنى ھاسىل قىلغان.»^① بىزنىڭ مىللىي ئاڭ قۇرۇلمىمىز قانداق؟ بۇنى چۈشىنىشىمىز، «كېسەلگە كۆرە دورا تەييارلىشىمىز» كېرەك.

ئەمدى قالدىكى، بىزنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتتە، ئەڭ ئاساسلىق مەسىلىمىز «مۇستەقىللىقىمىز ئۈچۈن كۆرەش قىلىش» مۇ ياكى «مىللىي مەۋجۇتلىقىمىزنى قانداق ساقلاپ قېلىش» مۇ؟ چۈنكى، ئىزچىمەن ئەپەندى تەشەببۇس قىلغان كۆرەش شەكلى قوبۇل قىلىنمىغان ئەھۋال ئاستىدا، بارلىق ئۇرۇنۇشلارنىڭ ئۈنۈم

^① ئەسەت سۇلايمان: «تارىم قوۋۇقى چېكىلگەندە» 2002- يىل خەلق نەشرىياتى نەشرى - ئا.

بەرمەيدىغانلىقى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىكەن؛ ئازاتلىق ئىشىمىز بەلگىسىز كەلگۈسىگە — يەنە بىر تارىخىي پۇرسەتكە قالغان ئىكەن (توغرىسى ئاللاھنىڭ ھىممىتىگە، خۇددى «فىل سۈرىسى»دە زىكرى قىلىنغان ئەبىرەھەننىڭ پىل قوشۇنلىرىغا ئاللاھ تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئابابىل قۇشلىرىنىڭ ساپال تاشلارنى ئېتىپ، ئۇلارنى «خۇددى چاينىۋېتىلگەن ساماندىك» قىلىۋەتكەنگە ئوخشاش بىرەر مۆجىزە مەيدانغا كېلىشىگە)، ئۇ ھالدا «مىللىي مەۋجۇتلۇقۇمىزنى ساقلاپ قېلىش» مەسىلىسى نۆۋەتتىكى تېخىمۇ رېئال ۋەزىپە بولۇپ قالمىدۇ - قانداق؟ چۈنكى، مىللىي مەۋجۇتلۇق يوقالسا، تارىخىي پۇرسەت كەلگەن تەقدىردىمۇ، داۋاننىڭ ئىگىسى بولمىسا، نېمە پايدىسى؟

يەھۇدىيلارنىڭ ئىككى مىڭ يىل ئۆتكەندە ۋەتىنىنى پەلەستىندە قۇرالىشىنىڭ ئاساسى — مىللىي كىملىكنى يوقاتمىغانلىقى ئىدى.

مىللىي مەۋجۇتلۇقنى ساقلاش دېگەنلىك — مىللىي ئالاھىدىلىكىمىزنى قوغداش دېگەنلىكتۇر، يەنى مىللىي پەرقنى ساقلاش دېمەكتۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن مىللىي پەرقلىرىمىزنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى چۈشۈنۈشىمىز لازىم. كېسەلنى ساقايتىش ئۈچۈن كېسەلنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخىنى بىلىش زۆرۈر بولغىنىدەك، مىللىي خاراكتېرىمىزدا شەكىللەنگەن بۈگۈنكى ئىللەتلەرنىڭ تارىخىي يىلتىزى ئىلمىي ئېچىپ بېرىلىدىغان ئىلمىي تەتقىقاتلار قانات يېيىشى زۆرۈر. بۇنى تەھلىل قىلىش تەتقىق قىلىش مىللەتسۆيەر تەتقىقاتچىلارنىڭ ئىشى ئەلۋەتتە. تەتقىقات نەتىجىلىرىنى شەرھىيلەش، تونۇشتۇرۇش، تەشۋىق قىلىش قاتارلىقلار تەشكىلىي سىستېمىنى تەقەززا قىلىدۇ. چۈنكى، ئىنسانلارنى غەرەزلىك ھالدا مەلۇم نىشانغا يۆنلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئۇلارنى جامائە سۈپىتىدە مەلۇم ئىدىئولوگىيىلىك تەربىيە بىلەن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ.

ئۇنداقتا، مەسىلە شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، خەلققە قارىتىلغان تەشۋىقات خىزمىتى — تەربىيەلەش، يېتەكلەش — بىرىنچى ئورۇنغا چىقىشى كېرەك. قانداق قىلغاندا ئاشۇ بەلگىسىز زاماندا كېلىدىغان

تارىخىي پۇرسەتكىچە مەۋجۇتلۇقۇمىزنى ساقلاپ قالالايمىز؟ بۇنىما جىددىي ئىزدىنىش تېمىسى بولۇش بىلەن بىرگە، ھەر زامان كۈنتەرتىپتە تۇتۇلۇشى كېرەك بولغان موھىم خىزمەتتۇر. بۇ يەنە ئەينى ۋاقىتتا، ھازىردىنلا ئازاتلىقىمىز ئۈچۈن كۆرەش قىلىشىنىڭمۇ مەنەۋىي ئاساسى. چۈنكى، مەيلى قايسى زامان، قايسى ماكاندا شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىق ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىدىكەن، بۇنى ئاشۇ «گالۋاڭ خەلقىمىز» بىلەن قىلىمىز. چەتئەللىك جاناپلار بىلەن قىلمايمىز. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۆز خەلقىمىزگە قارىتىلىدىغان تەشۋىقات، تەربىيەلەش، يېتەكلەش - خىزمەتنىڭ جانتومۇرى.

تەشۋىقات ھەققىدىكى مەسلىھەتلىرىمىزگە بەزى لېدىرلاردىن كەلگەن جاۋاب شۇ بولىدىكى، «ئۇنداق ئۇششاق ئىشلارغا ۋاقىتم يوق، ئۇنى باشقىلار قىلسۇن...»، دېمەك بۇنداق تونۇش ئارقىسىدىكى ئىدىيە ئىنتايىن مۇجىمەل ئىدىيە بولۇپ، بۇنداق ئاڭ بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ھەرقانداق ھەرىكەتنىڭ خەلققە پايدىسى بولمايدۇ.

«چوڭ ئىش» پەقەت ۋە پەقەتلا خەلقنىڭ زور كۆپچىلىكىنى سەپەرۋەر قىلالىغاندا ئاندىن ۋۇجۇتقا چىقىدۇ! خەلقنى سەپەرۋەر قىلىش ئىزچىل تەشۋىقات ئارقىلىق بولۇدۇ. بىرەر قېتىملىق چاقىرىق بىلەن ئەمەس! ئۇ ھالدا، بىر ياكى بىر نەچچە لېدىرنىڭ خەلقئارادىكى شەخسىي پالاقشىپ يۈرۈشلىرى ھېچ ۋە ھېچ «چوڭ ئىش» بولالمايدۇ!

ئۇ ھالدا «شەرقىي تۈركىستاننى مۇستەقىل قىلىش» تىن ئىبارەت ئاداققى مەخسەت ۋە شۇئارىمىزدىن ۋاز كېچىمىزمۇ؟ ئەلۋەتتە ياق! قىلىنىدىغان تەشۋىقاتىمىز ئەلۋەتتە ئاخىرقى ھېساپتا ئەنە شۇ مەخسەت ئۈچۈندۇر. ئەمما بۈگۈن، قان تۈكۈشكە يارىمىغىنىمىز ئۈچۈن، ئۆز - ئۆزىمىزنى ئالداش خاراكتېرىدىكى، قۇرۇق شۇئاردىن قول ئۈزۈپ، ئۈنۈمى بولۇشىغا ئىشەنچ قىلغىلى بولۇدۇغان، ئېلىپ بېرىشقا جان كەتمەيدىغان بۇ ئىشنى بىر ئاچچىق رېئاللىق سۈپىتىدە قوبۇل قىلىش، بۇ ھەقتە كونكرېت چارە - تەدبىر، پىلان ۋە تەرتىپ تۈزۈپ چىقىپ ئىشقا كىرىشىش كېرەك.

بۇ ئىزچىل تەشۋىقات خەلق تە ئۆگمەس ۋە ئۆلمەس ئەقىدە تىكلەش، بۇ ئىچكى مەنەۋىي قۇۋۋەت ئارقىلىق ئۆزىمىزنى ساقلاپ قېلىش ھەم دۈشمەنگە قارشى تىرەجەش كېرەك. مۇشۇنداق بىر مەنەۋىي ئاتموسفىرا يارىتىشلا بىزنى قۇتقۇزالايدۇ. بۇ مەنەۋىي ئەقىدە مۇتلەق تۈردە دىنىي ئېتىقادىمىزنىڭ سېھرىي قۇدرىتى بىلەن كۈچەيتىلگەن بولۇشى كېرەككى، ئەگەر بۇنى مۇتئەسسەپلىك بىلەن بىر تەرەپنى تەكىتلەپ، مىللىيلىك تەرىپىنى ئىنكار قىلىش؛ «ئاڭلىقلىشىپ كېتىش» ياكى غەپ قۇلچىلىقى بىلەن مىللىيلىك تەرىپىنى تەكىتلەپ، دىنىي ئېتىقاد تەرىپىنى رەت قىلىش ئارقىلىق مەيدانغا چىقىرىش مۇمكىن ئەمەس!

دىننىڭ چاقىرىق كۈچىنى ئىككى قېتىملىق جۇمھۇرىيەت قۇرۇش تەجرىبىسىدە كۆرگەن تۇرۇقلۇق، بۈگۈن «ئاڭلىق» تەبىقىمىز غەپ قۇلچىلىقىدىن مەنبەلەنگەن خاھىشى تۈپەيلى كۆرمەسكە سېلىۋاتىدۇ ياكى كىچىك كۆرۈۋاتىدۇ. بۇ ھەقتە مەن ئۇلار چوقۇنۇدۇغان غەپ ئىدىئولوگىيىسىدىن نەقىل قىلىشنى مۇۋاپىق كۆردۈم:

«مەدەنىيەتنى بەلگىلەيدىغان بارلىق ئۆبېكتىپ ئامىللار ئىچىدە ئەڭ مۇھىمى — دىن.

«ھەرقانداق كۈلتۈر ياكى مەدەنىيەتنىڭ ئاساسلىق ئامىلى تىل ۋە دىن.

«ھازىرقى زامان دۇنياسىدا ئەھتىمال دىن كىشىلەرنى ھەركەتلەندۈرىدىغان ئاساسلىق، بىردىن بىر كۈچ بولۇشى مۇمكىن.

«ئىنسانىيەتنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخى دىننىڭ بىر «كىچىك پەرق» ئەمەس، بەلكى ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدا مەۋجۇت بولۇدۇغان ئەڭ تۈپكى پەرق بولۇشى مۇمكىنلىكىنى ئىسپاتلىدى.»^①

---

^① سەيىمىل خانىكىتون: «مەدەنىيەتلەر توقۇنۇشى ۋە دۇنياۋىي تەرتىپنىڭ قايتا ئورنۇتۇلۇشى» — ئا.

تەشۋىقات ھەر بىر دۆلەتتە ئولتۇراقلاشقان ئۇيغۇرلار ئارىسىدا شۇ يەردىكى تەشكىلاتلار تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن، ئەمما دۇنيا بويىچە ئورتاق مەزمۇن، ئورتاق نەزىپىتە تۈزۈلگەن تەشۋىقات مىزانغا ئۇيغۇن بولۇشى، ئەھۋالغا قاراپ، ياش پەرقى، جىنس پەرقى، قاتارلىقلار بىلەن گورۇپپىلاش. گورۇپپىلار ئارا زېھىن سىناش مۇسابىقىسى، دۇنيا بويىچە مۇسابىقە قاتارلىق ۋاسىتىلەر ئارقىلىق، قىزغىنلىق ئۇرغۇتۇش... لازىم.

بۈگۈنكى كۈندە خەلققە قارىتىلغان خىزمىتى بىلەن بىرلا تەشكىلاتنى كۆرسۈتۈش مۇمكىن: تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستان مائارىپ جەمئىيىتى. قولىدىن كەلمەيدىغان ئىشلارغا ئېسىلماي، ئۆزلىرى قىلالايدىغان ئىشلارنى قىلغان چاغلىرىدا ھەقىقەتەنمۇ گۈزەل نەتىجىلىك بولۇۋاتىدۇ. بۇ جەمئىيەت خىلمۇ - خىل كۇرسلارنى ئېچىپ، دىنىي ۋە مىللىي كىملىك تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش بىلەنلا قالماي، يەنە تەشۋىقات فىلىملىرى ئىشلىەپچىقىرىپ، كۇرسقا كېلەلمەيدىغانلارغىمۇ يورۇقلۇق يەتكۈزۈۋاتىدۇ. مەسىلەن، ئۇلارنىڭ بارات ھاجىنىڭ ھاياتى تونۇشتۇرۇلغان ھۆججەتلىك فىلىمى ئىنتايىن تەسىرلىك بولغان. قەھرىمانلىق روھى ئۇرغۇتۇش ئۈچۈن ھەر زامان قەھرىمان بىر ئۆلگە تەشۋىق قىلىنىدۇ. مانا بۇ ئۇسۇل كېڭەيتىلسە، شەرقىي تۈركىستاننىڭ خىتاي كوممۇنىست ئىستىلاسىغا قارشى كۆرەش قىلىپ شېھىت بولغان ھازىرقى زامان قەھرىمانلىرىنىڭ ھاياتى تونۇشتۇرۇلسا، خىتايىنىڭ زۇلۇملىرى، خەلقنىڭ پاجىئەلىرى كۆرسۈتۈلسە، بۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئۇيغۇسى ئۆستۈرۈشكە، مىللىي كىملىك مۇھەببىتى يېتىلدۈرۈشكە، خىتايغا قارشى ئۆچمەنلىك يارىتىشقا زور پايدىسى بار.

مائارىپ جەمئىيىتىنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرى دەل ئۇزاقتىن بېرى بارلىق شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرىدىن كۈتۈلگەن، ئەمما ھېچبىرى قىلىپ باقمىغان، قىلىشىمۇ ئىزچىللىقى بولمىغان موھىم ئىش. مانا شۇنداق خىزمەتلەر ئارقىلىقلا مىللىي مۇستەقىللىق

غايىمىزگە ئۇيغۇن ئىدىيىۋى قاتلام شەكىللەندۈرگىلى، مىللىي ئۇيغۇنۇش كەيپىياتى بارلىققا كەلتۈرگىلى بولۇدۇ. مىللىي ئۇيغۇنۇش بولغاندىلا مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكىتى جانلىنىدۇ، پىداكارلار بارلىققا كېلىدۇ.

تۈرك مىللەتچىلىرىنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا «بىر تۇپراقنىڭ جان پىدا قىلغۇچىلىرى بولغاندىلا ئۇ تۇپراق «ۋەتەن» بولۇدۇ». جان پىدا قىلغۇچىلار بولسا ئىزچىل تەشۋىقاتنىڭ مەھسۇلىدۇر.

يوقۇرىدا بىز تىبەت ئورنىكى ئارقىلىق بەزى نۇقتىلارنى شەرھىلەشكە ئۇرۇنغان ئىدۇق. ئەمدى شۇنى قىستۇرۇپ قويۇشنى زۆرۈر ھىساپلايمەنكى، تىبەت ھەرىكىتى ھەرگىزمۇ تاق قۇتۇپلۇق، يەككە لېدىرلىق تىپىدىكى ئاددىي ھەرىكەت ئەمەس. ئۇلارنىڭ مۇستەقىللىق تەرەپدارلىرىمۇ، جەڭگىۋار ياشلار تەشكىلاتىمۇ بار بولۇپ، كۆپ قاتلاملىق، ھەر خىل مېتودنى تەڭ تۇتقان مۇكەممەل بىر سىستېما. دالاي لامادا بىزدە كۆرۈلۈۋاتقىنىدەك، يەككىلەشتۈرۈش، بىرلا قاپقا سولاش ئۇرۇنۇشى، بىرلا قولدىن باشقۇرۇش ئۇرۇنۇشى يوق. چۈنكى بۇنداق ئۇرۇنۇش، خىتايلارنىڭ بىر قوللۇق كونترول قىلىش سۈيىقەستىگە ئاسانلىق تۇغدۇرۇشتىن باشقا يارىمايدۇ!

ئورنى كەلگەندە يەنە شۇنىمۇ قوشۇپ قويۇشنى ئارتۇق كۆرمەيمەن: تىبەت تەقلىتچىلىكى، بەزىلەرنىڭ تىبەت ھەرىكىتىنى ئەسلى ماھىيىتى، ئەسلى كۆلىمى بويىچە كۆرەلمىگەنلىكىنىڭ، پەقەت تاشقىي كۆرۈنۈشتىكى بەزى ئىپادىلىرىنىلا دوگماتىك دوراشنىڭ مەھسۇلى. مەسىلەن: تىبەتلەرنىڭ خىتاي بىلەن ئېلىپ بېرىۋاتقان سۆھبىتى ئۇلارنىڭ كۆپ قاتلاملىق مېتودلىرى ئىچىدىكى پەقەت بىرسى؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ بۇ ئۇسۇللارنىڭ ھەممىسىگە چۈشلۈك يېتىشكەن لېدىرلار قوشۇنى بار؛ قانداق سورۇندا نېمە دېيىش، كىمگە نېمە دېيىشنى بىلىدۇ. ئەمما بىزنىڭكىلەرنىڭ «خىتاي بىلەن سۆھبەت» تىپىدىكى ئەخمىقەنە ئۇرۇنۇشلىرى بىر خىل «مودا قوغلۇشۇش» بولۇپ، دالاي لامادا ئۆزلىرىنى تەققاس قىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس! دالاي

سۆھبەت قىلىۋاتىدۇ، دېمەك، «چوڭ» ئادەملەر سۆھبەت قىلىدىكەن؛ ياكى، سۆھبەت قىلىش «چوڭ»لۇقنىڭ بىر خىل ئىپادىسى بولسا كېرەك، «كاتتا»لىقنىڭ بىر خىل ئىپادىسى بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ، ئەنە شۇنداق «كاتتا ئادەم» ئوبرازىدا كۆرۈنۈشكە بېرىلىشنىڭ مەھسۇلى! ھەرگىزمۇ ئاڭلىق بىر پىلانلىق ھەرىكەت ئەمەس! بۇنداق «قىسقا يولدىن ئۇلۇغ بولۇش» ئۇرۇنۇشلىرىنىڭ نەتىجىسى پەقەت شەرمەندىچىلىك بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

ئولمپىك غەۋغاسىنىڭ ئىلھامى

نورمالدا سىياسىي مەخسەتلەر ئۈچۈن مەلۇم شۇئار ۋاسىتە قىلىنىدىغان بولسىمۇ، شۇئار بىلەن غايە ئارىسىدا مەلۇم پەرق بولۇدۇ؛ ھەتتا تۈپتىن پەرقلىنىدۇ. يەنى بۇ دېگەنلىك، شۇئار كۆپ ھاللاردا سۈنئىي شەكىلدە قوللۇنۇلۇدىغان، جامائەت پىكرىنى يۆنلەندۈرۈش، جامائەتنى ئۆز غايىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن، مەخسەتكە ئۇيغۇن يېتەكلەش، تەربىيەلەش ياكى قوزغۇتۇش قاتارلىق ئىھتىياجى ئۈچۈن كۆتۈرۈۋېلىنىدىغان، ئەمما، مەخسەتكە يەتكەن ھامانلا ئۇنتۇپ قېلىپ (ياكى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەي) تاشلىۋېتىلىدىغان ۋاسىتە، خالاس.

تۈركىيەدە قارشى پارتىيىلەر بىر- بىرىنى ئەيىبلەشتە كۆپ ھاللاردا ئاتا تۈركىنىڭ يولىدىن چەتنەپ كەتكەنلىكىنى داپ ئېتىپ چالىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ مەخسەتى ھاكىمىيەت بولسىمۇ، كامالزىم، «ئىرتىجا» دېگەندەك شۇئارلار بىلەن سۈنىي لېيىتىسىمۇ، ئۆزى ھەم ئۇنىڭدىن باشقىچە قىلالمايدۇ. كوممۇنىستلارنىڭ ئەزگۈچى سىنىپلارنىڭ ئېزىشىدىن ئېزىلگۈچىلەرنى قۇتقۇزۇش شۇئارى پەقەت كەڭ ئاممىنى ئالداپ، ئۆز سېپىگە قوشۇۋېلىش، ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈش ئۈچۈنلا بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ ئېلىپ كەلگەن «ئازادلىق»ى، ئىلگىرىكى زۇلۇملارنى مىڭ كىلومېتىر ئۇزاققا قالدۇرۇپ، زامانىلىقنىڭ، رەھىمسىزلىكىنىڭ، ۋەھشىيلىكىنىڭ ئەڭ يوقۇرى رېكوردى بولۇپ قالدى. دېمەك، شۇئار — مەخسەتنى پەردىلەش، پەردازلاش رولىنى

ئويىنايدىغان تۈتەك پەردە بولۇپ كەلدى.

خۇددى شۇنىڭدەك، بۈگۈن دۇنيادا مودا بولۇۋاتقان «كەشلىك ھوقۇق، دېموكراتىيە» قاتارلىق شۇئارلارمۇ ئوخشاشلا، مەلۇم دۆلەت، مەلۇم گۇرۇھلارنىڭ ياكى غەرب كۈلتۈر توپىنىڭ ئەسلى مەخسەتلىرىنى يوشۇرۇپ، ئادەم قايىمۇقتۇرۇشتىكى ۋاسىتە ئىكەنلىكى، دۇنيادا يۈز بېرىۋاتقان نۇرغۇن ناھەق ئىشلاردىن ئىسپاتلىنىپ تۇرۇپتۇ.

بۇ قېتىمقى خىتايدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان ئولمپىككە قارشى نارازىلىقلار ۋە شۇنچىۋالا نارازىلىقلارغا قارىماي ھېچنەرسىنىڭ ئۆزگەرمەسلىكى؛ يەنى، تىبەتنى ھۆرلۈككە ئېرىشتۈرۈپ قويۇشلىرىنى تىلغا ئالمايلا قويماي، ئولمپىكنىڭ خىتايدا ئۆتكۈزۈلۈشىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشمۇ نېرى تۇرۇپ تۇرسۇن، ئىچكىلىش مۇراسىمىنى بايقۇت قىلىش ئىشىغىمۇ تىلچايناشلار كۆرسەتتىكى، دېمەك، «كەشلىك ھوقۇق سەپسەتسى» پەقەت غەربلىكلەرنىلا ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان، غەربنىڭ مەنپەئەتگە بىۋاسىتە مۇناسىۋىتى بولمىغاندا كۆز يۇمۇلۇدىغان قۇرۇق گەپ.

دۇنيادىكى ئىشلار يەنىلا دۇنيانىڭ تەبىئىي تۈزۈلۈشى بويىچە «كۈچلۈك ئالدىدا كۈچسىز گۇناھكار»^① تىپىدە بولۇپ، سېپنىڭ خىزمىتىگىنى قىلىپ قويىدىغان «خالىس»لارنىڭ بولۇشى مۈمكىن ئەمەس!

داۋىد فورسېد: «كەشلىك ھوقۇقنىڭ خەلقئارا مۇناسىۋەتلىرىدىكى ئورنى (9 u: a0 R2 * s 2) <0 er0a 200a- Re-a 200s) دا شۇنداق دەيدۇ: «ئەڭ كۆپ كۆز تىكىلگەن مىللەت» (Most Favored Nation) سۈپىتى بىلەن خىتاينىڭ كەشلىك ھوقۇق مەسلىسىدىكى

^① رۇس شائىرى ئىۋان ئاندرىيېۋىچ كرىلوۋنىڭ «بۆرى بىلەن قوزچاق» مەسلىسىدىكى بىرىنچى مىسراسى، — ئا.

پوزتسىيىسى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ بىكار قىلىنغانلىقى،
بۈگۈنكى ئامېرىكا - خىتاي مۇناسىۋەتلىرىدە ئېنىق كۆرۈلۈدۇ. »

بۇنىڭدىن باشقا، دېموكراتىيىنىڭ ھامىيىسى دېيىلىدىغان
ئامېرىكىنىڭ، سەئۇدى ئەرەبىستانى، مىسىر ۋە كۆۋەيتىنى كىشىلىك
ھوقۇق مەسلىسىدە كۆرمەسكە سېلىشمۇ، كىشىلىك ھوقۇقنىڭ
مەخسەت ئەمەس، ۋاستە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

بۇ بىزگە قانداق ئەقىل بېرىشى كېرەك؟ ياكى بىز بۇنىڭدىن قانداق
ئەقىلگە كېلىمىز؟ سىياسىيونلىرىمىز قانداق ساۋاق ئالىدۇ؟ ئاتا
بوۋىلىرىمىزدىن كېلىۋاتقان بىر تەمسىل بار: «جاندىن كەچمىگۈچە
جانانغا يەتمەس!»

مەن بۇ ھەقتە نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن سۆزلۈشۈپ، ئۇلارنىڭ قانداق
تەسىراتقا كەلگەنلىكىنى بىلىپ بېقىشقا ئۇرۇندۇم. ناھايىتى ئېنىقكى،
ھەركاللىدا ھەر خىيال دېگەندەك، ئوخشىمىغان تەسىراتلار ئېلىنغان.
بۇلارنى يىغىنچاقلىغاندا ئىككى كاتىگورىيەگە ئىخچاملىغىلى بولۇدۇ.
بىرى، سىياسىي يول بىلەن «ۋەتەن قۇتقۇزۇش» پائالىيىتى ئېلىپ
بېرىش بىر خىل ئاۋازگەرچىلىك ئىكەن دېگۈچىلەر؛ ئىككىنچىسى، بۇمۇ
خېلى ياراملىق ئۇسۇلكەن، دېگەن ئىجابىي ياكى ئاتالمىش ئۈمىدۋار
قارىغۇچىلار. ئېنىقنى دېسەم، مەن ئاۋالقىسىغا تەۋە. باشتىن - ئاياق
تەشەببۇس قىلىۋاتقىنىمدەك، ۋەتەن دېگەن شۇ ئار تۈۋلۈغانغا، مەجلىس
ئاچقانغا، نارازىلىق بىلدۈرگەنگە ئازات بولۇپ قالمايدۇ!

ئەگەر بۇ قېتىمقى پەلەككە يەتكەن نارازىلىق — كى بۇ نارازىلىقلار
بەلكىم خىتاي، خىتاي بولۇپ تۈرەلگەندىن بېرىكى ئەڭ چوڭ كۆلەملىك
نارازىلىق بولسا كېرەك — ھېچ بولمىغاندا ئولمىپكىنى خىتايىدا
ئۆتكۈزۈشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش بىلەن نەتىجىلەنگەن بولسا، «ھە، بۇ
دېيىلمۈاتقان <كىشىلىك ھوقۇق> داۋرائىلىرى بىكار ئەمەسكەن جۇمۇ،

غەرىپلىكلەر ھەقىقەتەنمۇ دۇنيانىڭ دېموكراتىيىلىشىشىنى مەخسەت قىلىدىكەن» دېيىشكە بولاتتى. ئەمما تىبەتلىكلەرنىڭلا ئەمەس، ئۆز پۇخرالىرىنىڭمۇ ھىسسىداشلىق قىلىپ تۇرۇلغان نارازىلىق سادالىرىغا قۇلاق سېلىنمىغانلىقى، بۇ يەردە «دېموكراتىيە ۋە كىشىلىك ھوقۇق» پەردىسىنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنغان باشقا مەخسەتلەرنىڭ بارلىقىنى، يەنى، ئەڭ ئاز دېگەندە، دېيىلىۋاتقانداك پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ ئوخشاش ھەق-ھوقۇققا ئىگە بولۇش ئارزۇسى ئەمەس، ئۆزلىرىنىڭلا مەنپەئەتى ياتقانلىقىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس!

ئۈمىدۋار قاراشتىكىلەر (تېچلىق شۇئارلىرىنىڭمۇ يارارى بارىكەن دېگۈچىلەر) نىڭ زادى قايسى ئىشتىن شۇنچىۋالا تەسىرلىنىپ، بۇ ئىشتىنمۇ پايدا چىقىدىغانلىقىنى كۆرۈپ يەتكىنى مېنى تەئەججۈپلەندۈردى. ئۇلارنىڭ ئاساسلىرىنىمۇ كۆچۈرۈپ باقتىم: تىبەتلىكلەرگە ھىسسىداشلىق قىلىپ، پۈتۈن دۇنيا دۆلەتلىرىدە يەرلىك پۇخرالارنىڭمۇ نارازىلىققا قېتىلغانلىقى مانا شۇنداق ئۈمىدىنى بېغىشلاپتۇ. بۇ خۇددى «ئۇلانما تەسەۋۋۇر» دېگەندەك بىر شەكىلدە ئۈمىدكە ئاپاردىمىكەن، بىلىمدىم. ئەمما خۇلاسىە توغرا ئەمەس!

قوناق تېرىسا، زېرىكمەي پەرۋىش قىلىۋەرسە قوناقتىن ھوسۇل ئېلىنىدىغانلىقى راست، ئەمما، بۇغداي ھوسۇلى ئېلىنىشى مۇمكىن ئەمەس. يەنى، تىبەتلىكلەردەك، سىستېمىلىق، تەشكىللىك، ئىزچىل، زېرىكمەي، پىداكارلىك بىلەن خەلقئارادىكى پائالىيەتلەر داۋاملاشتۇرۇلسا، داۋانى تونۇتقىلى، دۇنيا ئىنسانلىرىنىڭ بىر بۆلۈكىنى تەسىرلەندۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ھىسسىداشلىقىغا ئېرىشكىلى بولۇدىكەن، دېگەن خۇلاسىە چىقىرىلسا ئەلۋەتتە توغرا بولاتتى. ئەمما بۇ قەدەر ھىسسىداشلىق نېمىگە يارىدى؟ خىتايغا زەربە بېرىشكە، ۋەتەن مىللەتكە مەلۇم مەنپەئەت قازاندۇرۇشقا يارىدىمۇ؟ خەلق ھىسسىداشلىق قىلدى، ئەمما ھۆكۈمران

گورۇھ قانداق مەيداندا بولدى؟ بۇلارنى جىددىي ئويلىماي بولمايدۇ. ئاۋالقى ماقالىلەردە ئىلگىرى سۈرگۈنۈمدەك، تىبەتلىكلەرنىڭ قىلىۋاتقىنى (بىزنىڭكىنىمۇ «قاش - كۆزنى ئوبدانراق تۈزەشتۈرسە» شۇ كاتىگورىيەدە دېيىش مۇمكىن) ئازادلىق ھەرىكىتى ئەمەس، تونۇتۇش ھەرىكىتى بولۇپ، دېمىسىمۇ ئۇلار بۇ ساھەدە مىسلىسىز ئۇتۇقلارنى قولغا كەلتۈرۈپتۇ. بىزمۇ ئەنە شۇنداق تىرىشساق، تىبەتلىكلەرنى بىلگەندەك، بىزنىمۇ بىلىدىغان بولۇدۇ. ئەمما، مەخسەدىمىز ئۆزىمىزنى بىلدۈرۈۋېلىشلا بولمىسا، ئازادلىق يولىدا نېمە قىلىشىمىزنى جىددىي ئويلىمىساق قەتئىي بولمايدۇ.

ئەمما يەنە بىر مەسىلىمۇ بار. بۇ خەلقئارادىكى «تونۇتۇش ھەرىكىتى» نىڭ سۈپىتى ماسلىسى. بىز ھازىرغىچە «ئىش كۆرمىگەن» تىپتا بولغىنىمىز ئۈچۈن، ئانچىكى ئىشلاردىن تېرىمىزگە پاتماي قېلىۋاتىمىز. ئەمما بۇ تونۇتۇش ھەرىكىتىنىڭ سۈپىتىدە ئېغىر مەسىلە ساقلىنىۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن سىياسىي ۋە دىپلوماتىيىنى ئاز تولا ئۆگۈنۈش زۆرۈر. گەرچە بەزىلەر ئۆزلىرىنى تۇغما سىياسىيون دەپ سۈپەتلەۋاتقان بولسىمۇ، دۆلەت مەسىلىلىرىگە ھىسسىياتى بويىچە مۇئامىلە قىلىپ، بالىلىق قىلىشنى داۋام قىلىپلا قالماي، تەرسالىقمۇ كىشىنى ئەندىشىگە سالىدۇ. شۇنى كۆرۈشۈمىز كېرەككى، غەرىپتىكى ئەڭ مەشھۇر ماركىلارغا قارىسىڭىز ھازىر بۇلارنىڭ خىتايدا ياسىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈسىز. دېمەك غەرب كاپىتالىزىمى خىتايدىكى ئەرزان ئەمگەك كۈچىدىن پايدىلىنىپ، ھەسسىلەپ پايدا ئېلىش كويىدا ئىكەن، خىتاينىڭ تېنچ بولۇشىنى، ھازىرقى دىكتاتور تۈزۈمنىڭ داۋام قىلىشىنى ئۈمىت قىلماي، ئۇنى دېموكراتىيىلەشتۈرەتتىم دەپ، خىتاينى پاراكەندە قىلىشى، ياكى كۈتۈلۈۋاتقانداك ئۇنى پارچىلىشى قانداقمۇ ئەقىلغە

سوغسۇن؟^①

ئالدى بىلەن ھازىر قىلىنىۋاتقان خىزمەتنىڭ ئوبېكتى ئۆزىمىزنىڭ خەلقى ئەمەس، چەتئەللىكلەر بولغان ئىكەن، بۇنىڭ «تونۇتۇش ھەركىتى» بولۇدۇغانلىقىدىن ئىبارەت ئەمەلىيەتنى ئېتىراپ قىلىشىمىز لازىم. ئاندىن ئۇنىڭ قانداق سۈپەت تەلەپلىرى بولۇدۇغانلىقىنى چۈشۈنۈش ئۈچۈن يول ئېچىلىدۇ.

بۇ پەقەت قىلىنىدىغان ئىشنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئاسان بىرسى، خالاس. ئەمما ئەڭ موھىمىمۇ ئەمەس. ئەڭ موھىمى، ئازاتلىق ھەركىتى ئۇيۇشتۇرۇش ياكى بۇنىڭ ئىدىئولوگىيىلىك زېمىنىنى بەرپا قىلىش. بۇ ھەقتە ئالدىنقى ماقالىلاردا كۆپ توختالدىم.

---

^① مەن بۇ قۇرلارنى قايتا كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقان مەزگىلدە «ۋەتەننىم» تورىدىن بىر ماقالە ئوقۇدۇم. خىتاينىڭ پارچىلىنىش ئەھتىماللىقى ياكى كومپارتىيىنىڭ ئۆمرى ھەققىدىكى مۇلاھىزە ئىكەن، ئۇنىڭدا تېخىمۇ كۈنكرىت مىساللار بارىكەن. خىتايدا شۈبھە ئاچقان ياكى بىۋاسىتە قۇرۇلغان چەتئەل كارخانىلىرىنىڭ قانچە يۈزىنىڭ ئىكەنلىكىنى دېمەيلا قويمايلى، دۇنيادىكى ئەڭ ئالدىنقى 500 كارخانىدىن 450 نىڭ خىتايدا شۆبىسى بارىكەن. ئەگەر «ئامېرىكا ئازات قىلىپ قويۇدۇ» دېگۈچى سىياسىيونلار «رەقىپلەر ۋە ئىتتىپاقداشلار» دىن باشقىمۇ بىر نەرسە ئوقۇيدىغان بولسا ئىدى، مانا مۇشۇنداق مىڭلىغان دەلىللەرنى كۆرگەن بولاتتى. — ئا.

چەتئەللەردە مىللىي كىملىكنى ئىپادىلەشنىڭ ئەقەللىي پۇرسەتلىرى

مىللەتچىلىك تۇيغۇلىرىمىزنىڭ ئاڭسىزلىقىمىزدىن ئورۇن ئالمىغانلىقى ھەققىدە ئىلگىرىمۇ توختالغان ئىدىم. ئاڭسىزلىق (يوشۇرۇن ئالڭ — ئاڭسىز ھالدىمۇ ھەركەتتە ئىپادىلىنىدىغان) بىزدىن ئورۇن ئالمىغاچقا، گەرچە مىللەتچىدەك قىلىمىز، مىللەتچى بولۇپ كۆرۈنۈمىز، قايناپ سۆزلەپمۇ قويۇمىز، ئەمما بۇلارنىڭ ھەممىسى ئالڭ قۇماندانلىقىدىكى مەخسەتلىك سۆز ھەرىكىتىمىز بولۇپ، ئاڭسىز ھالدا تېشىغا تېپىدىغان سۆز. ھەركەت ھېساپلانمايدۇ.

بۇنىڭ نۇرغۇن ئىپادىلىرىنى كۆرسۈتۈشىمىز مۇمكىن: چەتئەللىكلەر كېلىپ چىقىشىمىزنى سورىسا «شەرقىي تۈركىستان» دەپ دەرھال ئاغىزىمىزغا كەلمەيدۇ. ئالدى بىلەن «ختاي» دەپ بولۇپ، ئاندىن چۈشەنچە بېرىشكە باشلايمىز. كېيىنكىسى ئاڭنىڭ مەھسۇلى ئەلۋەتتە. ئالدى بىلەن «شەرقىي تۈركىستان» دەپ جاۋاب بېرىپ، ئاندىن بىلىمىگە ئېنىقلىما بېرىش بىلەن ئىككىسىنىڭ ئارىسىدىكى پەرق يۈزىمىڭ كىلومېتىر! بۇنىسى تېخى ئىنساپلىق، ۋەتەنپەرۋەرلەرنىڭ ئەھۋالى. يەنە نۇرغۇن ۋەلىكىزناھ ئۇيغۇرلىرىمىزمۇ بار، ھېچ نومۇس قىلماي ۋەتىنىنى «ختاي» دېيىش بىلەنلا بولدى قىلىدۇ.

ختايچە بىلىدىغانلىقىنى بىلىندۈرۈش ئۈچۈن زۆرۈرىيەتسىز بولسىمۇ ختايلار بىلەن سۆزلۈشۈپ يۈرىدىغانلارمۇ بار بولۇپ، بۇنداقلارنىڭ قېنىغا قۇللۇقنىڭ سىڭىپ كەتكەنلىكىنى جەزملەشتۈرۈشكە بولىدۇ. ھەتتا ختاينى كۆرسە «يۇرتداش» دەپ يېقىنچىلىق قىلىدىغان مازلارنىمۇ ئۇچرىتىمىز. سەن قانداقسىگە ختاي بىلەن يۇرتداش بولسەن؟ ھارامدىن بولمىغانلا بولساق ختاي بىلەن زاتىمىز، نەسەبىمىز، يۇرتىمىز تامامەن باشقا!

شەرقىي تۈركىستاننىڭ دۆلەت بايرىقى ئەخلەتكە تاشلانغاندا سۈكۈت قىلىپ، يەنە ئاشۇ بايراقنىڭ كۆكتە جەۋلان قىلىشى ئۈچۈن كۆرۈش قىلىۋاتمەن دېگەنلەرنىڭ يا دىلىدا كېسەل بار، يا ئەقلى بى نورمال! پۇلنى دەپ بۇنداق بىر ئار- نومۇس مەسىلىسىگە كۆز يۇمغانلىق ھېچ كەچۈرۈلمەيدىغان جىنايەتتۇر. مۇشۇنداق بىر سورۇننى بايقۇت قىلىپ چىقىپ كېتەلمىگەنلەرنىڭ مىللىي ھىسلىرىنىڭ ئويغاقلىقى بەكمۇ گۇمانلىق! چەتئەلدە - دېموكراتىك دۆلەتلەردە ياشاپ تۇرۇپمۇ نومۇس- ئارىمىزنىڭ چەيلىنىشى (بايرىقىمىزنىڭ ئەخلەتكە تاشلىنىشى) غا سۈكۈت قىلىشنى ھەرقانداق باھانە بىلەن ئاقلىغىلى بولمايدۇ!

يەنە، ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇرلاردا شۇنىسىمۇ بار: «شەرقىي تۈركىستان» دېسەك بىلىمدى، شۇڭا،...» دېگەن ئاجايىپ باھانىسى بار. ھېچ دېگىلى ئۈنمىسەڭ، رەم بېقىپ بىلەتتىمۇ؟ ئاشۇنداق بىلمىگەنلەرگە دېيىش ئارقىلىق بىلىدىغان قىلىش، چەتئەللەردە قىلغىلى بولىدىغان «ئىنقىلاپ» لىرىمىزدىن بىرى ئەمەسمۇ؟!

تىل مەسىلىسى. تىل مەسىلىسىنى تىلغا ئالساملا نېرۋام قوداڭشىپ كېتىدۇ. بىزدىنمۇ بەك ئانا تىلنى خارلايدىغان مىللەت ئاز تېپىلسا كېرەك. چەتئەلدە تۇرۇپمۇ خىتايچە سۆزلۈشۈدۈغان، سۆزلىرىگە خىتايچە ئارىلاشتۇرۇپ، ئەبجەش سۆزلەيدىغان، خىتايىلار بىلەن باردى- كەلدى قىلىشتىن نومۇس قىلمايدىغانلارمۇ خېلى تېپىلىدۇ. بۇنداقلارنىڭ مىللەتچى بولۇۋالغانلىرىمۇ بار. ئەقەللىي ئۇيغۇر تىلى ساۋادى يوق تۇرۇپ كىتاپ نەشر قىلىدىغان توپلاممۇ بار.

مەن شۇنداق ھېساپلايمەن: ئۇيغۇرچە سۆزلەش، ئوقۇش ۋە يېزىشنى بىلمىگەن ئۇيغۇرلارنى 95% ئەھۋالدا مىللىي كىملىكى بىلەن ھېساپلاشمايدىغان، ياشىسىلا بولىدىغان (مەيلى ئۇيغۇر بولۇپ ياكى خىتاي ياكى جوھۇت، قۇرۇت ياكى چوچقا پۇبول ياشىسىمۇ پەرق قىلمايدىغان) ئۇيغۇرلار دېيىش مۇمكىن. چۈنكى، كىمكى، مىللىي كىملىكىگە سەل قارىمايدىكەن، ئالدى بىلەن تىلغا دىققەت قىلىدىغان بولۇدۇ. قالغان 5% ى كىملىرى؟ بۇلار ئۇيغۇرلار ھېچ بولمىغان بىر مۇھىتتا

بىرلا ئائىلە بولۇپ ياشاپ كەلگەن؛ بىرنەچچە ئائىلە بولغان بولسىمۇ بۇ مۇھىتتا بەك ئۇزاق ياشاپ قالغانلارنىڭ ئەۋلادى، ئەگەر ئاتا-ئانىسى ھېچ مىللىي كىملىكى ھەققىدە سۆزلەپ باقمىغان، شۇ مۇھىتتىكى ئاساسىي ئاھالە بىلەن ئوخشىمايدىغان بىر خەق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمىگەن ئەۋلاد بولغان بولسا، ئۇلاردا گۇناھ يوق. قاچانكى، مىللىي كىملىكىنى بىلگەن مىنۇتتىن باشلاپ ئۆزىنىڭ ئەجدادىغا، ئېرىقىغا تارتىشىش خاھىشى باش كۆتۈرمىسە، ئۇنىڭ تۈگەشكەن كىشىلىكى شۇ!

ئەسلى بۇ ماۋزۇ ئاستىدا مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم، ھەر خىل جەدۋەللەرنى تولدۇرغاندا، خىزمەت تارىخىمىزنى يازغاندا، ئومۇمەن تۇغۇلغان يېرىمىزنىڭ ئىسمىنى ئاتاشقا توغرا كېلىدىغان ھەرقانداق يازما ھۆججەتلەردە دادىل ھالدا «شەرقىي تۈركىستان» دەپ يازالمىساق، چەتئەلدە يۈرگۈنۈمىزنىڭ نېمە پايدىسى؟ مانا شۇنىڭدەك ھەربىر پۇرسەتتە ئۆزىمىزنىڭ مىللىي كىملىكىنى ئىپادىلىشىمىز كېرەك. تامامەن مەجبۇر بولمىغىچە «ختاي» دېگەننى تىلغا ئالماسلىقىمىز، بۇنداق بىر «يازما ئېتىراپ»تىن مۇمكىن بولغىنىچە ئۆزىمىزنى قاچۇرۇشىمىز كېرەك! بۇ ئەسلىدە ئەقەللىي ئىش ھېساپلانسىمۇ، دەپ ئۆتكىنىمدەك، مىللەتچىلىكىمىز، ئىنقىلاپچىلىقىمىز ئاڭ قاتلىمىدىكى «ياسما» ئىپادە بولۇپ، تەبىئىي ئېتىلىپ چىققان بولمىغاچقا، ھېچ تەبىئىي خورلۇق ھېس قىلماستىنلا يۇرتىمىزنى «ختاي» دەپ يېزىۋېرىمىز.

بەزىلەر دېيىشى مۇمكىن: «شەرقىي تۈركىستان»نى دۆلەتلەر ئېتىراپ قىلمايدىغان تۇرسا، ئۇنداق يېزىپ قويساق ئۇنامدۇ؟

بۇ سوئال بىر ئەمەلىي مەسىلىنى ئەكس ئەتتۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ناھايىتى ئورۇنلۇق بىر باھانە بولالايدۇ. ئەمما مەنمۇ ئەمەلىي كەچمىشلىرىم كەچۈرمىشلىرىمىزنىڭ مىساللىرى بىلەن بۇ باھانىنىمۇ رەت قىلىمەن. ئەگەر سىز ياشاۋاتقان دۆلەت دېموكراتىك دۆلەتتە بولۇدىكەن، تاجاۋۇزچى، مۇستەملىكىچى بىر دۆلەتنى «دۆلىتىم» دەپ ئېتىراپ قىلىشقا سىزنى زورلىمايدۇ. سىز ۋەتىنىمىزنىڭ ئىسمىنى قورقماي دېيەلمەدىكىن، دېمىشىڭىز بۇ ھۆر دۆلەتلەردە نېمە قىلاتتىڭىز

مۇساپىر بولۇپ؟ شۇنداق ئەمەسمۇ يا؟ بۇنىڭ بۇ ئەللىرىدە جىنايەت بولمايدىغانلىقىغا ئىشەنسىڭىزلا، ئۆزىڭىز دېيىشىنى خالىمىغان سۆزنى دېمەسلىك ھەققىڭىز.

بۇنداق يازما تىپىدىكى ئىپادىلەر ئومۇمەن ئىككى تۈردە بولۇدۇ: بىرى ئادەتتىكى بارلىق يازمىلار؛ يەنە بىرى رەسمىي دۆلەت، ھۆكۈمەت يازمىلىرى (جەدۋەللىرى).

ئادەتتىكىلەرگە ھېچ ئىلاۋە- ئىزاھاتسىزلا «شەرقىي تۈركىستان» دەپ يېزىشىمىز مۇمكىن. رەسمىي ھۆججەتلەرگە (Official) شەرقىي تۈركىستان دەپ تولدۇرۇپ، تىرناق ئىچىگە («ختاي مۇستەملىكىسىدە») دەپ ئەسكەرتىپ قويساقلا ھەممە ئىش ھەل بولۇدۇ. بۇ بىزنىڭ ۋىجدانەن «ختاي تېرىتورىيىسى» دېگەننى ئېتىراپ قىلماسلىقتەك مەيدانمىزنى ئىپادىلەيدۇ. ئەگەر ئىش بېجىرگۈچى ئۆزلىرىنىڭ پىرىنسىپىغا كۆرە، شەرقىي تۈركىستاننى ئەمەس، خىتاي دېگەننى ھېساپ قىلسا، ئۇ ئۇنىڭ ئىشى. سىزنىڭ روھىڭىز، ۋىجدانىڭىز راھەت بولۇدۇ. بىر ھاقارەتنى (ختاي پۇخرالىقنى ئېتىراپ قىلىشتەك ھاقارەتنى) تەن ئالمىغان، ئېتىراپ قىلمىغان بولۇسىز.

ئەمدى مەن ۋەدەمگە كۆرە كەچمىش- كەچۈرمىشىمدىن ھىكايە قىلسام: مەن تۇنجى قېتىم كانادا مەڭگۈلۈك ئولتۇرۇش ئىقامەت كارتىغا ئىلتىماس قىلىپ جەدۋەل تولدۇرغاندا مانا شۇنداق قىلدىم. چۈنكى، غايەت تەبىئىي يوسۇندا ئۆز قەلىمىم بىلەن «تۇغۇلغان يېرى» دېگەنگە «ختاي» دەپ يازغىم كەلمىدى. بۇ ئېغىر بىر ۋىجدانىي ئازاپ ئىدى. شۇڭا، «شەرقىي تۈركىستان» دەپ تولدۇرۇپ، تىرناق ئىچىگە «ختاي مۇستەملىكىسىدە» دەپ ئىزاھلاپ قويغان ئىدىم.

كارت كەلگەندە مەلۇم بولدىكى، مىللەت ۋە دۆلەتنى ئورتاق بىلدۈرىدىغان Nationality دېگەننىڭ ئاستىغا xx دەپلا يېزىلىپتۇ. باشقا بۇرادەرلەرنىڭكىگە قارىدىم، ئۇلارنىڭكىدە تەبىئىيىكى، «ختاي» دەپ يېزىلغان ئىدى.

ئىككىنچى قېتىم، كانادا پاسپورتى ئېلىش ئۈچۈنمۇ ئوخشاشلا

«شەرقىي تۈركىستان» نى تۇغۇلغان يېرىم دەپ بېزىۋەردىم. چۈنكى مېنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا تۇغۇلغانلىقىم راست، خىتايدا تۇغۇلمۇدۇم. پەقەت تىرناق ئىچىگە ھېلىقىدەك ئىزاھلىدىم. گەرچە پاسپورتۇمغا تۇغۇلغان يېرىمنى «ختاي» دەپ يېزىپ قويغان بولسىمۇ، بۇنى مەن ئىلتىماس قىلىدىم، شۇڭا بۇنىڭ ئۈچۈن روھىم خېلى راھەت.

يەنە شۇنىسىمۇ كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بۇ جەدۋەلنى تەكشۈرگەنلەر، تەستىقلىغانلارغا بىر خىل تەشۋىقات رولى ئوينايدۇ. شۇنداقلا ئۇيغۇر دېگەننىڭ ئويغاق بىر مىللەت ئىكەنلىكىنى، ھېچقاچان خىتاينىڭ نومۇسىز داۋالىرىنى ئېتىراپ قىلمايدىغانلىقىنىمۇ ئۇقتۇرۇپ قويۇدۇ.

تۈركىيەدە بۇنداق بىر ئىزاھاتنىڭ كېرىكىمۇ يوق. ئۇلار شەرقىي تۈركىستاننى بىلىدىغان بولغاچقا، رەسمىي ھۆججەتلەرگە ئۆزلىرى تۈزۈتۈپ يېزىۋالىدۇ. بۇنداق تىرناق ئىچىگە ئىزاھلاش پەقەت غەرب دۆلەتلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

كانادا دۆلىتى يوق بىرمۇنچە مىللەتلەرنىڭ تۇغۇلغان يېرى دېگەنگە ئەسلىدىكى دۆلىتىنىڭ نامىنى يېزىشى رەسمىي ئېتىراپ قىلىنغان. مەسىلەن: تىبەتلەر رەسمىي ھۆججەتلەردە يۇرتىنى تىبەت دەپ يازسا بولىدۇ. بىزمۇ ئەگەر ھەممىمىز مانا شۇنداق قاتتىق تەلپەتە بولۇدۇغان بولساق، بىزنىڭ شەرقىي تۈركىستان دەپ يېزىشىمىزمۇ رەسمىي قوبۇل قىلىنىشى مۇمكىن. بۇ ئەسلىدە چەتئەللەردىكى تەشكىلاتلىرىمىزنىڭ ئۇيغۇرلار ياشاۋاتقان دۆلەتلەرگە كىملىكلىرىمىزدە ئۆز يۇرتىمىزنىڭ ئىسمىنى ئاتىشىمىزنى قوبۇل قىلدۇرۇش ئەمەلىي قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلاردىن بىرى بولسىمۇ، جاناپلارنىڭ ئەقلىگە بۇنداق ئىشلار ھىچ كەلمەيدۇ! بۇ شۇنچىلىك ئەمەلىي مەنپەئەتى بار ۋە مەنەۋىي تەسىرى بار ئىش بولۇدۇكى، جاناپلارنىڭ «مىللىي داۋا» دەپ ئېلىپ قىلىپ يۈرگەن يۈگۈر-يىتىملىرىدىن يۈز ھەسسە ئۈستۈن.

بۇنداق «ئۇششاق ئىشلار» نى تىلغا ئېلىپ، كۈتۈلدۈشم بەزى چوڭ-چوڭ ئىشلار بىلەنلا بولۇدۇغان چوڭلىرىمىزغا ياقمايمۇ قالار. ئەمدى بۇنداق قاخاشتىن مەخسدىمىمۇ دەپ قوياي:

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوتقا تاشلانغاندا، ئاللاھنىڭ ئىرادىسى بىلەن جىمى جان-جانئۇرلار ئېغىزلىرىدا سۇ توشۇپ، ئوتنى ئۇچۇرۇشكە ئۇرۇنغان ئىكەن، بۇ قاتاردا چۆمۈلمۇ بار ئىكەن. چۆمۈلنى مەسخىرە قىلىپ قالغىچ دەپتۇرلەركى، «ھەي، سەن، چۆمۈل، سېنىڭ ئاغزىڭدا ئېلىپ كەلگەن سۇ بىلەن نېمە ئىش بولۇپ كېتەردى؟...». چۆمۈلە ئىككىلەنمەي جاۋاپ بېرىپ دەپتۇكى، «بىلىمەن، مېنىڭ ئاغزىمدىكى سۇ بىلەن بىر ئىش پۈتمەيدىغانلىقىنى بىلىمەن، ئەمما مەيدانىمنى ئىپادىلەش ئۈچۈن قىلىۋاتمەن.» دەپ جاۋاپ بېرىپتىكەن.

ئىشىنىمەنكى بۇ ھىكايە، مەن دەپ ئولتۇرغان ۋە تىلغا ئېلىنمىغان باشقا «ئۇششاق ئىشلار» ھەققىدە: «ئۇنچىلىك ئىش بىلەن نېمە پايدا ئېلىپ كەتكىلى بولار،...» دەيدىغانلار ئۈچۈن تولۇق جاۋاپ بولالايدۇ. مېنىڭچە ئەقلى نورمال، ۋىجدانىدا ئۆسمە يوق ھەرقانداق ئۇيغۇرغا بۇ چۆمۈلنىڭ روھى ئىجابىي ئۆرنەك بولالايدۇ ۋە يۈزى تەرلەپ، بۇندىن كېيىن دىققەت قىلىدىغان بولۇدۇ.

ئاللاھ ھەممىمىزنىڭ ئىنسابىنى بەرسۇن، دىلىمىزنى پاك، مىللىي كىملىك مەسىلىسىدە سەزگۈر قىلسۇن. ئامىن!

ئۇيغۇرلاردا پىكىر كاساتچىلىقى

كۆپچۈلۈككە مەلۇم، يېرىم ئەسىرنى ئاشقان ۋەتەن قۇتقۇزۇش ھەركىتىمىز جەريانىدا ئارىمىزدىن ھىچقانداق ئىدىيە (پىكىر) ئىشلەپچىقارغۇچى نەزىرىيىچىلىرىمىز چىقمىدى. ھەرقانداق بىر ئىنقىلاپ ھەركىتى ئاۋال مەلۇم نەزىرىيە — ئىدىيە ئاساسىدا تۇغۇلۇپ، شۇ ئاساستا تولۇقلۇنۇپ، يېتىلىپ، زورۇيۇپ، تاكامۇللۇشۇپ باراتتى. ئەمما بىزنىڭكىلەردە بولسا بۇنداق بولمىدى. بۇنىسى خۇددى قېلىپ ياكى ئەندىزە رولىدا بولۇپ، ئەندىزىگە قاراپ پىچىش ھەم ئاسانراق بولۇدۇ ھەم ئازراق خاتالىشىدىغانلىقىنى ھەممىمىز بىلىمىز.

بەك ماھىرلىقىمىزدىن «ئەندىزە» كېرەك قىلمايۋاتامدىغاندۇق؟ ئەمما ئەمەلىيەت ئوتتۇرىدا، مۇنازىرىگە ئورۇن يوقىكى، تون دەپ پىچىقىنىمىزدا تۆمۈرمۇ پۈتۈلمەي، پائالىيەتلىرىمىزدە ئاساسەن كۈلكىگە قېلىشتىن باشقا كۆرسەتكۈدەك ئۈنۈم يوق بۈگۈنگە كەلدۇق.

بۈگۈنگە كەلگەندە تام تۇتۇپ مېڭىشقا باشلىغان بالدەك، «نەزىرىيە» دەپ كەتكىلى بولمىسىمۇ، ھەرھالدا شۇنىڭغا يېقىن كېلىدىغان بىرنېمىلەر پەيدا بولۇپمۇ قالدىغان بولدى. ئەمما، «بارى يوقى بىر بالام، باش - كۆزى تاز بالام» دېگەندەك، نەزىرىيىگە ئائىت بارى يوقى بىر نەچچىلا پارچە بىر نەرسە ئوتتۇرىغا چىققان بولسىمۇ، خۇددى تاللىق باغدا، مىڭ تۈرلۈك مېۋە ئىچىدە خالىغانچە تاللاپ يەپ، تويۇپ كەتكەندەك، ئەڭ ياخشىلىرى تۇرغان يەردە بۇنى نېمە قىلىمەن دېگەندەك پوزىتسىيە بىلەن بۇ بىچارە تەلەيسىز ماقالىلار تىل - ھاقارەتكە نشان بولدى. توغرىنى خەلققۇ سۆيىدى، ئەمما ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشى كېرەك بولغانلار بىر تېپىشتە نېرى قىلمۇتېپ، يەنە بۇرۇنقى پەدىدە «قېلىپسىز خىش،

بىلىمىز ئىش» شەكلىدە، ھىچ زامان قولاشمايدىغان «چۆۋۈق چويلا» توقۇش داۋام قىلىۋاتىدۇ. بۇ نېمىدىن؟

ئەنجۈر ھەممىلا يەردە بولۇۋەرمىگەچكە خېلىلا قىممەت مېۋە بولسىمۇ، ئەنجۈرنى كۆرمىگەن بىر شەگە ئاپىرىپ ساتاي دېسىڭىز پۇلغا ئالماي، «ئىچىدە قۇرۇت بارىكەن» دەپ خاپا قىلىدۇ ئەمەسمۇ.

ئىلگىرى بىر يازمىشىمدا دەپ ئۆتكىنىمدەك، نامرات، قالاق يېزا بازىرىدا يېڭى مال بازار تاپالماي، كونا چاپان، ئۇتتاڭلىغان ئۆتۈك، مايماق چورۇقلار پۇل بولغانغا ئوخشاش بىر ھادىسە بۇ.

چۈنكى ئۇيغۇرلارغا سىياسىي نەزەرىيىچىلەر تۇتىيادەك قىممەتلىك بولۇشىغا قارىماي، سىياسىي ساپا ۋە مەدەنىيەت ساپامىزنىڭ تۆۋەنلىكىدىن ئۇ قەدەر ئاز سىياسىي نەزىرىيىۋىي مەھسۇلاتلارمۇ بازار تاپالمىغاننىڭ ئۈستىگە خارلانماقتا.

بەزىدە بازاردا شۇنداق ھادىسە بولۇدۇ: ھەممە كىشىگە ئىھتىياجلىق مەھسۇلات بازاردا تۇرسىمۇ ھېچكىم ئالمايدۇ، بۇنداق ئىقتىسادىي ھادىسە ئۆزىمىزنىڭ تىلىدا «قىممەت كاسات» دېيىلىدىغان. بىزدىكى «پىكىر كاساتچىلىقى» ھەرگىزمۇ مەھسۇلات مىقدارىنىڭ ئېشىپ كېتىشىدىن كېلىپ چىقىدىغان «ئەرزان كاسات» ئەمەس. بەلكى سېتىۋېلىش كۈچىنىڭ تۆۋەنلىكىدىن كېلىپ چىقىدىغان «قىممەت كاسات»قا ئوخشايدۇ.

يەنە شۇنىمۇ كۆرمىزكى، «مال ئىگىسىنى دورىمىسا ھارام» دېگەندەك، ئۇيغۇرلارنىڭ لېدىرلىرىدىكى ئەھۋالمۇ شۇنچىلىك ئىكەن. دۇنيا تارىخىغا نەزەر سالدىغان بولساق، تارىخقا تامغىسىنى ئۇرغان لېدىرلارنىڭ ھەممىسى خۇددى سۇ ئىچكەندەك كىتاپ ئوقۇيتى. ئاشۇ سانسىز كىتاپلاردىن خۇددى ھەسەل ھەرىسى رەڭگا- رەڭ چېچەكلەردىن شىرنە يىققانداك ھاسىل بولغان بىلىم جۇغلانمىسىغا تايىنىپ، ئۆز ئەمەلىيىتى بىلەن تارىخنى يېزىپ چىققان ئىدى. ھەرگىزمۇ ئۆزى توقىغان ھىكايىلەر ئارقىلىق ئۆز- ئۆزىنى ئىلاھلاشتۇرۇپ، بۇنداق پەللىلەرگە يەتكەن ئەمەس. شۇنداقلا، بىرلا كىتاپتىكى تارىخىي ۋەقەلەر،

دېپلوماتىك باردى-كەلدىلەر، كېلىشىم-شەرتنامىلەرنىڭ چىساللىرى بىلەن «تارىخنى سۈدەك بىلگۈچى» بولۇپ كۆرۈنۈشتەك، ساختا بىلىمدانلىق چىسلا ئويۇنى ئوينىغانمۇ ئەمەس، بەلكى ھەقىقىي تۈردە بىلىم ئىگىسى بولغان.

ماۋزېدوڭ، قاتارلىق كوممۇنىست لېدىرلارنىڭ كىتاپىنى قانداق سۆيۈپ ئوقۇيدىغانلىقىنى مەكتەپلىرىمىزدە دەرسلىكلەر ئارقىلىق مېڭىمىزگە قۇيۇۋەتكەننى دېمەيلا قويايلى، چۇرچېل، گىتلىپر، قاتارلىق مەشھۇرلارنىڭ ھاياتىغا قارىساقمۇ، ئۇلارنىڭ ئەڭ زوق ئالىدىغان ئىشى كىتاپ ئوقۇش بولغانلىقىنى، دانالارنىڭ سۆزلىرىگە، يازمىشلىرىغا قۇلاق سالىدىغانلىقىنى كۆرۈمىز. دەل شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلاردا پىكىر كاساتچىلىقمۇ، پىكىر ئاچارچىلىقمۇ بولمىغان.

ياخشىكى، ئىشلىرىمىز خېلى ئۇزاق بىر مەزگىلدىن بېرى بىر ئىزدا توختاغلىق. خۇددى شاۋدۇيچاڭنىڭ ئەترەتنى باشقۇرىشىغا دەپتەر-قەلەم كەتمىگەندەك ئاسان بولۇپ، لېدىرلىرىمىزمۇ قورقمايلا «ماڭا ھېچكىمنىڭ مەسلىھەتى كېرەك ئەمەس! ئۆزۈمنىڭ ئەقلى يېتىپ ئاشىدۇ!» دېيەلەۋاتىدۇ. ئەگەر ئىشىمىز راۋاجلىنىپ كېتىپ، «يايما» يوغۇناپ كېتىپ قالسا، قوساقتىكى ئوماچنىڭ خاپىلىقى شۇ چاغدا بىلىنىپ، «ناسىۋال قاپاققا ماي بارمۇ؟» بولارمىدى؟ دەپ قورقمەن.^①

ئىلگىرى داھىلاردا بولۇشقا تېگىشلىك ئەقەللىي شەرتلەر ھەققىدە قىسمەن توختالغان ئىدىم. «مېۋىلىك دەرەخنىڭ بېشى ئېغىر» دېگەندەك «ئوماچ» تولۇقلانغانسىرى، گەپ ئاز، ئەمما گۈندىدەك، يەنى، «تۆمۈرچىنىڭ بىر ئۇرۇشى، ئالتۇنچىنىڭ مىڭ ئۇرۇشى» دېگەندەك بولۇدۇ. ئۇ ھالدا مىكرافوننى ئۆچۈرۈپ، سۆھبەت مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن،

---

^① يەنە ئاشۇ «ۋەتىنىم» تورىدىكى ماقالىدىن بۇ قۇرلۇرۇمغا ئۇيغۇن مىساللارنى كۆرۈپ قالدىم: دىڭ شىياۋپىڭدەك مەشھۇر بىر لېدىرمۇ ئىقتىسادىي ئىسلاھاتنى ئۆز بېشىغا قىلماپتىكەن، خىتاي ۋە چەتئەللىكلەردىن بولۇپ 35000 مەسلىھەتچىسى بارىكەن ئەمەسمۇ!

دېسىمۇ ئۇنىماي، «ياق، مېنىڭ تېخى گېپىم تۈگىمىدى» دەپ كالىپچاي بىلجىرلاش ئەمەس، مۇخپىرلار ئۈستۈلۈك قىلىپ، ھەرقانچە ئېغىز تاتلاپمۇ بىرەر ئېغىز ئارتۇقچە گەپ ئالالمايدىغان، بىر ئېغىز گېپىنى ھەر كىم مەنڭ جۈملىدىن، مەنڭ تۈرلۈك مۇلاھىزە قىلىدىغان بولۇدۇ.

ئىلگىرى دېگىنىمدەك، دەل پىكىر كاساتچىلىقىمىز تۈپەيلىدىن، «ئىلىمگە توشۇپ، يەنە قاچىلايدىغان بوش يېرى قالمىغان» لېدىرلار ئىچىدە، چەتئەللىك دۆلەت ئادەملىرى بىلەن گەپلىشىپ، يامان ئەمەس تەسىرات قالدۇرايلىدىغىنى يوق. ھە دېگەندىلا سەۋىيەنىڭ تۆۋەنلىكى گەپنىڭ چۇۋالچاقلىقى، باش - ئاخىرنىڭ رەپ يېمىشى، ھىچ سىلجىتقىلى بولمايدىغان بىر پىرىنسىپنىڭ بولماسلىقى، يازما سۇنمىشلىرىدىكى ئەقەللىي جۈملە خاتالىرى،... بەختسىزلىكىمىزنىڭ ئۈستىگە يەنە بەختسىزلىك كەلتۈرۈپ، «بۇ مىللەتنىڭ ئەھۋالى تېخى بەك ئۇزاقلاردا ئىكەن» دېگەندەك تەسىرات تۇغدۇرۇپ، مىللىي ئىستىقبالغا قاراڭغۇلۇق كەلتۈرۈشتىن باشقىغا يارمايۋاتىدۇ.

بىرەر دۆلەت باشلىقىنىڭ قوبۇلى، ئىش ئەپلەشتۈرگەنلىكىنىڭ دەلىلى ئەمەس. شۇنى سورىماق لازىم: كۆرۈشكۈچىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەھتىياجى ئۈچۈن كۆرۈشۈۋاتامدۇ ياكى بىزگە كۆيۈنۈپ كېتىپمۇ؟ ئەگەر ئۇ ئۆز پايدىسى ئۈچۈن كۆرۈشۈۋاتقان بولسا، دېمەك، بىزنىڭ چىۋەرلىكىمىزدىن ئەمەس، تاللاشقا باشقا ئالتېرناتىپ بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۆز پايدىسىنى كۆزلەپ، سەۋىيەسىز گەپلەرگە چىداش بەدىلىگە كۆرۈشكەن بولۇدۇ. دېمىسىمۇ ئەمەلىيەت شۇنداق. لېكىن پىكىر كاساتچىلىقى تۈپەيلىدىن، بۇنى ھىس قىلىۋاتقانلىرىمىز يوق دېيەرلىك.

پەخىرلىك ئالىمىمىز ئەركىن سىدىق گەرچە بىر ئالەم بوشلۇقى مۇتەخەسسسى بولسىمۇ، مىللىي داۋاغا بولغان كۆڭۈل بۆلۈشى، تېخىمۇ توغرىسى مىللىي تەقدىر ھەققىدىكى قايغۇسىنىڭ تۈرتكىسىدە شۇنچە مۇرەككەپ ئىلىم ئۈستىدىكى تەتقىقاتلاردىن ئېشىنىپ، سىياسەت ھەققىدە ئىزدىنىپ، بىرمۇنچە ماقالە يازدى. ئۇنىڭ «داھىي ۋە لىدىرلىق نەزەرىيىسى توغرىسىدا ئومۇمىي چۈشەنچە» دېگەن ماقالىسىدا دەل

بىزدىكى پىكىر كاساتچىلىقنى تىلغا ئالۇدۇ. چەتئەللەردە مۇشۇ تېمىدىلا نەچچە يۈزىنىڭ كىتاپ بار ئىكەنلىكى، ئەمما ئۇيغۇرلاردا بۇنداق بىر كىتاپنى يازىدىغان ئەمەس تەرجىمە قىلىدىغانلارمۇ تېخى چىقمىغانلىقىنى ئەسلىتىدۇ. شۇنىمۇ دېمەك لازىم، ئەگەر بىزدە بىرى «داھى، لىدېر» ھەققىدە يازىدىغان بولسا، ئۇنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان نەزىرىيىسىنى ئۇنىڭ يۈزىگە ئۇرۇمىز: «نېمىشكە ئۆزەڭ شۇنداق قىلىدىكەن؟» مانا بۇنداق پوزىتسىيە بىزنىڭ پىكىر ئىشلەپچىقارغۇچى بىر گورۇھ بىلەنمەنگە ئىگە بولۇش باسقۇچىدىن بەك ئۇزاققا ئىكەنلىكىمىزنى، بىز تېخى پىكىرلەرنى قانداق قوبۇل قىلىش، كىتاپلاردىن قانداق پايدىلىنىش، قانداق مۇئامىلىدە بولۇش قاتارلىقلارنى ئۆگۈنۈۋېلىشقا مۇھتاج ئەھۋالدا ئىكەنلىكىمىزنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز.

بۇلاردىن شۇنى ھىس قىلىمىزكى، ئوتتۇرىدا بوي كۆرسۈتۈپ يۈرگەنلەر ئاساسەن ئۆزلىرىنىڭ شۆھرەت خىرىسىنى قانائەت تاپتۇرۇش ھەلەكچىلىكىدە پالاقلاپ يۈرۈشۈدۇ. ئۇنداق بولمايدىغان بولسا، ئۆزىگە بەلگىلىگەن سىياسىي غايە (ياكى، ئىدىئە قىلىۋاتقىنىغا كۆرە «خەلق تاپشۇرغان بۇرچ») نى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن پىكىرنى بېيىتىش، ئىدىيىسىنى بىلەپ تۇرۇش زۆرۈرىيىتى ھىس قىلماي قالمايتى. دېمەككى، بۇ بىر رىيا بولۇپ، «خوجا كۆرسۈن» گىلا قىلىنىۋاتقان ئالدامچىلىقتۇر.

بىر مىللەتنىڭ مىللىي داۋاسىغا سەۋەبىيەت بېرىدىغان بىر نەچچە قەدىرلىك نەرسىسى (مىللىي قەدىرىيەت) بولۇدۇ. ياكى، ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، مىللىي داۋانى كۈنكىرىت تەپسىلاتلارغا ئاجرىتىپ كۆرگەندە ئۇنىڭ بىر نەچچە موھىم مەزمۇنى بولۇدۇ. مانا شۇ قەدىرىيەتلەرنى قوغداش، ئاسراش، ساقلاپ قېلىش، داۋام قىلىش مەخسەدە قىلىنغان ئىش - ھەركەتلەر «مىللىي داۋا» دېيىلىدۇ.

ئۆزلىرىنى مىللىي داۋانىڭ تەشكىلى ئورگىنى دەپ قارايدىغان تەشكىلاتلارنىڭ تەشۋىقات سەھنىسى (ئەگەر شۇنداق دېيىشكە بولسا -

يەنى «پىتنە سورۇنى» ئەمەس بولسا) ھازىرغىچە مىللىي يېزىقىمىزدا بولمىشى، بۇلاردىكى داۋا نۇتۇمى، داۋاغا مۇھەببەت، ساداقەت... نىڭ چىنلىق دەرىجىسىنى چۈشۈنۈشتە ئەينەك بولالايدۇ. مەن بۇ ھەقتە كۆپ توختالدىم. بىر سەمىمىي تەشكىلات توغرا پىكىرنى قوبۇل قىلىپ ئۆزىنى تۈزۈتۈشنى بىلىدىغان بولۇدۇ. «سەن دېگەننى قىلسام، سېنى ئېتىراپ قىلغان بولۇپ قالمامدىمەن» دېگەن پەسكەش ئوي - پىكىر بىلەن «قاشىيىپ»، جاھىللىق بىلەن خاتا دا چىڭ تۇرۇش بولسا، ئۇلارنىڭ (ئاغزىدا) كۆتۈرۈۋالغان سىياسىي غايىنى ئەمەس، ئۆز مەنەلىكىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇۋالغانلىقىنىڭ ئىسپاتى بولۇدۇ. بۇنىسى ئۇلارنىڭ ئابرويى ئۈچۈن تېخىمۇ يامان! ئەجەبا ئاشۇ يېزىق، داۋا مەزمۇنلىرىدىن بىرى، «مىللىي مەدەنىيىتىمىز» ئىچىگە كىرمەمدۇ؟^①

مەن بۇ يېزىقىمىزنىڭ قانچىلىك تونۇتۇش كۈچى بارلىقىنى، ئاۋۋ داۋاچىلارنىڭ كۈنلەرچە قىلىدىغان چۈشەندۈرۈشلىرىنى بىرلا قاراشتا نەچچە قاتلىۋېتىدىغانلىقىنى نەچچە قېتىم ئۆز ئەمەلىيىتىمدە كۆردۈم: «بىزنىڭ يېزىقىمىز مانا بۇ»، دەپلا كۆرسەتسىڭىز، بۇ يېزىق بىزنىڭ شەرق تەرىپىمىزدىكىلەر بىلەن تىل، مەدەنىيەت، دىن، تارىخ، ھەتتا تارىخىي مۇناسىۋەتلەردىمۇ بىرەر ئالاقىمىزنىڭ، ئوخشاشلىقىمىزنىڭ يوقلۇقىنى، ئەكسىچە غەپ تەرىپىمىز بىلەن مەدەنىيەت ئورتاقلىقىمىز بارلىقىنى ئىسپات قىلىشقا يېتىدىكەن. بۇ نېمە دېگەن ياخشى چۈشەندۈرگۈچى! ئەمما سۆيۈملۈك داۋاچىلار مانا مۇشۇنداق بىر تونۇشتۇرغۇچىنى ئىشلەتمەسلىكتە بەك ئۇزاق چىڭ تۇردى.

مانا بۇلاردىن شۇنى خۇلاسىلىسەك بولۇدۇ: بىزنىڭ مىللىي كىملىك تونۇشىمىز قانچىلىك تۆۋەن بولسا، سىياسىي ساپامىز ئۇنىڭدىنمۇ تۆۋەن ئىكەن. ھازىرغىچە تەشكىلاتلار تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان خەلق

---

^① بۇ كىتاپ نەشىرگە بېرىلىش ھارپىسىغا كەلگەندە بەزى تەشكىلات تور بەتلىرى ئۇيغۇرچە بولۇشقا باشلىدى، گەرچە كېچىككەن بولسىمۇ يەنىلا بۇ تۈزۈتۈشكە ئاپىرىن ئېتىماي بولمايدۇ. — ئا.

ئىنكاسى قايسىلار دەپ ئېنىقلاپ بېقىشقا توغرا كەلسە، بۇ تەشكىلاتلارنىڭ كىمگە ۋەكىللىك قىلىۋاتقانلىقى بەك ئېنىق كۆرۈلۈدۇ. چۈنكى خەلقنىڭ ۋەكىلى دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇدىغان بىر تەشكىلات چوقۇمكى، خەلقنىڭ ئىنكاسلىرى، تەلەپلىرى، تەنقىدلىرىگە قۇلاق سالدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ پىكىردە، تەشكىلاتچىلىق ئېغىمىزدا تېخى ئىپتىدائىي ئامىللار ئاساسىي ئورۇندا ئىكەنلىكىنى كۆرسۈتۈدۇ.

ختايلارنى پەس كۆرۈش روھىمىزنىڭ خاسىيىتى

ئىنسان ئۆزى ياخشى كۆرگەن، ئۆزى ھۆرمەتلەيدىغان، ئۆزىدىن ئۈستۈن كۆرۈدۈغان كىشىلەرنىلا ئۈلگە قىلىدۇ. ئۇنى تەقلىت قىلىشقا تىرىشىدۇ، ئۇنىڭدىن ئۆگۈنۈشكە ھەۋەسكار بولىدۇ. ھىچكىم ئۆزى كۆرگەن ئىلمەيدىغان بىرسىنىڭ قىلىق - ھەركەتلىرىنى دوراپ يۈرمەيدۇ.

تارىختا بىز خىتايلاردىن كۆپ كۈچلۈك، جەڭگىۋار بولۇپ ياشاپ ئۇزاق ئەسىرلەرنى باشتىن كەچۈرگىنىمىز ئۈچۈن، روھىمىزغا بىر خىل ئۈستۈنلۈك، ئېسىل زادىلىك تۇيغۇسى يىلتىز تارتقان. شۇڭا تېخى بۈگۈنكى كۈنگىچەمۇ خىتايلارنى پەس كۆرۈپ كەلدۇق. گەرچە خىتايلار ئىككى يۈز يىللىق خوجايىنلىق تارىخىغا ئىگە بولغان بولسىمۇ، بىز ئۇنىڭ قۇللۇقىغا چۈشۈپ قالغان بولساقمۇ، يەنىلا خىتايلارنى پەس كۆرۈشنى داۋام قىلدۇق. بۇ روھىي ئۈستۈنلۈك ئەمەلىيەتتە بىزنىڭ مىللىي كىملىكىمىزنى پاكىز ساقلىشىمىز ئۈچۈن ئېنىرگىيە رولى ئوينىدى.

ناھايىتى كۆپ ئۇيغۇرلار ئاتا-ئانىلىرىدىن خىتايلارنى پەس كۆرۈش ھەققىدە بىۋاسىتە ۋە ئوچۇق تەلىم ئالمىغان بولسىمۇ، ئائىلىلەردە دايم دېگۈدەك بولۇپ تۇرۇدۇغان، ئادەتكە، ئادەتتىكى گەپكە ئايلىنىپ كەتكەن بەزى مەسخىرە ۋە تەنبىھلەردىن ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا خۇددى توشۇغۇچى گېن سۈپىتىدە مىراس بولۇپ ئۆتۈپ تۇردى. مەسىلەن: مېنىڭ چېچىم

ئۆسۈپ پاختىيىپ كەتكەن چاغلاردا ئانامنىڭ شۇنداق دەيدىغىنى ئېسىمدە: «نمانداق خىتايىدەك سەتلىشىپ كەتتىڭ، چېچىڭنى ياسىتۇۋالغىنا!» يەنە شۇنداقمۇ دېيىلەتتى: «تىرناقلىرىڭنى نېمانچە خىتايلىرىدەك ئۆستۈرۈۋالدىڭ؟ كۆلىغا خالتا قىلامتىڭ يا؟»

بۇندىن باشقا «ماڭقا يېگەن خىتاي!» دېگەندەك سۈپەتلەشلەر، بىر پۈتۈن سەلبىي سۈپەتلەر، سۈپەتلەشلەرنىڭ ھەممىسىدە خىتايلىرىنىڭ مىسال بېرىلىشى، بالىلاردا غەيرىي رەسمىي ھالدا خىتايىنى پەس كۆرۈش روھىنى يىلتىز تارتقۇزىدىغان رول ئوينىغان. بارلىق سەلبىي سۈپەتلەرنىڭ ئىگىسى، جىمى پەسكەش قىلمىشلارنىڭ ئىگىسى قىلىپ تەشۋىرلىنىدىغان خىتايلىرىدىن كىممۇ ئۆگۈنۈشنى خالىسۇن؟ مانا شۇنىڭ بىلەن، خىتايلىرىنىڭ خوجايىنلىق ئورنىدىن قەتئىينەزەر، خەلقىمىز ئۇلارغا ھەۋەس قىلمىدى. ھەۋەس قىلمىغانلىقلىرى ئۈچۈن ئۇلاردىن ئۆگۈنۈشنى، ئۇلارغا ئوخشاپ قېلىشنى بىر خىل ئەيىپ ھېسابلىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە مىللىي كىملىكىمىز ساپلىقىنى ساقلاپ كەلدى.

ئۇ زامانلاردا خىتاي بىلەن توي قىلغان ئاياللار ئىنسان قاتارىدا كۆرۈلمەيتتى. ھەتتا خىتايلىرىغا تەرجىمانلىق قىلىدىغانلارمۇ، مەرتىۋىسىدىن، ھوقۇق كۈچىدىن قەتئىينەزەر يەنىلا پەس كۆرۈلەتتى. تەرجىمانلار «تۇڭچى» دەپ ئاتىلىش بىلەن، ئەينى ۋاقىتتا تۇڭچى دېگەن چېقىمچى، گەپ توشۇغۇچى، يالاقچى دېگەندەك سۆزلەر بىلەن مەنىداش قوللۇنۇلاتتى.

مانا بۇ خىل مەنەۋىي ئاتفوسىغا كىشىلەردە خىتاي بىلەن ئارىلىق ساقلاش تۇيغۇسى ياراتقان، بۇنداق ئارىلىق ساقلاش بولسا مىللىي قوشۇلۇپ كېتىشكە — ئاسسىمىلاتسىيىگە قارشى توسۇق رولىنى ئوينىغان ئىدى.

كوممۇنىست خىتايىلار بولسا دەل مانا شۇنداق مىللەتنى كىملىكىمىزگە قوغدۇغۇچى پوست رولىنى ئوينىيدىغان ھېس تۇيغۇلىرىمىزغا قارشى جەڭ ئېلان قىلدى. خىتاي مىللىتىنىڭ ئېسىل زادىلىكى، مەدەنىيلىكى، كۈلتۈرلۈك مىللەت ئىكەنلىكى، ... قاتارلىق مەزمۇنلاردىكى تەشۋىقاتلار ئىزچىل داۋام قىلىۋېرىپ، خىتايىلار ئادەم سىياقىدا كۆرۈلۈش دەۋرى باشلاندى. بۇنىڭغا بىرلەشتۈرۈلگەن قاتتىق-يۇمشاق ۋاسىتىلەر بىلەن خىتايىلاردىن ئۆگۈنۈشكە زورلاشلار، «مىللەتلەر ئىتتىپاقى نەمۇنچىسى» دېگەندەك ئۈلگە تىكلەپ، ئۆلگىدىن ئۆگۈنۈشكە قىستاش سىياسەتلىرى نەتىجىسىدە بارا-بارا خىتايىلارنى ئۇلۇغ بىلىش تۇيغۇسىنىڭ ھۇلى سېلىندى. بىر تەبىقە كىشىلەر باشلامچى بولدى. بۇ ئاۋانگارت مۇناپىقلارنىڭ خىتايىلارنى ئۇلۇغ بىلىشى، مۇمكىن قەدەر خىتايىنى دوراش، خىتايغا تەقلىت قىلىش كەيپىياتى يارىتىلدى. بۈگۈنگە كەلگەندە بىز تارىخىي ئەنئەنىلىرىمىزدىكى خىتايىلارنى پەس كۆرۈش تۇيغۇلىرىمىز بىلەن خەيرلىشىش ھارپىسىدا تۇرۇپتىمىز. مانا بۇ بىزنىڭ ئاسسىمىلاتسىيىگە قارشى بىر پولات قورغىنىمىزنىڭ يېمىرىلگەنلىكىدۇر.

خىتايىلارنى پەس كۆرۈش روھىمىز ئورنىدا خىتايىلارنى ئۇلۇغ بىلىش خاھىشى پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرۈلگەن ئىكەن، ئۇ ھالدا خىتايىلاردىن ئۆگۈنۈش، خىتايىلارنى دوراش، خىتاي بولۇپ كېتىشنىڭ يولىدا بىر توسالغۇ يوق دېمەكتۇر. مانا بۇ بۈگۈنكى كىملىك ئېڭىمىز ئۈچۈن بىر تەھدىت بولۇپ شەكىللەنگەن مەنەۋىي ئاتموسفىرادۇر.

مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا ئۆگۈنۈشى، ھەتتا دۈشمەن مىللەتتىنمۇ ئۆگۈنۈشنىڭ بىر يامان تەرىپى يوق. ئەمما بۇ ئۇ مىللەتنىڭ ئۈستۈنلۈك تەرەپلىرىنى، بىزدە كەمچىل بولغان بىلىم-تېخنىكا تەرەپلىرىنى ئۆگۈنۈشنى مەزمۇن قىلىدۇ. ئەمما بىز دەۋاتقان ئۆگۈنۈش بولسا،

ختايالارنىڭ بارلىق مىللىي ئىپادىلىرىنى، پەقەت خىتايلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان جىمىكى يىركىنىشلىك تەرەپلەرنى ئۆگۈنۈشنى كۆرسۈتۈدۇ. خىتايلىرىنى ئۇلۇغ بىلىش روھى ھالىتىنىڭ قانچىلىك چوڭقۇر يىلتىز تارتقانلىقىنى چەتئەللەردە ياشاپ تۇرۇپمۇ يەنىلا خىتايلىرى بىلەن باردى-كەلدى قىلىشىدىغان، ئائىلىسىدە خىتايچە سۆزلەيدىغان، ئۈرۈمچى قەتلىئامىدەك ئىنسانىيەتسىز ۋاقەلەرگە پوزىتسىيە بىلدۈرگەندىمۇ خىتايلىرىنىڭ ئادىللىقى، ئەمما ئۇيغۇرلارنىڭ بەك ياۋايىلىقى تۈپەيلىدىن مۇشۇنداق ۋەقەلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، خىتايلىرىغا ئۇۋال قىلغانلىقىنى سۆزلەشتىن خىجىل بولمايدىغان دەرىجىدە بولۇشى ئېنىق كۆرسۈتۈپ بېرىدۇ.

بۈگۈنگىچە بۇ ھال پەقەت خىتايلىرى ئارىسىدا ياشايدىغان، خىتايلىرىنىڭ تەسىرىگە كۆپ ئۇچراش پۇرسىتى بولغان، خىتايچە ئوقۇغانلاردا ئېغىر، باشقا يەرلەردە سۇس، ھەتتا بەزى يەرلەردە تېخىچە بۇرۇنقى «ماڭقا يەيدىغان خىتاي» تونۇشى ھۆكۈمران ئورۇندا بولۇپ كەلگەن بولسا، يېقىندىن بېرى يولغا قويۇلۇۋاتقان ئاسسىمىلاتسىيەنى تېزلىتىش سىياسەتلىرى كۈنسېرى خىتايلىرىنى ئۇلۇغ بىلىش روھى ھالىتى يېتىلدۈرۈشتە ئۈنۈم قازىنىشى مۈمكىن. مانا بۇنداق ئۇلۇغ بىلىش، «خىتاي ئېسىل» نەزىرىيىسىگە ھەغدىلىق، مىللىي كىملىكنىڭ ئۆزىنى تېزلىتىدۇ.

شۇڭا بالىلار تەربىيىسىدە ئاشۇ ئۆتمۈشتىكى پەس كۆرۈش تۇيغۇمىزنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزمۇنلىرى بولۇشى كېرەك. بالىلارغا بېرىلىدىغان مىللىي كىملىك تەربىيىسى ناھايىتى زۆرۈر. ئۇيغۇرلار ئەزەلدىن بېكىنمە روھلۇق مىللەت ئەمەس، بەلكى سىرتتىن كەلگەن تەسىرلەرنى بەك تېز قوبۇل قىلىدىغان خاراكتېردا بولغانلىقى ئۈچۈن، ئەگەر بەزى «چەكلەنگەن رايون» بەلگىلەنمىسە ۋە بۇ ئاڭغا سىڭدۈرۈلمىسە

ياخشى-ياماننى ئىلغا قىلمايلا قوبۇل قىلىش بىلەن مىللىي كىملىك خۇنۇكلۇشۇپ كېتىدۇ.

ئەسلىدە بۇ خىلدىكى تېمىلار تېخىمۇ چوڭقۇر ئىزدىنىشكە، كۆنكرېت تەپسىلاتلارغىچە ئېنىقلىققا ئىگە قىلىشقا تېگىشلىك بولسىمۇ، سەۋىيەمنىڭ چەكلىك بولۇشى، يېتەرلىك دەرىجىدە ماتىرىيال تەمىنى بولمىغانلىقى ۋە باشقا چەكلىمىلەر تۈپەيلىدىن يۈزە ھالدا تىلغا ئېلىندى. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ بىر ئەسلىمە رولى ئويناپ، مۇتخەسسسلەرنىڭ ئىلھامىغا تۈرتكە بولسا ئەجەپ ئەمەس.

ئۇيغۇرلاردا «مەن» ۋە «بىز» نىڭ دىئالېكتىك بىرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇش زۆرۈر

ئۇيغۇرلار شەخس سۈپىتىدە ئەقىللىق...
ئىتائەت ۋە ساداقەتنىڭ شەرتى — شەخسىي غۇرۇر (گەدەنكەشلىك
دېيىشكىمۇ بولۇدۇ) نىڭ تامامەن سۇنۇشىنى شەرت قىلىدىكەن (بۇ ھەقتە
ئاۋالقى ماقالىمىزدە توختالدىق)، ئۇ ھالدا ئۇيغۇرلاردىكى چېچىلاڭغۇلۇق
ئەھۋالىغىمۇ بۇنىڭدىن جاۋاب تاپقىلى بولۇدۇ:

ئۇزۇن بىر مەزگىللىك ئۆزىمىزدىن پادىشا، رەئىس بولماسلىق (تاكى
تۆۋەندىكى كىچىك باشلىقلارغىچە دېيىشكە بولۇدۇ ياكى تۆۋەندىكىلىرى
ئۆزىمىزدىندەك قىلىشىمۇ يەنىلا ياتلارنىڭ كۆلەڭگۈسى بولغاچقا،
ئۇلارنىمۇ ياتلاردىن دېيىش كېرەك) ھەممىمىزنى «ئوخشاش» ئورۇنغا
چۈشۈرگەن. ھەممىمىز «ئوخشاش» تۇرۇپ، بىرىنىڭ لېدىرلىقىنى قوبۇل
قىلماق، بىرىنىڭ بۇيرۇقلىرىنى ئىجرا قىلماق روھىمىزغا ئېغىر
كېلىش كولىكتىپ يوشۇرۇن ئېڭىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇ خىل
كولىكتىپ يوشۇرۇن ئاڭ قېنىمىزدا تۇغما تەشكىلسىزلىك ياكى ئۆز
ئىچىمىزدە تەشكىللىنەلمەسلىكىنى تۇغدۇرۇۋاتقان ئامىل.

بۇنى داۋالاشنىڭ بىردىن بىر يولى دىنىي تەلىم بولۇپ، بۇنىڭدىن
باشقا بىر خىل ئىدىئولوگىيىلىك سىستېمىنىڭ بۇ خاراكتېرىمىزنى
ئۆزگەرتەلمىشىگە ئۈمىد قىلغىلى بولمايدۇ.

ئەگەر — «ئېڭى ئالغا كەتكەن» مەدەنىي ئادەملىرىمىز بۇ خىل

«قلاق» يولى ئېتىراپ قىلمىغان ئەھۋالدا، ئۇيغۇرلاردا مىللىي روھنى قايتا تىكلەش، قەھرىمانلىق ئەنئەنىسىنى ئويغۇتۇش ئاللاھنىڭ تاسادىپىي مۆجىزىسىگە قالدۇرۇلۇدۇكى، بۇنىڭدىن باشقا يول بىلەن بەندىنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ!

خىتايلىرىنىڭ مىللىتىمىزنى تەدرىجىي ھالدا يوقۇتۇش قەدىمىنى تېزلىتىشتىكى «مىللىي سىياسىتى» بىزگە ناھايىتى روشەن سەلبىي دەرسلىك بولسىمۇ، لېكىن «ئاڭلىق» تەبىقىمىز بۇنى تېئورىيا ئېتىراپ قىلىدۇ-يۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆزىگە تەدبىق قىلىشنى خالىمايۋاتقانلىقى مەسىلىنىڭ تۈگۈنى!

بۇنىڭدىمۇ يەنىلا تەشۋىقاتنىڭ رولى يەنە قارشىمىزغا چىقىدۇ. باشلىقلارنىڭ باشقا مىللەتتىنلا بولۇشى، ئۇيغۇر دېگەننىڭ باشقىلارغا بويىسۇنۇشىدەك بۇ خىل كۆنۈكۈشتىن يەنە تەشۋىقات ئارقىلىق، يېڭىدىن شەكىللىنىش ۋە شەكىللەندۈرۈش ئارقىلىق قۇتۇلغىلى بولۇدۇ. مېنىڭ دىنىي ئاساسلارغا تايانغان بىر تەشۋىقاتى تەكىتلىشىمنىڭ سەۋەبى شۇكى، دىنىمىزدا بەندىلەر پەقەت ئاللاھنىڭلا قولى بولۇدۇغانلىقى، بەندىگە قۇلچىلىق قىلىشنىڭ مۇشرىكىلىك بولۇشىدەك بۇنداق ئەۋزەللىك، خەلقىمىزدە قۇلچىلىق خاھىشىنى تۈگۈتۈشتە مۆلچەرلىگۈسىز قايىل قىلىش قۇدرىتىگە ئىگە.

يەنە تەشۋىقات ئارقىلىق، تارىخىمىزدىكى داھىلىرىمىزنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى، قەھرىمانلىرىمىزنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى ئۆگۈنۈش ئۆرنىكى سۈپىتىدە كىشىلەرنىڭ مېنىگە سىڭدۈرۈش ئارقىلىقىمۇ، ئۆزۈمىزدىن چىققان لېدىرغا بويىسۇنمايدىغان، باشقا مىللەتنىڭ ئانچىكى شەخىسلىرىگە قۇلچىلىق قىلىدىغان يامان سۈپەتلىك كۈللىكتىپ يوشۇرۇن ئاڭنى ئۆزگەرتكىلى بولۇدۇ.

بۇ مىللەتنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان پۈتمەس - تۈگمەس قۇللۇق ئاسارىتى، زورلۇق - زومبۇلۇق ھەم ئادالەتسىزلىكلەر ئەنە شۇنداق بىر بىرىگە ئىشەنمەسلىك، ھورۇنلۇق، يالغانچىلىق، بۇزۇقچىلىق دېگەندەك ئىللەتلەرنىڭ يامراپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولۇۋاتىدۇ. لېكىن، «بۇ

مىللەتتە باشقا مىللەتلەرگە نېسىپ بولمىغان شۇنداق بىر سېھرىي كۈچ باركى، ئەگەر بۇ مىللەت باشقىچە بىر ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە بولالسا، ئۆزلىرى بىلەن بىر دىندىكى باشقا مىللەتلەرنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ھەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن بولاتتى. ^①

«... ئۇلارغا ياخشى بولغان تەربىيىلىنىش شارائىتى يارىتىپ بېرىلسە، چوقۇم چوڭ نەتىجىلەرنى يارىتالايدۇ. بۇ مىللەتنىڭ زەئىپلىشىپ كېتىشىنىڭ سەۋەبى دەل بۇ يەرنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئۇچراتقىلى بولۇدۇغان ۋە جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىغا سىڭىپ كەتكەن قاشاقلىق، چۈشكۈنلۈك ھەمدە ئالدامچىلىقتۇر...» ^②

ئۇيغۇرلارنىڭ شەخس سۈپىتىدىكى ئەقىللىقلىقى، ھەرقانداق بىر يات دۆلەتكە بارسىمۇ خارلىنىپ قالماي، شۇ يەرنىڭ مۇھىتىدا مەۋجۇتلۇقنى ساقلىشى، ئىگىلىك تىكلىيەلشى، شۇ يەرنىڭ سەۋىيەسىدە ئۆلچىگەندىمۇ ئالدىنقىلاردىن، ھىچ بولمىغاندىمۇ ئوتتۇرا قاتلامدىكىلەردىن بولۇپ ياشالغۇسى تىرىشچان ۋە قەيسەرلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. نېمىشكە كولىكتىپ ھالىتىدە يارماسقا ئايلىنىپ قالىدىغانلىقىنىڭ سەۋەپلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىپ، بۇنىڭ سەۋەپلىرى تېپىپ چىقىلسا ۋە شەخس سۈپىتىدىكى قابىللىقنىڭ سەۋەپلىرى يورۇتۇلسا، ئومۇملاشتۇرۇلسا، چوقۇم كولىكتىپ سۈپىتىدىمۇ ئالدىنقىلاردىن بولۇشنىڭ ئاساسى يارىتىلىدۇ.

يوقۇرىدا «مەن» لىكتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن دىنىي ئاساسلارغا تايانغان بىر تەشۋىقات مىخازىمى بەرپا قىلىش ئارقىلىق، «مەن» نى «بىز» گە ئايلاندۇرۇشقا بولۇدۇغانلىقىدىن بىشارەت بەرگەن ئىدۇق. بۇنىڭ قانداق

---

^① چوقان ۋەلىخانوف «ئالتە شەھەر خاتىرىلىرى» (ئەسئەت سۇلايماننىڭ «تەكلىماكانغا دۈملەنگەن روھ» كىتابىدا كەلتۈرۈلگەن نەقىل) — ئا.

^② ئالبېرت ۋون لېكوك [گېرمانىيە]: «شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەرئاستى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» (يوقارقى كىتاپتا كەلتۈرۈلگەن نەقىل) — ئا.

دەننى پىرىسپىلارغا ئاساسلىنىدىغانلىقىنى بىر ئاز ئىزاھلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

ئىسلام دەنى — باشقا دىنلاردا بولغىنىدەك، زاھىتلىقنى، پىنھاندا، ئادەملەرگە، جاھانغا ئارىلاشماستىن ئىبادەت قىلىشنى ئەۋزەل دەپ قارىمايلا قالماي، بەلكى زاھىتلىققا قارشىدۇر. ئىسلام دەنى كۈچلۈك رەۋىشتە جامائەتلىشىشنى تەرغىپ قىلىدۇ. ھەدىسلەردە: جامائەت بىلەن بىرگە ئوقۇغان نامازنىڭ يالغۇز ئوقۇغان نامازدىن يىگىرمە يەتتە ھەسسە ئارتۇق ساۋاپقا لايىق ئىكەنلىكى قەيت قىلىنىدۇ. يەنە ھەدىس قۇددۇسىدا شۇنداق دېيىلىدۇ: «مېنىڭ قولۇم جامائەتنىڭ ئۈستىدە»، ئاللاھ ھەر قاچان بەندىلىرىنىڭ توپلۇشۇشىنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى، تەشكىل بولۇشىنى ئىستەيدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مۇسۇلمانلاردا يەنە ئۈچ ئادەم بىر جامائەت، ئۈچ ئادەم بىر بولغاندا (بىرگە سەپەرگە چىققاندا) بىرىنىڭ باش بولۇشىنى ۋاجىپ دەپ قارايدۇ.

بەزى دىنغا قارشى كەيپىياتتىكى كىشىلەر بەلكىم سورىشى مۇمكىن: ئەجەب ئىسلام دەنى جامائەتلىشىشنى، تەشكىللىك بولۇشنى تەشەببۇس قىلىدىغان بولسا، مەنكى يىللاردىن بېرى مۇسۇلمان بولۇپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇرلارنى نېمىشكە ئاشۇنداق روھ بىلەن يېتىشتۈرەلمىدى؟ قارماققا بۇ ھەقىقەت سەۋەبىدەك كۆرۈنۈدۇ. ئەمما چىڭ كەلسەلا گۇناھنى دىنغا يۈكلەيدىغان پوزىتسىيەدە بولماي، سەۋەبىنى تارىختىن، تەربىيىلىنىش شارائىتلىرىمىزدىن ئىزدەمەك لازىم. چۈنكى بۇ دىننىڭ گۇناھى ئەمەس، بەلكى دىننىڭ قانداق چۈشەندۈرۈلگەنلىكى، قانداق چۈشۈنۈلگەنلىكىگە باغلىق ئىش. مانا شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، تەشكىللىك ھالدا بىر تەشۋىقات مىخانىزىمى بۇ ئىشنى پىلانلىق ئېلىپ بارىدىغان بولسا، مەڭگۈلۈك جەلپ قىلىش كۈچىگە، مەڭگۈلۈك چاقىرىق كۈچىگە ئىگە بولغان ئىسلام دەنى مۇۋەپپىقىيەتلىك ھالدا مىللەتنى ئاياقتا تۇرغۇزالايدۇ. قايتىدىن قەد كۆتۈرىشىدە تۈگمەس-پۈتمەس مەنەۋىي قۇۋۋەت بولالايدۇ.

ختاينىڭ دېموكراتىيىلىشىشى بىزگە نېمە ئېلىپ كېلىدۇ؟

بىز بۈگۈن مىللىي داۋاننىڭ ئاساسىي مەخسەدى سۈپىتىدە كۆتۈرۈۋېلىۋاتقان ۋە خەلققە تېڭىشقا ئۇرۇنۇۋاتقان «ئاپتونومىيە»، ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش،... دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى ختاينىڭ دېموكراتىيىلىشىشىنى شەرت قىلىدۇ. بۈگۈنكى كوممۇنىست زالىملىرىدىن بۇنداق بىر تامادا بولۇنۇۋاتقان بولسا، بۇ تازىمۇ بىمەنلىك، ئۇخلىماي چۈش كۆرگەنلىكتۇر.

ئۇ ھالدا، ختايلار دېموكراتىيىلەشسە، شەرقىي تۈركىستاندا نېمىلەر بولۇدۇ؟ ختاينىڭ ئۆزىدە قانداق بولسا، شەرقىي تۈركىستاندىمۇ ئوخشاش سىياسەت يۈرگۈزۈلمەيدۇ؟ ياكى، «بىر دۆلەتتە ئىككى خىل تۈزۈم» نەزەرىيىسىدىن ئىلھاملىنىپ، شەرقىي تۈركىستاندا يەنىلا مۇستەبىت سىستېمىنى ساقلاپ قالمىدۇ؟ ئەگەر، شەرقىي تۈركىستاندىمۇ ئوخشاش دېموكراتىك تۈزۈم ئەمەلىيلەشسە، شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتىدە نېمىلەر يۈز بېرىدۇ؟ ئەگەر، شەرقىي تۈركىستانغا ئايرىمچە مۇستەبىت تۈزۈم يولغا قويۇلسا، دۇنيا جامائەتچىلىكى قانداق ئىنكاسلاردا بولۇدۇ؟ غەرب دېموكراتىزىمى بۇنىڭغا سۈكۈت قىلامدۇ؟ ياكى بېسىم ئىشلىتىلمەيدۇ؟ بۇ مەسىلىلەر ھەققىدە بىر ئالدىن تەييارلىقىمىز بولۇشى،

ۋەزىيەتنى توغرا مۆلچەرلەشۈپ، شىمىزنىڭ سۆز-ھەركەتلىرىمىزدە خاتاغا كەتمەسلىكىمىز ئۈچۈن زور پايدىسى بار.

ختايىلار دېموكراتىيىگە ئۆتسە، دېگەن بۇ ئەھتىماللىقتىن بۇرۇن، ئالدى بىلەن ختايىلارنىڭ دېموكراتىيىلىشىش ئەھتىماللىقى قانچىلىك؟ دېگەن سوئال ئۈستىدە ئىزدىنىش تېخىمۇ موھىم.

ئالدىنقى يازمىشىلارنىڭ بىرىدە ختايىلارنىڭ مۇستەبىت تۈزۈمىنىڭ ھازىرقى دۇنياۋىي خوجايىنلارنىڭ مەخسدىگە ئۇيغۇنلۇقىنى دېگەن ئىدىم. بۇنىڭ سەۋەبى، دۇنياۋىي سەرمايە گورۇھلىرى قولىدىكى ئەڭ چوڭ كارخانىلارنىڭ ختايىلارنىڭ ئاشۇنداق تۈزۈمى خاسىيىتىدە تېخىمۇ زور پايدىغا ئېرىشىۋاتقانلىقى، ختاي خەلقىنى ئورتاقلىشىپ ئېكسپىپالانتاسىيە قىلىۋاتقانلىقى، بۇ يۈزدىن ختايىنىڭ ھازىرقى ھالىتىنى ساقلاش دۇنيانىڭ يۈزىگە رەڭ بەرگۈچىلەرنىڭ ئەھتىياجى. ختايىنىڭ سىياسىي تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىش پەقەت بۇ تۈزۈم ئۇلارغا پايدا بەرمىگەندە، ئەكسىچە ئۇلارنى زىيانغا ئۇچرىتىشقا باشلىغاندا ئاندىن ئويلۇشۇلۇدۇغان ئىش.

بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ختايىنىڭ دېموكراتىيىلىشىشى يېقىن كەلگۈسىدە بولۇشى مۇمكىن بولمىغان ئارزۇدىن ئىبارەت.

ئەمدى، ختايىلار ئويغۇنۇۋاتقان ھۆررىيەت ئارزۇلىرىنىڭ بېسىمى تۈپەيلى ئاستا-ئاستا تېنچ ئۆزگۈرىشى مۇمكىنمۇ؟ ختايىلارنىڭ ھۆررىيەت ئارزۇلىرىغۇ ئويغۇنار، ئەمما ئۇلار ھەممە مىللەتنى ئۆزى بىلەن ئوخشاش ئىنسانىي ھوقۇقلارغا ئىگە بولۇشقا ھەقىقەت دەپ تونۇيدىغان ئويغۇنۇشمۇ؟ ياكى پەقەتلا ختاي خەلقىنىڭلا مەنپەئەتىنى كۆرۈپ، باشقىلارنى كۆرمەسكە سالىدىغان «ختايچە» ئويغۇنۇش بولارمۇ؟ بۇلارنى چۈشىنىش ئۈچۈن ياكى بۇ نۇقتىدا بىرقەدەر ئىشەنچلىك ھۆكۈمگە

كېلىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن «ختاي ئېڭى» نى چۈشۈنۈشكە توغرا كېلىدۇ.

نوبىل تېچلىق مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ليۇ شاۋبونى خىتاي دېموكرات ئىدىيىسىنىڭ ئەڭ يوقۇرى تىپى ياكى ئەڭ ساپ بىر دېموكرات دەپ تونۇسا بولغىدەك. چۈنكى ئۇ مىللىتى ھەققىدە دادىل ۋە رەھىمسىز ئەمما ئەڭ توغرا باھانى بېرەلگەن: « خىتايدا ھەقىقىي تارىخىي ئىسلاھاتنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇ يەنە كەم دېگەندە ئۈچ يۈز يىل مۇستەملىكە قىلىنىشى كېرەك!» مەن ئۇنىڭ بۇ قارىشىغا قوشۇلۇمەن. بۇ سۆز بەزىلەرگە بىر خىل قېيداش، تەئەددى بولۇپ تۇيۇلۇشى مۇمكىن. ئەمما بۇ سۆزنى ئۇ قېيىداپ دېگەن ئەمەس؛ بەلكى ئۆز مىللىتىنى چوڭقۇر چۈشەنگەنلىكى ئۈچۈن دېگەن. بۇ خىتاي مىللىتىنىڭ دېموكراتىك ئېڭى ھەققىدىكى ئەڭ لىللا باھا.

بارىن ئىنقىلابىنى باستۇرۇشقا قاتناشقان سابىق خىتاي ئەسكىرىنىڭ ئامېرىكىدا ئىلتىجا قىلغاندىكى ئادۋوكاتىمۇ « خىتايلاردا ۋىجدان ۋە ئادالەت تۇيغۇسى كەم» دېگەن ئىدى. بۇ سۆز ليۇ شاۋبونىڭ سۆزىگە پاراللىل كېلىدۇ.

ئىسا يۈسۈپنىڭ ئەسلىمىسى «ئەسىر شەرقىي تۈركىستان ئۈچۈن» دە يېزىشچە، ئۈچ ئەپەندى نەنجىڭدىكى چاغدا ئەڭ يېقىن ئۆتكەن خىتاي ئەمەلدارلىرىدىن بىرى، مەدەنىيەت مىنىستىرى دوكتور چۈجىياخۇامۇ دايمم ئەركىنلىك، مۇختارىيات تەلەپ قىلىپ گەپ تېشىدىغان دوستى (ئىساغا) «ختاي مىللىتىنىڭ باشقىلارنىڭمۇ ئۆزىگە ئوخشاش ئىنسان ئىكەنلىكىنى، ئەركىنلىك تەلەپ قىلىش ھەققى بارلىقى،...» نى چۈشۈنۈدىغان، باشقا مىللەتلەرگە بۇنداق بىر ھەق بېرىلسە بۇنى توغرا قوبۇل قىلالايدىغان ئاڭ ۋە پىسخىكىغا ئىگە ئەمەسلىكىنى، دېموكراتىيەنى ھېچ چۈشەنمەيدىغانلىقىنى ...» نى ئېيتىدۇ.

يەنە چەتئەللەردىكى سەرگەردان «ختىاي دېموكراتلىرى» (۱۹) مۇداپىمىم
ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرى بىلەن بىرلىكتە ھەركەت قىلىشنى ئارزۇ
قىلىدىغاندەك قىلىسمۇ، ھىچقاچان بىزنىڭ دېموكراتىك ھەقلىرىمىزنى
تونۇپ باقمىدى؛ ۋەتىنىمىزنىڭ ئەجداتلىرى تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان
زېمىن ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشتىن باش تارتىپ كېلىۋاتىدۇ؛
ھەتتا ئەقەللىي كىشىلىك ھوقۇقى بولغان — ھەر مىللەت ئۆز يۇرتىنىڭ
ئىسمىنى ئۆز تىلىدا ئاتاش جەھەتتىمۇ، بويىنى قاتتىقلىق بىلەن،
ۋەتىنىمىزگە مۇستەملىكىچى ئەجداتلىرى قويۇۋالغان ئىسمىنى ئاتاشتا
چىڭ تۇرماقتا! ئۇلارنىڭ باھانىسىمۇ: «ختىاي خەلقى دېموكراتىيەنى
چۈشەنمەيدۇ؛ ھازىر بىز زور كۆپچۈلۈك خەلقنىڭ ھىمايىسىگە مۇھتاج
ئەھۋالدا «شىنجاڭ» ھەققىدە پوزىتسىيە بىلدۈرۈپ قويساق، خەلق بىزنى
ۋەتەن ساتقۇچ دەپ ئەيىپلەيدۇ، بىزگە ئەگەشمەيدۇ. شۇڭا ئالدى بىلەن
كوممۇنىستىك تۈزۈلمىنى ئورتاق ئاغدۇرۇپ تاشلىغاندىن كېيىن،
ئاندىن ئاستا-ئاستا...» دەپ تىل چاپنىشىدۇ! بۇ تىپتىكى
دېموكراتىيەچىلەرگە ئىشەنگىلى بولارمۇ؟

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 40-يىللىرىدا مەيدانغا كەلگەن «بىرلەشمە
ھۆكۈمەت» دەۋرىنى ئەسلەپ ئۆتۈدۈغان بولساقمۇ ئوخشاش پوزىتسىيەنى
— خىتايلارنىڭ ئومۇمىي مىللەت سۈپىتىدە بىزنىڭ ھۆرلۈكۈمۈزنى
خالىمايدىغان پوزىتسىيەنى كۆرۈمىز: جىياڭ جېشى ۋۇجوڭشىننى
ۋەتىنىمىزگە ئەۋەتكەندە، ۋۇ جوڭشىننىڭ ئەنئەنىۋىي خىتايچە
ھۆكۈمرانلىق تەجرىبىسىگە تايىنىپ، بۇ زېمىننى
تېنچلاندۇرايلىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىغان ئىدى. لېكىن كېيىن
مەيدانغا كەلگەن ئىسيانلار تۈپەيلى، جىياڭ جېشى ۋۇجوڭشىننىڭ
ئەنئەنىۋىي ئۇسۇلىنىڭ كارغا كەلمەيدىغانلىقىنى كۆرۈپ، شۇ چاغدا
گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىدە ئىشلەۋاتقان ئۈچ ئەپەندىدىن

«شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش تەدبىرلىرى» توغرىسىدا مەسلىھەت سورىغان ۋە ئۇلارنىڭ يازما ھۆججەت شەكلىدە بىر دوكلات ھازىرلىشىمنى تەلەپ قىلغان. ئۈچ ئەپەندى، دېموكراتىيە، باراۋەرلىك، يەرلىكلەرنى سىياسىيغا ئارىلاشتۇرۇش،... قاتارلىقلارنى كۆرسەتكەن. تەكرار ۋۇ جوڭشىندىن سورالغاندا بۇ كونسىرۋاتىپ خىتاي يەرلىكلەرگە ھوقۇق بېرىشنى يەنىلا خالىمىغان. جياڭ جېشىمۇ ۋۇجوڭشىننى رەت قىلمىغان. كېيىن شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيىسىنىڭ تەدرىجىي ئۈرۈمچىگە قىستاپ كېلىشى بىلەن، ئاندىن ئەنئەنىۋىي ئۇسۇللارنىڭ ئاقمايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن مەركەز، جياڭ جېجوڭغا بىر قەدەر كەڭرەك ھوقۇق بېرىپ، شەرقىي تۈركىستانغا ئەۋەتكەن. جياڭ جېجوڭ ئۆزىنى بىر دېموكرات ھىساپلايدىغان، ئۈچ مەسلىھەتچى ھىساپلايدىغان بولغاچقا، يەرلىكلەرگە شەكلىن ھوقۇق بېرىپ، ۋەزىيەتنى پەسەيتكەن. يەرلىكلەرنىڭ تەلەپلىرى بۇنىڭ بىلەن پەسەيمىگەن. ئەمما خىتاي ھۆكۈمران گورۇھىمۇ جياڭ جېجوڭنىڭ سىياسەتلىرىنى يۇمشاقباشلىق، تەسلىمچىلىك، ۋەتەن ساتقۇچلۇق شەكلىدە ئىزاھلاپ، جاڭجېجوڭغا قارشى پۈتۈن خىتاي مىقياسىدا مەتبۇئاتتا تەنقىد قانات يايدۇرغان. «بىزگە شىنجاڭ كېرەكمۇ-يوق؟» دېگەن مەۋزۇلاردا يېزىلغان ماقالىلاردا مەركىزىي ھۆكۈمەت جاۋابقا زورلانغان.^①

بۇ ئومۇميۈزلۈك قارشىلىق - خىتاي مىللىي شوۋىنىزمنىڭ قانداق يامان خاراكتېردە ئىكەنلىكىنى كۆرسۈتۈپ بېرىش بىلەن بىرگە مۇشۇ قېتىمقى تارىخى شارائىتتا خىتايلارنىڭ يول قويغاندەك قىلىپ، «بىرلەشمە ھۆكۈمەت» قۇرۇشى، مىللىي ئارمىيىنىڭ كۈچ-قۇدرىتىنىڭ

---

^① خۇاڭ جىيەنخۇا: «گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭ سىياسىتى ۋە ئۇنىڭ ئاقىمىتى» مىللەتلەر نەشرىياتى - ئا.

بېسىمى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭمۇ بېسىمىدىن بولغانلىقىنى؛ خىتايىلار پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، جىددىي ئەسكەر كۆپەيتىپ، شەرقىي تۈركىستاندىكى تاجاۋۇزچى قوشۇنلىرىنىڭ سانى 100 مىڭدىن ئاشقان ھامان قايتۇرما ھۇجۇم پىلانلىرىنى تەييار قىلىۋېلىپلا، يەنە ئەنئەنىۋىي باشقۇرۇش ئۇسۇلىغا قايتقانلىقىنى، يەرلىك خەلققە ھىچقانداق ئىنسانىي ھوقۇق بەرمىگەنلىكىنى كۆرسەتتى. بۇنى يوقۇردا نەقىل قىلىنغان كىتاپ ئوچۇق ئېتىراپ قىلىدۇ. بۇندىن باشقا بۇ كىتاپتا يەنە شۇنداق بىر جۈملىمۇ بار: «ئومۇمەن ئېيتقاندا، بىرەر ھۆكۈمەت ئىسيانچىلارنى باستۇرۇشقا كۆزى يەتكەندە، ھەممىدىن بۇرۇن ھەربىي يول بىلەن تازىلاپ تىنچىتىش سىياسىتىنى قوللۇنۇدۇ، بۇنداق قىلىشنىڭ كۆرۈنەرلىك پايدىسى شۇكى، تۈپ يىلتىزدىن قۇرۇتۇپ، كېيىنكى ئاپەتنى مەڭگۈ تۈگۈتەلەيدۇ؛ ھەربىي يول بىلەن قورشاپ يوقۇتۇش ئۈنۈم بەرمىگەندىن كېيىنلا ياكى قورشاپ يوقۇتۇشتا كۈتەرگۈسىز زور چىقىم بولغاندىلا ئاندىن ئىسيانچىلارنى تەسلىم قىلىش ئۈستىدە ئويلىنۇدۇ.» يەنى تېنچلىق يولى، ئاجىزلىقتىن تۇغۇلدۇ ۋە كۈچەيگەن ھامانلا يەنە قاتتىق قوللۇق قىلىنىدۇ!

بۈگۈن ئۆزلىرىنى دېموكراتىي ئاتىۋالغان خىتايىلار ھاكىمىيەتنى تارتىۋالسا بىزنىڭ ۋەتىنىمىزدە ئۆزلىرىنىڭ ۋەتىنىدىكىدەك سىياسەت يۈرگۈزەرمۇ؟ بۇنى تەپەككۈرىمىزدە تەجرىبە قىلىپ باقساق بولۇدۇ: دېموكراتىيەنىڭ تاشقى ئىپادىسى سۆز-مەتبۇئات ئەركىنلىكى، دىنىي ئەركىنلىك بولۇپ، زوراۋانلىق تىپىدىكى قانلىق ھەركەتلەردىن باشقا، پىكرىي يول بىلەن ھاكىمىيەتكە قارشى تۇرۇشقا، ئۇنى ئۆزگەرتىشكە، خەلقنى ھاكىمىيەتكە قارشى پىكىرگە كەلتۈرۈشكە يول قويۇلۇدۇ. ئەگەر بۇنداق بولغاندا، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ زور كۆپچۈلۈكىدە ۋەتەن-مىللەت ئۇقۇمى غۇۋالىشىپ كەتكەن، ئېتىقادىمۇ ئىزدىن چىققان

بولۇشىغا قارماي، سۆز-مەتبۇئات ئەر كىنلىكىگە ئېرىشكەن ھامانلا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدىكى دىنىي ساھە ۋە زىيالىلار دەرھال ئۆز تەشۋىقاتلىرىنى باشلايدىغان بولسا، يېرىم يىلغا قالمايلا خەلقنىڭ زور كۆپچۈلۈكىنى مۇستەقىللىق تەلىپىگە كەلتۈرەلەيدۇ. خەلقنىڭ مۇستەقىللىق تەلىپى يوقۇرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن ئەھۋالدا خىتايلارنىڭ «دېموكراتىك ھۆكۈمىتى» يا بۇنى قوبۇل قىلىشى كېرەك بولۇدۇ ياكى باستۇرۇشقا مەجبۇر بولۇدۇ. بۈگۈنكى خىتاي ئىمپىرىيىسىنىڭ ئالتىدىن بىرىنى تەشكىل قىلىدىغان ۋەتىنىمىزنى قولدىن بېرىپ قويۇشقا خىتايلارنىڭ رازى بولۇشى مۇمكىنمۇدۇر؟

بۇنداق مۇمكىنچىلىكنى يوق دېسەك، ئۇ ھالدا خىتايلارنىڭ يول قويماستىلىقىنى مۇمكىنلۈك سۈپىتىدە قوبۇل قىلىشقا مەجبۇرمىز. خىتايلار يول قويماستىلىقى، ئۇ ھالدا ئۇلارنىڭ دېموكراتىك شۇئارىغا، «دېموكراتىك» دەپ سۈپەتلەنگەن دۆلەت تۈزۈلمىسىگە خىلاپ كەلمەمدۇ؟ «دېموكراتىك» دېيىلىدىغان، ئەمما مىللەتلەرنىڭ ئازاتلىق تەلىپىنى بۈگۈنگىچە بېسىپ كېلىۋاتقان ئۈلگىلەر دۇنيادا ئاز ئەمەس: بۈيۈك بېرتانىيە، ئىسپانىيە مانا شۇلارنىڭ مىساللىرى. بېرتانىيەنىڭ تولۇق ئىسمى «بۈيۈك بېرتانىيە، شىمالىي ئېرلاندىيە بىرلەشمە پادىشاھلىقى» بولۇپ، بۇ ئىسمىدا تىلغا ئېلىنغان شىمالىي ئېرلاندىيە ئەسەرلەردىن بېرى ئەنگىلىيە ھۆكۈمرانلىقىدىن ئايرىلىش ئۈچۈن ئىككى سەپتە كۆرەش قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ پارلامېنتتىكى ۋەكىللىرى تېنچ يول بىلەن ئازاتلىق تەلەپ قىلسا، «ئېرلاندىيە ئازاتلىق ئارمىيىسى» (IRA) جان پىدالىق بىلەن قوراللىق قارشىلىق قىلىپ كەلمەكتە. گەرچە زامان-زامان ئۇرۇش توختاتقانلىقىنى، ئەمدى تېنچلىق يولى بىلەن مەسىلە ھەل قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىسىمۇ، لېكىن قوراللىق قارشىلىق قىلغۇچى بۇ تەشكىلات ئاشكارە ھالەتكە ئۆتۈپ،

قورال تاپشۇرغىنى يوق. ئىسپانىيەدىكى كاتالونلارمۇ يىللاردىن بېرى ئىككى لېنىيەلىك ئازاتلىق كۆرىشى ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. ئەمما تېخى مەخسەتلىرىگە يەتكىنى يوق.

بۇلاردىن شۇنى قىياس قىلىش تەس ئەمەسكى، دېموكراتىيىگە كېچىش بىلەنلا مۇستەملىكە مەسلىسى، مىللىي توقۇنۇشلار ھەل بولۇپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس! ئەمدى خىتايلارنىڭ دېموكراتىك ئاڭ ساپاسى بىلەن ياۋروپالىقلارنىڭكىنى سېلىشتۇرۇپ باقىدىغان بولساق، ئاسمان - زېمىن پەرق بارلىقىنى كۆرۈمىز. دېموكراتىك تۈزۈلمە ھەققىدىكى تەسەۋۋۇر ۋە سىناقلىرى 2000 يىل ئاۋال ئوتتۇرغا قويغان ياۋروپالىقلار مەنپەئەتلىرىگە توقۇنۇش كەلگەندە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئازاتلىق تەلپىنى چەتكە قېقىۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت پاكىت، بۈگۈنگىچە دېموكراتىك ئاڭنى ھىچ قوبۇل قىلمىغان خىتايلاردىن بۇنداق بىر ئۈمىتتە بولۇشنىڭ قانچىلىك بىمەنە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشىمىز ئۈچۈن ئەينەك بولالامدۇ؟

ۋەتىنىمىز تۇپرىقىدا ئاللىقاچان كۆپسانلىققا ئايلانغان خىتاي ئاھالىسى، ھاكىمىيەت سايىسىدە ئىقتىسادىي كۈچ بولۇپ شەكىللەندى. سىياسىي جەھەتتىكى كونتروللۇق «دېموكراتىك» تۈزۈم خاسىيىتىدە باراۋەرلىك ئاساسىدا بولۇدۇ دېسەكمۇ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئاجىزلىقىمىز تۈپەيلى خىتايلارنىڭ كونتروللۇقى ئاستىدا بولۇۋېرىمىز. ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئەركىن رىقابەت دېموكراتىيە سايىسىدە تېخىمۇ رەھىمسىز تۈس ئېلىشى، «چوڭ بېلىق كىچىك بېلىقنى يېيىش» ۋەزىيىتى تېخىمۇ روشەن بولۇشى ئەمەلىيەت. بۇ ھالدا ھەتتا بىز پىكىر ئەركىنلىكىمىزنىمۇ يوقۇتۇپ، «ئىختىيارىي» رەۋىشتە سىياسىي بېقىندىلىقنى تەن ئېلىشىمىز مۇمكىن. بۇنداق بىر بېقىندىلىق بىزنىڭ سىياسىي يول بىلەن كۆرەش قىلىشىمىزنى چەكلەيدۇ، نەتىجىدە

بىزمۇ زوراۋانلىق يولىنى تاللاشقا مەجبۇر بولۇمىز. يەرئاستى قارشىلىق تەشكىلاتلىرى يولى ئارقىلىق خىتايلارغا زەربە بېرىشكە مەجبۇر بولۇمىز. بۇندىن باشقا، خىتاي ئىستىخبارات ئورگانلىرىمۇ يوللۇق تەلەپلىرىمىزنى تېررورىزم سۈپىتىدە كۆرسۈتۈش، خىتايلارنىڭ مىللىي ئۆچمەنلىكىنى ئەۋج ئالدۇرۇش ئۈچۈن بەزى قانلىق ۋەقەلەرنى سۈنۈستىمەل يولى بىلەن تەشكىللەپ، بىزنى قانخور، جىنايەتچى قىلىپ كۆرسۈتۈش ئارقىلىق، خەلقارا ھىسداشلىقنىڭ بېلىگە تېپىشى مۇمكىن. ھەتتا بۇنداق شۇملۇقنى بىز ھېچقانداق زوراۋانلىق تىپىدىكى ھەركەتلەردە بولمىساقمۇ ئۆزلىرى پەيدا قىلىپ، بىزنى قارىلىشى، ھەققانىي تەلپىمىزنى بىر توپ قانخورلارنىڭ چەكتىن ئاشقان بۇزغۇنچۇلۇقى سۈپىتىدە تونۇتۇشى مۇمكىن.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، مىللىي سۈرگۈلۈشلەردىكى يول قويۇش ئىككى تەرەپنىڭ كۈچ نىسبىتىدىكى پەرق ئاساسەن يوقالغاندا كۈنتەرتىپكە كېلىدۇ. يەنى بۇ تەڭلىك بارلىق شەرتلەر بويىچە تەڭ بولۇشى شەرت ئەمەس. قارشىلىق كۆرسەتكۈچى تەرەپ «پارتىزانچە» بولۇش ئالاھىدىلىكىگە كۆرە، زەربە بېرىشتە چاققان ۋە كۈتمىگەن يەردىن چىقىشى، ئاھالىنى زېرىكتۈرىشى، ئاھالىنىڭ تېنچلىق تەلەپلىرىنىڭ بېسىمىمۇ مەۋجۇت ھۆكۈمرانلىققا قارىتا باش ئاغرىقى بولۇپ، قارشىلىق قىلغۇچىلارنى «تەڭ» كۈچ نىسبىتى سەۋىيىسىگە كەلتۈرىشى مۇمكىن. يەنە بىر تەرىپى، ئۇلار مۇنتىزىم ئارمىيە ۋە مۇقىم ئەسلىھەلەرگە ئىگە بولمىغانلىقى تۈپەيلى، ھامان قارشىلىقنى يوشۇرۇن ۋە ئەجەللىك شەكىلدە ئېلىپ بېرىش تۈپەيلى، «چىۋىنى قىلىچ بىلەن قوغلىغىلى بولمىغاندەك» ۋەزىيەت يارىتىپ، كۈچلۈك ئارمىيىنىمۇ رولىنى جارى قىلدۇرالماس ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن. مانا بۇنىڭ بىلەن ئىككى تەرەپ ئارىسىدا بىر تۈرلۈك كۈچ تەڭپۇڭلۇقى شەكىللىنىۋېرىدۇ.

ئۇ ھالدا، خىتايلىرىنىڭ ۋەتىنىمىزنى تېنچ يول بىلەن قوشۇۋېلىپ بىزگە تۇتۇدۇغانلىقىنى تاما قىلىشتا نېمىگە ئاساسلانغانلىقىمىزنى تەكشۈرۈپ باقايلى: كۈچ نىسبىتى ئاساسەن تەڭلەشكەنمۇ؟ ياق! بىز ئۆز ۋاقتىدىكى مۇنتىزىم ئارمىيىمىزدىن، ئېتىقادى ساغلام، شېھىت بولۇشنى كۆڭلىدىن ئىستەيدىغان خەلقىمىزدىن ئايرىلدۇق؛ ئەكسىچە خىتايلىرى بۈگۈن ھەر خىل نامىدىكى قوراللىق كۈچلىرىنىڭ سانىنى مىليونلاردىن ئاشۇرۇۋەتتى! خەلقئارادا بىزگە ھامىيلىق قىلىشقا بەل باغلاپ ئوتتۇرىغا چىقىش ئىھتىمالى بولغان دەرىجىدىن تاشقىرى بىر كۈچ بارمۇ؟ يوق! بىز بۇنىڭ مۈمكىنسىزلىكى ھەققىدە باشقا ماقالىلاردا توختالدىق.

پەقەتلا بىرلا سەۋەپ قالدى: ئۇ بولسىمۇ خىتايلىرىنىڭ ئىنسانىي ھىس-تۇيغۇلىرىنىڭ ئۇيغۇنشى، ھەقىقىي تۈردە دېموكراتىك ئىدىيىگە كېلىشى ۋە ئىنساپلىق بولۇشى، ۋىجدان ۋە ئىنسانپەرۋەرلىك بۇيرۇقى بىلەن ۋەتىنىمىزدىن چىقىپ كېتىش! ئەگەر بۇنىڭغا ئىشىنىدىغان بولساق كۈتۈپ باقساق بولۇدۇ.

تاشقىي سەۋەپلەرگە چىشىمىز پاتىمغان ئىكەن ئۇ ھالدا ئىچكىي سەۋەپلەر ئۈستىدە ئىزدىنىپ باقايلى.

بىزدە تەرەنمەس، ئېزىقماس شەكىلدە شەكىللەنگەن مىللىي ئاڭ (مىللىي ئىرادە) بارمۇ؟ بۇنى بىلىشتىن بۇرۇن مىللىي ئىرادە دېگەن نېمە؟ بۇنى بىلىشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ ھەقتە مەن بۇرۇنقى ماقالىلىرىمدا قىسمەن توختالغان ئىدىم. بۇ بىزنىڭ ئازاتلىققا، مۇستەقىللىققا بولغان ئىنتىلىشىمىزنىڭ ئاڭ قاتلاملىرىمىزدىلا شەكىللىنىشى ئەمەس، يوشۇرۇن ئېڭىمىزدىنمۇ ئورۇن ئالغان بولۇشى دېمەكتۇر. يەنى، بىز بۇ ئىنتىلىشىمىزنى بىرەر سورۇندا قايناپ سۆزلەشكە توغرا كەلگەندىلا ئوتتۇرىغا قويۇدۇغان ئەمەس، بۇ ئىرادىمىز بىزنىڭ جىمكى

قارارلىرىمىزدا، ئىش - ھەركەتلىرىمىزدە بەلگىلىگۈچى دەرىجىگە يەتكەن بولۇشى كېرەك، ئاڭسىز (ئىختىيارسىز) ھالدىمۇ بۇ ئىرادىگە مۇخالىپ قەدەم بېسىپ قالمايدىغان دەرىجىگە كېلىشى كېرەك، دېگەنلىكتۇر. بۇ ئاڭلىقلىقنى مۇتلەق شەرت قىلىشى ناتايىن. بۇ كۆڭۈلدىن ئىستەشنى مۇتلەق شەرت قىلىدۇ.

تارىخىمىزغا قاراپ باقىدىغان بولساق شۇنداق مىساللارنى كۆرۈمىز: شېڭ شىسەي ۋە تىنىمىزدە مۇستەقىل پادىشا بولۇپ دەۋران سۈرگەن چاغلاردا سوۋېتنىڭ قولتۇقىغا كىرىۋېلىپ، ھەتتا كوممۇنىزم ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلىپ، مانا شۇنداق سەلتەنەت سۈرگەن بولسىمۇ، ئاخىرقى تاللاشقا كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپاقىنى ئەمەس، ئۆزىنىڭ مىللىي مەنپەئەتىنى ئاتالمىش دۆلەت مەنپەئەتىنى چىقىش قىلىپ قارارنى بەردى: ۋە تىنىمىزنى خىتاي مەركىزىي ھۆكۈمىتىگە سوغا قىلدى.

جاڭ جىجواڭ ئاۋال شەرقىي تۈركىستاننى گومىنداڭ مەركىزىگە باغلاشقا كۈچ چىقاردى. چۈنكى ئۇنىڭ مەسلىكى «سەنمىنچۈيى» ئىدى، دۆلەت، مىللەتكە سادىق ئەسكەر ئىدى. گومىنداڭنىڭ چوڭ قۇرۇقلۇقتىكى سەلتىنىنى چۆكۈشكە باشلىغاندا گەرچە شەرقىي تۈركىستاندىكى تاجاۋۇزچى خىتاي سەركەردىلىرىنىڭ كوممۇنىستلارغا تەسلىم بولۇش نىيىتى بولمىسىمۇ، جاڭ جىجواڭ ئارقا يۆلەنچۈك (مەركىزىي ھۆكۈمەت) تىن ئايرىلغان ھالدا قىلىنغان ھەربىي ھەركەتلەرنىڭ نەتىجىسىز بولۇش بىلەنلا قالماي، يەرلىك خەلقنىڭ توپۇلاڭدىن توغاي ئوغۇرلىشىغا ئۇيغۇن ئاتموسفېرا يارىتىپ بېرىشى، بۇنىڭ ئاقىۋىتىدە شەرقىي تۈركىستاننىڭ خىتاي مۇستەملىكىسىدىن چىقىپ كېتىشى مۇمكىنلىكىنى كۆرۈپ يېتىپ، سەركەردىلەرگە تېنچ يول بىلەن كوممۇنىستلارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى نەسەھەت قىلدى. ئۇمۇ

ھالقىلىق پەيتتە كۆز قاراش، مەزھەپ، مەسلەكلەرگە يېقىن مۇئامىلە ئاداقى مىللىي مەنپەئەتنى چىقىش قىلىپ قارار قىلدى.

بۈگۈنكى كۈندە چەتئەللەردە ياشاۋاتقان ئاتالمىش خىتاي دېموكراتىزىم مىللىي ئىرادە يېقىدىن ئوخشاش بولۇپ، «دېموكراتىيە» دېگەن بۇ سەپسەنگە بېرىلىپ، ۋەتىنىمىز مەسلىسىدە يول قويۇش ئىھتىماللىقى يوق.

ئەينى شۇ تارىخلاردا ياشىغان ئۇيغۇرلارچۇ؟ ئۇلار قانداق مەسلەك، قانداق مەزھەپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىقى مەڭگۈلۈك قىممەت (مەخسەت) دەپ قارىدىمۇ؟ ياكى ئۆتكۈنچى، ئىككىلەمچى (ۋاسىتە)لەرنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇۋېلىپ قارار بېرىشتىمۇ؟ مەسلەن: ئۈچ ئەپەندىلەر ئۈچۈنمۇ، ئۈچ ۋىلايەتچىلەر ئۈچۈنمۇ، دىندارلار ئۈچۈنمۇ ئاخىرقى ھىساپتا مۇستەقىل بىر ۋەتەن مەخسەت بولۇشى كېرەك ئىدى، ئەمما ئۇلار ۋاسىتىنى مەخسەت ئورنىغا قويۇۋېلىپ قارار قىلىشتى. مەسئۇدنىڭ ئۆلكە رەئىسى بولۇشىغا قەتئىي قارشى تۇرغان ئىلى تەرەپ، ھەتتا ئۇنىڭ ئورنىغا بىر خىتاينىڭ رەئىس بولۇشىنى ئارتۇقراق كۆرۈشتى ۋە ھەتتا بۇ قارىشىنى يوشۇرۇپمۇ ئولتۇرمىدى. ئۈچ ئەپەندىلەر بولسا ئىلى تەرەپنىڭ كوممۇنىزىم مايىللىقىغا بولغان ئۆچمەنلىكى تۈپەيلى ئۇلارنى بىر دۈشمەن كۆردىكى، ئۇلارغا قارشى خىتايلارنى ئىتتىپاقچى ھىساپلىدى! دىنىي كۈچلەرمۇ ئۇزلىرىنىڭ مۇتئەسسەپ قاراشلىرىنى ئۆلچەم ھەتتا مەخسەت ئورنىغا قويۇۋېلىپ، مۇستەقىللىقتىن ئىبارەت مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدىغان تۈپكى مىللىي قىممەتنى ئىككىنچى ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويدى.

ئۈچ ئەپەندىچىلەر كوممۇنىزىمغا قارشى ئىدى، بۇ بىر سىياسىي مەسلەك بولۇپ، سىياسىي مەسلەك مەڭگۈ بىر ۋاسىتە ئىكەنلىكىنى نەزەردىن ساقىت قىلدى. ئىلى تەرەپ پانتۇركىزىمغا، پان ئىسلامىزىمغا

قارشى ئىدى. بۇمۇ بىر مەسلەك ياكى مەزھەپ بولۇپ، ۋاسىتە ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار بۇ ئىدىيىنى سوۋېتلەردىن ئىمپورت قىلغان بولۇپ، ئۆزلىرىدە مىللىي مەنپەئەت تەقەززاسىدىن شەكىللەنگەن ئىدىيە ئەمەس ئىدى. مانا شۇ خوجايىننىڭ كۆڭلى ئۈچۈن مېنىڭسىگەن ئىدىيىگە ئومۇمىي مىللىي مەنپەئەت تېگىشىلدى. ئەسلىدە ئۇلاردا خۇددى يوقۇرىدا زىكرى قىلىنغان خىتايلىرىنىڭكىگە ئوخشاش بىر ئورتاقلىق بار ئىدى: مىللىي مەنپەئەت! بىراق، بىزنىڭكىلەردە ئومۇمىي مىللىي ئىرادە شەكىللەنمىگەنلىكى، مۇقىملاشمىغانلىقى ئۈچۈن، ھامان باشقىلار تەرىپىدىن يۇقتۇرۇلغان مەسلەكلەر، مەزھەپلەرنى مىللىي مەنپەئەتتىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇۋالدى.

ئارىدىن يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتكەن بۈگۈنكى كۈندە بۇنداق بىر ئىرادە، بۇنداق بىر ئاڭ شەكىللەندىمۇ؟ بۈگۈنكى كۈندە چەتئەللەردە ۋەتەن داۋاسى قىلىۋاتقانلارنىڭ بىرلىككە كەلگەن مىللىي ئىرادىسى (مىللىي ئاڭ دېيىشكىمۇ بولۇدۇ) بارمىدۇ؟ ياكى بۈگۈنمۇ مەسلەك، مەزھەپلەرگە ئېسىلىۋېلىپ، يۇندا بەرگەن خوجايىنلارنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن ئۇلار سۇنغان يوللارنى يولۇمىز دەپ بىلىپ، ئۆز ئىشىمىزنى خالتا كۆچىغا باشلايدىغان قىلمىشلار يوقىمىدۇ؟

مىللىي ئىرادە ھەققىدە بىر جاناپ بىشەملەرچە سوئال ياغدۇرۇپ، «مىللىي ئىرادىسى بولمىغان بۇ خەلق ئازات بولسا بولمامدىكەن؟... پارچىسى نەدە؟ پۈتۈنى نەدە؟...» دېگەندەك مەتۇلارچە ئىنكاستا بولغانلىقى مەلۇم. بۇنداق مۇددىئانى چالغىتىپ، جامائەت پىكىرنى قايىمۇقتۇرۇش ئۇرۇنۇشلىرى بۈگۈن ئېتىبارى بىلەن بىر تۈركۈم ئادەمنى ئالدىيالىسىمۇ، تارىخ بۇنىڭغا نېمە دە؟ «رەقىپلەر ۋە ئىتتىپاقداشلار»دىن ساۋات ئالغان ۋە بۇنىڭدىكى چىسلالار بىلەن جان بېقىپ كېلىۋاتقانلارنىڭ بۇنداق بىر تېمىنى مۇھاكىمە قىلالغۇدەك

ھالى بارمىدۇ؟ ھەر نۇقتىئىنەزەرگە قارشى نۇقتىئىنەزەر قويۇپ دەلىللەش ئورنىغا چالغىتىملار بىلەن مۇددىئانى بۇرمىلاپ، ئاندىن ئارقىمۇ-ئارقا پىلىمۇنچىك پەدىسىدە سوئال قويۇش بەزىلەرنىڭ بىلىملىك كۆرۈنۈش مەنودى بولسا كېرەك. چۈنكى بۇنداق ئابدالار ھېچقاچان ئۆزى قارشى تۇرۇۋاتقان نۇقتىئىنەزەرنىڭ خاتاسىنى كۆرسۈتۈپ، ئۆزىنىڭكىنى پاكىتلار بىلەن دەلىللەپ باققىنى يوق. ئەكسىچە ئەنە شۇنداق رېتۇرىك سوئاللار ۋە ئۇزۇك نەقىللەر بىلەن بىلەن جامائەت پىكىرىنى چىغىرغا باشلاش ئۇرۇشىدا بولۇپ كېلىۋاتىدۇ.

بۈگۈنكى ئەمەلىيىتىمىز ئوتتۇرىدا. خىتايلارنىڭ ئەمەلىيىتىمۇ ئوتتۇرىدا. تارىخىي ساۋاقلارنى بۈگۈن كۆپچۈلۈك بىلىدىغان بولدى، ئۇمۇ ئوتتۇرىدا. ئەمدى بىزنىڭ ئىشىمىز — ئويلۇنۇش! نېمە قىلىش ۋە نېمە دېيىش ھەققىدە ئويلۇنۇش! ئاندىن مەزھەپلەر، مەسلەكلەر ئاساسىدا ئەمەس، سۆڭەك بەرگەن خوجايىنلارنىڭ ئىرادىسى بويىچە ئەمەس، بەلكى ئۆزىمىزنىڭ تۈپكى مىللىي مەنپەئەتىنى چىقىش قىلغان ھالدا قارار بېرىش!

قىسقىسى، خىتاي دېموكراتىيەلەشسۇن ياكى دىكتاتورلۇقتا قالسۇن، غەرب كۈچلىرى بىلەن خىتاي ئارىسىدا ماجرا تۇغۇلسۇن ياكى ئىناق بولسۇن، مۇستەقىللىقىمىز بىزنىڭ مىللىي ئىرادىمىزگە باغلىق! تاشقى ئامىللارغا ئەمەس ئىچكى ئاساسىمىزغا باغلىق! مىللىي روھىمىزنىڭ ساغلاملىقىغا باغلىق!

ھىندىيانلار ۋە ئۇيغۇرلار

ھىندىيانلار بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ نۇرغۇن ئوخشاشلىقلىرى بار. تەقدىرىدە، خۇسۇسىيەتلىرىدە. ئەمما ئوخشىمايدىغان تەرەپلىرىمۇ كۆپ. بۇلاردىن ئەھمىيەتلىك دەپ قارىغانلىرىمىزنى سېلىشتۇرۇپ پايدىلانساق، سىياسىي تەقدىرىمىز ھەققىدە جىددىيىتىمىزنى قوزغىسا ئەجەپ ئەمەس دەپ ئويلايمەن.

ئۇيغۇرلار چالا كۆرەڭلىك بىلەن ئۆزلىرىنى چوڭ تۇتۇپ، كوممۇنىست تەشۋىقاتلىرى ئارقىلىق تونۇغان نېگىرلارنىمۇ كۆڭلىدە ياراتمايتتى. مانا ئەمدى تاشقىي دۇنيانى كۆرۈشكە نېسىپ بولۇپ، كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، نېگىرلار بىزنى ياراتمىسا بولغىدەك ئىكەن. خۇددى شۇنىڭدەك ئامېرىكا ھىندىيانلىرى (ئىرقىي تىپى بويىچە قىزىل تېرىلىكلەر) نىمۇ چوقۇم ياراتمايمىز. ئەمما ئەستايىدىلراق ئارىلاپ كۆرسەك (تەتقىق قىلىپ دېيەلمىدىم، چۈنكى ھەممە ئادەم تەتقىقاتچى ئەمەس)، ئۇلارنىڭ بىزدىن ئۈستۈن تەرەپلىرىنى كۆرۈمىز.

بىزگە ئۆگۈتۈلگەن مەزمۇن بويىچە بولغاندا ھىندىيانلار ئىنتايىن قالاق، ياۋايى خەلق بولۇپ، ئىنسانلار توپى بىلەن ھايۋانلار توپىنىڭ ئوتتۇرىسىغىراق توغرا كېلىدىغاندەك بىر تەسىراتقا كەلتۈرۈلگەن ئىدۇق. ئۇلارنىڭ ھىچقانداق مەدەنىيىتى يوق ئىدى. يېزىقمۇ، كىتاپلىرىمۇ يوق ئىدى. ئورمانلاردا ئاددىي چېدىرلاردا ئولتۇراتتى. ... ئەمدى شۇنى كۆرۈۋاتىمىزكى، ئۇلارنىڭ ئەسلىدە ئىنتايىن يۈكسەك مەدەنىيىتى بولغان، يېزىقى، كىتاپلىرى بولغان. بىراق ياۋروپالىق

ئىستىلاچىلار ئۇلارنى ئىرقىي تازىلاشقا نىيەت قىلغاچقا، ئۇلارنىڭ كىتاپلىرىنى يوق قىلغان. بۇ يېزىقنى بىلىدىغانلارنى يوق قىلىپ كېيىن يەنە بۇنى داۋام قىلدۇرالمىسۇن ئۈچۈن بارلىق كىتاپلىرىنىمۇ كۆيدۈرۈۋەتكەن! ئۇلارنىڭ ئاجايىپ بىناكارلىق سەنئىتىمۇ، ھەيكەلتاراشلىق سەنئىتىمۇ، رەسساملقىمۇ بولغان. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىستىلاچىلار تەرىپىدىن يوقۇتۇۋېتىلگەن. يېڭى ئەسىرىمىزگە كەلگەندە ئەينى چاغدىكى ھىندىيانلار كۆيدۈرۈلۈشتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن كۆمۈپ قويغان بىرنەچچە كىتاپ تېپىلغان بولسىمۇ، بۇ يېزىقنىڭ ۋارىسلىرى بولمىغاچقا، ئوقۇغۇلى بولماي تۇرۇپتۇمۇش.

ئەمدى بۈگۈنگە كەلگەندە، ئامېرىكا ۋە كانادادا ھىندىيان مەدەنىيىتىنىڭ قالدۇقلىرىنى توپلاش، رەتلەش، تەتقىق قىلىش كۈنتەرتىپكە كەلدى. مەخسۇس تېلېۋىزىيە كاناللىرىمۇ بار. شۇنى كۆرۈۋاتىمىزكى، ئۇلارنىڭ بۈگۈنكى مەدەنىيەت دۇنياسىمۇ سىرىنى بىلەلمىگۈدەك ئەنئەنىلىرى، (مەسىلەن، تىبابەت جەھەتتە) ھۈنەر - سەنئىتى بولغان ئىكەن. ئەنە شۇنداق بىر خەلق ئىستىچىلارغا ئۇلارنىڭ زېمىنى كېرەك بولغاچقا يەر شارىدىن ئۆچۈرۈلدى (بىر ئاز ئۆرنەكلىرى ھالا ياشاۋاتقان بولسىمۇ، تىلى، مەدەنىيىتى بولمىغاچقا ئۇلارنى تۈگىدى دېيىشكە بولىدۇ). ئىلگىرى ئۇلارنىڭ مەدەنىيەتسىزلىكى تۈپەيلى ئاشۇنداق قىسمەتكە قالغانلىقى سۆزلىنەتتى. ئەمدى ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاز بىزچىلىك (ئاشۇ ياۋروپا ئىستىلاچىلىرى يېڭى كەلگەن يىللارنى نەزەردە تۇتقاندا) مەدەنىيىتى بارلىقىنى بىلدۈق. ئاشۇنداق تۇرۇپ نېمىشكە بۇنداق قىسمەتكە قالدى؟

مەدەنىيەت جەھەتتە ئورتاقلىقىمىز بولمىغان بىلەن، مەدەنىيەتلىرىمىزنى باھالاپ نومۇر قويۇشقا توغرا كەلسە ئالىدىغان نومۇرىمىز ئوخشاشراق كەپ قالغۇدەك. شۇڭا بۇ جەھەتلىرىمىزنى ھازىرچە

ئوخشاش دەپ تۇرايلى؛ ئەمدى ئۇلارنىڭ نېمىشكە بۇنداق يوقۇلۇشقا مەھكۇم بولغانلىقى ھەققىدە بىر ئاز توختۇلۇپ، ئۇلارنى ئۆزىمىزگە سېلىشتۇرۇپ باقايلى.

ياۋروپا ئىستىلاچىلىرى ھىندىيانلارنى يوقۇتۇشتا ھىندىيانلارنىڭ ئۆزىگە تايىنىپتىكەن. خىتايلىرىمۇ دەل شۇنداق قىلىۋاتىدۇ! يەنى، ئۇلارنىڭ قەبىلە ئاقساقاللىرى، نوپۇزلۇق شەخسلەرگە سالام يوللاپ، ئۇلارغا ئاتاق، دەرىجە تەكلىپ قىلغان، دەرىجىنى قوبۇل قىلسا قانداق ياخشىلىقلارنىڭ ئۇنى كۈتۈۋاتقانلىقى ئەكسىچە بولغاندا بولۇدۇغان قورقۇنۇچلۇق ئاقىۋەتلەر ھەققىدىكى بۇ دۇئايى-سالامدىن كېيىن بەزىلەر ئاقلارغا سېتىلىپ، ئۆز مىللىتىنى تۈگۈتۈشتە ئىستىلاچىلارغا ياردەمدە بولۇشقا باشلىشى ھامان ئىشلار يۈرۈشۈپ كەتكەن. ھىندىيانلارنىڭ دىنىي ئېتىقادى ئۆزگەرتىلىپ ياكى ئۇلارنىڭ ئېتىقادى ئىچىگە خرىستىيان ئادەتلىرى ئارىلاشتۇرۇلۇپ، «تۇرسىز»لاشتۇرۇلغان ئىكەن. خىتايلىرىمۇ دەل شۇ مېتودنى ئىشلىتىۋاتىدۇ-يوق؟ دەل شۇنى ئىشلىتىۋاتىدۇ. يەنە تەسىرى بار ھىندىيانلارنى سېتىۋېلىش، گۈرۈگە ئېلىۋېلىش يوللىرى بىلەن، باشقىلارغا بېسىم ئىشلىتىپ، شەرتلىرىگە كۆندۈرگەن ئۇسۇللارغا ئوخشاپ كېتىدىغان شەكىللەرنىمۇ خىتايلىرىدىن كۆرۈۋاتىمىز. ھىندىيانلارنىڭ خەت بىلىدىغان يوقۇرى تەبىقىسىنى سېتىۋېلىپ، ئۇلارنىڭ باشقىلارغا يېزىقنى ئۆگەتمەسلىكى تەلەپ قىلىنغاندا، ئۇلار ئىستىلاچىلار بەرگەن ئازغىنا پۇلغا سېتىلىپ، ئەسلىدىمۇ مەۋجۇت بولغان كۈچلۈك دەرىجە قارىشىنىڭمۇ شۇنىڭغا مايىل بولۇشى تۈپەيلى، يېزىق ئۆگۈتۈشتە ئىستىلاچىلارنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى ساداقەت بىلەن ئورۇنلىغان. نەتىجىدە بۇ مەدەنىيەتنىڭ يازما بەلگىسى ۋارىسسە قىلىپ، تۈگىگەن؛ ئاندىن ساتقۇنلار خاسىيىتىدە، ئىستىلاچىلار ھىندىيانلار ئىچىدىكى قەبىلە، ئۇرۇقداشلار

توپى ۋە مىللەتلەر ئارىسىدا چىقىشالما سىلىقنىڭ ئېغىرلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، ئالتۇن تېپىۋالغاندەك خۇش بولۇپ كەتكەن. بۇ ئىستىلاچىلارنىڭ چارچىغان ئارمىيىسىنىڭ ئارام ئېلىشىغا ياخشى پۇرسەت يارىتىپ بەرگەن. ئىستىلاچىلار قەبىلە ئۇرۇقلارنى، يەرلىك مىللەتلەرنى بىر-بىرىگە كۈشكۈرتۈش ۋە ئۇلارغا ئاستىرتتىن قورال-يىراق تەمىنلەپ بېرىش بىلەن بىر-بىرىنى قىردۇرغان. بۇنىڭ تامامەن ئوخشىشىنى خىتايىلار قىلىۋاتىدۇ. تارىختىن بېرى ئەۋلاتمۇ-ئەۋلات بىرگە ياشاپ كېلىۋاتقان مىللەتلەرنى بىر-بىرىگە دۈشمەن قىلىش ئۇرۇنۇشلىرىنى كۆپ خىل ئۇسۇلدا سىناپ، ئاخىرىدا بۇ مەخسەتلىرىگە يەتتى. بۈگۈنگە كەلگەندە بەزىلىرىمىز دۈشمەننىڭ دېيىغا ئۇسۇل ئويناپ، تارىختا خىتايغا قارشى كۆرەشلىرىدە بىز بىلەن بىرگە قان ۋە جان بەرگەن قېرىنداشلارنى سېپىمىزدىن تېپىپ چىقىرىشتەك قالتىس «مىللەتچىلىك» تەرغىباتىدا بولۇشماقتا.

يەنە ھىندىيانلارنى كەيپىكە ئۆگۈتۈش ئارقىلىق، مىللىي قارشىلىق روھىنى سۇندۇرغان. مەسىلەن: ھاراق، تاماكا، زەھەرلىك چېكىملىك قاتارلىقلارغا. ھەمدە كېيىن بىر بودۇلكا ھاراققا پۈتۈنسۈرۈك بىر ۋىلايەتنىڭ يېرىنى تېگىشكەن ئىشلارمۇ بولۇپتىكەن. مانا ئەمدى خىتايلىرىنىڭ ئارىمىزدا يامرىتىۋاتقان زەھەرلىك چېكىملىك ئارقىلىق يوقۇتۇش مېتودىمۇ غەلىبىلەرگە ئېرىشمەكتە. ھىندىيانلارنى يوق قىلىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بالىلىرىنى مەجبۇرىي ئېلىپ كېتىپ، خىرىستىيان مەكتەپلىرىدە ئوقۇتقان ئىكەن، بۈگۈنكى كۈندە خىتايلىرىمۇ بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق مىللىتىمىز ياشلىرىنى خىتايغا ئېلىپ كېتىپ، ئاسسىمىلاتسىيە قەدىمىنى تېزلەتمەكتە.

ئەسلىدە ھىندىيانلار تاجاۋۇزچىلارنىڭ كېلىشىنى ھېچ خۇش قارشى ئالمىغان، ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن خەۋپ ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن

ۋە شىددەت بىلەن قارشى تۇرغان ئىكەن. بۇ جەھەتتە بىزگە قارىغاندا كۆپ ئۈستۈن ئىكەن دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى بىز ئۇ زامانلاردا ئەمەس، بۈگۈنمۇ تاجاۋۇزچىلارغا قانداق مۇئامىلىدە بولۇش كېرەكلىكىنى بىلەلمەي يۈرۈمىز. بۈگۈنمۇ تاجاۋۇزچى دېگەننىڭ ياخشىسى بولمايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئاخىرقى نىشانى يەر ئىگىلىرىنى يوقۇتۇۋېتىش بولۇدۇغانلىقىنى تونۇپ يېتەلمىدۇق. تارىختا ھەتتا تاجاۋۇزچىلارنى چاچاڭ قۇرۇپ قارشى ئالغان ئىشلارنىمۇ قىلغان ئىكەنمىز! بۇ جەھەتتە ھىندىيانلارنىڭ دۆلەتچىلىك ئېڭى بىزدىن كۆپ ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەك. ئۇلار ئۆز تىلىنى، مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قېلىشقا جان جەھلى بىلەن تىرىشقان؛ ھەتتا مۇناپىقلىرىمۇ سېتىشنى ساتقان، ئەمما ياۋروپا مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ جىمكى مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىنى تاشلىۋەتكەن ئەمەس. ئەمما بىزنىڭ نۇر بەكرىگىمۇ گەپ كەتمەيدۇ، «ئۇيغۇرلار تىلىنى تاشلاپ، خىتايچە سۆزلىشىدىغان بولسا نېمىسى يامان؟» دەۋاتىدۇ، ئەمما ئۆزلىرىنى مەدەنىيەتلىك، ئۇقۇمۇشلۇق ھىساپلايدىغان ئۇيغۇرلارمۇ ئۆزىنىڭ يېنىدىكى بىرەر مەدەنىيەتكە قېتىلىپ كېتىشكە ئارانلا تۇرۇدۇ. بۇ جەھەتتىمۇ ھىندىيانلاردىن بەك تۆۋەن ئىكەنلىكىمىز مەلۇم بولماقتا.

مەن بەزى ھىندىيانلار بىلەن سۆزلىشىپ باقتىم. ئۇلار ئاللىقاچان ئېنگىلىزچە تىلى چىقىشقا باشلىغان نەچچىنچى ئەۋلات؛ خىرىستىيانلىقنى قوبۇل قىلغان نەچچىنچى ئەۋلات بولۇشىغا قارىماي، بۈگۈنمۇ ئۆز مىللىيلىكلىرىنى ھەسرەت بىلەن ئەسلەپ، ئەلەم ئىچىدە سېغىنچىلىرىنى بايان قىلىدىكەن، ئىستىلاچىلارنىڭ شۇ چاغلاردا قىلغان ئەتكەنلىرىنى سۆكۈدىكەن. مۇمكىن بولغىنىچە بىرنەچچە ئېغىز بولسىمۇ ئەسلى تىلىنى بىلىدىكەن ۋە بىلىشكە ھەۋەس قىلىدىكەن. ئەمما بىزنىڭ خىتايچە ئوقۇغانلىرىمىزنىڭ خىتايغا مايىل بولۇپ

كېتىدىغانلىرى مۇتلەق كۆپ ساندا. خىتايلاشمىغانلىرىدىمۇ خىتايلاشقا قارىتا ھەۋەس، سۆيگۈ، ياخشى كۆرۈش تۇيغۇسىنىڭ ئۈستۈنلۈكتە ئىكەنلىكىنىمۇ كۆرۈپ تۇرۇمىز. بۇلاردىن بەزىلىرىنىڭ ئۈرۈمچى قەتئىيلىكىدەك ئاشۇنداق بىر پاجىئەدىمۇ، خىتايلاشقا ئىچ ئاغرىتىپ، ئۈز مىللىتىنى (سەھرالىق، قاششاقلىقى تۈپەيلى ياخشىلىق ئېلىپ كەلگۈچىلەرنى خاپا قىلدى دېگەن مەنىدە) ئەيىبلەۋاتقانلىقىمۇ شاھىت بولدى. بۇلاردىنمۇ بىزنىڭ ھىندىيانلاردىن بەك بەك تۆۋەن ئىكەنلىكىمىز كۆرۈلۈدۇ.

بۈگۈن خىتايلار بىزنى تۇنجۇقتۇرۇش قەدىمىنى تېزلىتىپ، مەملىكەت ئىچىمۇ ئۆزىنىڭ چاڭگىلىدا، گەپ كەتمەيدۇ. ھەتتا ئەركىن دۇنياغىمۇ كەڭرى تور بېيىپ، چەتئەللەردىمۇ ئاۋازىمىزنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن ھەرىكەتنى جىددىيەلەشتۈرۈۋاتىدۇ. ھەر خىل كىشىلەرنى، گورۇپپا، دېلگاتسىيەلەرنى چىقىرىپ، بۇرۇنلاردىن چەتئەلدە ھاسىل قىلىپ، ھازىرلاپ قويۇلغان خىتايپەرەست ئۇيغۇر جامائىتىنىڭ قوللىشى ئاستىدا ئاشكارە يوشۇرۇن پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. ئەركىن دۇنيادا تۇرۇپمۇ ئەنە شۇنداق پەسكەشلىكلەرنى قىلىۋاتقان ئۇيغۇرلار نۇرغۇن. ھىندىيانلارغۇ قولدىن كېتىۋاتقان مىللىيلىكىگە قىيامى، قارشىلىق قىلىپ قىرىلىپ تۈگەپتەكەن، ئەمما بىزنىڭكىلەر بىلىپ تۇرۇپ خىتايلارنىڭ نەسلىمىزنى قۇرۇتۇشىدا يانتايلاق بولۇپ بېرىۋاتىدۇ. پەقەت ياخشى ياشاش، باياشات ياشاشتىن ئىبارەت ھايۋانىي ئىستەكلىرى ئۈچۈن مانا شۇنداق پەسكەشلىكنى قىلىۋاتىدۇ.

دەل خىتايپەرەستلەرنىڭ كۆپسانلىق ھاسىل قىلىۋالغانلىقى تۈپەيلىدىن، چەتئەللەردە مىللىي تەقدىرىمىز ھەققىدە خارامۇشلۇق، كارى بولماسلىق، قىزىقماسلىق، كۆڭۈل بۆلمەسلىك ئۈستۈنلۈكتە تۇرماقتا.

بۈگۈنكى كۈندە مىللىي داۋا قىلمۇتقاندەك كۆرۈنۈۋاتقان توپلارنىڭ بۇ ئىشنى قەيەرگە ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقى قانچىلىك ئادەمنى جىددىيلەشتۈرۈۋاتىدۇ؟ قانچىلىك ئادەمنى خاۋاتىرغا سېلىۋاتىدۇ؟ بۇ ھەقتە توردا ئېلان قىلىنغان چەكلىك ساندىكى ماقالىلار قانچىلىك ئادەمنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى؟ مانا بۇ رېئاللىققا قارايدىغان بولساقمۇ، بىزنىڭ ھىندىيانلاردىن بەك، بەك-بەك تىۋەن ھالەتكە چۈشۈپ قالغانلىقىمىزنى كۆرەلەيمىز! كۆپچۈلۈككە ئەلەم ئىچىدە شۇنى تەكىتلەيمەنكى، مىللىي دەۋا ئەسلى چىغىرىدىن چىقتى! ۋەتەننىڭ ئىسمىدىن ۋاز كەچتۇق، ئەمدى مۇستەقىللىقنى تىلغا ئالمايدىغان دەرىجىگە چۈشۈپ قېلىۋاتىمىز، ئەمما كۆپچۈلۈك بۇنىڭغا پىسەنت قىلىۋاتقاندەك ئەمەس، يۈرىكى ئېچىشىۋاتقاندەك ئەمەس. چۈنكى بۇ ھەقتە قىزغىن بەس-مۇنازىرە چېلىنماپتۇ. يەنە بىر قەرنە ئۆتكەندىن كېيىن ئادەتلەنگەن پۇشايمانچىلىقىمىز، «ئاپلا» لىرىمىزنى باشلايدىغانلىقىمىزدىن قىلچە گۇمان قىلمايمەن.

مۇھترەم سىياسىيونلىرىمىزدىن سىدىقھاجى روزى سابىق تەيۋەن رەئىسجۇمھۇرى لى دىڭخۇيدىن شۇلارنى نەقىل كەلتۈرۈپتۇ: «تەيۋەننىڭ ئىچكى قىسمىدا بەزىلەر جۇمھۇرىيەت قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىپ كەلدى. مەن ئۇنداق قىلىش كېرەك ئەمەس دەپ قارايمەن. چۈنكى، تەيۋەن جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلاش، تەيۋەننىڭ سوبىكتىپلىق ئورنىنى مۇجىمەللەشتۈرۈپ، تەيۋەننىڭ ئىگىلىك ھوقۇقلۇق مۇستەقىل تەيۋەن بولۇپ تۇرۇشىغا بوھران پەيدا قىلىدۇ.» بۇ جۈملىلەردىن نېمىنى ھىس قىلىمىز؟ دېمەكچى بولۇدۇكى، تەيۋەن ئەسلىدە مەۋجۇت بىر دۆلەتنىڭ (جوڭخۇا مىنگونىڭ) داۋامى، يەنە قايتا جاكالاش خۇددى ئەمدىلەتن خىتايىدىن بۆلۈنۈپ چىقىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ ۋە بۇ كوممۇنىست خىتايىلار ئۈچۈن تېپىلغۇسىز دەستەك بولۇپ قالىدۇ،

دېگەنلىكتۇر.

بىز ئۆز مەسىلىمىزگە سېلىشتۇرساق خۇددى شۇنداق. شەرقىي تۈركىستان ئەسلىدە تارىخىي رىيالىلىق! مۇقەرر بولغان بىر دۆلەت! ئۇ يېڭىدىن بۆلۈنۈپ چىققان بولۇۋاتقان بىر رايون ئەمەس! ئۇنداق ئىكەن، ئۇ دۆلەتنىڭ ئىسمى داۋادا ۋاز كېچىشكە بولمايدىغان مۇقەددەسلىكتۇر! ئەكسىچە بولغاندا دەل لى دىڭخۇي دېگەندەك «بوھران»غا بىزمۇ ئۇچرايمىز! ئەمما بۇ مەسىلىگىمۇ بالىلارچە مۇئامىلە قىلىندى؛ بۇ قەدەر چوڭ بىر ئىش تەرەپبازلىققا قۇربان كېتىۋاتىدۇ، شەخسىي بىلەرمەنلىككە قۇربان قىلىنىۋاتىدۇ. خۇددى شۇ بىخەلىكلىكىمىز بىلەن داۋاننىڭ ئاداققى غايىسىگىمۇ بولار-بولماس مۇئامىلىدە بولۇپ ئۆتكۈزۈۋېتىپ بارىمىز. بۇ ئاپتونومىيە دېگەن دەل ۋەتەننى سېتىش دېمەكتۇر! بۈگۈن ۋەتەننىمىزدىكى خەلق ياشاۋاتقان ئاشۇ ئاپتونومىيەگە رازى بولغان ئالدىنقى بىر ئەۋلات لېدىرلار بۈگۈن «مۇناپىق» دېيىلىۋاتىدۇ، ئەمما بۈگۈنكىلىرىنىڭ «ئاپتونومىيەسى» نىڭ بىرەر پەرقى بارمۇ؟ بۈگۈنكى مەۋجۇت «ئاپتونومىيە»گە رازى بولغانلارغۇ تاللاش ھوقۇقى بولمىغان ئەھۋالدا ئىدى، خالىسىمۇ، خالىمىسىمۇ نەتىجە شۇ ئىدى؛ ئۇلارنىڭ قوبۇل قىلماسلىقى بىلەنلا ۋالڭ جېن ئارمىيىسىنى چېكىندۈرۈپ كېتىشى مۈمكىن ئەمەس ئىدى؛ ئۇلارمۇ خۇددى بۈگۈنكى ئاپتونومىيەچىلەردەك «ھازىرچە شۇنداق دەپ تۇرساق، كېيىنچە...» دېگەندەك مەجھۇل تامالارنىڭ ئارقىسىغا كىرگەن ئىدى. بۇ «ھازىرچە...» نىڭ بەدىلى بۈگۈن يېرىم ئەسىرلىك بىر دەۋرنى باشتىن كەچۈرۈش بىلەنلا قالماي، 2% لىك خىتاي كۆچمەنلىرىنىڭ نوپۇسىنى 47% گە، ئىككىيۈزمىڭچە خىتاي ئەسكىرىنى 500 مىڭ مۇنتىزىم تاجاۋۇزچى ئارمىيە ۋە بۇنىڭ تاشايىنىدا 2.5 مىليونلۇق ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش ئارمىيىسى، ھەرخىل ئاتاقىتىكى ساقچى ۋە باشقا زاپاس ئەسكەرگە

تولدۇرۇشتەك پۇرسەتنىمۇ بېرىپ قويدى. بۈگۈنكى «ئاپتونومىيەچى»لەر بۇ دەھشەتلىك رېئاللىقنى يەنە شۇ «ئاپتونومىيە» سەپسەتسىسى بىلەن ئۆزگەرتمەكچىمۇ؟ ئىلگىرىكىلەرغۇ تاللاش ئەركى بولمىغان ئەھۋالدا شۇنى تاللاپتۇ، بۇنىڭسىز جاندىن ئايرىلاتتىكەن؛ ئەمما بۈگۈنكىلەر ئەركىن دۇنيادا قانداق مەجبۇرىيەتتە قېلىۋاتىدۇ؟ ئۇلارمۇ جاندىن ئايرىلىپ قالامدۇ ياكى پۇلدىنمۇ؟ بۇ مەسىلىگە دىققەت قىلىشىڭلارنى، كۆڭۈل بۆلۈشۈڭلارنى بىر مىللىي بۇرچۇم سۈپىتىدە سىلەرگە تەكىررار ئۆقتۈردۇم. بۇ بىر گورۇھ ئادەمنىڭ مەيلىگە تاشلاپ قويۇلۇدۇغان ئاددىي ئىش ئەمەس، بۇنىڭدا ھەممەيلەننىڭ مەسئۇلىيىتى بار! ۋەتەن ھەممىزنىڭ! شۇڭا ھەممەيلەن بۇ ئىشقا ئىگە چىقىشىمىز، ھېزى تۇرۇشىمىز كېرەك. بولمىسا كەلگۈسى ئەۋلاتلار ئالدىدا، ۋەتەن مىللەت ئالدىدا، تاڭلا مەھشەردە ئاللاھنىڭ ئالدىدا شەرمەندە بولۇمىز!

«ئاپتونومىيە» چىلىك = تەسلىمچىلىك!

«ئاپتونومىيە» سەپسەتسى ياكى «ئىككى ئارىلماسلىق» نىڭ چەتئەل ۋارىيانتى توغرىسىدا)

ھەرقانداق زۇلۇم ۋە بېسىم قان پاكىز ساقلانغان ئەھۋال ئاستىدا ئەخلاقىي تىرىلىشىنى بارلىققا كەلتۈرىدىغان كۈچلەرنى تۇغۇشى ۋە ھەركەتكە كەلتۈرۈشى مۇمكىن. ھالبۇكى، قاننىڭ پاكىزلىقىنى يوقۇتۇش سانادەتنى يوق قىلىدۇ، ئىنساننى ئەبەدىي پەسلەشتۈرۈدۇ.

— ئادولف گىتلېر: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى)

سەپسەتنىڭ بارلىققا كېلىشى

سەپسەتە «ئۈچ ئەپەندى» نەنجىڭدا گومىنداڭ پارلامېنتىدا ئىشلەۋاتقان زاماندا قەپەزدىن چىققان دېيىشكە بولىدۇ. پىكىر ئاتىسى ھەرھالدا ئىسا يۈسۈپ. بۇ نۇقتىنى ئۇنىڭ «ئەسىر شەرقىي تۈركىستان ئۈچۈن» دېگەن ئەسلىمە كىتابىدىن ئۈچۈن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇ مۇستەقىللىق يولىدا ۋەتەندىن ئايرىلغان نۇرغۇن كىشىلەرنى «نەسبەت قىلىپ» قايتۇرۇپ كېلىپ، خىتايىلار بىلەن ياراشتۇرۇشقا تىرىشىدۇ. خىتايىلارنىڭ بىر كۈنى ئەمەس، بىر كۈنى بىزگە ئىچى ئاغرىپ، ۋەتىنىمىزنى ئۆزىمىزنىڭ باشقۇرۇشىغا رازى بولۇدۇغانلىقىغا كىشىلەرنى ئىشەندۈرۈشكە تىرىشىدۇ. ئۇ 1933 - يىلى قۇرۇلغان «شەرقىي

تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»دىن بەكمۇ راھەتسىزلىك ھىس قىلىپلا قالماي، «ئۆز قېرىنداشلىرى قىلىپ سالغان بۇ بەگۋاشلىق» ئۈچۈن خىتاي دوستلىرى ئالدىدا بەكمۇ خىجىللىققا قالغانلىقىنىمۇ ئانچە يوشۇرۇپ كەتمەيدۇ. بۇ نۇقتىنى ئۇ شاپىگىرانى بىلەن نەشىر قىلىنىدىغان زۇرنال «تىيانشان» (تەڭرىتاغ ئەمەس) دا مۇھەممەد ئىمىن بۇغرانىڭ يازغان ماقالىلىرىدا، ئەينى ۋاقىتتا قىلغان شەرەپلىك مۇجادىلىسىدىن خىجىل بولغاندەك، ئۇنى خىتايلارغا يۇمشاقراق ئىزاھلاشقا ئۇرۇنۇپ، «بىز ئۇ چاغدا يەرلىك ھۆكۈمرانلارنىڭ زۇلمى تۈپەيلى ئىسيان كۆتۈرۈشكە مەجبۇر بولغان ئىدۇق» دېگەنلىرىدىن كۆرۈۈۋېلىش مۇمكىن. چۈنكى، مائاشنى بېرىۋاتقان بىرسىگە «قاتتىقلىق» قىلىش ئاسانمۇ؟ «يىگەننىڭ يۈزى ئۇيۇتار» دېگەن گەپ بار دە!

كىشىلەرنى «ئاپتونومىيە» سەپسەتسىگە ئىشەندۈرۈشكە ھارماي-تالماي ئۇرۇنغان ئىسا، يەنە بىر تەرەپتىن خىتايلارنىڭ باشقا بىر مىللەتنى ئۆزلىرى بىلەن ئوخشاش كۆرۈشكە ھىچ ئادەتلىنەلمەيدىغان، دېموكراتىيە دېگەننى مەڭگۈ چۈشەنگىلى ئۇنۇمايدىغان بىر مىللەت ئىكەنلىكىنىمۇ، تالاي ئەمەلىي مىساللار بىلەن بېرىدۇ-يۇ، يەنە توختىماي، خىتايدىن «تەلەپ ئازادلىق ئېلىش»نى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئۆزى ئىشەنمىگەن بىر ئىشقا باشقىلارنى ئىشەندۈرۈشكە ئۇرۇنۇدۇ.

ئۇنىڭ بۇ يولنىڭ توغرا تاللانغانلىقىغا بولغان ئىشەنچىسىگە ئاساس قىلغان سەۋەپلىرىمۇ ئاجايىپ. خىتاي بىزنىڭ مۇستەقىل بولۇشۇمىزغا مەڭگۈ ئۇنىمايدۇ، شۇڭا «قەدەممۇ قەدەم مۇستەقىللىق» ئەڭ توغرا يول دەپ قارايدۇ. يەنى، ئاۋال ئاپتونومىيە تەلەپ قىلىنىدۇ، ئاندىن «مۇستەقىللىققا يېقىن مۇختارىيات» تەلەپ قىلىنىدۇ (ياكى فىدراتسىيە)، مانا شۇنداق قىلىپ، ئاخىرىدا مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىنىدۇ! بۇ نەزىرىيەچە بولغاندا خىتايلار بىزنىڭ تەلپىمىزنى «كىچىكلا تەلەپ ئىكەنغۇ» دەپ قاراپ ماقۇل بولۇدۇ، يەنى يەڭگىل تەلەپ بولغاچقا خىتاينىڭ ئېغىر كەلمەيدۇ (بۇنىڭ كەينىدىن نېمە تۇغۇلۇشىنى

ئويلاپ كۆرەي دېمەيدۇ؛ بۇنىڭغا بىر مەزگىل كۆنۈكتۈرۈۋالغاندىن كېيىن، ئىككىنچى قەدەمدە تېخىمۇ يۈكسەك ئاپتونومىيە تەلەپ قىلىمىز، ئاۋالقىسى بىلەن بۇنىڭ پەرقى بەك يېقىن بولغاچقا خىتاي بۇنىڭمۇ ئاخىرىسىنى بىلەلمىگەچكە ماقۇل دەۋىتىدۇ؛ ئۈچىنچى قەدەمدە «مۇستەقىللىققا يېقىن مۇختارلىق سورايمىز»، خىتاي بۇنىمۇ ئاۋالقىغا سېلىشتۇرۇپ، پەرق بەك چوڭ بولمىغاچقا، بۇنىڭمۇ بوپتۇلا دەۋىتىدۇ. كېيىن بىز قولغا كەلتۈرگەن بۇ ئىمكانلار سايسىدە ئۆزىمىزنى ئوبدان ئۇشلىۋالغاچقا، ئەمدى بىزنىڭ مۇستەقىل بولۇشىمىز توسۇۋالغىلى بولمايدۇغان ئېقىمغا ئايلىنىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئاخىرىدا مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىمىز!

بۇ خىل مەست خىيالى بىلەن بېرىلىدىغان ئاشۇ پارلاق كېلىچەك مەنزىرىسى كىشىلەرگە داملىتىلىپ، ئاپتونومىيە ئالدامچىلىقى رەسمى تۈردە تارىخ سەھنىسىگە چىقتى. مانا شۇنداق قىلىپ، تارىخىمىزدا تۇنجى قېتىم «ئىككى ئايرىلاماسلىق» نىڭ ھۇلى سېلىنىدۇ. ئىككىنچى باسقۇچى.

جاڭ جىزچوڭ ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندىكى ۋەزىيەت خىتايلارغا ئىنتايىن پايدىسىز ئىدى، خىتايلار ئۇرۇشۇپ پايدا ئالمايتتى. شۇنىڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى ئارىچى قىلىپ، سۆھبەت ئۆتكۈزۈش شۇم خىيالى تۇغۇلۇدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئەت ئىھتىياجى ئۈچۈن بارلىققا كەلتۈرگەن كوزۇرنى مەيداندىن چېكىندۈرۈشتە شەرمەندە چۈمپەردىسىنى تولۇق ئاچىدۇ. غۇلجىدىكى سوۋېت كونسۇلىنىڭ خىتاي مەركىزىگە يەتكۈزگەن ئاتالمىش غۇلجا تەرەپنىڭ كۆڭلى، ئەمەلىيەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەنپەئەتىنى ئەكىس ئەتتۈرەتتى: خىتايدىن ئايرىلىش نىيىتىمىز يوق، بىزگە بارابەر مۇئامىلە قىلىنسا، ... دېگەندەكلەر بولۇدۇ. شەرقىي تۈركىستان ۋەكىللىرى ئۈرۈمچىگە كەلگەندە كۆكسىگە «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» نىڭ ئىزەنلىرىنى تاقاپ كېلىشكەن ۋە «بىز شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن، خىتاي ھۆكۈمىتى بىلەن سۆھبەت

قىلىمىز» دەپ يۈرۈشكەن. جاڭ جىزجوڭ بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ دەرھال سوۋېت كونسۇلىغا نازارلىقنى بىلدۈرگەن. ئۆزىنىڭ قانداقنۇر «شەرقىي تۈركىستان» ۋەكىللىرى بىلەن سۆزلەشمەيدىغانلىقىنى، ئۇلار بىلەن بىر دۆلەتنىڭ ئىچىدىكى قېرىنداشلاردەك سۆزلىشىدىغانلىقىنى يەنى تەڭسىز شەكىلدە — مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە «قوزغىلاڭ قىلغانلارنىڭ ۋەكىلى» نى «قوبۇل قىلىدىغانلىقى» نى ئېيتىپ، غۇلجا تەرەپكە «نەسەت» قىلدۇرغان.

ئەسلىدىلا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئىشىنىشنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ، تامامەن ئۇنىڭ قۇچىقىغا ئولتۇرۇپ قالغان ۋەكىللەر، ئۇنىڭ سىزىقىدىن چىقالمايدىغانلا ھالەتتە بولغاچقا، دەرھال دەيدەبە بىلەن تاقىۋالغان ئىزناكىلىرىنى ئېلىۋېتىپ، ياۋاشلىق بىلەن ئاپتونومىيە تەلپىگە چۈشتى. مانا بۇ بىرسىگە تامامەن ئۆزىنى تاپشۇرۇپ قويۇشنىڭ ئاچچىق ساۋىقى! ئىككىنچى قېتىملىق «ئاپتونومىيە» تەلپىكارلىقى ئىدى.

بۈگۈنكىلەرنىڭ قوبۇل قىلىشىدا كۆرسۈتۈلگەن سەۋەپلەر

بۈگۈنكىلەرنىڭ كۆرسۈتۈۋاتقان سەۋەپلىرىمۇ بىرىنچى قېتىمقىلارنىڭكى بىلەن تامامەن ئوخشاش بولۇپ، «خىتاي مۇستەقىللىق دېگەنگىلا بېرىپ قويمايدۇ»، دېگەندىن ئىبارەت. ئۇلار دالاي لامانى مىسال بېرىپ كۆرسۈتۈدۇ. دالايىنىڭ مانا شۇ يولنى تۇتۇپ قانداق پايدا ئېلىۋاتقانلىقى.

ئەمەلىيەتتە دالاي ئېلىۋاتقان پايدا غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ماددىي ياردىمى بولۇپ، بۇ چەتئەلدىكى تىبەتلىكلەرنىڭ پائالىيەتلىرى ئۈچۈن ئىقتىسادىي ئىمكان بېرىۋاتقاندىن باشقا، تىبەت ۋەزىيىتىدە ھېچقانداق ئىجابىي تەرەققىيات بارلىققا كەلتۈرگىنى يوق.

ئەگەر بىزنىڭ پەۋقۇلئاددە ئاجىزلىقىمىز، دۈشمەننىمىزنىڭ كۈچلۈكلۈكى مۇستەقىللىقتىن ۋاز كېچىپ ئاپتونومىيەگە چۈشۈشكە سەۋەپ بولۇدۇغان بولسا، شۇنداق سوراشقا توغرا كېلىدۇ: تارىختا قانداق

بىر كۈچلۈك ئاجىزنىڭ تەلىپىگە قوشۇلغان؟ بىر كۈچلۈك بىلەن بىر ئاجىز ئارىسىدا بولغان تېچلىق سۆھبىتىدىن قانچە مىسال بېلىسىز؟ سۆھبەت، جەڭ مەيدانىدىكى چىقىمىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇشنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، كۆپ چاغلاردا كۈچ تەڭپۇڭلۇقىدىن بارلىققا كەلگەن. يەنى مەيداندا بىر-بىرىنى يېڭەلمەي، ھەر ئىككى تەرەپ ئوخشاشلا زىيان تارتىۋەرگەن، ئۇرۇش نەتىجىسىز شەكىلدە ئۇزاققا سوزۇلۇپ كەتكەندە، بىر تەرەپ بىرىنى ئارىچى قىلىپ، سۆھبەت تەلىپى قويغان.

ئەگەر بۇنداق سۆھبەتلەر جەريانىدا بىر تەرەپ تاسادىپىي كۈچلۈنۈپ كەتسە (بىرەر دۆلەتتىن ياردەمگە ئېرىشىپ ياكى بىرەر يېڭىچە قورال ياساپ چىقىلىپ) دەرھال سۆھبەتتىن چېكىنىپ، دۈشمىنىنى ئۆزى كۆزلىگەن مەنزىلگە قەدەر قىستاپ ئاپارغان. بەلكىم، بىزنىڭ ھازىرقى «ئۆگۈنۈش ئۈلگىمىز» بولۇپ قېلىۋاتقان دالاي لاما كۆرسۈتۈلەر. دالاي تەرەپ بىلەن خىتاي ئارىسىدا بولۇۋاتقان سۆھبەت بىر شەكىلدىن ئىبارەت بولۇپ، ئەگەر بىر ئۈنۈملۈك ھەرىكەت بىلەن دەستەكلەنمىگەن تەقدىردە بۇ سۆھبەتتىن مەڭگۈ نەتىجە چىقمايدۇ! (بۇ سۆھبەت ۋە بىزنىڭكىلەرنىڭ «سۆھبەت تەقلىتچىلىكى» ھەققىدە ئالدىنقى ماقالىلەردە توختالدىم)

«كۆپ زامانلاردا ئەڭ قانلىق ئىچكى ئۇرۇشلارنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن يۇمشاق مەجەزلىك بولغان بىر مىللەتنى پولاتقا ئايلاندۇرىدىغانلىقى؛ سېسىق پۇرىقى كۆكلەرگە قەدەر چىققان بىر تاپنىڭ بولسا كۆپ چاغلاردا پات - پات داۋام قىلىنغان تېنچلىق ھالىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق كېرەك.»^①

بەزىلەر «ئاپتونومىيەچىلىك» كە چاپان يېپىش مەخسەدىدە «داۋا» مېتودىنىڭ شەرھىسىنى «ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش» (ھىچقانداق تاشقىي كۈچنىڭ مەجبۇرلىشى بولمىغان ھالدا) دېگەندەك لېنىندىن كېلىۋاتقان كونا مۇقامنىڭ يېڭى ئىجراسى بىلەن قىلىشقا ئۇرۇنۇپتۇ.

^① ئادولق گىتلىپەر: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى) — ئا.

بەك ياخشى گەپ. ئاڭلىسىڭىز قايىل بولماي تۇرالمىغۇدەكلا. ئەمما ساپا تۆۋەنلىكىنىڭ خاپىلىقى بىلەن، بۇ خىل ئوتتۇرىغا قويۇشتا ئىزچىللىق يوق. نەسىردىن ئەپەندىمۇ ئۆزىنىڭ پايدىسى تەرەپكە «ئېزىپ» كەتكەن ئەمەسمۇ. شۇنىڭدەك، ئەگەر ئېزىپ كەتكەن تەقدىردە «ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش» تىن «مۇستەقىللىق» تەرەپكە ئېزىپ كەتكۈلۈك ئەمەسمىدى؟ «ئاپتونومىيە» تەرەپكە ئېزىپ كەتسە تازىمۇ تەتۈرلۈك ئەمەسمۇ؟ نورمالدا سىياسەتتە «قۇيرۇق كۆرسۈتۈپ ئۆپكە سېتىش» بار، ئەمما «ئۆپكە كۆرسۈتۈپ قۇيرۇق سېتىش» يوق. بۇنىڭدا «قۇيرۇق» نى «ئۆپكە» نىڭ نەرقىدە ساتسا، «قاسساپ» زىيان تارتىدىغان گەپ!

ئەسلى ھەقىقىي سەۋەپلەر

ئەسلى ھەقىقىي سەۋەپلەرنىڭ زادى نېمە ئىكەنلىكىنى ئاللاھ بىلىدۇ. ناھايىتى چوڭ ئىھتىمال شۇكى، بۇنى ئۇلار ئۆزلىرىمۇ بىلمەيدۇ. چۈنكى بۇ بىر پارچە چالما ھىسابىدا پايدىلىنىۋاتقانلار تەرىپىدىن سۇنۇلغان يول بولۇپ، بۇ ئۇلارنىڭ ئۆز تاللىشىمۇ ئەمەس، دېسەكمۇ بولىدۇ. ئەگەر ئۇلار ئۆزلىرى تاللىدى، دېيىلسە، ئۇ چاغدا مۇنداق سەۋەپلەردىن بولۇشى مۇمكىن: بۇ يولنىڭ ئاسانلىقى. جان — قەھرىمانلىق تەلەپ قىلمايدىغانلىقى؛ نام چىقىرىشنىڭ كۆپ ئاسانلىقى؛ بۇ چىكىش مەسىلىسىنى يېشىشكە كېتىدىغان بىلىم ۋە ئەقىل — پارسەتتىن يوقسۇل ئەھۋالدىمۇ ئېقىۋېرىدىغانلىقى؛ سىزىپ بېرىلگەن يول بىلەنلا كېتىۋەرسە بولۇدۇغانلىقى؛ نېمىلا بولمىسۇن ئوتتۇرىدا بىر داۋراڭنىڭ بولۇپلا تۇرۇدۇغانلىقى (نەتىجىسىدىن قەتئىينەزەر)...

ئەگەر بۇ يولنى قوبۇل قىلمىغان تەقدىردە نېمە قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدە نۆلدىن يوقۇرى ھەرقانداق بىر كەسىر ساندا ئوي-پىكىرنىڭ يوقلۇقى؛ مەلۇم ئويلىرى بار دېيىلگەندىمۇ بۇلارنى ئىشقا ئاشۇرۇپ،

مۇشۇنچىلىك داۋراڭ پەيدا قىلىش، ئوتتۇرىدا بوي كۆرسۈتۈشنىڭ قىيىنلىقى،... قاتارلىق سەۋەپلەردىن مانا شۇ يولنى مېنىڭسىڭەن دېيىش مۇمكىن.

ئۈچىنچى تۈرلۈك سەۋەپ، تارىخىمىزدىكى ئىككىنچى قېتىملىق ئاپتونومىيە تەلەپكارلىقى بىلەن بىردەك بولۇپ، تامامەن باشقىلارنىڭ قۇچىقىدا بولۇشى، باشقىلارنىڭ ياردىمى ۋە خىراجىتى بىلەن مەۋجۇتلۇقى تەمىن ئېتىلىۋاتقاچقا، تەلەپنىڭ مەزمۇنى (داۋانىڭ مەزمۇنى) نىمۇ شۇ خوجايىنلار بەلگىلىگەنلىكى، داۋاچىلارنىڭ تاللاش ھوقۇقىنىڭ بولمىغانلىقىدىن ئىبارەت.

«بىر كېمىدىكىلەرنىڭ تەقدىرداشلىقى»دىن تۇغۇلغان يېشى

ئىتتىپاق

يېشى ئىتتىپاقلىقلار ھەقىقەتەنمۇ بۇ سەپسەتنى مېنىڭسىڭەنلەرمۇ؟ مېنىڭچە ياق. بۇلارنىڭ بەزىلىرى پۇرسەتپەرەستلەر بولۇپ، قىزغىن قوللۇغۇچى سۈپىتىدە مەيدانغا چىقىپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ «لېدىرلار» قوشۇنىغا كىرىۋېلىشنى ئويلىغانلار. چۈنكى بۇلارنىڭ زادى قايسى ئىدىيىدىكى كىشىلەر ئىكەنلىكىنى بىلىشمۇ تەس، تەسلىكنىڭ سەۋەبى ئەسلىدە بۇلار مەلۇم ئىدىيىگە ئىگە كىشىلەردىنمۇ ئەمەس.

بەزىلىرىنىڭ يادلىۋالغان بىر يۈرۈش فورمىسى بار، مانا شۇنىڭ بىلەن جان ساقلاۋاتقانلاردىن بولۇپ، بۇ يادلىۋېلىنغان ئۇقۇملارنى ئۆزى تېخى ھەزىم قىلىپ باقمىغاچقا، مۇشۇنداق بىر سەپسەتكە رازى بولۇپ، مۇشۇنداق بىر تەشكىلاتتا داۋاملىق قالسا، بۇ يادلىۋالغان فورمىسىغا زىت كېلىش ياكى توغرا كېلىشى ھەققىدە بىر ئۇقۇمى يوق. يەنى بۇ شەخسلەر ئومۇمەن «بىر نېمىنىڭ بىر نېمىسى» دېگەن بىر ئاتاققا «سايلىنىپ» يۇرتىنىڭ چوڭى بولدۇم دەپ ئويلايدىغان، ھاياتتىن ھاسىل

قىلغان جىمىكى ئىپتىخارى شۇ بولغاچقا، بۇنداق ئاتاقتىن ئايرىلىپ قېلىشنى ئۈلۈم قەدەر قورقۇنۇپلا قالماي، بۇلار «شودۇجاڭلىق» قا كۆنۈپ قالغان ئادەملەردۇر. شۇڭا ئۇلار قىيىق ھېلىغۇ پاتقاق شاخاچىغا قاراپ يول ئالدىكەن، نەق دوزاققا قاراپ يول ئالسىمۇ قىيىقتىن چۈشۈپ قالمايدىغانلار. يەنى، خۇددى بىلمەستىن قاراقچىلارنىڭ قىيىقىغا چىقىپ قالغان بىرى، قىيىقتىكىلەرنىڭ قاراقچى ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىنمۇ يەنىلا چۈشۈپ قالالمىغاندەك، ئەكسىچە قىيىق تالاپەت كۆرگۈدەك بولسا، قاراقچىلارغا ھەمكارلىشىپ، قىيىقنى ئاسراشتا كۈچ چىقارغىنىدەكلا بىر ئىش. چۈنكى قىيىقنىڭ ئامانلىقى ئۇنىڭمۇ «جان ئامانلىقى» («ئەمەلدار» لىق ئورنى) غا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ قالغان.

يەنە بەزىلەر بۇ سەپسەتنى توۋلاشتىن كەلگەن پۇلدىن نەسۋىدار بولغاچقا، باشقىسى بىلەن پەرۋايى پەلەك. «خوجىنىڭ ئېتىنى سۇغار، پۇلىنى ئال» پوزىتسىيىسى بىلەن، بۇ سەپسەتنى مېنىڭسىگەن قىياپەتكە كىرىۋالغان جانباقلار.

يەنە بەزىلەر شۆھرىتى ئۈچۈن ئانىسىنى قۇربان قىلىشتىنمۇ يانمايدىغان، شۆھرەت خىرىسىدىن كۆزى ھېچنېمە كۆرمەس بولغان ئاۋارلار.

يەنە بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاستىرتتىن ھەممىنى يۈنلەندۈرۈپ تۇرىدىغان خىتاي غالىچىلىرىمۇ بار، ئۇلارنىڭ بىرىنچى قەدەملىك ۋەزىپىسى، ناھايىتى ئېنىقكى، ئالدى بىلەن دۆلەت نامىدىن ۋاز كەچكۈزۈپ، ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنى بۇنىڭغا كۆندۈرۈش، ئۇيغۇرلارنى باشقا شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداش مىللەتلەردىن ئايرىپ، يەككىلەشتۈرۈش؛ ئاندىن مۇستەقىللىقتىن ۋاز كەچكۈزۈش ئىكەنلىكىدە گەپ يوق. بۇ «قىيىق» تىكى يېڭى ئىتتىپاقنى شەكىللەندۈرگەن تەركىپلەر ئاساسلىقى مانا شۇلار.

ئىلگىرىكى يازمىشلىرىمدا مىللىي خاراكتېرىمىزدىكى ئاجىزلىقلاردىن بىرى سۈپىتىدە شۇنداق دېگەنلىكىم ئېسىمدە:

«شەخسىي زىددىيەتنى مىللىي زىددىيەتتىن ئۈستۈن قويۇش، شەخسىي مەنپەئەتنى ياكى تار گورۇھنىڭ مەنپەئەتنى ئومۇمىي مىللىي مەنپەئەتتىن ئۈستۈن قويۇش...» بۈگۈن شۇنى كۆرۈۋاتىمىزكى، يېقىن ئۆتمۈشتە مۇناپىق سۈپىتىدە تۈكۈرۈلگەن بەزى كىشىلەرگىمۇ «قاش ئېتىپ»، ئۇلارنىمۇ ئىتتىپاقداشلىققا چاقىرىۋاتقانلىقى بىلىنمەكتە. بۇلاردىن شۇنى كۆرەلەيمىزكى، بۇ كىشىلەردە ئەقەللىي ئىنقىلاۋىي پىرىنسىپمۇ يوق، ئۇنداقكەن مۇشۇلارغا ۋەتەن مىللەتنىڭ ۋەكىللىكىنى تۇتقۇزۇپ، ئۇلارنىڭ «ئەركىنلىك، باراۋەرلىك بېرىلسە خىتايىلاردىن ئايرىلىش نىيىتىمىز يوق» دېيىشلىرىنى مېنىڭسىسەك، سىياسىي تەقدىرىمىز نېمە بولار؟

بۇلار مەلۇم بىر ئىدىيىگە ئىگە كىشىلەرمۇ؟

بۇلار بىر ئىدىيىگە ئىگىمۇ، دېگەننى ئېنىقلاشتىن بۇرۇن، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى «ئەڭ داڭدار سىياسىيون»لارغىلا قارىساق، بۇنىڭغا جاۋاب تاپالايمىز. بەزى چاپچانچىلار ئۆز ۋاقتىدا ئەركىن ئالپىتېكىنى شۇنچىلىك يامان كۆرۈشكەنكى، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئادىمىي شەكىلدە تىلغا ئالمايدىغان دەرىجىدە ئىدى. ئۇ زامان بۇ ئۆچمەنلىككە دەل مۇشۇ «ئىككى ئايرىلماسلىق» ئىدىيىسىنى سەۋەپ قىلىپ كۆرسۈتۈشكەن ئىدى. ئەمدىلىكتە ئوخشاش ئىدىيىنىڭ مۇداپىئە ۋەزىرى بولۇپ ئوتتۇرىغا چىققىنىغا قارىساقلا، ئۇنىڭ ئەسلىدە ئىدىيىگە ئەمەس، شەخسكە قارشى تۇرغانلىقى، «مەن باشتا بولمىسام ھەممە ئىشىڭنى بۇرۇمەن» شەكىللىك قارشى تۇرۇش ئىكەنلىكى ئاڭلىشىلماقتا.

بۇ سەپسەتنىڭ «نەزىرىيىچىلىرى»مۇ مەيدانغا كەلگەندەك تۇرۇدۇ. ئەمدى مانا شۇ نەزىرىيىچى (تەتقىقاتچى دەۋالغىنى مەلۇم) لەرنىڭ ساۋادى، قىلىپ يۈرگەن ئىشىدىن مانا مەن دەپلا كۆرۈنۈپ تۇرسا، مۇشۇنداق نەزىرىيىچىلەردىن تەركىپ تاپقان توپتا يەنە قانداق ئىدىيە بولار؟ يېقىن ئۆتمۈشتە «ئاپتونومىيە»چىلىكنىڭ مۇرەسسەسىز دۈشمىنى

ھېساپلىنىدىغان بەزىلەرنى مىسال ئېلىشىمىز مۇمكىن:
«ختايىلار چىشىغا تېگىپ قويىمىسا ئۇيغۇرلار نامايىش قىلمايتتى»
دېگەنلىك، «چىشىغا تېگىپ قويىمىسا ئۇيغۇرلار خىتايلىرىنىڭ مىللىي ھۆكۈمرانلىقىنى ياۋاشلىق بىلەن قوبۇل قىلاتتى» دېگەنلىك بولمامدۇ؟
ئۇنداقتا بۇ دەرىجىلىك قانائەتچان مىللەتنىڭ كىشىلىك ھوقۇقلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈشنىڭ نېمە زۆرۈرىيىتى بار ئىدى؟ ئۆزلىرىنىڭ كىشىلىك ھوقۇق ۋە ھاياتىي مەۋجۇدلىقىنى قوغداش ئۈچۈن ئۇيغۇرلار توختىماي كۆرەش قىلىۋاتقان مىللەت ئىدى، دېيىلگەندە، ئۇيغۇر دېگەن مىللەتنىڭ خەلقئارا كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرىنىڭ ئالدىدا قەدەر - قىممىتى بولاتتىغۇ، دەيمەن؟

«...ختاي دائىرلىرى دالاي لاما بىلەن سۆھبەت قىلىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما، دالاي لامانىڭ مۇستەقىللىقتىن ۋاز كېچىشىنى ئالدىنقى سىياسىي شەرت قىلغانلىقتىن ھازىرغىچە تىبەتنىڭ سەرگەردان ھۆكۈمىتى ھېچقانداق رەسمىي ياكى غەيرىي رەسمىي ئۇقتۇرۇش تاپشۇرۇپ ئالمىدى.

«دالاي لاما...: مۇستەقىللىق تەلەپ قىلمايدىغانلىقىنى بىرقانچە قېتىم تىلغا ئېلىپ ئۆتتى. ئۇ: مېنىڭ ئىزدىنىدىغىنىم تىبەتنىڭ ھەقىقىي ھالدا ئۆزىنى - ئۆزى باشقۇرۇشى... بېيجىڭ يەنىلا تىبەتنىڭ ھەربىي، دىپلوماتىيە ئىشلىرىنى تىزگىنلىسە بولۇدۇ، دېگەن گەپنى قىلدى.

«تىبەت تارىختا زادى خىتاي تېرىتورىيىسىنىڭ بىر قىسمىمۇ ئەمەسمۇ، بۇنىڭغا تارىخچىلار بىر نېمە دېسۇن، مەن بۇ چوڭ دۆلەت دائىرىسىگە كىرىپ، خىتايلىرى بىلەن بىرگە ياشاشقا ئاللىقاچان تەييارلىق قىلىپ قويدۇم» دېدى.

«ئۆزلىرىنى دېموكرات ئاتىۋالغان خىتايلارنىڭ ماھىيىتىدىن خىتاي
— بۇ مىللەتنىڭ ماھىيىتىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى
بولمامدۇ؟»

«ئۇيغۇرلارنىڭ تەلەپلىرى مۇستەقىللىق، ئۇيغۇرلارنىڭ تەبىئەتتىن
ھالقىغان ھوقۇقى مۇستەقىللىق...»

«... ئۇيغۇرلار قانۇن ئالدىدا ئىجرا قىلىنغۇچى قۇللاردۇر... بۇنداق
قۇللار بىلەن ئەھدىنامە، شەتنامە تۈزۈش بۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا بۇ قۇللار
بىلەن سۆھبەت قۇرۇش مۇمكىن بولمىغاننىڭ سىرتىدا، يەنە ھەتتا،
ئۇلارنىڭ ھەددى-ھەركەتلىرى، سۆز-ئىبارلىرىمۇ ئېتىبارغا ئېلىشقا
ئەرزىمەيدۇ.»

«ھازىر ئۇيغۇرلار ئېلىپ بېرىۋاتقان پائالىيەت، تولۇق مەنىدىكى
ئىنقىلاپ پائالىيىتى ئەمەس، بەلكى پەقەت دېموكراتىك ئەللىرىدە
دۇنيانىڭ مىزانلىرى، نىزاملارغا ئاساسلىنىپ ئېلىپ بېرىۋاتقان
كىشىلىك ھوقۇق پائالىيىتى...»

«ئازات بولۇشقا تەشنا بولغان ئۇيغۇرلار چوقۇم قان تۆكۈش كېرەكمۇ؟
چوقۇم جان بېرىشى كېرەكمۇ؟... تېنچ يول بىلەن ھەل قىلىشقا
بولمامدۇ؟...»

بۇ پىرىنسىپال زىتلىق ھەممىنى ئىزاھلاپ بېرەلەيدۇ، دەپ
ئويلايمەن.

رەت قىلىش ئاساسلىرىمىز

چوڭ ئىشلارنى قىلىمەن دېگەن ئادەم مەرگەندەك
ھەركەت قىلمىقى لازىم؛ ئۇ نىشاننىڭ قانچىلىك
يىراقلىقىنى ۋە قولىدىكى ئۇچقا كىرىچىنىڭ قانچىلىك

كۈچى بارلىقىنى بىلىشى لازىم. ئۇ قارىغا ئالغاندا نىشاندىن ئىگىزەك قارىغا ئېلىشى لازىم. بۇ ئوقنى ئاشۇ ئىگىز نۇقتىغا تەككۈزۈش كېرەكلىكىدىن ئەمەس، بەلكى ئاشۇ پەرق ئارقىلىق ئەسلىدىكى نىشانغا تەككۈزۈشنى راستىن ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن.

— نىككولو ماكيئاۋىللى [ئىتالىيە]: «ھۆكۈمدارلار دەستۇرى»

رەت قىلىش ئاساسلىرىمىز ناھايىتى كۆپ. ئەمما ئاساسلىقى، بىزنىڭ خەلقىمىز مەڭگۈ خىتايلىرىغا ئىشەنمەيدۇ؛ خىتايلىرىمۇ بىز بىلەن باراۋەر بۇ زېمىندا ھاياتلىقنى داۋام قىلىش نىيىتى يوق! خىتاينىڭ نىيىتى نەسلىمىزنى قۇرۇتۇش. خەلق خاھلىمىغان ئىشنى، خەلقنىڭ ئارزۇسىغا قارشى ھالدا كۆتۈرۈپ چىقىش ئۇ تەشكىلاتنىڭ خەلققە ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقى ھەققىدىكى ئىددىئالىرىنى رەت قىلىدۇ. خەلققە ۋەكىللىك قىلالمايدىغان بىر تەشكىلاتنىڭ ئۆز قايغۇسىنى نەزەردە تۇتۇپ تاللىغان يولنى قوبۇل قىلىش تامامەن خاتا. بۇ يول خەلققە يەنە بىر قېتىم پالاكەت ئېلىپ كېلىدۇ!

بەلكى دېيىلىشى مۇمكىن: «بىز مۇستەقىللىقتىن ۋاز كەچمىدۇق، بۇ بىر مېتود، بۇ بىر تاكتىكا... ئاخىرقى ھىساپتا بىزمۇ...» بىز بۇ سەپسەتلىرىنىڭ نېمىلىكى ھەققىدە — «قەدەممۇ—قەدەم مۇستەقىللىق» دېگەننىڭ زادى قانداق مال ئىكەنلىكى ھەققىدە — يوقۇرىدا توختالغان ئىدۇق. بۇ تامامەن ھاماقەتلىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس!

بۇنداق بىر يولنىڭ غەلبە قىلىشى ئۈچۈن، تارىختىكى يەھۇدىيلاردەك شەرتلەرنى ھازىرلىغان بولۇشىمىز كېرەك: مىللىي روھ مۇستەقىللىق ئىستىكى، دۆلەتچىلىك ئېڭى، ئارزۇسىدىن باشقا، كولىكتىپچىلىق روھى («مەن»چىلىكنىڭ ئەكسى)، ئازادلىق ئۈچۈن كېرەك بولسا جىمى ئىقتىسادىنى، كېرەك بولسا جېنىنى ئايىمايدىغان ئاڭلىق كولىكتىپ بولۇشى؛ ئىلىم-پەندە كۈچلۈك ئالىملار قوشۇنىمىز بولۇشى؛ ئۆزىمىز ياشىغان ھەر دۆلەتتە ئەڭ ئاساسلىق ئىقتىسادىي كۈچ

بولغان، خالساق شۇ دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىنى مۇقىم تۇتۇۋالغان، خالساق، داۋالغۇتۇۋېتەلەيدىغان ئىقتىسادى كۈچىمىز بولۇشى كېرەك. مانا شۇنداق ئەھۋالدىلا بىز ئۇ دۆلەتلەرنى ئۆز مەنپەئەتىمىز ئۈچۈن ھەركەتكە كەلتۈرەلەيمىز.

يەھۇدىيلار ئىنسانلارنىڭ ئېڭىنى قايتا شەكىللەندۈرۈپ چىقىش (ئۆز مىللىتىنى ئۇيۇشتۇرۇش، باشقا مىللەتلەردە ياردەمگە مايىل ھىسداشلىق ئۇيغۇتۇش) ئۈچۈن ئىدىئولوگىيە قۇرۇلۇشىغا سەل قارىمىغان. پۈتۈن دۇنيادىكى مەتبۇئات (گېزىت-ژورنال، رادىئو-تېلېۋىزىيە، كىنو...) قاتارلىقلارنىڭ مۇتلەق كۆپچۈلۈكىنى ئۇلار تەسىس قىلغان ياكى كېيىن تەدرىجىي قولغا كەلتۈرگەن. دىنىي ئېتىقادقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەنكى، ئېتىقاتنى يەھۇدىيلارنى ئاخىرقى ھىساپتا قوغداپ تۇرۇدۇغان قورغان دەپ تونۇغان. ئەمەلىيەتتەمۇ ۋەتەنسىز ئىككى مىڭ يىللىق زامان ئىچىدە مىللىي ھىساپلىرىنى قەلبىنىڭ قېتىغىغا كۆمۈۋەتكەن بولسىمۇ ھەرقاچان تىرىك تۇتتى. مانا شۇ روھ بولغاچقىلا، مانا شۇ مەنەۋىي ئىشەنچ بولغاچقىلا، بۇ ئۇزاققا سوزۇلۇدىغان مېتود ئۈنۈم بېرىدىغان دەۋرگىچە مەۋجۇتلۇقىنى يوقاتماي كەلدى.

مانا شۇنداق ماددىي ۋە مەنەۋىي شەرتلەرنى ھازىرلىغاندىن كېيىنمۇ، ئۇلار يەنىلا قوراللىق قوشۇن تەشكىللەپ، جان پىدالىق بىلەن ئۇرۇش قىلىشىمۇ رەت قىلمىغان.

«ئاپتونومىيە» سەپسەتسىنىڭ ھەغدىلىرى «قوراللىق بارمۇ ئەپەندى؟ ئەسكىرنىڭ قېنى؟» دېگەندەك سوئاللارنى قويۇپ، ئۆز سەپسەتسىنىڭ نەقەدەر بىمەنە سەۋەپلەرگە تايانغانلىقىنىمۇ ئاشكارىلىدى. مەن خەلققە شۇ سوئالنى قويماقچىمەن: بىزدە كەم بولۇۋاتقنى قورالمۇ؟ ئەسكەرمۇ؟ بۇنى دەۋاتقانلارنىڭ قانچىلىك ھاماقەتلىكىنى، نەقەدەر ساۋاتسىزلىقىنى ئويلاپ كۆرۈش كېرەك.

بۇ ھەقتە شۇ قۇرلارنى ئەقىللەرگە ھاۋالە قىلىمەن: «بىر نېمىسنىڭ ئۇلۇغلۇقى ۋە جاسارىتىنىڭ يېڭىدىن قولغا كەلتۈرۈلىشى مەسىلىسى ئۆز

- ئۆزىمىزگە «قوراللارنى قانداق ئىشلەپچىقىرىمىز؟» دېگەن سوئال بىلەن ھەل بولمايدۇ. «بىر مىللەتنى قورال كۆتۈرۈشكە قابىلىيەتلىك ھالغا كەلتۈرگەن روھنى قانداق يارىتىمىز؟» دەپ ئويلىشىمىز لازىم. بىر مىللەتنىڭ ئۈستىدە مۇشۇنداق بىر سالقىن ئەسكەن تەقدىردە ئەقلى مىڭ يول تاپىدۇ ۋە بۇ يوللارنىڭ ھەر بىرى ئۇ مىللەتنى بىر قورالغا ئېلىپ بارىدۇ. بىر قورققاق ئادەمگە ئون تاپانچا بېرىلسە ئۇ ئادەم بىر ھۇجۇم مەزگىلىدە بىر تالمۇ ئوق ئاتمايدۇ، بۇ قورققاقنىڭ قولىدىكى تاپانچىلار بىر جەسۇرنىڭ قولىدىكى قامچىدىنمۇ ئاز قىممەتكە ئىگە.

« بۈگۈن بىزنى جىددىي بىر قارشى چىقىشتىن مەھرۇم قىلىۋاتقان نەرسە قورال كەملىكى ئەمەس، ئىرادە كەملىكىدۇر^①».

بۇ دېيىلگەنلەرنى ئۆز تارىخىمىزدىكى مىللىي مۇستەقىللىق كۆرەشلىرىگە سېلىشتۇرۇپ، ئەسلىپ ئۆتسەكلا، چۈشۈنەلەيمىز ۋە ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ئىكەنلىكىنىمۇ ئاڭقىرايلىمىز: سىدىقھاجى روزى «تەسلىمچىلىك» شەكلىدە مىسالغا ئالغان تۆمۈر خەلىپىنىڭ سۆلھىچىلىكى — ياكى تېنچلىقچىلىقى — ئۇنىڭ زاۋالنى تېزلىتىپ تەكەن ئىدى. ئەگەر ئۇ قارشىلىق كۆرسۈتۈشنى داۋام قىلغان بولسا ئىدى، ئۇزاققىچە بەرداشلىق بېرەلەيتى. چۈنكى ئۇ زامانلاردا خىتايىلار ۋە تىنىمىزنى ھەربىي ئىشغالىيەت بىلەنلا تۇتۇپ تۇرۇۋاتقاچقا — ئىدىئولوگىيىلىك قايتا شەكىللەندۈرۈش سۈزگۈچلىرىدىن ئۆتكۈزۈمگەچكە — مىللىي روھ ساغلام، دىنىي ھىمىيات كۈچلۈك ئىدى، بۇ دېگەنلىك، تۆمۈر خەلىپە چەكسىز ئارقا سەپكە ئىگە ئىدى. ھىساپسىز زاپاس ئەسكەر ۋە خەلقنىڭ ئىقتىسادىي يۆلىشى بار ئىدى. تۆمۈر خەلىپە ئەسلىدە ئەسكەرمىدى؟ قورالى بارمىدى؟

ناھايىتى ئەپسۇسكى، ئۇ چاغدىكىسى ئىستىخىيىلىك قارشىلىق

^① ئادولفى گىتلېر: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى) — ئا.

بولۇپ، ئېنىق سىياسىي نىشان، پىلان-پىروگراممىسى بولغان تەشكىللىك ھەرىكەت ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا ئاسانلا ئالدامخالىمغا چۈشۈپ كەتكەن ئىدى.

1930-يىللاردىكى ئىككىنچى قېتىم قۇمۇلدىن كۆتۈرۈلگەن ئىنقىلاپچۇ؟ ئۇلار ئاۋال قۇراللارنى ھازىرلىۋېلىپ ئاندىن قوزغالغانمۇ؟ ياق. ھەتتا قورال ئېتىشىنى بىلىدىغانلاردىن قانچىسى باردى؟ ئەمما خەلقنىڭ قارشىلىق ئىرادىسى پارتلىغاندىن كېيىن قورالمۇ بولدى، قورال، مۇتخەسس ياردىمى تەكلىپ قىلىدىغانلارمۇ چىقتى. ئەگەر ئاشۇ چاغدا سوۋېت ئارچىلىقى بىلەن سۇنۇلغان سۇلھى — تېنچلىقچىلىق رەت قىلىنغان بولسا جەزمەنكى، باشقا دۆلەتلەرنىڭ ياردەم تەكلىپى كېلىشى ئىھتىمال ئىدى، ئۇزاقراق مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايتتى. ھەتتا تەقدىرنىڭ شۇ غەلىتە چاچىقىمۇ ئادەمنى ھەيران قالدۇرۇدۇ؛ سابىت داموللىنى تۇتۇپ بېرىپ، مۇئاۋىن رەئىسلىككە ئېرىشكەن خوجانىياز ھاجىمۇ، سابىت داموللا بىلەن ئوخشاش تۈرمىگە چۈشتى، ھەتتا ئۆلتۈرۈلۈشتە سابىت داموللىدىن ئاۋالراق ئۆلتۈرۈلدى!

40-يىللاردىكىسى، گەرچە بىر گورۇھ ئاڭلىق تەبىقىمىز ھەرىكەتنىڭ بېشىدا كۆرسۈتۈلۈۋاتقان بولسىمۇ، سوۋېتنىڭ قۇچقىدىكى «بالا» ئىدى. بۇ ھەرىكەتتىمۇ «تېنچلىقچىلىق» ئىستىقبالىمىزنى قارايتتى، دېسەك بولۇدۇ. سوۋېتنىڭ قۇچقىدا بولۇشى ئالاھىدىلىكى بىلەن خالىمىسىمۇ سۇلھقا كەلتۈرۈلەتتى، دېيىلسىمۇ، يەنىلا سوۋېتنىڭ ياردەملىرىدىن ئايرىلغان ئەھۋالدا، سۇلھ قىلغاندىكىدىن ئۇزاقراق مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايتتى. چۈنكى ئۇ چاغدىمۇ مىللىي ھىسسىياتتا كېسەل ئاز، دىنىي ھىسسىياتمۇ نىسبەتەن پاكىز بولغاچقا ئومۇمخەلقنىڭ قوللىشى بار ئىدى؛ 40 مىڭ كىشىلىك مۇنتىزىم ئارمىيە بار ئىدى. شۇڭا ھېچ بولمىغاندىمۇ 4 يىل ئارتۇقراق تىرىكشىپ تۇرالايتتى. تېخىمۇ موھىمى، بۇ قارشىلىق،

ختىي كوممۇنىست ئارمىيىسىنى ئۇرۇشقا مەجبۇرلىغان ئىكەن، ئۇلار بولۇپ ئۆتكىنىدەك تېنچلىق بىلەن ئىشغال قىلماي، ئۇرۇشۇپ ئىشغال قىلاتتى. تېنچلىق بىلەن ئىشغال قىلىش بىر ئاز بۇرمىلاپ ئىزاھلانسا «خەلقنىڭ رايى، خاھلىشى» قىلىپ كۆرسەتكىلى بولۇدۇغان بىر تۇتقا؛ ئەمما سوقۇشۇپ ئىشغال قىلىش، ھەرقانچە پەردا زاپىمۇ تاجاۋۇز قىلىپ بېسىۋېلىش ئىكەنلىكىنى يوشۇرغىلى بولمايدىغان بىر پاكىت! بۇ بولسا بۈگۈنكى داۋا ئۈچۈن ئالتۇنغا بەرگۈسىز پاكىت بولاتتى. داۋا ئۈچۈن مائاش بېرىۋاتقانلار بىر قولىدا پۇلنى تەڭلەپ تۇرۇپ قوبۇل قىلدۇرۇۋاتقان «ختايىلار بىزنى بېسىۋالمىغان، قوشۇۋالغان» دېگەندەك ۋەلىكىزنا گەپلەرنىمۇ ئوتتۇرىغا چىقارغىلى بولمايدىغان بىر تارىخىي پاكىت ئوتتۇرىدا بولغان بولاتتى!

يەنە بىر جەھەتتىن، ئەگەر شەرقىي تۈركىستان ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقىغا پۇت ئېتىشقا جۈرئەت قىلىپ، قارشىلىق قىلالىغان بولسا، ۋەتەننىمىز 1949 - يىلى ھەرگىزمۇ ئىشغال قىلىنمايتتى؛ ئەڭ تېز بولغاندىمۇ (سوۋېت ئىتتىپاقى خىتايغا بولۇشۇپ، غەرب تەرەپتىن قىستىغان تەقدىردىمۇ) 1952 - يىللىرىغىچە داۋام قىلالايتتى. ئۇ ھالدا كورىيە ئۇرۇشى ئەڭ ئېغىر باسقۇچتا كېتىۋاتقان مەزگىلگە توغرا كېلەتتى. كورىيەدە خىتايغا قارشى سەپتىكىلەر - غەربنىڭ كوممۇنىزىمغا قارشى كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرى (تۈركىيە ئارمىيىسىمۇ بار) بولغاچقا، خىتايىنىڭ غەرب تەرەپتىن پاراكەندە بولۇشىنى كورىيە ئۇرۇش سېپىدىكى بېسىمنى ئازايتىشقا پايدىلىق دەپ قاراش ئەقەللىي ساۋات ئىدى، بۇنداق تەييار كوزىردىن پايدىلىنىش ھەرقانداق دۆت سىياسىي ئوننىڭمۇ ئەقىلىدىن قاچمايدىغان ئاددىي رىجە ئىدى. غەرب كۈچلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇپ، ياردەمگە قول ئۇزۇتۇپ قېلىشى ئىھتىمال بولاتتى.

ئەمدى تېنچلىقچىلاردىن شۇنداق سورىشىمىز مۇمكىن: ئەسلىدە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرغانلارنىڭ قولىدا قورالى بارمىدى؟ بۇ ئەمەلىيەتمۇ شۇنى كۆرسۈتۈۋاتىدۇكى، قورال ئېلىشقا جورگەت قىلالايدىغان روھنى بارلىققا كەلتۈرۈش بىزنىڭ ئەڭ زور قىيىنچىلىقىمىز. ھەرگىزمۇ قورال ۋە ئەسكەر مەسىلىسى ئەمەس!

ئەمما بىزدە ئەقەللىي ئىدىئولوگىيە قۇرۇلۇشى يوق؛ ئىزچىل تەشۋىقات يوق؛ چەتئەللەرنى ئارزۇمىزغا ئۇيغۇن ھەركەتلەندۈرەلەيدىغان ھېچقانداق مىللىي ساپا ھاسىل قىلمىغان تۇرۇپ، بۇنداق سىياپە يول بىلەن مەخسەتكە يېتىشنى ئويلىساق ھەقىقەتەنمۇ چۆچەكتىكى چۆپىنى يېگەن بولىمىز. شۇنى ئەستە تۇتۇش لازىمكى:

«كۆزلەنگەن نىشانغا قاراپ كەتكەن يولنى پەقەت شۇ قاتتىق ھەقىقەت (خەلق ئاممىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋەت) بەلگىلىشى كېرەك. ئۆزىگە ياقىمىغان يول بىلەن نىشانغا يېتىشتىن ئۆزىنى تارتىش، بۇ دۇنيادا كۆپ چاغلاردا نىشاندىن ۋاز كەچمەك مەنىسىگە ئىگە.»^①

يەنە شۇنىسىمۇ بار:

«ھېچبىر زامان نورمال بىر تۇغما ئىستەك بىلەن غازلارغا قارىتا (ياخشى كۆڭۈل) لۈك مۇئامىلىسى قىلىدىغان تۈلكىگە ياكى چاشقانغا قارىتا مەرھەمەت ھېس قىلىدىغان بىر مۈشۈككە دۇچ كېلىنمەيدۇ.»^②

ماكيئاۋېللى شۇنداق يازغان: «بىلىشنىڭ كېرەككى، دۇنيادا ئىككى خىل كۆرەش شەكلى بار: بىرى قانۇندىن پايدىلىنىش؛ يەنە بىرى، قورال كۈچىدىن پايدىلىنىش. بىرىنچى خىل ئۇسۇل ئىنساننى ئۇسۇلدۇر؛ ئىككىنچى خىل ئۇسۇل ياۋۇزلارچە ئۇسۇلدۇر. ئەمما ئالدىنقىسى كۆپ ھاللاردا ئانچە ئۈنۈملۈك بولمىغاچقا، كېيىنكىسىدىنمۇ پايدىلىنىشقا توغرا كېلىدۇ.»

① ئادولف گىتلېر: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى) — ئا.

② يوقارقى ئىزاھقا قارالسۇن، — ئا.

خەلققە خىتاب

مۇستەقىللىقنى ئەمەس ئاپتونومىيە دېگەندەك چەكلىك نىشاننى كۆزلىگەنلەر ئاساسەن دېگۈدەك باشلىنىشىدىلا مەغلۇپ بولۇدىغان سۆھبەتلەر ئارقىلىق تېخىمۇ بۇ نىشانغا يېتەلشى مۇمكىن ئەمەس، ھەمدە ئۇ زورلۇق كۈچ ئارقىلىق تېخىمۇ ئەشەددىپراق نىشانغا يەتمەكچى بولغان ئەشەددىيلەر تەرىپىدىن تولۇقلىنىدۇ ياكى ئەشەددىيلەر ئۇلارنىڭ ئورنىغا دەسسەيدۇ.

— سەيمىل خانتىكتون «مەدەنىيەتلەر توقۇنۇشى ۋە دۇنياۋىي تەرتىپنىڭ قايتا ئورنۇتۇلۇشى»

خەلقىمىز ئۆز تەقدىرى ھەققىدە بىخەتەرلىكى بىلەن مەشھۇر بولۇپ كەلدى. بۇ ھەقتە ئۆزىمىزنىڭ تەتقىقاتچىلىرى يېقىنقى يىللاردىن بېرىلا ئىزدىنىشكە باشلىدى؛ بۇ بولسا ئۆزىمىزنى تونۇشنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالدى. ھەقىقىمىزدە چەتئەللىكلەرمۇ كۆپ يازغان ئىدى:

«بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ كىچىككىنە مەنپەئەتكە ياردىمى بولىدىغانلا بولسا، كىمنىڭ كېلىپ ئۆزلىرىنى باشقۇرىشى بىلەن پەرۋايىي پەلەككەن. تارىختىمۇ شۇنداق بولغان، ھازىرمۇ شۇنداق ئىكەن.»^①

يەنە شۇنداق باھا بېرىشكەن:

«... بۇ يەردىكى يەرلىك ئاھالىلەر ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلەيدىغان تەبىئىي ئىگىلىككە تايىنىپ، بىر خىل تېنىچ ۋە توختام سۈدەك ئۆزگەرمەس تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. قاتمۇ-قات تاغلارنىڭ قورشىۋىدىن

---

^① تاجىبانا [ياپونىيە] «تاجىبانانىڭ غەربىي يۇرت خاتىرىسى» (ئەسئەت سۇلايماننىڭ «تارىم قوۋۇقى چېكىلگەندە» ناملىق كىتابىدا كەلتۈرۈلگەن نەقىل).

شەكىللەنگەن تەبئىي جۇغراپىيىلىك توسۇق ئۇلارنى سىرتقى دۇنيادىن كېلىدىغان رەھىمسىز رىقابەتتىن چەتتە قالدۇرۇپتۇ. سىڭگەن ئېنىغا شۈكۈر قىلىپ ياشايدىغان تۇرمۇش ئۇسۇلى ئۇلارنى ھەممە نەرسىگە پەرۋاسزلىق بىلەن قارايدىغان، ۋەزىيەتتىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇنچىلىك ئۇچراپ كەتمەيدىغان قىلىپ قويۇپتۇ. گەرچە بۇ يەردە نۇرغۇن يېغىلىقلار، ئىنقىلاپلار يۈز بېرىپ تۇرسىمۇ، ئەمما بۇ ئىشلارنىڭ مۇتلەق كۆپچۈلۈكى سىرتتىن كەلگۈچىلەرنىڭ ئويۇنى ھېساپلىناتتى. بىر ھۆكۈمراننىڭ ئورنىغا يەنە بىرسى ئولتۇرۇش، سۇلالىلەر ئالمىشىش دېگەنلەر بىلەن يەرلىك ئاھالىنىڭ ئۇنچىلىك كارى يوق ئىدى. بۇ ئۆزگۈرۈشلەرنىڭ ھەممىسىگە ئۇلار بىر خىل پەرۋاسزلاچە ئىنكاس قايتۇراتتى. بۇنىڭدىن ھەرقانداق ئادەم تەبئىي ھالدا مۇنداق خۇلاسىە چىقىرىدۇ: بۇنداق مىللەت رىقابەتكە بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ، ئۇلار يەرگە باغلانغان ئۇششاق دېھقان ياكى يىراقنى مۆلچەرلىيەلمەيدىغان ئېلىپساتارلار خالاس. يەر تېرىش ۋە ئۇششاق ئىپتىدائىي تىجارەتتىن باشقا، ئۇلاردىن چوڭ ئىشلارنى كۈتكىلى بولمايدۇ. ئۇلار كىچىككىنە بىر دۇنياغا قامالغان، سىرتقى ئەللەردىكى ئۆزگۈرۈشلەرنى چۈشەنمەيدۇ، قاششاق، ھاياتى كۈچى يوق. ئۇلار پەقەت بۇ يەردىكى تار مۇھىتقا پاسسىپ ھالدا ماسلىشىپ، ئۆز روزغارىنى ئۆز يېرىدىن ئالسىلا كۇپايە. قانداقلا بولمىسۇن، كۈن كەچۈرۈش ئۇلارنىڭ تۇرمۇش مىزانى، ھەرقانداق بىر ۋەقە ئۇلارنى قوزغىتالمايدۇ، ئۇلارنى سەگىتەلمەيدۇ...^①»

بۈگۈنكى دەۋرگە كەلگەندىمۇ ئاشۇ بىغەملىكىمىز، ئاشۇ پەرۋاسزلىقىمىز بىلەن ياشىساق، مىللىي تەقدىرىمىز بىلەن كارىمىز بولماي، ئۆزلىرىنى بىزنىڭ ۋەكىلىمىز دەۋالغانلارنىڭ قانداق بىر ئويۇن ئىچىدە ئىكەنلىكى، كىملىرى بىلەن قانداق سودىلىشىۋاتقانلىقى،

^① ياڭخازىنەند [ئەنگىلىيە] «پامىردىكى ئېكسپېدىتسىيە خاتىرىسى» (يوقارقى كىتاپتا كەلتۈرۈلگەن نەقىل) — ئا.

ئارزۇلىرىمىزنى نەچچە تىيىنگە سېتىۋاتقانلىقى،... بىلەن قىلچىلىك چاتقىمىز بولمىسا، خۇددى ئوتتۇرا ئەسىر جاھالىتى دەۋرىدە بولغىنىدەك، ئاشۇ خارامۇشلىقۇمىز بۈگۈنمۇ داۋام قىلسا نەقەدەر سەت؟!

شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇلارنىڭ خەلقنىڭ ئارزۇسىنى ئەكس ئەتتۈرمەيۋاتقان بولۇشىغا قارىماي، خەلق ۋەكىلى دەپ ئاتىلىۋېلىشىنىڭ مىللىي تەقدىرىمىزدە يارىتىدىغان يەنە بىر پاجىئەسىگە دىققەت قىلىش كېرەك. بۇنداق ئادەملەرگە مىللىي تەقدىرىمىزنى تامامەن تاپشۇرۇپ قويماي، ھۇشيار تۇرۇش، مىللىي تەقدىرىمىز مەسىلىسىدە ئويغاق بولۇش ھەر بىر شەرقىي تۈركىستانلىقنىڭ مەسئۇلىيىتى.

مەن خەلقىمىزگە يەنە ئۆتمۈشتىكى سىياسىيونلارنىڭ يازغانلىرى بىلەن خىتاپ قىلىمەن: «مىللىتىمىزنىڭ سىياسىي كۈچىنى قايتا قازىنىشى پەقەت بىزنىڭ مەۋجۇتلۇقىمىزنىڭ ساغلام ۋە قۇسۇرسىز ھالغا كەلتۈرۈلۈشى مەسىلىسىدىن ئىبارەتتۇر. ئەمەلىيەتتە بۇنى ھازىرلىغۇچى ھەر بىر تاشقى سىياسەت ۋە شەخسىي رولىنى قىممەتلىك ھالغا كەلتۈرۈش تەشەببۇسى كۆپ قورالغا ئىگە بولۇشنىڭ ئەسرى بولماستىن بىر مىللەتنىڭ ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان قابىلىيىتىنىڭ نەتىجىسىدۇر. بىر مىللەتنىڭ سىستېمىلىق قابىلىيىتىنى جانسىز بىر توقاي قوراللىرىنىڭ توپلانمىسى ئەمەس، مىللىي مەۋجۇتلۇق ھەققىدە ئۆتۈلۈپ بىر ئىرادىنىڭ ۋە ئۆلۈمنى مەنسىتمەيدىغان قەھرىمانانە بىر جاسارەتنىڭ مەۋجۇتلىقى تەمىن ئېتىدۇ.

«ھەرقانداق بىر ھەركەت مۇۋەپپىقىيەتكە ئېرىشمەك ئۈچۈن ئەزالىرىغا كۆرەشنى ئىككىلەمچى ۋە موھىم بولمىغان نەرسە قىلىپ كۆرسەتمەسلىكى، بۇنداق كۆندۈرمەسلىكى كېرەك.»^①

نۇرمۇشىمىزدا شۇنداق ئاددىي بىر ساۋات بار: مال ئىگىسى

^① ئادولق گىتلىپ: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى) — ئا.

قىممەتلىك سۆز، خېرىدار «ئىنساپ قىلىپ» ئۇنىڭ سۆزىدىن كۆپ تەكلىپ قىلمايدۇ. بىز مۇشۇنچىلىك ئاددىي رىجىنىمۇ بىلمەمدۇق؟
دانا لارنىڭ ھىكمەتلىرىدىن بىرنەچچە ئارىيە قىستۇرۇپ ماقالەمنى ئاخىرلاشۇراي:

جىسمانىي جەھەتتىن بۇزۇلغان، ئىرادىسى ئاجىز، قورقۇنچاقلارچە تىنچلىق تەرەپدارى بولغان بىلەرمەنلەردىن تۈزۈلگەن بىر مىللەت ھېچبىر زامان جەننەتكە بارالمايدۇ. ھەتتا بۇ دۇنيادىمۇ ئۆز ھاياتىنىمۇ ساقلىيالمىدۇ.

دۆلەتنى ھۇجۇمدىن قوغدايدىغان نەرسىلەر قەلئەلەرنىڭ سۆز تۈلدۈرۈلگەن خەندەكلىرى بولمايدۇ. دۆلەتنى ئەڭ ئوتلۇق ۋە تەنپەرۋەرلىك ۋە ھەددىدىن زىيادە مىللىي ھەۋەس، تۇيغۇ ۋە ھاياجان بىلەن تولغان ئەر - ئاياللاردىن بارلىققا كەلگەن جانلىق تام قوغدايدۇ.

جىمجىت شەكىلدە قارشى ئېلىنغان ھۇجۇملار قانچىلىك كۆپ بولسا، يېڭىلىگەن مىللەتلەر بۇ ئۇزاققا سوزۇلغان ۋە كۈنسېرى ئارتقان ھۇجۇملار نەتىجىسىدە قارشىلىق بىلدۈرسە - ئەسلىدە بۇ مىللەت تېخىمۇ ئېغىر يامانلىقلارغا سەۋر قىلىپ چىدىغان بولسا - بۇ قارشىلىق ياكى ئىسيان باشقا ئىنسانلار كۆزىدە بەك ھەققانىي كۆرۈنمەيدۇ.

قورققاقلارچە بويۇن ئىگىش بىلەن شەرەپ ۋە نومۇسقا سۈرتۈلگەن داغ ئۇزۇن زامانلارغىچە ئۆچۈرۈلمەيدۇ. بىر مىللەتنىڭ قېنىغا كىرىپ، زەھەرگە ئوخشاش كېيىنكى نەسللەرگە ئۆتۈپ ئۇلارنىڭمۇ قۇۋۋىتىنى پالەچ قىلىدۇ. ھەتتا يىلتىزىدىن يوقىتىدۇ. ئەكسىچە قەھرىمانانە بىر ئۇرۇش ئارقىسىدا ھۆررىيەتنىڭ قولىدىن كېتىشىمۇ بىر مەھەل ئاسارەت ئاستىغا

چۈشكەن مىللەتنىڭ قايتىدىن تىرىلىشىگە ئاساس بولۇدۇ. بۇ ھۆررىيەت
جانلىق بىر مېغىزدۇر ۋە بىر كۈن ئۇنىڭدىن يىلتىزى بار بىر دەرەخ
تۇغۇلۇدۇ.

«داھى» ۋە تەشكىلات ھەققىدە ئويلىغانلىرىم

داھىلارنىڭ شەرتلىرى ھەققىدە توردا ئانچە مۇنچە ماقالىلار كۆرۈنۈپ قالدىغان بولدى. خېلى يامان ئەمەس دېيىشكە بولۇدىكەن. مەن ئىلگىرىكى بىر كىتابىمدا بۇ تېمىدا بىر ئاز توختالغان ئىدىم. نۆۋەتتە بۇ تېمىنىڭ قىزىققۇچىلىرى بارلىقىنى كۆرۈپ، يەنە بىر ئاز بىرنەرسىلەرنى يازغۇم كەلدى.

تەشكىلات ھەققىدىمۇ خۇددى شۇنداق بىر ۋەزىيەت بارلىققا كەلگەندەك قىلىدۇ. بۇلار راستىنلا قىزىققۇچىلارمىدۇ؟ ياكى ئېغىز تاتىلاپ، ئادەمنى چېكىپ باقىدىغانلارمىدۇ؟ نېمىلىكى بولمىسۇن بىر نەرسىلەرنى ئويلىغانىكەنمەن، يەنىلا يازماي تۇرالمىدىم.

لېدىرنىڭ ھەر بىر سۆز-ھەركىتى بىر مىللەت، بىر دۆلەتنىڭ ئەكس ئېتىشى بولۇپ، لېدىرنى ئۆز ھالىغا تاشلىۋېتىش، بىر تەشكىلاتنىڭ نەقەدەر مەسئۇلىيەتسىز ئىكەنلىكىنى؛ لېدىرنىڭ نەقەدەر ئۆز بېشىمچى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈدۇ.

«ئاناڭنى داداڭغا پەردازسىز كۆرسەتمە» دېگەندەك، لېدىرنىڭ سۆزلەيدىغان سۆزىنىڭ ئاساسىي مۇقامىلا ئەمەس، ئۇنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىش تەزى، كىيىم - كېچەك - تاشقىي قىياپىتىمۇ تەشكىلات تەرىپىدىن بەلگىلىنىشى كېرەك.

داھى (ياكى لېدىر) نىڭ ئەڭ موھىم شەرتى ھەرگىزمۇ بىلىم سەۋىيىسى ئەمەس، چۈنكى بىلىم سەۋىيىسى جەھەتلىرى لېدىرلار كولىكتىپى، مەسلىھەتچىلەر تەرىپىدىن تولۇقلانسىمۇ بولۇدۇ. ئەڭ موھىمى مەجەز - خۇلقى. ئۇ دەرھال ھاياجانلىنىپ كەتمەيدىغان، ئاچچىقىنى يۇتۇشنى بىلىدىغان، ئەقىللىق ئادەملەرنى ئىشقا سېلىشقا

ماھىر، تەشكىللەش تالانتى بار، چىقىشقا، پەزىلەتسىزلىكلىرىنى چاندۇرمايدىغان، يەنى پەزىلەتلىك تەسىرات بېرەلەيدىغان بولۇشى كېرەك. «ئاقكۆڭۈللۈك، سېخىلىك، ۋاپادارلىق قاتارلىق خىسلەتلەر بىر ھۆكۈمدار ئۈچۈن زۆرۈر بولۇپ كېتىشى ناتايىن، ئەمما ھۆكۈمدار باشقىلارغا ئەنە شۇ خىسلەتلەرنىڭ ئىگىسىدەك كۆرۈنۈشى كېرەك، شۇنىڭدەك ھۆكۈمدار ئۆزىنىڭ ياۋۇز تەبىئىتىنى قانداق نىقاپلاشنى بىلىشى كېرەك ۋە ئۇلۇغ ساختىپەز، ئۇلۇغ مەككارغا ئايلىنىشى كېرەك. «ھۆكۈمدار يىراقنى كۆرەر بولۇشى، ۋۇجۇدىدا دۆلەتكە ئاپەت ئېلىپ كېلىدىغان ناچارلىقلار بولسا ئۇنى تۈزۈتۈشى كېرەك. ھەتتا، زۆرۈر تېپىلغاندا، دۆلەتكە نەپ كەلتۈرۈدۇغان يامان تەرەپلىرىنى ئېپ قېلىشى لازىم.

«بىر ھۆكۈمدار ئىنساندىكى ئېسىل پەزىلەتلەرنىڭ ھەممىسىگە ئېرىشمەن دەپ تۇرۇۋالسا بولمايدۇ. ئەمما، ئۇ كىشىلەرگە گۇياكى ئاشۇ ئېسىل پەزىلەتلەرنىڭ كامىل ئىگىسى بولۇپ كۆرۈنەلشى كېرەك.»^① قابىلىيەتلىكلەرنى ئىشقا سېلىش بۇيرۇق، بېسىم ۋاستىسى بىلەن بولۇدۇغان ئىش ئەمەس. مانا بۇنىسى لېدىرنىڭ مىجەز - خۇلقىنى شەرت قىلىدىغان نۇقتا. ئۇ بىر پىسخولوگ بولۇشى كېرەككى، كىشىلەر ئۇنىڭ يېنىدا ئىشلەشنى ياقتۇرۇدۇغان، ئارزۇ قىلىدىغان بولۇشى كېرەك. بۇ بولسا، لېدىرنىڭ كىشىلەرگە قانداق تەسىرات بېرىشى، كىشىلەردە سۆيگۈ ياكى نەپرەت ئۇيغۇتۇشىغا مۇناسىۋەتلىك.

«ھۆكۈمدارنىڭ سۆز - ھەرىكىتىنى كۆرۈپ تۇرۇدۇغان ۋە ئاڭلاپ تۇرۇدۇغان كىشىلەر ئۇنى رەھىمدىل، ۋاپادار، ئىنسانپەرۋەر، سەمىمىي، تەقۋادار ئىكەن دېگەن تەسىراتقا كېلىشى كېرەك.

«ھۆكۈمدار دانىشمەنلەرگە تەقەززا بولۇپ تۇرۇشى، ئىقتىدارلىق كىشىلەرنى ئىشقا سېلىشى، تۈرلۈك ساھەلەردىكى ئالاھىدە كىشىلەرگە

^① نىككولو ماكيئاۋىللى [ئىتالىيە]: «ھۆكۈمدارلار دەستۇرى»

شان - شەرەپ بېرىشى كېرەك. »^①

پەزىلەتلىك كۆرۈنۈش ئۈچۈن ئەتراپتىكى كىشىلەرنىڭ ئەينەكلىك رولى ناھايىتى چوڭ. بىزنىڭ كۈنلاردا «ئۈلپىتىڭ قاغا بولسا يېيىشنىڭ پوق» دېگەن تەمسىل بار. بۇ نورمالدا جامائەتنىڭ ئادەم باھالاش مىزانى ۋە بۇ مىزان مۇئەللىغان يىللارنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەچكە خەلق ئەقىل - پاراستىنىڭ جەۋھىرى بولغان ماقال - تەمسىللەر ئىچىدىن ئورۇن ئالغان. كىشىلەرنىڭ ئارىلاشقان ئادىمىگە قاراپ باھا بېرىش ئادىتى پۈتۈن دۇنيا مىللەتلىرىگىمۇ ئومۇمىي دېيىشكە بولىدۇ. بۇ ھەقتە يەنە شۇ ماكيئاۋىللى شۇنداق يازغان:

«كىشىلەرنىڭ ھۆكۈمدار ۋە ئۇنىڭ پاراستى ھەققىدىكى تۇنجى تەسىراتى، ھۆكۈمدارنىڭ ئەتراپىدىكى كىشىلەرنى كۆزۈتۈشتىن كېلىدۇ. «چۈنكى ئىنسانلار ھەر خىل كىشىلەر بىلەن ئارىلاشسىمۇ، بۇ ئارىلىشىشلارنىڭ مەزگىل خاراكىتىرى بولىدۇ، ئەمما ئاخىرقى ھىساپتا «خىل - خىلى بىلەن» بولۇشتەك مۇقىم ھالەت شەكىللىنىدۇ. «خىل - خىلى بىلەن» دېگەننىڭ ئۆزىدىنلا شۇنى ھىس قىلىش مۇمكىنكى، ئارىلىشىدىغان بىر توپ ئىچىدىكى كىشىلەر مەلۇم خۇسۇسىيەت ئورتاقلىقىغا، پەزىلەت ئورتاقلىقىغا، كۆز قاراش ئورتاقلىقىغا ئىگە. ئۇ ھالدا ئوغرى بىلەن ئاغىنىدارچىلىقى بولغان بىر كىشى ھەرقانچە ئۆزىنى پەزىلەتلىك قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشىسىمۇ، كىشىلەر ئۇنىڭ ئوغرى ئەمەسلىكى ھەققىدە ئىشەنچ قىلالمايدۇ.

كىشىلەرگە بېرىدىغان تەسىرات قۇرۇق ۋەدىلەر ئاساسىدا بارلىققا كەلمەيدۇ. بۇنداق ئاغزىكى ئۆز - ئۆزىنى ئىسپات قىلىشلار بىرەر قېتىم كارغا كەلسىمۇ، بۇ پەقەت «ياغاچ قازان» بولۇپ قالىدۇ. ماكيئاۋىللىنىڭ شۇ سۆزى قارىشىمىزنى دەلىللەيدۇ: «ئۇلۇغۇز ئىش ۋە ئۆزى ئۈلگە كۆرسۈتۈشتىن باشقا ھېچقانداق ئىش ھۆكۈمدارنى تېخىمۇ زور ھۆرمەتكە ئېرىشتۈرەلمەيدۇ. »

^① يۇقارقى كىتاپ.

داھىنىڭ خاراكتېرى، ئۇنىڭ بىلىم ساپاسىدىنمۇ موھىملىقىنى ھەمىشە تەكىتلەپ كەلدى. بۇ ھەقتە ناھايىتى كۆپ تەرەپلىمە ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ. چۈنكى، خاراكتېر موھىم بولغان ئىكەن، ئۇنىڭ چوقۇم مۇرەككەپ قاتلاملىرى بولۇشىدا گەپ يوق. يەنى، بۇ خاراكتېر ناھايىتى مۇرەككەپ، ئادەملەر ئاسانلىقچە ئۇچۇر-بۇجۇرنى بىلىۋالمايدىغان بولۇشى كېرەك دېگەنلىك بولۇدۇ. چۈنكى ئىنسانلار ئۆزلىرى ئۇچۇر-بۇجۇرگىچە بىلىۋالمايدىغان نەرسىلەرگىلا سىرلىق ھالدا مەپتۇن بولۇدۇ، ھېيىقىدۇ، ھۆرمەت قىلىدۇ. ئەگەر بىر لېدىر، دانا مەسلىھەتچىلەرگە ئېتىۋار قىلمىسا، ھەمىشە تەنتەك ھەركەتلەر سادىر قىلىش ئارقىسىدا، دانالار ئەمەس، ئادەتتىكى كىشىلەرمۇ ياراتمايدىغان ئەھۋالغا چۈشۈدۇ. بۇ دېگەنلىك، جىمى ئادەم ئۇنىڭ قۇسۇرلىرىنى كۆرۈپ يېتەلەيدۇ، جىمى ئادەم تۈزۈتۈش بېرىشكە باشلايدۇ. بۇ لېدىر ئۈچۈن چوڭ بىر بەختسىزلىكتۇر.

بۇ جەھەتتە بىر موھىم نۇقتا شۇكى، داھى ئىپادە بىلدۈرۈشكە ئالدىرماستىن، ھەتتا بەزى ئېنىقسىز ۋەزىيەتلەردە زادىلا ئىپادە بىلدۈرمەسلىكى، كىشىلەرنىڭ ئۆزى ھەققىدە مەلۇم باھا شەكىللەندۈرۈشىگە ئىمكان بەرمەي، دائىما سىرلىق قېلىشى كېرەك. مەسىلەن: نورۋىگىيىدە تۇتۇلغان «ئەلقائىدەگە باغلىنىشلىق ئۇيغۇر تېررورىست» ۋەقەسىدەك ۋەقەلەر ھەققىدە يا سۈكۈت قىلىش، يا «ئۆزى توقۇلغان توقۇمنى ئۆزىنىڭ بېشىغا كەيدۈرۈش» ئۇسۇلى قوللۇنۇش كېرەك. سىياسىدا ئۆز ئارا دۈشمەن ئىككى تەرەپ دائىم بىر - بىرىگە «توقام توقۇيدۇ»غان ئىش بار. ئۇستا سىياسىيونلار دۈشمەننىڭ توقۇمىنى ئۆزىگە كەيدۈرۈپ قويالايدۇ. ۋاھالەنكى، «ئۇيغۇر ئەلقائىدەچى» ھەققىدە زورۇقۇپ بېرىلگەن بايانات، ئۇ قەدەر بىچارە بولغانىكى، گويا بۇ تۈپەيلى «غەربلىك دوستلار» رەنجىپ قالدىغان بولدى، شۇنىڭ بىلەن مائاشنى توختۇتۇۋېتەرمۇ؟ دېگەن ئەندىشە تۈكۈلۈپ تۇرۇدۇغان شەكىلدە بولغان. بۇنىڭ نېمە ھاجىتى ئىدى؟

ختايىلار 90-يىللاردىن كېيىن دۇنيا ۋەزىيىتىدە بارلىققا كەلگەن

«يېڭى دۈشمەن» فورمىسى بولغان «ئىسلامىي تېرورىزم» نى ئۇيغۇرلارغا باغلاپ، دۇنيانىڭ ئومۇمىي ئېقىمىغا ماسلاشقان ھالدا قىرغىن ئېلىپ بېرىشنى قانۇنىيلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىقى مەيداندا ئېنىق تۇرغان بىر ئىش ئەمەسمۇ؟ ئاندىن يەنە 5-ئىيۇل ئۈرۈمچى قەتلىمى مۇناسىۋىتى بىلەن ئاتالمىش ئەلقائىدەنىڭ بىزگە تەرەپدارلىق قىلىش جاكاسى بىلەن بۇ نىيەت قىسمەنلىكتە خەلقارا ئىسلام تېرورىزمىغا باغلاش پىراكتىكىسى بولمىدىمۇ؟ چوقۇمكى بۇ ئابىستراكت بايانغا بىرەر ئەمەلىي ئۆرنەك بېرىش زۆرۈرىيىتى بۇنداق بىر ئويۇننى تەقەززا قىلاتتى. شۇڭا، ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى يوقكى، غەپلىكلەر بۇنىڭ بىر تۈرلۈك ئىستىخبارات ئويۇنى ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. پەقەت بۇنچىلىك ئويۇنلارنى بىلىدىغان قىياپەت ئىپادىلەپ، بۇ توقۇمنى خىتاينىڭ بېشىغا كەيدۈرۈشلا ئەڭ ئۇيغۇن جاۋاب ئىدى!

«ھەممە ئادەم ساڭا راست گېپىنى قىلىشقا پىتىنالىغان ئىكەن، بۇ ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ ھەقىقىي ھۆرمىتىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىڭنى كۆرسۈتۈدۇ.»

ئەگەر ھىچكىم راست گەپ قىلىشقا پىتىنالىمىسا قانداق بولۇدۇ؟ بۇ دېگەنلىك ئەتراپنىڭ ساختا بىلەن تولغانلىقى دېمەكتۇر. يەنى خۇشامەتچىلەر، ساختىپەزەر بازار تاپتى دېگەنلىك بولۇدۇ.

«ھۆكۈمدارلار ئىھتىياتچان بولمىسا ياكى تاللاشنى مۇۋاپىق ئېلىپ بارمىسا، خاتالىقتىن خالىي بولۇشى قىيىن گەپ بولۇدۇ. چۈنكى ئوردا خۇشامەتچىلەر بىلەن تولۇپ كەتكەن بولۇدۇ. كىشىلەر ئۆز ئىشىغا كەلگەندە خۇشامەتكە مەستانە ھالدا ئۆزلىرىمۇ سەزمەي ئۆز - ئۆزىنى ئالداپ، خۇشامەت دېڭىزىغا غەرق بولۇپ كېتىدۇ - دە، ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرالمىدۇ.»

«باشقىلارنىڭ خۇشامەتىنى رەت قىلماقچى بولساڭ، خۇشامەتچىلەرگە راست گەپتىن زادىلا خاپا بولمايدىغانلىقىڭنى ھىس قىلدۇرۇشۇڭ كېرەك.»

«بىراق، ھەممە ئادەم ساڭا راست گېپىنى دەۋىرىدىغان بولسا، سەن

ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىدىن ئايرىلىپ قالىسەن. شۇڭا، ئاقىل ھۆكۈمدار ئەقىللىق كىشىلەرنى تاللىۋېلىپ، راست گەپ قىلىش ھوقۇقىنى شۇلارغا بېرىشى كېرەك.

«ھۆكۈمدار ئۇلاردىن ھەرقانداق ئىشنى سورىشى، ئۇلارنىڭ بارلىق مەسىلىلەر ھەققىدىكى قاراشلىرىنى ئاڭلاپ بېقىشى، ئەڭ ئاخىرىدا ئۆز ئىدىيىسى بويىچە قارار چىقىرىشى لازىم.

«ھۆكۈمدار ھەمىشە باشقىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىشى، ئۇنى باشقىلارنىڭ رايى بويىچە ئەمەس، ئۆزىنىڭ رايى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇشى كېرەك.»

لېدىرنىڭ ئېغىر - بېسىق بولۇشى ناھايىتى موھىم. ئۇ ئالەمچە دەرت-ئەلەم كەلسىمۇ ئۆزىنى يوقۇتۇپ قويمايدىغان، دۇنياچە شاتلىق بىلەنمۇ ھىجىيىپ كەتمەي، پەقەت مەيىن كۈلۈمسىرەپ قويۇدۇغان بولۇشى كېرەك.

ئۇ ماڭغان يولىدا ئۇدۇل نىشانغا قارىشى كېرەككى، پۇتغا ئىلىشكەن ھەربىر چەررەندىگە خاپا بولۇپ، ئۇنى «يولۇمنى توسۇۋالدى» دەپ قاخشاپ ياكى يولدىن نېرى قىلىمەن دەپ ۋاقىت سەرپ قىلىدىغان نەزىرى پەس بولماسلىقى، نورمال قەدىمنى ئېلىپ كېتىۋېرىشى كېرەك. ئەگەر رەقەپ ياكى رىقابەتچىلەرگە دۇچ كەلگەندىمۇ سەممىي، خۇش چىراي كۆرسۈتۈپ مۇئامىلە قىلالايدىغان، ئاچچىقنى يۇنۇشنى بىلىدىغان، نەپىرتىنى نىقايلاشنى بىلىدىغان، بولۇشى كېرەككى، كىشىلەردە «كەڭ قوشاق» تەسىراتى قالدۇرىشى كېرەك. رەقەبىنى يوقۇتۇشقا توغرا كەلگەندىمۇ، «يوقۇتۇمەن!» دەپ داۋراڭ سېلىپ يۈرمەي، بۇ ئىشنى غىمىسىدا بېجىرەلەيدىغان، بېجىرىلگەندىن كېيىنمۇ «مەن يوقاتتىم» دەپ داپ چېلىپ يۈرمەي، ئۇنىڭغا ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈۋىدىغان، ھەتتا بۇ مۇراسىمدا خۇددى ئۆزىنىڭ قەدىسنى ئۇزۇتۇپ قويۇۋاتقانداك، تەسىرلىك نۇتۇق سۆزلەپمۇ قويالايدىغان بولۇشى كېرەك.

داھىلارنىڭ نوپۇزىنى قوغداش پارتىيە (تەشكىلات) ئەزالىرىنىڭ بىر موھىم بۇرچى. ئەمما بۇ دېگەنلىك داھى ئۆزىمۇ پۇشاقنى تۈرۈپ

ئوتتۇرىغا چىقىۋېلىپ، ئۆز نوپۇزى ئۈچۈن ھەر ئۇچرىغانغا ئۇسۇش. ھەر كىچىك بالا بىلەنمۇ «ئاناڭ. بالاڭ» دېيىشىپ يۈرىشى كېرەك دېگەنلىك ئەمەس. داھى پەزىلەتلىك ئىپادىلىرى بىلەن نوپۇزنى قوغدايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ئاشكارە ئوتتۇرىغا چىقىۋېلىشى، نوپۇزنى قوغداشقا ئەمەس، نوپۇزنىڭ تېخىمۇ بەك چۈشۈشىگە يارايدۇ. ئۇ «كەڭ قوساق» ئاتا سۈپىتى بىلەن، گويا ئاڭلىمىغاندەك ئۆز ئىشىنى قىلىۋېرىشى، بۇنداق ئۇششاق ئىشلارنى (شەكلەن بولسىمۇ) مەنسىتمەيدىغاندەك ئالجاناپ كۆرۈنۈش ئىپادىلىشى، ھەر بۇلۇڭ-پۇشقاقتا دوقۇرۇپ يۈرمەسلىكى كېرەك.

كەچمىشمىزدە مەن م. ھەز.گە ئون تۈرلۈك تەكلىپ بەرگەن ئىدىم. بۇلاردىن بىرى ھەر بىر ئەسكەر بىلەنمۇ بىۋاسىتە تېلېفونلۇشۇپ يۈرمەسلىك، بىر ئاز سىرلىق بولۇش مەزمۇنىدا ئىدى. ئەمما بۇ ئادەم «سەن ماڭا ئەقىل ئۈگۈتمەيدىغان» دېگەندەك بىر خىل تەتۈرلۈك بىلەن، شۇندىن باشلاپ مەندىن باشقا ھەممە ئادەم بىلەن تېلېفونلىشىدىغان بولدى. تەتۈرلۈكنىڭ زىيىنىنى ئۆزى كۆردى: تۆرت بالا ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۆلگۈچىلەرنىڭ يېقىنلىرى (بىرىنىڭ ئىنىسىمۇ بارىدى) ئۇنىڭغا تېلېفون قىلىپ ئېغىزغا ئالغۇسىز ھاقارەتلەرنى ياغدۇرۇپتۇ. مېنىڭ دېگىنىم بويىچە بولغاندا، بۇنچە ئۇششاق بالىلار لېدىرنىڭ تېلېفونىنى بىلمەسلىكى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ بالدۇرلا «تىيەنئەنمىن»گە چىقىپ، «مۇبارەك دىدارنى كۆرۈشكە تەشنا بولغان مىليونلىغان خەلق»قە قول پۇلاڭلىتىشقا ئالدىراشتەك بىرمۇنچە قىلىقلىرى ئىختىيارسىز ھالدا بوغدا ئابدۇللاننىڭ شۇ مىسىرلىرىنى ئېسىمگە سالىدۇ:

بەڭگى چۈشىدە تەختىگاھتىمىش،
سۈزگۈدەكمىش قاندىن تىللانى.
ئاشۇ شەرمەندە كۆردى ئوڭىدا

ساقمداپ قالغان قولى ھاۋانى.①

(بۇ ئادەم ئۆزىنى كۆرسۈتۈشكە ئالدىراپ كېتىدىغان مەجەزىنى ئۆزگەرتەلمىسە كېرەك؛ يېقىنقى زاماندىمۇ «م. ئازات دېگەن مەن بولۇمەن» دېگەن بىمەنلىكنى قىلىپ، ئەسلى قىزىقۇۋاتقانلارنىڭ كۆڭلىنى سوۋۇتۇۋەتتى)

دېمەك، نوپۇز قوغداش مەسىلىسى يەنىلا داھىنىڭ پەزىلىتىگە باغلىق؛ لېدىر باشقىلارنىڭ نوپۇز قوغداش تىرىشچانلىقىنى يالغانغا چىقىرىدىغان پەزىلەتسىزلىك ئىپادىلىمەسلىكى كېرەك؛ قوغدىغۇچىلار ئۇنىڭ بىرەر يېغىرىغا چاپان يېپىپ، ئۇنى «قاراقاش» كۆرسۈتۈۋاتقان بولسا، ئۇ يېغىرنى ئۆزى نامايان قىلماسلىقى لازىم.

ئادەملەرنىڭ كامالەتلىك بولماسلىقى نۇقتىسىدىنمۇ، لېدىر ئۆزىنى كامالەتلىك دەپ تەمەننەدا بولماسلىقى، مۇتەكەببىر بولماسلىقى كېرەككى، شۇنداقلا بىر گورۇپپا ئادەمنىڭ ئەقلىنى توپلاپ، يۇغۇرۇپ، ئۆزىنىڭ يولىدا پايدىلىنالايدۇ.

خۇددى شۇنداق، باشقىلارمۇ، ئىنساننىڭ مۇكەممەلسىزلىكىنى ئەقلىدە تۇتۇپ، لېدىرنىڭ دەسلەپكى بىرنەچچە ئەيىبى بىلەنلا ئۇنىڭدىن پەشنى قېقىپ، ئۇنى سېستىمىش ھەرىكىتىدە بولماي، ئۇنىڭغا بىر زامان پۇرسەت بېرىش كېرەك. بولۇپمۇ پارتىيە (تەشكىلات) ئەزالىرى لېدىرنىڭ ئەيىپلىرىنى ئىمكان قەدەر كىشىلەر قوبۇل قىلالايدىغان شەكىلدە ئىزاھلاپ، ئۇنى پەدازلاپ، «ئادەم قىلىۋېلىش» تىرىشچانلىقىدا بولۇشى كېرەك. ئەمما «مال بولۇش»غا كۆز يەتمىگەندىن كېيىنمۇ يەنىلا ئۇنى پەدازلاش، نوپۇزنى قوغدايمەن دەپ چاپانچىلىق قىلىش ئۇرۇنۇشلىرى، دوستانلىق ھىساپلانمايدۇ، بەلكى خۇشامەتچىلىككە ئۆزگۈرۈپ كەتكەن

---

① 1975 - يىللىرى نەشىر قىلىنغان، لىن بىياۋ. كوڭزىنى تەنقىدلىش دولقۇنىغا بېغىشلانغان شېئىرلار توپلىمى «جەڭ ناخشىسى» دىن - ئا.

بولۇدۇ. بۇنىسى زىيانلىق بولۇشى مۇقەررەر. بۇ ھالدا خەلقنى داۋاملىق ئالدىماسلىق، «ئاناڭنىڭ ئايغۇچىلىكى قالدۇمۇ، بالام» دېگەندەك ئىش قىلىش. ئومۇمىي يۈزلۈك نەزەردىن چۈشكەن لېدىرنى ھېچكىم قۇتقۇرۇۋالالمايدۇ. «ھۆكۈمدار ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئەڭ ياخشى قورغان خەلقنىڭ ھىمايىسىدۇر. ئەگەر خەلق سەندىن نەپەرتلەنسە قورغىنىڭ بولغان ھالەتتىمۇ، ئۇ قورغان سېنى قۇتقۇرۇپ قالالمايدۇ.»^①

لېدىر نورمال خىزمەت ۋاقىتلىرىنىڭ سىرتىدىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنىمۇ ئۆزىنىڭ سالاھىيىتىنى نەزەردە تۇتقان ھالدا ئورۇنلاشتۇرۇشى، غايىسىگە، ۋەزىپىسىگە ئۇيغۇنلۇق ساقلىشى لازىم. ئەگەر بىرەر ئاممىۋىي زىياپەت سورۇنلىرى — توي مۇراسىمى قاتارلىقلار — غا بېرىشقا توغرا كەلسە، ئاۋال بېرىۋېلىپ، ئاخىرىغىچە ئۇ يەردە تۇرۇدۇغان قىلىقنى ھەرگىز قىلماسلىقى كېرەك. ھەممە ئادەم توپلۇنۇپ بولغان مەزگىلنى پەملەپ بېرىش، بىرەر قىسقا نۇتۇق سۆزلەپ، بىرەر لوقما ئېغىز تېگىپلا سورۇندىن ئايرىلىش، تويغىچە يەپ-ئىچمەسلىك كېرەك.

كىشىلەرنىڭ ئۆيلىرىگە مەھماندارچىلىققا بېرىشتىن ساقلىنىش؛ موھىم بىرەر سەۋەپ بىلەن يوقلاش، ھال سوراش مۇمكىن، ئەمما تاماققىچە ئولتۇرماسلىق؛ بارىدىغان ئۆي ئىگىسىنىڭ جامائەت ئىچىدىكى ئاتىقى ناھايىتى موھىم. جامائەت مۇناپىق دەپ قارايدىغان (ھەتتا بۇ قاراش خاتا بولغان تەقدىردىمۇ) ئادەمنىڭ ئۆيىگە بېرىپ داستىخانغا داخىل بولۇش — «يىگەننىڭ يۈزى ئۇيۇتار» نەتىجىسى بېرىپ قېلىشى مۇمكىن. بۇ ھالدا بۇ ئادەمنى جامائەت ئالدىدا ئاقلاندىغان، ئىناۋەتلىك قىلىپ قويۇدۇغان خاتالار كېلىپ چىقىدۇ. ئەمدى ئۇيغۇرلارنىڭ خۇسۇسىيىتىدىن ئېيتقاندا، خېلى كاتتا ئەرباپقىمۇ ئۆيىگە چاقىرىپ «بىرەر تاۋاق يۇندا» ئىچىرۋالسىلا، ئۇ ئادەم بىلەن «تەڭتۇش» بولۇۋېلىش، دوستىغا گەپ قىلغاندەك تارتىنماي گەپ

^① نىككولو ماكيئاۋېللى [ئىتالىيە]: «ھۆكۈمدارلار دەستۇرى».

قىلىۋېرىش ئادىتىمىز ناھايىتى تېزلا نوپۇزنى مىنىمۇمغا چۈشۈرۋېتىدۇ. شۇڭا سىزلىقنى ساقلاشقا دىققەت قىلىش ناھايىتى موھىم.

بىر تەشكىلات ئىچىدىكىلەر مەسئۇلىيەت — سىياسىي غايە، كۆز قاراش،... جەھەتتە باراۋەر دەرىجىدىكى سەبداش ھىساپلىنىدۇ. تەشكىلاتتىكى ئەمەللىرى خىزمەت تەقسىماتىنىڭ ئاتىلىشى بولۇپ، بۇ ھەرگىزمۇ تەشكىلات ئىچىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى لېدىرنىڭ قۇللىرى دېگەنلىك ئەمەس. ئۇلار تەشكىلات ئىچىدە بىر-بىرىگە ھىساپ بېرىدۇ، ھىساپ ئالىدۇ. مانا بۇ مۇنداق ئۆزئارا ئەينەك بولۇش مۇناسىۋىتى بولمىسا لېدىر مۇستەبىتلىشىپ كېتىدۇ. لېدىر ھەر بىر سۆز-ھەر كىتىدە تەشكىلات تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن سىزىقتا بولۇشى كېرەك. ئەگەر ئۇنداق قىلمىسا، تەشكىلاتتىكىلەر ئۇنىڭدىن ھىساپ ئېلىشقا، ئۇنى چەكلەشكە ھوقۇقلۇق، ھەتتا شۇنداق قىلىش مەجبۇرىيىتى بولۇدۇ. ئەگەر تەشكىلاتتىكىلەر مۇشۇ مەجبۇرىيىتىنى قىلالمىسا، بۇ تەشكىلاتتىكىلەر قانداقتۇر غايىسىگە سادىق، سىياسىي كىملىكى روشەن كىشىلەر ئەمەس، بەلكى «قۇرۇق ئۆستەڭنىڭ مېراپلىقى»غا كۆنۈپ قالغان ۋە ھاياتتىن بىردىن بىر زەۋقى، خۇشاللىقى «بىرنېمىنىڭ بىر نېمىسى» دېگەن ئاشۇ ئاتتىن ئىبارەت بولغان ئاۋارلاردىن بولۇدۇ. يەنە بىر تۈلۈك ئىپادە قىلىشقا توغرا كەلسە، بۇ يەردە قانداقتۇر تەشكىلات دەپ بىر نېمە يوق، دېيىشكىلا بولۇدۇ. چۈنكى، ئۆزىنىڭ فونكىسىيەلىك رولىنى جارى قىلالمىسا، نېمىسىنى تەشكىلات دەيمىز؟

دانا لىرىد ھېچقاچان ئاچچىقنى چىقىرىۋېلىشنىڭ كەينىگە كىرىپ، خاتالاشقان سەبداشلىرى ھەتتا قارشى سەپكە ئۆتۈپ كەتكەن رەقپىلىرىگە بېرىلىدىغان جازانى ئۆز ئاغزى بىلەن ئېلان قىلماسلىقى كېرەك. بۇنداق جازا، تەنبىھ، ئاگاھلاندۇرۇش قاتارلىق ھەرقانداق ئىنساننىڭ روھىغا ئېغىر كېلىدىغان ئىشلارنى قول ئاستىدىكى ياردەمچىلىرىنىڭ ئاغزى بىلەن ئېلان قىلىش، ھەتتا ئۆزى بۇنداق سورۇنلاردىمۇ كۆرۈنمەسلىك كېرەك؛ مۇكاپاتلاش، تەقدىرلەش، ئۆستۈرۈش،... قاتارلىق كىشىلەرنى خۇش قىلىدىغان قارارلارنى ئۆز ئاغزى

بىلەن ئېلان قىلىشقا دىققەت قىلىشى كېرەك. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، «كۆسەي ئۇزۇن بولسا قولۇڭ كۆيمەيدۇ». گەرچە ئىنسانلار بىر ئۇلۇغۋار غايە ئۈچۈن مەلۇم تەشكىلاتقا توپلاندىق، بۇ يولدا جېنىمىز پىدا دېسىمۇ، ئىنسان بىلەن بىللە يارىتىلغان «نەپىس» دېگەن بۇ شەيئە بولغاچقا، ئىنساندا يەنىلا ئۈستۈن بولۇش تۇيغۇسى، ماختىلىش تامايى، ئۆز-ئۆزىنى قەدىرلەش خاھىشى بولماي قالمايدۇ. ئۇنداقكەن، گەرچە «غايىمىز يولدا خاتالاشسام بوينۇم قىلدا باغلاغلىق» دېگەن دەبدەبىلىك ۋەدىلەرگە قارىماي، يەنىلا جازانى توغرا قوبۇل قىلىشى ناتايىن، بۇ ھال ئۇنىڭ قەلبىدە لىدىرغا قارىتا كىن ھاسىل قىلىشى چوقۇم.

«ھۆكۈمدار ئۆزىنىڭ ئىش ھەرىكىتىدە ئۇلۇغۋارلىق، باتۇرلۇق، تەمكىنلىك ۋە ئىرادىلىك بولۇشتەك پەزىلەتلەرنى تىرىشىپ نامايەن قىلىشى، باشقۇرۇش جەھەتلەردە چىقارغان قارارلىرىدىن قەتئىي يانماسلىقى ۋە ئۇنى ئۆزگەرتەلمەسلىكى كېرەك. ئۇ كىشىلەرگە شۇنداق تەسىرات بەرسۇنكى، ئۇلار ھۆكۈمدارنى ئالداش مۈمكىن ئەمەسكەن، دەيدىغان بولسۇن»^①.

^① نىككولو ماكيئاۋىللى: «ھۆكۈمدارلار دەستۇرى» — ئا.

«...يۈزەكى مۇھاكىمە» نىڭ شەرھى ۋە مۇلاھىزىلەر

(ئەسلى ماتىرىيال ئۈچۈن كىتاپنىڭ ئاخىرىدىكى «قوشۇمچە» گە
قارالسۇن)

ختايلىرىنىڭ ھەققىمىزدىكى نىيىتىنى ھازىرغىچە بالىلارچە سادىدلىق بىلەن تەسەۋۋۇر قىلىۋاتقان، كوممۇنىستىك تاجاۋۇزچىلارنىڭ ئېزىقتۇرغۇچى تەشۋىقاتى تەسىرىدە كالىسى تۇمانلاشقان، ئەخمىقانلىق بىلەن: «مەركىزىي ھۆكۈمەتتە چاتاق يوق، تۆۋەندىكىلەر ئاشۇرۇپ تېپىپ بارىدۇ...» دەپ سۆڭ جياڭ^① چە ئويلايدىغانلار ھالا مەۋجۇت. تاجاۋۇزچىلار ھەققىدىكى بۇنداق ساددا چۈشەنچىلەر كوممۇنىستىك تەشۋىقاتىنىڭ مەھسۇلى بولۇشىمۇ، خىتايلىر تەرىپىدىن مەنپەئەتلەنگەن مۇناپىقلارنىڭ مەنپەئەتپەرەستلىك تەبىئىتىنىڭ مەھسۇلى بولۇشىمۇ مۇمكىن. نېمىلىكى بولمىسۇن، بۇ ئادەملەر خىتايلىر ياكى ھەرقانداق بىر باشقا تاجاۋۇزچىنىڭ زېمىن ئىگىلىرىنى تامامەن يوقۇتۇۋەتمىگۈچە ئارام تاپالمايدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئەقەللىي رىجىنى قوبۇل قىلغىلى ئۇنىمايدىغانلار بولۇپ، بۇ قەدەر ئىنسانىيەتسىزلىك ھېچقانداق ئادەمنىڭ تەبىئىتىگە سىغمايدىغاندەك قىلىدۇ. بۇنداق سادىدلىق ئېڭىمىزدا

---

^① خىتاي كىلاسسىك ئەدەبىياتى ئۆزىنىڭ كىلىرىدىن «سۇ بويىدا» رومانىدىكى باش قەھرىمانلاردىن بىرى، — ئا.

مەۋجۇتلا بولۇدىكەن، كەلگۈسى تەقدىرىمىزنىڭ خەتىرىنى ھەقىقىي تونۇش بارلىققا كەلمەيدۇ. شۇنداقلا خىتايلىرىنى ئەزەللى ۋە ئەبەدىي دۈشمەن دەپ بىلىدىغان ئاڭسىزلىق قاتلىمىمىزغىچە سىڭگەن روھى ھالەت، مىللىي ھۇشيارلىق، ئاڭ ئۇيغاقلىقى، مىللىي سەزگۈرلۈك بولمايدۇ. بۇلار بولمايدىكەن، مىللىي ئازادلىق روھى، ھەرقانداق قۇربان بېرىشكە قارىماي ئازادلىققا ئىنتىلىش روھى بارلىققا كەلمەيدۇ. ئەسلىدە 5-ئىيۇل ئۈرۈمچى قەتلىئامىدىن كېيىن بۇ ماتىرىيال ئەمەلىي قىممىتىنى يوقاتتى دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى، بۇ ماتىرىياللاردا تىلغا ئېلىنغان بەدەننى تىكەنلەشتۈرۈۋېتىدىغان سەتىرلەر، 5-ئىيۇل قەتلىئامى ئالدىدا ئادەتتىكى بىر ئىش بولۇپ قالدى. لېكىن يەنىلا نۇرغۇن ساددا ئادەملەر ياكى خىتايلىاردىن يەنىلا شەپقەت كۈتۈدىغان ھاماقەت ئادەملەر ئاز بولمىغاچقا، ئۇلار بۇ ۋەقەنىمۇ، يامان نىيەتتىكى ئۇيغۇرلار كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، خىتاي ھۆكۈمىتىنى قاتتىق قوللىق قىلىشقا مەجبۇر قىلدى دېيىشمەكتە! شۇڭا خىتاينىڭ نىيىتىنى ئۆز تىلى بىلەن ئىپادىلىگەن بۇ ماتىرىيال، ئاشۇنداقلارنى نەزەردە تۇتقاندا يەنىلا مەلۇم قىممەتكە ئىگە دەپ قاراشقا توغرا كېلىدۇ.

«...يۈزەكى مۇھاكىمە»دىكى ۋاڭ جېن جالالتىنىڭ جالالتلىق تەبىئىتىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان، شۇنداقلا كوممۇنىستلارنىڭ چۈمپەردىسىنىمۇ ئېچىپ تاشلاپ، ياۋۇز ئەپىت - بەشىرىسىنى كۆرسۈتۈدىغان سەتىرلەر دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدۇ. بۇ سەتىرلەردىكى ئەڭ ياۋۇز فاشىستلارمۇ قىلمىغان جالالتلىق ھەققىدە بۈگۈنكى خىتايلىرىنىڭ سۆيۈنۈش، ئىپتىخارلىنىش، ماختاشقا تولغان باھاسى، بۈگۈنكىلەرنىڭ ئۆتمۈشتىكى خىتاي جالالتلىرىدىن ھېچقانداق پەرقىنىڭ يوقلىقىنى دەلىللەيدۇ.

«ۋاڭ جېن — جوڭخۇا مىللىتىنىڭ يۈرەكلىك قەھرىمانى.» نېمە ئۈچۈن؟ «كېچىسى تولا يىغلايدىغان بالا، گېنېرال ۋاڭ جېننىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسا قورقۇپ، يىغسىدىن توختاپ» قالدىغان

دەرىجىدىكى قانخور جاللات بولغانلىقى ئۈچۈن!

« كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ۋاڭ جېن ئارمىيىنى يېزىلارنى قورشاشقا بۇيرۇپ، ئازادلىق ئارمىيىنى ئۆلتۈرگەنلەرنى تاپشۇرۇپ بېرىشكە، تاپشۇرۇپ بەرمىسە شۇ مەھەللىدىكى ئەرلەردىن بىر ئەسكەر ئۈچۈن بەشنى ئۆلتۈرۈپتەشكە بۇيرۇق چۈشۈرگەن. » مۇئەللىپ بۇ قىلمىشنى ئومۇمىي مودىغا كۆرە «سەل ئاشۇرۇۋەتكەن» دەپ، گوبيا ئۆزىنى جاللات ئەجداتلىرىغا قارىغاندا سەل ئىنسانپەرۋەردەك كۆرسۈتۈشكە تىرىشىمۇ، ئەمما يەنە دەرھال تاجاۋۇزچى مىللەتنىڭ مىللىي مەنپەئەتىنى نەزەردە تۇتقان ھالدا بۇ قىلمىشنى توغرا بولغان دەپ مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ: « لېكىن ئىنجىكە ئويلانغاندا بۇنىڭمۇ داۋىلىسى بولۇپ، جوڭخۇانىڭ مۇقىملىقىغا پايدىلىق بولغان. » دېمەك، دېمەكچى بولۇدۇكى، ئەگەر كېرەك تېپىلسا بۇ ئۇسۇلنى يەنە قوللۇنۇشقا بولۇدۇ.

« شۇ چاغدىكى دۆلەت كۈچى تۈپەيلىدىن مەركەز شىنجاڭ رايونىغا بەك كۆپ يۇمشاقلىق قىلمىدى. زوراۋانلىقتىن قالغان داغىنى ئۆز ۋاقتىدا يوقىتالمىدى. » بۇ نېمە دېگەن گەپ؟ ياۋۇزلۇقنى قىلىپ- قىلىپ بولۇپ، پەپىلەپ، ئالدامچىلىق بىلەن ياغلىما گەپ قىلىپ، مەزلۇملارنىڭ قەلبىدە يوشۇرۇن ھالەتكە كۆچكەن قىساس ئوتىنى ئۆچۈرۈش، ئۆچ- ئاداۋەتنى ئۇنتۇلدۇرۇش، ئۆچمەنلىك ۋە نەپەت ئۈچۈن ئۇلارغا باشقا بىر ئوبېكت كۆرسۈتۈپ بېرىش ياكى ئۇلارنىڭ نەپىتىنىڭ نىشانىنى بۇرۇش پىتىش كېرەك ئىدى، دېمەكچى. بۇمۇ كوممۇنىستلارنىڭ دائىم ئىشلىتىپ ئادەتلەنگە ئۇسۇللىرىدىن بولۇپ، نورمالدا قىلغۇلۇق قىلىنىپ، خاتالار، ياۋۇزلۇقلاردىن ھاسىل بولغان غەزەپ قىيانى كوممۇنىستلارنىڭ سەلتەنتىنى گۇمران قىلىشقا يۈز تۇتقان ۋەزىيەتتە، ئۇلار بىرەر ھوقۇق رىقابەتچىسىنى قۇربانلىق قىلىپ، بارلىق يامانلىق، رەزىللىكلەرنىڭ سەۋەپكارى ئۇمىشتەك كۆرسۈتۈپ، كىشىلەردە «يامان يوقۇتۇلدى، ئەمدى ئىشلار ئىزىغا چۈشۈپ، ياخشىلىنىپ كەتسە كېرەك» دېگەندەك ئۈمىد پەيدا قىلىنىدۇ. بۇ ھەقتە كوممۇنىست ئۇستازلىرىدىن لېنىن شۇنداق دېگەنىدى: «جىمكى ئەزگۈچى سىنىپنىڭ ھەرقاندىقى

ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئىككى ئىجتىمائىي فونكىسىيەگە مۇھتاج بولۇدۇ: بۇنىڭ بىرى، جاللات فونكىسىيەسى؛ يەنە بىرى، پوپلۇق فونكىسىيەسى. جاللات — ئېزىلگۈچىلەرنىڭ قارشىلىقىنى ۋە قوزغىلاڭلىرىنى باستۇرىدۇ، پوپ ئېزىلگۈچىلەرگە تەسەللى بېرىدۇ. ئۇلارغا سىنىپىي ھۆكۈمرانلىقنى ساقلاپ قېلىش شەرتى ئاستىدا، ئازاپ-ئوقۇبەت ۋە قۇربانلىقنى ئازايتىشنىڭ كەلگۈسىدىكى مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەپ بېرىدۇ... شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى مۇنداق ھۆكۈمرانلىققا چىداشقا دەۋەت قىلىدۇ»^①

شەرقىي تۈركىستاننى «ئەزەلدىن خىتاينىڭ ئىدى» دېگەننى ئېتىراپ قىلدۇرۇشنىڭ يەنە بىر تۈرلۈك مەھسۇلى شۇ بولۇدۇكى، ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنى «خىتايلىق» («جوڭگۇلۇق») دەپ تونۇيدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرىنى «خىتايلىق» دەپ ئېتىراپ قىلمىغانلىقى، «بىزنىڭ ۋەتىنىمىز باشقا» دېگەنلىك بولۇدۇ. بۇ دېمەك، «ھازىر بۇ دۆلەتنى خىتايلار ئىشغالىيەت ئاستىدا تۇتۇۋاتىدۇ» دېگەندەك بىر گەپ. ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، خىتايلار بىزدىن ئۆزىمىزنى خىتايلار بىلەن بىر دۆلەتكە تەۋە، بىر ۋەتەنگە تەۋە دەپ بىلىشىمىزنى كۈتۈدۇ ۋە بۇنى مەجبۇرى ئېتىراپ قىلدۇرۇش ئۈچۈن ۋاستە تاللىماي ئۇرۇنۇدۇ. ھەتتا خىتايلار بۇنداق بىر تونۇشنى بىزگە ئاللىقاچان ئېتىراپ قىلدۇرۇپ بولدىق دېگەن خىياللاردىمۇ بولۇدۇ. چۈنكى يېرىم ئەسىردىن بېرىكى ئىدىئولوگىيەلىك ئىسكەنجە — ئاشكار-يوشۇرۇن تەشۋىقات، مائارىپ ۋاسىتىلىرى بىلەن بۇنى سىڭدۈرۈپ بولغاندەكمۇ قىلاتتى. بۇ ۋەتەننىڭ بېسىۋېلىنغانلىقىغا شاھىت بولغان بىر ئەۋلادنىڭ ئۆلۈپ تۈگۈشى، خىتاي ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن(خىتاينىڭ دېيىشكە ئادەتلەنگەن فورمىسى بويىچە: «قىزىل بايراق ئاستىدا تۇغۇلۇپ، قىزىل بايراق ئاستىدا

① «ئىككىنچى ئىنتىرناتسىونالنىڭ بەرباد بولۇشى»، «لېنىن تاللانما ئەسەرلىرى» 2 - توم، خىتايچە نەشرى، 638 - بەت.

ئۆسكەن» ئەۋلاد ناھايىتى تەبىئىي ھالدا خىتايىنىڭ كۆتكىنىدەك ئىدىيە بىلەن يېتىشىكەن بولۇشى كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى، خىتايلىرىنىڭ كۆتكەنلىرىنىڭ ئەكسىچە، ئۇيغۇرلارنىڭ يېڭى ئەۋلادى ئىچىدىمۇ خىتاي ۋەتىنىنى «ۋەتەنمىز» دەپ تونۇشقا ئۇنىمايدىغانلارنىڭ بايقىلىشى خىتايلىرىنى تەئەجۇپلەندۈرىدۇ. توغرىسى چۆچۈتۈۋېتىدۇ:

«ئۇيغۇرلار جوڭگۇنى ئۆزىنىڭ دۆلىتى دەپ قارىمىدى. غەرىپنىڭ بىر مۇخبىرى مۇنداق بىر ۋەقەنى بايان قىلغان: دۆلەت بايرىقىنى ساقلاشقا مەسئۇل بولغان باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ھەركۈنى چىقىرىپ بولۇپ يىغىۋېلىنغان دۆلەت بايرىقىنى ئەكىرىپ دەسسەگەن!»

تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي قانۇنىيەتلەرگىمۇ ئۆزلىرىنىڭ مىللىي ئېڭى بويىچە مۇئامىلە قىلىشقا ئادەتلەنگەن خىتايلىر، بېسىۋېلىنغان بىر مىللەت پۇخرالىرىنىڭ، تاجاۋۇزچى دۆلەتنى «دۆلىتىم» دەپ ئېتىراپ قىلمايدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئەقەللىي ئادەتكىمۇ ھەيران قالىدۇ.

«شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشتا ھەقىقىي تايىنىشقا بولۇدىغان كۈچ ئۇيغۇرلار ئەمەس، بەلكى خىتايلىر ئىكەنلىكى...» بۇ قۇرلار ئالدامچى تەشۋىقاتلىرىدا دېيىلىۋاتقان بارلىق ساختا ساخاۋەتچىلىك، «ماشايخ»لىق چۈمپەردىسىنى ئېچىپ بېرىشكە يېتىپ ئاشىدۇ. خىتايلىر نورمالدا ۋەتەنمىزنىڭ بېسىۋېلىنغان زېمىن ئىكەنلىكىنى تۈپتىن ئىنكار قىلىدۇ؛ بۇ تۇپراقتا نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى قان بىلەن گۆشتەك بىرلىكتە ياشاپ كېلىۋاتقانلىقىمىزنى ئىددىئە قىلىدۇ؛ ئۆزلىرىنىڭ بىزنى زۇلۇمدىن ئازاد قىلىپ يورۇقلۇققا چىقارغانلىقىنى ھېچ قىزارماستىن تەكىتلەپ تۇرۇدۇ. ئەمما، يوقارقى سۆزى بىلەن شۇنى ئېتىراپ قىلىدۇكى، مۇستەملىكە قىلىنغان زېمىننى قولدا تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن، مۇستەملىكە خەلقىگە ھېچ ئىشەنمەسلىك پوزىتسىيىسى بولۇشى كېرەك! چۈنكى تاجاۋۇزچى بىلەن ئىستىلاغا ئۇچرىغۇچى مەڭگۈ دوست ئەمەس، بەلكى ئەبەدىيلىك دۈشمەندۇر!

يەنە بۇ قۇرلاردا خىتاي ھۆكۈمرانلىرى، مۇناپىق ئۇيغۇرلارغا بېرىلگەن بىرىنچى قول باشلىقلىقتىن ئىبارەت ئېتى بار سېپى يوق ئالدامچى

سياسىتىنىمۇ بىز ئۈچۈن ئارتۇق كەتكەن ھېساپلايدۇ. بۇنىڭ بىلەن «ختايلىرنىڭ 2 - دەرىجىلىك پۇخرا» لىق ئورنىغا چۈشۈپ قالغانلىقىدىن داتلايدۇ. بۇ خۇددى ھازىرقى زامان ناتىسىنى دەپ تەرىپلىنىۋاتقان رۇس شوۋېنستى ژىرنوۋىسكىنىڭ سۆزلىرىگە ئوخشايدۇ. ژىرنوۋىسكى، قازاقىستاندىكى مىللىي تەڭسىزلىكنى تەتۈرىسىچە تەسۋىرلەپ، قازاقىستاندا رۇسلارنىڭ 2 - دەرىجىلىك پۇخرا ئورنىغا چۈشۈپ قالغانلىقىدىن داتلىغان ئىدى. ئۇ قازاقلارنىڭ پاراۋان، بەختىيارلىقى، ئۆزلىرىنىڭ جاپا - مۇشەققەت ئىچىدىكى ئېچىنىشلىق ھاياتىنى تەسۋىرلەپ، «ئاپامدىن «بىزنىڭ نېمىشكە بۇنداق...؟» دەپ سورايىتىم. ئاپام: «چۈنكى بىز قازاق ئەمەس» دەپ جاۋاپ بېرەتتى» دەپ يازغان. بىر ئىمپېرىيە تەۋەسىدىكى مۇستەملىكە مىللەتنىڭ ھۆكۈمران مىللەتتىن بەختلىك، ھوقۇقلىق بولۇپ كەتكەنلىكى ھەققىدىكى بۇ رەزىل ھىكايە قانچىلىك ئىشەنچسىز ئىكەنلىكىنى ئەقلى نورمال ھەركىم ھىس قىلالايدىغان ئاددىي رىجە.

ختاي ئەنە شۇ ئاتالمىش «شەپقەتلەرگە كۆمۈۋەتكەن ئۇيغۇرلار» دىن ئاغرىنىپ شۇنداق يازىدۇ: «ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇ بولدىكى، بۇنداق سىياسەت ئۇيغۇرلارنىڭ خىتايلىارغا بولغان ياخشى تەسىراتىنى كۈچەيتەلمىدى.» بۇنىڭ ئىككى تەرىپى بار: بىرى، دېمەك، ساڭا بەك شەپقەت قىلىۋەتكەندەك تۇيۇلغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇرلار ھېچقانداق مەنپەئەتكە ئېرىشمىگەن! يەنە بىرى، شەپقەتنىڭ راست بولغان تەقدىردىمۇ، كۈنلاردىن كېلىۋاتقان «قەپەس - ئالتۇندىن ياسالغان بولسىمۇ يەنىلا قەپەس» دېگەن تەمسىلدىكى ھەقىقەتنى چۈشەنگىلى ئۇنىمىغان خىتاي مىللىي ئەقلى!

«... ئالىي مەكتەپلەرگە قوبۇل قىلىنىدىغانلار 60% (يەرلىكلەردىن) بولۇش سىياسىتىمۇ، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىشى بازارغا يۈزلۈنۈش ئارقىسىدا يۈك بولۇپ قالدى، بولغاندىمۇ بەك خەتەرلىك يۈك بولۇپ قالدى. ئۇلار مۇئەييەن بىلىم ئىگىلىدى، لېكىن خىزمەت تاپالماي نارازى بولدى.» ئىش بەرگۈچىلەرنىڭ ھەممىسى

دېگۈدەك خىتاي بولغانلىقى سەۋەپلىك، شوۋىنىستىلىق خىتاي روھى ئۇيغۇرلارنى تەبىئىي چەتكە قېقىپ ئىشقا ئالمىغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئىش تاپالماسلىقى ئۆزلىرىنىڭ شورى قىلىپ كۆرسۈتۈلۈدۇ. جەمىيەت تۈزۈلمىسىدىكى تەبىئىي مۇستەملىكە تۈزۈلمىسى — تاجاۋۇزچى مىللەت كىشىلىرىنىڭ ھەر يەردە قارار چىقارغۇچى ئورۇندا بولۇشى سەۋەپ بولۇشتىن قاجۇرۇلۇدۇ. ھەتتا خىتايلارنىڭ ئۆزلىرى مەيدانغا كەلتۈرگەن بۇ ئىجتىمائىي تەڭسىزلىك ۋە بۇ تەڭسىزلىكتىن تۇغۇلغان كىرىزىستىن نارازى بولۇشقا بولمايتى. يەنى خىتايلارنىڭ رەزىللىكىمۇ گۈزەللىك قاتارىدا ئۇلۇغلىنىشى كېرەك ئىدى. مۇشۇنداق ھىسسىي مايىللىق تۈپەيلى، خىتاي، ئىشىسىز قېلىش سەۋەپلىك جەمىيەتتىن نارازى بولۇۋاتقان ئۇيغۇر ياشلىرىنى گويا ناھەق نارازى بولۇۋاتقاندا كۆرسۈتۈدۇ!

تېخىمۇ زەھەر خەندە يېرى شۇكى، بۇنداق نارازىلىق ۋە بۇ نارازىلىقتىن تۇغۇلىدىغان مۇقەررەر قارشىلىق — مىللىي زىددىيەت ئۈچۈنمۇ خىتايلار ئۆزلىرىنىڭ تەڭسىز سىياسەتلىرىدىن، شوۋىنىزىملىق تۇتۇمىدىن سەۋەپ ئىزدەشنى خالىماي، چارىنى، ئۇيغۇرلارنى كۆپلەپ ئوقۇتماسلىقتا كۆرۈدۇ ۋە شۇنداق كۆرسۈتۈدۇ. تەربىيە ئالغان نارازىلارنىڭ خەتەرلىكلىكىنى، نادان قالدۇرۇلغان ھالدا نارازى بولسا، ئۇنىڭ ئانچە قورقۇنۇچلۇق خەۋپ بولمايدىغانلىقىنى ئىما قىلىدۇ: «تارىختا ئۆتكەن ھەرقانداق بىر مالىمانچىلىق، ھەرقانداق بىر تەشكىلنىڭ مۇۋەپپىقىيەت قازىنىشى ئۈچۈن بىلىملىك نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ قاتنىشىشىغا توغرا كەلگەن. بىر توپ ساۋاتسىزلارغا تايىنىپ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدۇ. ۋاھالەنكى، شىنجاڭدىكى ھازىرقى ئالىي مەكتەپلەر ئەمەلىيەتتە شۇنداق ئادەملەرنى تەييارلاۋاتىدۇ.» خىتاي قاخشايدۇكى، «ئۇيغۇرلار بىلىمسىز قالدۇرۇلسا، نارازىلىقىمۇ تايىنلىق بولاتتى. چۈنكى بىلىمسىز ئادەملەر تەشكىللىنەلمەيتى. ئەمدى ئالىي مەكتەپ پۈتتۈرۈپ، تەڭسىز جەمىيەتمىزنىڭ شوۋىن تۈزۈمى كاساپىتىدىن ئىشقا ئورۇنلىشالمىغان بۇ بىلىملىك تەبىقە، تەشكىللىك قارشىلىق قىلىشقا يارايدىغان، ھەتتا مۇۋەپپىقىيەتلىك ھالدا قارشىلىق ھەركىتى تەشكىللىيەلەيدىغان بولۇپ

قالدى، ئەمەلىيەتتە بۇنداق دۈشمەننى ئۆزىمىز تەربىيەلەپ بېرىۋاتىمىز. ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنى ئوقۇتماسلىق كېرەك ئىدى!»
مانا بۇ ھەقىقىي ئىستىلاچىنىڭ نىيىتى! فاشىستىك مەپكۈرە!
ئاتىسىستلار شۇنداق دېيىشىمگە نىمىدى: «سىلاۋيانلارنى ... تەربىيەگە ئىگە قىلىش خەتەرلىك، ئۇلار 100 گىچە ساناق سانىيالىسىلا بولدى... تەربىيە ئالغۇچىدىن بىرى كۆپەيسە كەلگۈسىدە دۈشمەندىن بىرى كۆپىيدۇ...»^①

ختايىلارنىڭ شوۋىنىستلىق ئىشتاھاسى شۇ دەرىجىدە چوڭىيىۋاتىدۇكى، شۇ ئانغا قەدەر ۋەتىنىمىزدە ئىجرا قىلىنىپ كېلىۋاتقان تەڭسىز قانۇنلار يېتەرلىك تۇيۇلمايۋېتىپتۇ. ئەسلىدىمۇ ئىككى كىشى ئۇرۇشۇپ قالغان بولسا، بىرى خىتاي بولسا، چوقۇم خىتاي ھەقىقەت ھېساپلىنىدىغان بۇ ئاتالمىش قانۇن، تاجاۋۇزچى مىللەتنىڭ پۇخرالىرىدا يەرلىك مىللەتلەرگە قارىتا ھۆكۈمران خاراكتېر يېتىلدۈرۈش، مىللەتچىلىك خورىكىنى ئۆستۈرۈش، ھەرگىزمۇ چۆكتۈرمەسلىك، مىللەتچىلىك روھىغا زەربە بەرمەسلىكىنى ئاساس قىلىپ كېلىۋاتقان بولمىشىغا قارىماي، ماقالە ئاپتورى بۇ تەڭسىزلىكنى يېتەرلىك دەپ قارىماي، خىتايىلارغا بەك ئوۋال بولغان، ئۇيغۇرلارغا بەك كەڭچىلىك قىلىۋېتىلگەندەك ئويلايدۇ. خىتايىلاردىكى تىپىك مىللىي كۆزى كىچىكلىكتىن مەنبەئەلەنگەن بۇ كۆز قاراش ھەر بىر دوقمۇشتا ئىپادىلىنىپ تۇرىۋاتسىمۇ، يۇتقۇنچىلىق تەبىئەت بۇ خىل تەڭسىزلىكنى، مىللىي زۇلۇمنى تېخىمۇ كۈچەيتىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ.

«قانۇن ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇرلارغا كۈچىنى يوقاتتى — دەپ زارلايدۇ ئۇ، — ئەگەر ھەقىقىي قانۇن بويىچە ئىش كۆرۈلۈدىغان بولسا، ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى تۈرمىگە كىرىدۇ.» دېمەك، بۇ يەردە

^① مارتىن بورمان (گىتلىرنىڭ پارتىيە ئىشلىرى كاتىبى) («3 - ئىمپېرىيىنىڭ گۈللىنىشى ۋە ھالاكىتى» 4 - كىتاپتا كەلتۈرۈلگەن نەقىل)

دېيىلىۋاتقان ئاتالمىش قانۇن ئەمەلىيەتتە خىتايىنىڭ ئەسلى نىيىتى دېگەنلىك بولۇپ، جۈملە بۇ تەرىپتە بولسا ئاندىن ھەقىقىي مەخسەت ئىپادىلەنگەن بولۇدۇ: «ئەگەر ھەقىقىي نىيىتىمىز بويىچە ئىش كۆرۈلۈدىغان بولسا، ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ تەڭدىن تولسى تۈرمىگە كىرىدۇ.» بۇ جۈملىلەرنى يېزىۋاتقان خىتاي، خىتايلارغا خاس بولغان چەمبۇزلۈك بىلەن، دەل ئۆزلىرىنىڭ شوۋىنىستلىق سىياسىتى، تەڭسىز جەمئىيەت تۈزۈلمىسى، ئادالەتسىز مۇستەملىكە قانۇنى ئۇيغۇر ياشلىرىنى جىنايەتكە قىستاۋاتقان، جىنايى ئۆسۈملۈك يېتىشتۈرۈۋاتقان يامان تۇپراق ئىكەنلىكىنى بىلمەس بولۇۋېلىپ، «يامان سۈپەتلىك ئوتلار ئۈنۈپ كەتكەنلىكى»دىن قاخشايدۇ. ئاددىي ساۋات شۇكى، مۇۋاپىق تۇپراق بولمىسا مۇناسىپ ئۆسۈملۈكمۇ بولمايدۇ!

بۇ قۇرلاردىكى خىتايلارنىڭ يېتەرلىك ئەتمۈرلەنمىغانلىقى، ئۇيغۇرلارنىڭ ھەددىدىن زىيادە «ئارزۇلۇق بالا» مۇئامىلىسى كۆرۈۋاتقانلىقى ھەققىدىكى بايانلاردىن خىتايلارنىڭ نەقەدەر نومۇسسىزلىققا ئەمەس، ئۇلارنىڭ تېخى بۇ مەۋجۇت تەڭسىزلىكنى تېخىمۇ تەڭسىزلەشتۈرۈش ياۋۇز نىيىتىنىڭمۇ بارلىقىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس!

«تىل — بىر مىللەتنىڭ جېنى. بىر مىللەتنى كۆڭۈلدىكىدەك كونترول قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇلى — ئۇلارنىڭ تىلىنى ئاستا-ئاستا يوقۇتۇشتىن ئىبارەت.» ئىلگىرىكى جىلدلىرىمىزدىكى ماقالىلاردا مىللىي تىلىمىز ھەققىدە، ئۇنى قوغداش، ساقلاپ قېلىشنىڭ مىللىي مەۋجۇتلۇقۇمىزنى ساقلاشنىڭ شەرتلىرى ئىكەنلىكى ھەققىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بارغان ئىدۇق. بۇ مەۋزۇدا مۇنازىرە قوزغاش، ھەممە كىشىنىڭ بۇ جەھەتتىكى پىكىرىنى، ئەقلىنى، چارە تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا تۆكۈشنى كۈتكەن ئىدۇق. مىللەتكە كۆيۈنۈپ ھېرىپ كېتىۋاتقاندا كۆرۈنگەن شۇنچە كۆپ بىلەرمەنلىرىمىزنىڭ بولغىنىغا قارىماي، بۇ ھەقتە ئىلمىيلىكى، ئەمەلىي مەنپەئەتى بولغان بىرەر ماقالىمۇ ئوتتۇرىغا چىقماي، بۇ تېما كونىراپ كەتكەن ئىدى. بۇ قېتىم

مەزكۈر «يۈزەكى مۇھاكىمە» ئېلان قىلىنغان «ئەينەك» تىنچ بېتىمىدە يەنە بىر قېتىم مۇنازىرە قوزغاشقا ئۇرۇنۇلغان بولسىمۇ، مىللىي تەقدىرگە كۆيۈنۈپ، ھەر ئىشقا دىققەت قىلىپلا تۇرۇۋاتقاندا كۆرۈنۈدىغان ۋە «پىت بازىرى» دا توختىماي «پىكىر بايان قىلىپ» تۇرۇدىغان جاناپلارنىڭ بۇ سورۇندا قارىسى كۆرۈنمىدى. (دېمەك بۇ يەردە ئانچىكى بىر نەرسىلەرنى ئۇلۇغلاپ ئونلاپ ئىنكاسلارنىڭ يېزىلىشى ئەمەلىيەتتە كىملىرىدۇر تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن بىر توپ ئادەم تەرىپىدىن مەلۇم بىرلىرىنى سەھنىگە چىقىرىش ئۈچۈن يېزىلىۋاتقان بۇيرۇتما «ئىنكاسلار» ئىكەنلىكىنىمۇ ئاشكارىلاپ قويدى) ئەمدى مەزكۈر خىتايىنىڭ ماقالىسى ئەندىشىلىرىمىز ۋە قاراشلىرىمىزنىڭ ئىسپاتى بولۇپ تۇرۇپتۇ.

تىل مەسىلىسىدىكى جىددىيلىك مۇستەملىكىچىلىك تارىخىدا بىلىنگەن ۋە كۆپچۈلۈك تەرىپىدىن بىردەك تونۇلغان نۇقتا بولۇپ، باشقا كونا مۇستەملىكىچىلەرمۇ ئۆز مۇستەملىكىلىرىدە يەرلىك تىللارنى يوقۇتۇۋېتىشكە ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىشكەن ئىدى. بۇنىڭ ئىزنالىرىنى بۈگۈنمۇ كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ: بۇ مۇستەملىكىلەر مۇستەقىللىققا ئېرىشكەن ئۇزۇن بىر قەرنەدىن كېيىنمۇ بۇ دۆلەتلەردە مۇستەملىكىچىلەرنىڭ تىلى بىرىنچى ياكى ئىككىنچى تىل بولۇپ تۇرماقتا. تىلنىڭ يوقۇلۇشى بىلەن مىللىي سۈپەتنىڭ ئەڭ موھىم بىرسى يوقالغان بولىدۇ ۋە بۇ مىللەتنىڭ مىللىي خاسلىقىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى تۈگىگەنلىكى دەرھال ھىس قىلىنىدۇ.

ئەكسى ھالدا، تىل بىرلىكى ھىسسىيات بىرلىكى، ئىستېتىك ئۆلچەم، ھەتتا دۇنيا قاراش بىرلىكىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇ دېمەك، خىتاي تىلىنى مېنىڭسىگەن ئۇيغۇرلاردا خىتايىلار بىلەن ھېسسىيات ئورتاقلىقى شەكىللىنىدۇ دېگەن گەپ! خىتايلىرىنىڭ ئەسلىدە يىرگىنىشلىك بولغان نۇرغۇن تەرەپلىرى گۈزەل كۆرۈنۈشكە، ئەلا ئالاھىدىلىك بولۇپ كۆرۈنۈشكە باشلايدۇ. ئىنساننىڭ مەلۇم نەرسىدىن يىرگىنىشى — ئۇ نەرسىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇش، ئۆزىنى قوغداشقا سەۋەپ

بولۇدىغان بولسا، ئۇ ھالدا، مەلۇم نەرسىنىڭ گۈزەل ۋە ئەلا بولۇپ تۇيۇلۇشى — ئىنسانلارنىڭ ئۇنى قوبۇل قىلىۋېلىشقا ھېرىسمەن بولىدىغانلىقىنىڭ سىگنالىدۇر. خىتايچە مەكتەپتە ئوقۇغانلارنىڭ ھەتتا خىتاي يوق مۇھىتلاردا (چەتئەللەردە) خىتايىنى ئىزدەپ تېپىپ دوست تارتىشىپ يۈرىدىغانلىقى، خىتايلىرىنىڭ نەرسىلىرى، قىلىقلىرى، ئۆرپ-ئادەتلىرىنىڭ خالىس تەشۋىقاتچىلىقى ۋە ئادۋوكاتلىقنى قىلىشلىرىنى دائىم كۆرۈپ تۇرىمىز. مانا بۇ تىل بىرلىكىدىن شەكىللەنگەن ھېسسىيات بىرلىكىدۇر.

خىتاي شۇنداق زارلاريدۇ: «... مىڭلىغان، تۈمەنلىگەن بالىلار دىنىي مەكتەپلەرگە كىرىپ دىن ئوقۇدى ۋە كونا يېزىقنى ئۆگەندى. نۇرغۇن ئاتا-ئانىلار بالىلىرىنى خىتاي مەكتەپلىرىگە بەرمەي، بالىلارغا دىن ۋە كونا يېزىق ئۆگەتتى.» «شۇ چاغدىكى مەركىزىي كومىتېت، «ئۇلۇغ سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ئالدىدا، دىن بىر پەشۋاغىمۇ يارمايدۇ» دەپ قارىغان ئىدى. نەتىجە ئۇنىڭ ئەكسىچە بولدى. 30 يىل ئاتىزىم تەشۋىقاتى، ئىدىيە ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، دىننىڭ ئۇيغۇرلارنى جەلپ قىلىش كۈچى غايەت زور بولدى.»

ئەگەر «دۈشمەن قارشى تۇرغانلىكى نەرسىنى ھىمايە قىلىش» توغرا دېيىلسە، ئۇ ھالدا خىتايىنىڭ زارلاشلىرىدىن نېمىنى ھىمايە قىلىپ نېمىگە قارشى تۇرۇشىمىز ئېنىق بولۇدۇ. ئەمما، بىزنىڭ نۇرغۇن «غەرىپلەشكەن، ئوقۇمۇشلۇق» لىرىمىز دىندىنمۇ، كونا يېزىقىمىزدىنمۇ بىزارلىق تۇيغۇسىدا بولۇشماقتا. خىتايلىرىنىڭ دىنىمىز ۋە يېزىقىمىز ھەققىدىكى ئويلىغانلىرىنى ئۇقۇپ تۇرۇپمۇ، يەنىلا تۈتۈملىرىنى ئۆزگەرتىمىسە بۇ «ئېڭى ئالغا كەتكەن ئىلغار» تەبىقىمىز ھەققىدە نېمە ئويلىساق توغرا بولۇدۇ؟ يېزىقىمىز ھەققىدە خىتاي يەنە شۇ قۇرلارنى يازدۇ:

«تېخىمۇ ئەخمەقلىق شۇ بولدىكى، 1982-يىلى 13-سېنتەبىردە ئاپتونوم رايون قانۇن چىقىرىش شەكلى بىلەن ئۇيغۇرچە، قازاقچە كونا يېزىقنى قوللۇنۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى جاكارلىدى. ... شۇنىڭ

بىلەن ماۋزېدوڭ دەۋرىدە باشلانغان يېزىق ئىسلاھاتى بىلەن شىنجاڭلىقلارنى ئاسسىمىلاتسىيە قىلىشنىڭ ئەڭ موھىم ھالقىسى نابۇت قىلىندى!»

«مۇشۇنداق مەجبۇرىي يولغا قويۇلغان يېزىق ئىسلاھاتى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتى ۋە دىنىي ئەنئەنىسى ۋارىسلىق قىلىدىغان ئادەم بولمايدىغان ۋەزىيەتكە دۇچ كەلدى. ھۆكۈمەت مەكتەپلىرىدە ئوقۇغانلار ئۇيغۇرچە كونا يېزىقنى تونۇمايدىغان، كونا يېزىقنىڭ تارىخىي ئەسەرلەرنى ئوقۇيالمىدىغان، كونا يېزىق بىلىدىغان چوڭلار يېڭى يېزىقنى بىلمەيدىغان بولۇپ، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئۈزۈك ھالەت كۈنسېرى ئېغىرلىشىپ، خىتايلىشىش بارغانسېرى ئومۇملاشتى. ئۇيغۇرلارنىڭ كونا يېزىقى شۇ مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ۋە دىنىي ئەنئەنىسىنى خاتىرىلەيدىغان ئەڭ موھىم ۋاسىتە، شۇنداقلا ئۇيغۇرلار بىلەن ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنى پەرقلەندۈرىدىغان ئالامەتلەرنىڭ بىرى ھېساپلىنىدۇ. ئەگەر ئاشۇ سىياسەت داۋاملاشتۇرۇلغان بولسا، بۈگۈنكى كۈندە شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش كۆپ ئاسان بولغان بولاتتى. شۇ چاغدىكى خىتاي بېكىنمىچىلىك ئىچىدە تەرەققىي قىلىۋاتاتتى. خەلقئارادىكى بېسىم نەزەرگە ئېلىنمىسىمۇ بولاتتى. بۈگۈنكى كۈندە خەلقئارا بېسىم ئالدىدا ئارقىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولۇمىز. يېزىقنى ئىسلاھ قىلىدىغان بۇنداق ئىشنى ئەمدى قىلغىلى بولمايدۇ.»

چەتئەللەردە ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرى، شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرىنىڭ زۇۋانى ھېساپلىنىدىغان توربەتلەر بار. بۇلارغا نەزەر سالغىنىمىزدا ئۇلارنىڭ دەل خىتايلار ئارزۇلىغان «يېڭى يېزىق»نى ئىشلىتىۋاتقانلىقىنى، ئۆزلىرىنى مىللىي داۋاننىڭ ھەغداسى دەۋالغىنىغا قارىماي، يېزىقىمىزدىن ئىبارەت مىللىي بەلگىمىزنى تاشلىۋېتىۋاتقانلىقىنى ئېچىنىش ئىچىدە كۆرۈمىز. بۇ داۋاچىلارنىڭ سەمىمىيىتى قانچىلىك ئىشەنچلىكتۇر؟

خىتايلار ئاشۇ زاماندىكى ئالدىنقى ئەۋلاد خىتاي ھۆكۈمرانلىرى يولغا

قويغان ئاسسىمىلاتسىيە سىياسىتىگە ھەۋەسلىنىدۇ. ئەمدى بۇنداق بىر يېزىق ئۆزگەرتىش تەكرارلانسا، نىيەت ھەددىدىن زىيادە چېنىپ قالغاندىن باشقا، « بۈگۈنكى كۈندە خەلقئارا بېسىم ئالدىدا ئارقىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولىمىز. يېزىقنى ئىسلاھ قىلىدىغان بۇنداق ئىشنى ئەمدى قىلغىلى بولمايدۇ. » دەپ زارايدۇ.

بەلكىم دەل شۇنىڭ ئۈچۈن چەتئەللەردىكى ئايغاقچى كۈچلەر، «خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك» ئۇيغۇر يېزىقى قوللانماسلىقتا چىڭ تۇرۇپ، «ئۆتكۈر قىرلارنى يۇمشۇتۇش سىنىقى» ئېلىپ بېرىۋاتقان بولىشىمۇ مۇمكىن. بۇنىڭ بىلەن ئاستا-ئاستا ئادەتلەندۈرۈشكە ئۇرۇنۇۋاتسا كېرەك. ئاندىن گويا «ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى شۇنى خالىغان» دەك ۋەزىيەت يارىتىپ، خىتايلارنىڭ خەلقئارا بېسىمغا ئۇچرىماستىن يەنە بىر قېتىم يېزىق ئۆزگەرتىشىگە زېمىن يارىتىۋاتقان بولىشى مۇمكىن. ئەگەر ئۇنداق ئەمەس دېيىلسە، ئەمەس نېمىشكە؟ نېمىشكە ئۇيغۇر يېزىقى ئىشلىتىشتىن ئۆزلىرىنى قاچۇرۇدۇ؟

ئۇيغۇر مۇناپىقلار شۇ قۇرلاردىن نېمىلەرنى چۈشۈنەر؟ « ھەردەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلارنىڭ 1- قولى ئۇيغۇردىن بولۇشىنى تەلەپ قىلىش، ئەمەلىيەتتە شەرقىي تۈركىستانچى كۈچلەرنىڭ غالىبلاشقان ھەيۋىتىگە مەدەت بولدى. تارىختا شىنجاڭدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك نۇرغۇن ئۇيغۇر كادىرلار شەرقىي تۈركىستان پائالىيىتىگە قاتناشقان ياكى شەرقىي تۈركىستانچىلارنى ئاشكارە ياكى يوشۇرۇن قوللىغان. » شەرقىي تۈركىستاندا ئاتالمىش مىللىي باشلىقلار نۇرغۇن تەكشۈرۈشلەر نەتىجىسىدە، مىللىي غورۇر تۇيغۇسى، ئىنسانىي تۇيغۇسى تامامەن يوقلۇقىغا ئىشەنچ ھاسىل قىلىنغاندىن كېيىن ئاندىن تاللىنىدىغان ۋە تاللانغاندىن كېيىنمۇ ھېچقانداق ئەمەلىي ھوقۇق بېرىلمەي قورچاق قىلىپ قويۇلۇدىغان بولىشىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ غالىپسى بولغان ئاشۇ مۇناپىقلارغىمۇ ئىشەنمەيدىغانلىقىنى؛ ئۇلارنىڭمۇ مەلۇم تارىخىي باسقۇچتا يەنە ئەسلىگە تارتىپ، شەرقىي تۈركىستانچىلارغا يان بېسىپ قېلىشى مۇمكىنلىكىنى، ھەتتا بۇنىڭ تارىختا نۇرغۇن مىساللىرى

بولغانلىقىنى يازىدۇ! بۇ دېگەنلىك، بىر ئۇيغۇر قانچىلىك غالىملىق قىلىپ كەتسىمۇ، مىللىيلىكىدىن تانسىمۇ، ھەممىنى ئۇيۇتقان بىر يالاقچىغا ئايلانغان تەقدىردىمۇ خىتايىلار ئۇنىڭغا ئىشەنمەيدۇ!

«مىللەت باشقا بولغانىكەن، نىيىتىمۇ باشقا بولۇدۇ.» خىتايىلار بۇ قانۇنىيەتنى ئېنىق بىلىپ تۇرۇپمۇ، يەنىلا تەبىئىي قانۇنىيەتكە قارشى ھالدا «ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش» ئۇرۇنۇشىدىن يانمايدۇ. بۇ خىل ئىچكى قانۇنىيەتكە خىلاپ كېلىدىغان ئۇرۇنۇش ناھايىتى تەبىئىيىكى، ئىختىيارلىق بىلەن ئەمەلگە ئاشمايدۇ. زورلۇق كۈچ تەلەپ قىلىدۇ. زورلۇق كۈچنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولۇدۇ؟ خىتايىلار بۇنىڭمۇ ئۆزلىرى جاۋاب بېرىپ كەلگەن ئىدى: «زۇلۇم بار يەردە قارشىلىق بولۇدۇ!» ئەمما خىتايىلار يەنە تەتۈرلۈك بىلەن، بىزنىڭ قارشىلىقلىرىمىزنى ئۆزلىرىنىڭ زۇلۇمى زېمىنىدە ئۈنەنگەن دېگىلى ئۇنمايدۇ. مانا بۇ خىتاي مىللىي خاسلىقىدۇر.

«يەرلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرگە تايىنىپ، يەرلىك مىللەتلەرنى يۆلەپ ۋە پارچىلاپ، خىتايىلاردىن ئايرىلالمايدىغان قىلىپ قويۇشقا توغرا كېلىدۇ.» بۇنىڭ كۈنكەپت شەكلى قانداق؟ «ئۇيغۇرلارنى تۇتۇش، موڭغۇل، قازاقلار ئارقىلىق تىزگىنلەش كېرەك.»

بۇ يەردە خىتاي يەرلىك مىللەتلەرگە ياخشىچاق بولۇش سىياسىتى ئارقىلىق بۇ زېمىننى تۇتۇپ تۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى، يات بىر مىللەت باشقا بىر مىللەتنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئەسلا قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن ئەنە شۇنداق پارچىلاش ئارقىلىق، بىر ئاساسىي مىللەتنى يىتىم قالدۇرۇش، باشقا ئاز سانلىقلارنى بىر ئاز يۆلەش شەكلى بىلەن، نەپەرتنىڭ نىشانىنى بۇرۇۋېتىش ۋە كۈچنى پارچىلىۋېتىش مېتودىنى قوللۇنۇشنى تەكلىپ قىلىدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە، قەدىمدىن كېلىۋاتقان كونا مېتودنىڭ يېڭىدىن مۇئەييەنلەشتۈرۈلىشىدۇر.

ئىككىنچى ئۇسۇل، «كۆپلەپ كۆچمەن يۆتكەپ كېلىپ، خىتاي مىللىتىنىڭ نوپۇسىنى نوپۇسنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىگە ئايلاندۇرۇش

ھەمدە يەرلىك مىللەتلەرنى تەدرىجىي ئاسسىمىلاتسىيە قىلىپ بولۇش لازىم.»

بۇمۇ يېڭى كەشپىيات ئەمەس. غەرب مۇستەملىكىچىلىرى بۇ ئۇسۇلنى ئومۇملاشتۇرالمىغانلىقىلىرى ئۈچۈن، مۇستەملىكىچىلىرىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان ئىدى (ئامېرىكا قىتئەسى، ئوكيانىيە خارىج). ئەمما خىتايىلار بۇ ئۇسۇلنى مۇۋەپپىقىيەتلىك قوللۇنۇپ، ئىلگىرى مانجۇلارنىڭ ۋەتىنىنى تامامەن خەرىتىدىن ئۆچۈرۈۋەتكەن ئىدى: «بۇنى ئەمەلىيەتتە جاڭ زولىن شەرقىي شىمالدا قوللانغان — شەندوڭ قاتارلىق جايلاردىن شەرقىي شىمالغا ھەركۈنى نەچچە پويىزدا ئادەم يۆتكىگەن. بۇ — يېقىنقى زاماندا شەرقىي شىمالنىڭ بۆلۈنۈپ كەتمەسلىكىدىكى ئەڭ ئاساسىي سەۋەپلەرنىڭ بىرى بولسا كېرەك.»

بىزمۇ مانجۇلار دەك خىتاي كەلكۈنى ئاستىدا قېلىپ تۈگەپ كېتىمىزمۇ؟

ياق! بىزنىڭ ئەھۋالىمىز مانجۇلاردىن پەرقلىق. بىرىنچىدىن بىز مۇسۇلمان. دىنىي پەرقىمىز خىتايىلارنى بۇ نىيەتلىرىگە يېتىشتە ئۇزاقچە توسۇپ تۇرالايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئېتىقادىمىزدا مەھكەم بولۇشۇمىزغا توغرا كېلىدۇ. ئىككىنچىدىن، بىز بىلەن خىتايىلار بىر كۈلتۈر توپىغا، بىر تىل سىستېمىغا تەۋە خەلقلەردىن ئەمەس! بۇنىڭ ئۈچۈن خىتايىلار بىلەن بولغان كۈلتۈر پەرقىمىزنى، تىلىمىزنى جان-جەھلىمىز بىلەن قوغدىشىمىزغا توغرا كېلىدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ.

ئاهالە كۆچۈرۈش ئىشى تەبىئىي توسالغۇغا دۇچ كېلىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندا يەر بېپايان، ئەمما سۇ قىس. يېتەرلىك ساندا خىتاي كۆچۈرۈلمەسە قانداق بولۇدۇ؟ بۇنىڭمۇ چارىسى بار: «باشقىچە ئاهالە كۆچۈرۈش شەكلىنى قوللىنىشىمىزغا، يەنى ئىچكىرى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان شىنجاڭلىقلارنى ئىچكىرى ئۆلكىلەردە قالدۇرۇپ، 2- ئەۋلادىنى ئاسسىمىلاتسىيە قىلغىلى، ھەم ئۇلارنىڭ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇيغۇرلارغا يېڭى كۈچ سۈپىتىدە قوشۇلۇشىدىن ساقلانغىلى

بولۇدۇ.» يەنى، خىتايلارنى شەرقىي تۈركىستانغا كۆچۈرگىلى بولماي قالسا، ئۇيغۇرلارنى خىتاي يۇرتلىرىغا كۆچۈرۈش كېرەك!
ئەمما بۇنىڭدا دېيىلگەن ئۇيغۇرلارنى خىتايغا كۆچۈرۈش نىشانى تېخىمۇ دەھشەتلىك تۈردە، تېخىمۇ زەھەر خەندە شەكىلدە، خىتايلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، تېخىمۇ بەك پايدا كەلتۈرىدىغان — قوش پايدىلىق شەكىلدە ئىجرائاتقا قويۇلۇۋاتىدۇ:

ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ خىتايغا مەجبۇرى ئېلىپ كېتىلىپ، ئەرزان باھالىق ھازىرقى زامان قۇللار سىنىپىنى شەكىللەندۈرۈشى، خىتايلارنىڭ ياغۇز بالا سىياسىتى تۈپەيلى پەقەتلا ئوغۇلبالا تېپىشنىلا نىشان قىلغان خىتاي ئائىلىلىرىنىڭ ئىپتىدائىي، فىئوداللىق ئاڭ فورمىسى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئەر - ئايال نوپۇسىدىكى تەڭپۇڭسىزلىق — خىتاي جەمئىيىتىدە يۈز بەرگەن ئاياللار نوپۇسىنىڭ كەملىپ كېتىش كىرىزىسىنى مەلۇم دەرىجىدە يېنىكىلىتىش نىشانىغا يەتمەكچى ۋە بىزنىڭ كەلگۈسى نوپۇسىمىزنى بارلىققا كەلتۈرىدىغان ئانىلارنى تۈگەتمەكچى بولۇشتەك قوش پايدىغا ئېرىشۋاتىدۇ!

«چاشقانغا قىيىن، مۈشۈككە ئويۇن» دېگەندەك، بىر ياقىدا «ئېنىدىنمۇ، گېزىدىنمۇ كېتىش»؛ يەنە بىر تەرەپتە «بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقۇش».

شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، خىتايلاردا يەنە بىر ئەندىشىمۇ بار (ۋاي، بۇ خەقنىڭكىنى مېنىڭ دېۋالماقنىڭ تەسلىكى!) : تاجاۋۇزچى كۆچمەنلەرنىڭ ھەر پۇرسەتتە ۋەتەنگە قايتىپ كېتىش مەسلىسى. تاجاۋۇزچىلار، ئىستىلا خاراكتېرىدىكى كۆچمەنلىرىنى ۋەتىنىمىزگە يەرلەشتۈرۈش ئۈچۈن قولىدىن كەلگەنلىكى شۇملۇقنى قىلىۋاتقان بولسىمۇ، خىتايلار بۇ يات ئەلدە ئەۋلادمۇ. ئەۋلاد ماكانلىشىپ قېلىشنى خالاپ كەتمەيدىغانلىقى چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇلار ھەر پۇرسەتتە ۋەتەنگە كېتىشنىڭ كويىدا.

ماقالە ئاپتورى كېيىنكى يىگىرمە يىلدا 200 مىڭ خىتاي كۆچمەننىڭ قايتىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ، بۇنىڭ قورقۇنۇچلۇق

تەرەپلىرى ھەققىدە تەھلىل يۈرگۈزىدۇ. بۇ يەردە ئۇ يوقۇرىدا كۆپ قېتىم تلغا ئالغان «خىتايلارغا بەك ئۇۋال بولۇپ، ئىككىنچى دەرىجىلىك پۇخرا» سالاھىيىتىگە چۈشۈپ قالغانلىقى» دەك شەرەمدە يالغاننىڭ كۆتى ئېچىلىپ قالغىنىغىمۇ قارىماي، شۇنداق زارايدۇ: «كېتىپ قالغان بۇ ئادەملەر ھۆكۈمران تەبىقە تايىنىدىغان ئوبىكتلار ئىدى.» دېمەك، ۋەتىنىمىزدىكى ئىستىلاچى خاراكتېرى ئالغان كۆچمەن نوپۇس بۇ يەردە «ھۆكۈمران تەبىقە تايىنىدىغان ئوبىكتلار» دەپ تەرىپلىنىدۇ. ھۆكۈمران تەبىقىنىڭ گۇماشتىلىرى «ئىككىنچى دەرىجىلىك پۇخرا» بولۇپ قېلىشى مۈمكىن ئەمەسلىكىنى كىچىك پالامۇ بىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، خىتاينىڭ ئاۋالقى سەھىپىلەردە بازارغا سالغان دەۋالىرى يالغانغا چىقىدۇ. بۇ كېيىنكى قۇرلاردا تېخىمۇ روشەنلىشىدۇ: «بۇنداق كېتىپ قېلىش ھۆكۈمران تەبىقىنىڭ كۈچىنى بىۋاسىتە ئاجىزلاشتۇردى.»

خىتاي بۇنداق كېتىپ قېلىشنىڭ يامان ئۈلگىسى، ئارقىدىن داۋاملىق كېتىپ قېلىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، دەپ ئەنسىرىيدۇ. بۇنداق ئاھالە كېتىپ قېلىشى، ئەمەلىيەتتە مۇستەملىكىنى قولدىن چىقىرىپ قويۇش ئاقىۋىتىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۈمكىنلىكىنى قەيت قىلىدۇ. ئۇ ھەتتا، ئاتالمىش بازارغا سېلىنىۋاتقان «چېگرا رايونى گۈللەندۈرۈشكە ئىختىساس ئىگىلىرى كېلىۋاتقانلىقى» ئالدامچىلىقىنىمۇ ئۆزى ئېچىپ تاشلايدۇ. يەنى، ئۇ كېتىپ قالغانلارنىڭ ئىختىساس ئىگىلىرى بولۇشى ئانچە قورقۇنۇچلۇق ئەمەس، قورقۇنۇچلۇقى ئادەتتىكى خىتاي پۇخرالىرى دېگەننى ئېتىراپ قىلىدۇ: «ھازىر زىيالىي ۋە تېخنىكلاردىن ئىبارەت ئىختىساس ئىگىلىرى ئىچكىرىگە قايتىپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ ئانچە قورقۇنۇچلۇق ئەمەس. قورقۇنۇچلۇقى شۇكى، كوسوۋودىكى سېربلار كەڭ كۆلەمدە يۈگىسلاۋىيىنىڭ ئىچكى رايونلىرىغا كۆچكەندەك، ئادەتتىكى خىتاي پۇخرالار كەڭ كۆلەمدە ئىچكىرىسىگە قايتسا، جۇڭگۇدىكى يامان ئىش بولۇدۇ، شۇنداقلا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئايرىلىپ قېلىشىدەك بىشارەت بولۇدۇ»

نېمە ئۈچۈن ئادەتتىكى خىتاي پۇخرالىرى شۇنچىلىك موھىم؟
مۇستەملىكىنى ئادەتتىكى خىتاي پۇخرالىرى تۇتۇپ تۇرامدۇ؟ ياكى ھەر
خىل نام ۋە ھەر خىل شەكىلدىكى خىتاي ئارمىيىسىمۇ؟ ئەسلى
چۈشىنىشكە تېگىشلىك مەسىلە بۇ.

پۇخراسى يوق ئارمىيە يىتىم ئارمىيە بولۇپ، بۇنداق ئارمىيەنىڭ
چوقۇم يۈرىكى پوك - پوك بولۇدۇ. يۈرىكىنىڭ پوك - پوك بولۇشى
جەڭگىۋارلىقنىڭ سۈنۈشى دېمەكتۇر. ئەڭ ئاددىي بىر تەسەۋۋۇر بىلەن
بۇنى شۇنداق ئىسپاتلاش مۈمكىن: بىر ئەسكەر يارىلانسا ۋە دېھقاننىڭ
ئېتىزغا يېقىلىپ قالغان بولسا، دېھقان ئۇنى دۈشمەنگە كۆرسەتمەي
ساماننىڭ تېگىگە يوشۇرۇپ قويسا، بۇنىڭدىن ئارمىيە - خەلق
بىرلىكسىپىدىن ئىبارەت پولات قورغان ھاسىل بولۇدۇ. ئەگەر ئۇ
ئەسكەرنىڭ دېھقان ياكى ئىشچىدىن پۇخراسى يوق بولسىچۇ؟ دېھقان
ئۇنىڭ ئەمەس، «دۈشمەن» نىڭ دېھقنى بولسىچۇ؟ تەبىئىيىكى ئۇنى
يوشۇرۇپ قويمايلا قالماي، ئۇنىڭ يارىدارلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ
كۆكسىگە ئارا تەقىپ ئۆلتۈرۈۋېتىشى مۈمكىن. بۇ بىر ئەسكەر ئۈچۈن
نەقەدەر قورقۇنۇچلۇق؟

دەل مۇشۇنداق پىسخىك ئاساسنى تەتقىق قىلغان
كىشىلىرىمىزدىن «ئىزچىمەن» ئەپەندى «يا مۇستەقىللىق، يا ئۆلۈم»
كىتابىدا خىتايلارنىڭ ئارمىيىسى بىلەن ئەمەس (بىزنىڭ بۇنداق
ئىمكانلىرىمىز بولماسلىقىدەك ئەمەلىيەتكە كۆرە)، خىتاي پۇخرالىرى
بىلەن ھەپلىشىش، ئۇلارنىڭ ئىچىگە ۋەھىمە تېرىپ، ئۇلارنى قاچۇرۇش،
بۇ ئارقىلىق تاجاۋۇزچى ئارمىيىنى يىتىم قالدۇرۇش تەسەۋۋۇرىنى
ئوتتۇرغا قويغان ئىدى.

ئەمدى خىتاينىڭ «ئىنسانلىق سۈپەتلىرى» نى دەلىللەيدىغان
قۇرلارغا قارايلى: «تېررورلۇق ھەركەتلىرىگە قەتئىي زەربە بېرىش كېرەك.
تېررورچىلار بايقىلىپ تەكشۈرۈلۈپ چىقىلغان ھامان قىلچە ئىككىلەنمەي
ئۆلتۈرۈش، خەلقئادىكى ئاتالمىش كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرىنىڭ
ئارىلىشىشىنى ھەرگىز نەزەرگە ئالماسلىق لازىم.» مانا بۇ خىتايلارنىڭ

ياۋۇز ئەپتى - بەشىرىسى!

بىر چاغلاردا — خىتاي مەتبۇئاتلىرىدا ھەركۈن دېگۈدەك غەرب جاھانگىرلىكى ۋە «سوتسىيال جاھانگىرلىك»نى سۆكۈدىغان چاغلاردا — 3- دۇنيا ئەللىرىدىكى خەلقلەرنىڭ مۇستەقىللىق ھەركەتلىرى ھەققىدە «دۆلەتلەرنىڭ مۇستەقىل بولۇشى، مىللەتلەرنىڭ ئازاد بولۇشى توسۇۋالغىلى بولمايدىغان تارىخىي ئېقىمغا (ياكى بەزىدە — پولات ئېقىمغا) ئايلاندى» دەپ كاپىشىدىغان كوممۇنىستلار بىزنىڭمۇ مۇستەقىل بولۇش ھەققىمىزنىڭ بارلىقىنى، مىللەت بولۇش سۈپىتىدە بىزنىڭمۇ باشقا بىرىنىڭ بويۇنتۇرۇقىنى رەت قىلىش ھەققىمىزنىڭ بولۇشىنى ئېتىراپ قىلمايدىكەن، ئەجەبا؟ بىزگە كەلگەندە «ئازاتلىققا ئىنتىلگەن گۇناھ»مىز ئۈچۈن «قىلچە ئىككىلەنمەي ئۆلتۈرۈش كېرەك»كەن، ئەجەبا!؟

شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەرلىك مىللەتلىرىنى بىر- بىرىگە سېلىش ئارقىلىق باشقۇرۇش كونا چارە بولۇپ، بۇنى ھازىر ھەركىم بىلىدىغان دەرىجىگە كەلدى. بىزمۇ ئىلگىرىكى كۆپ ماقالىلەردە بۇ مەزمۇنلاردا مۇلاھىزىلەر ئېلىپ بارغان ئىدۇق. بۇ يەردە خىتايلارنىڭ ۋەتەننىمىزنى مەمۇرىي رايونلارغا بۆلۈشتىكى سۈنئەتلىك شۇملۇقلىرىدىن ئاز تولا بىلىپ قويغىنىمىزنىڭ زىيىنى يوق دەپ، شۇ ئېتىراپلارغا دىققەت چەكمەك ئىستەيمىز:

«يېڭى جوڭگۇ قۇرۇلغاندىن كېيىن شىنجاڭدىكى مەمۇرىي رايونلارنىڭ بۆلۈنۈشىدە بۇ پىرىنسىپ ئەكس ئەتتۈرۈلدى. مەسىلەن، بايىنغولىن ئوبلاستىدىكى نوپۇس ئىچىدە موڭغۇللار ئاران 4.5% نى، ئۇيغۇرلار 34.3% نى ئىگىلەيدۇ. موڭغۇللارنىڭ يەنە بىر ئاپتونوم ئوبلاستى بولغان بۆرتالا موڭغۇللار نوپۇسىنىڭ 6.8% نى، ئۇيغۇرلار 16% نى ئىگىلەيدۇ. شەكسىزكى، بۇ شۇ چاغدىكى ھۆۈمەتنىڭ ئىنچىكىلىك بىلەن پىلانلىشىشنىڭ نەتىجىسىدۇر. ئىلى رايونىدا ئۇيغۇرلارنى قازاقلارغا تايىنىش ئارقىلىق كونترول قىلىش كېرەك...»

بۇ ئۇسۇلمۇ كونا- يېڭى مۇستەملىكىچىلەر ئىشلىتىپ ئادەتلەنگەن

ئۇسۇل بولۇپ، سابىق يوگسلاۋىيىدىكى مىللىي رايونلارنىڭ بۆلۈنۈشىدە كۆرۈلگەن توقۇنۇشلارنىڭ ئۇزاققا سوزۇلشى، ئەنە شۇنداق شۇمۇلقىنىڭ نەتىجىسى ئىدى. بۇنداق ئەھۋال بۈگۈنكى ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىدىمۇ مەۋجۇت بولۇپ، خۇددى مۇددەتلىك بومبىدەك، تېنچلىقنى بۇزىدىغان يوشۇرۇن خەۋپ بولۇپ تۇرماقتا: ئۆزبېكلەر بىر قەدەر كۆپ بولغان ئوش ۋە جالال ئاباد رايونىنىڭ قىرغىزستانغا بېرىلىشى، چىمكەنت رايونىنىڭ قازاقىستانغا بېرىلىشى؛ تاجىكلار كۆپىرەك بولغان بەزى جايلارنىڭ ئۆزبەكىستاندا، ئۆزبەكلەر بىر قەدەر كۆپ بولغان بەزى جايلارنىڭ تاجىكىستاندا بولۇشى؛ ھەتتا دۆلەت ئىچىدە باشقا دۆلەت زېمىنى بولۇش (ئارال شەكىللىك) قاتارلىق شۇمۇلقلار ھامان بىر كۈنى بۇ دۆلەتلەرنىڭ بىر- بىرى بىلەن دۈشمەنلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن.

يىللاردىن بېرى «ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ پەن- مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى يوقۇرى كۆتۈرۈش» بايرىقىنى كۆتۈرۈۋالغان تاجاۋۇزچىلار ئەمدى بۇنىڭ بىر قۇرۇق شۇئار – ئالدامچىلىق ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلايدۇ: « شىنجاڭدىكى خەنزۇ كادىرلارنىڭ سەۋىيىسىنى يوقۇرى كۆتۈرۈش لازىم.» بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، «ئات ئايلىغانغا، يول سارخانغا» شەكىلدىكى ئالدامچىلىقنى داۋاملىق چىڭ تۇتۇشنى، ئىلگىرىكى ئالدامچىلىق تەشۋىقاتلىرىنىڭ يېتەرلىك بولمىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇدۇ. «بىزگە مەلۇمكى، ھۆكۈمەتنىڭ ئوبرازى تەشۋىقات خىزمىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇدۇ.» ئەمەلىيەتتە ھېچنېمە بەرمەي تۇرۇپ، بەرگەندەك بولۇۋېلىپ يالغاننى ئېتىۋەرەڭ، كىشىلەر خالار- خالىماس بۇ يالغانلارغا ئىشىنىپ قالىدۇ، دېمەكچى بولۇشۇدۇ. دېمىسىمۇ ئاتالمىش «ئازاتلىق» تىن بۇيان تاجاۋۇزچى خىتاي كوممۇنىستلىرى ھەمىشە دېگۈدەك ئېتىكىمىزنى پۈچەك ياڭاق بىلەن تولدۇرۇپ كەلدى.

«شىنجاڭدىكى قانۇن- تۈزۈمنى ھەقىقىي يولغا قويۇپ، خىتايلار ئاممىسىنىڭ قانۇنلۇق مەنپەئەتىنى كاپالەتلەندۈرۈش، كۆچمەنلەرگە ئىلھام بېرىش كېرەك. خىتايلار كۆچۈشنى خالىمايدۇ، دەپ قارىمىسلىق

لازىم. ... ئەگەر مۇئەييەن ئېتىبار بېرىش سىياسىتى بېرىلسە، ئەينى يىللاردا شەندوڭلۇقلار شەنخەيگۈەننىڭ شەرقىدىكى جايلارغا بېسىپ كىرگەندەك دولقۇن چوقۇم شىنجاڭدا پەيدا بولۇدۇ.»

يېتەرلىك دەرىجىدە ئەتىۋارلانمايۋاتقان تاجاۋۇزچى كۆچمەنلەرنى تېخىمۇ ئەتىۋارلاش تەكلىپى ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇرلارغا بېسىمنى ئاشۇرۇش دېمەكتۇر. يەنى خىتايلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنى قانچە تەكىتلەنسە، ئۇيغۇرلارنىڭ قۇللۇقى شۇنچە ئاشكارىلىشىدۇ؛ ئاتالمىش «خىتايلارنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇقى» (ئەمەلىيەتتە ھۆكۈمران تەبىقىنىڭ ئالاھىدە ھوقۇقى — قانۇن ھالقىغان ھوقۇقى) قانچە تەكىتلەنسە، ئۇيغۇرلار شۇنچە بوزەك قىلىنىدۇ. ئىلگىرىدىنلا بۇنداق تەڭسىزلىك مەۋجۇت بولسىمۇ، خىتايلار بۇنى يېتەرلىك دەپ قارىمايدۇ. ئەمدى زۇلۇمنى يەنىمۇ كۈچەيتىش، يەرلىك خەلقلەرنى يوقۇتۇش قەدىمىنى تېزلىتىشنى كۈتەرتىپنىڭ ئالدىغا قويۇشنى تەكلىپ قىلىۋاتىدۇ.

«ئۇيغۇرچە بىلمەيدىغان مىللەتچى»لەر ۋە «ئۇيغۇرچە ئىشلىتىشنى خالىمايدىغان مىللەتچىلەر»گە يەنە بىر قېتىم سىگنال بۇ: «يىراقتىن قارىغاندا، ئاخىرقى نىشان ئۇيغۇرلارنى ئاسسىمىلاتسىيە قىلىش بولىشى كېرەك. ئالدى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىنى يوقۇتۇش لازىم.»

بۇ نىشاننىڭ ئىشقا ئاشۇرۇلۇشى خىتايلار ئۈچۈن ئانچە قىيىن بىلىنمەيدۇ. «خىتاي تىلىنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى قوغداپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەسىرىنى ئاستا-ئاستا ئاجىزلىتىش لازىم. بۇ، ئەمەلىيەتتە قىيىن ئىش ئەمەس. شىنجاڭنىڭ ئىگىلىكى تەرەققىي قىلدۇرۇلسا، ئىچكىرىسى بىلەن ئالماشتۇرۇش كۆپەيسە، خىتاي تىلىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنى مۇقەررەر كۈچىيىدۇ. خىتايلار يېتەكچى ئىقتىسادىي ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. ئۇيغۇرلار ئىچىدە كىچىكىدىن خىتايچە-ئۇيغۇرچە قوش تىللىق ئوقۇتۇشنى يولغا قويۇش،...»

سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىن تامامەن بېقىندىلىق ئورۇنغا چۈشۈرۈلگەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ خىتايچە ئۈگۈنۈشكە مەجبۇر بولۇدىغانلىقى راست. بۇنى قىلىپ كەتكىلى بولۇشى ۋە ئاسانلىقى

راست. ئەمما ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ تىلىنى تامامەن تاشلىۋېتىپ، خىتاي تىلىنىلا ئىشلىتىدىغان بولامدۇ؟ ياكى ئۆز ئارا يەنىلا ئۇيغۇر تىلىنى ئىشلىتىپ، ھايات ئەھتىياجلىرى مەجبۇر قىلغان دائىرىدە خىتايچە ئىشلىتەمدۇ؟ بۇ تامامەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىگە باغلىق. يەنى، بىر تەرىپى جەمىيەتنىڭ بېسىمى ۋە مەجبۇرلىشىدىن مەيدانغا كېلىدۇ؛ يەنە بىرى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى مائىللىقى، مىللىي مەۋجۇتلۇقنى قوغداش يوشۇرۇن كۈچى، مىللىي ئاڭلىقلىقىغا باغلىق. خىتايلار تىلىمىزنى يوقۇتۇش نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا مەخسەتكە ئۇيغۇن پروگراممىلانغان ئومۇمىي جەمىيەت ماشىنىسى ئارقىلىق مەجبۇرلاپلا قالماي، يەنە سىلىق ۋە «يەمچۈك تاشلاپ بېرىش» تەك ئالدامچى ۋاسىتىلەرنىمۇ قوللانماقچى: «(ياكى خىتايچىنى ياخشى ئۆگۈنۈشنى مۇكاپاتلاش شەرتى قىلىش) لازىم. ئىچكىرىسىدىكى كارخانىلار ۋە ھەر خىل فوندىلارمۇ ئۆزىنىڭ تۆھپىسىنى قوشۇش. مەسىلەن، ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارغا خىتايچە ئۆگۈنۈش مۇكاپات پۇلى قاتارلىقلارنى بېرىش كېرەك.»

بۇنداق كۈچلۈك بىر ئومۇمىي ھۇجۇمغا بەرداشلىق بېرىپ، ئۆزىمىزنى ساقلاپ قالالامدۇق؟ بۇ مەسىلىنى جىددىي ئويلىماق لازىم. دەبدەبىلىك شۇئارلار بىلەن: «مىللىتىمىز يوقالمايدۇ!» دەپ جاكالاپ قويۇش بىلەنلا چەكلەنمەي، يەنە كونكرېت چارە - تەدبىرلەر ھەققىدىمۇ باش قاتۇرۇش لازىم.

خىتاي بۇ قەدەر ئاشكارە ۋە ھەشىيلىكلەرنى تەشەببۇس قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە كونىراپ جۇللىقى چىققان كونا مۇقام: «مىللەتلەر ئىتتىپاقى»نى بازارغا سېلىشتىن ھېچ نومۇس قىلمايدۇ. بىرى ئالاھىدە ئېتىۋات بېرىشلەردىن بەھرىمەن بولۇۋاتقان ھۆكۈمران مىللەت، يەنە بىرى بۇنىڭ قارشىسىدىكى، ھەممە ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغان مۇستەملىكە مىللەت بولغان ئەھۋالدا «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى» نىڭ بولۇشى مۈمكىنمۇ؟ بەلكىم مۈمكىن. پەقەت، مۇستەملىكە مىللەت بارلىق زۇلۇمغا، تەڭسىزلىككە، ئاشكارە- يوشۇرۇن ھاقارەتلەرگە، زەربىلەرگە چىداپ سۈكۈت قىلسا بۇنداق بىر شەرمەندە «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى»

بولۇشى مۇمكىن. ئەمما، مۇستەملىكىچىلىكنىڭ ئەسلى تەبىئىتىدە ياتقان ئاخىرقى ھېساپتا يەرلىكلەرنى پۈتۈنلەي يوق قىلىۋېتىش غايىسى، ئۇلارنى كۈنسېرى قىستاپ كېلىشكە، يول قويغانسېرى تېخىمۇ كۆپ يول قويۇشنى تەلەپ قىلىشقا ئۈندەيدۇ؛ مۇستەملىكە مىللەت يا تىركىشىپ ئۆلۈش، يا جىم تۇرۇپ ئۆلۈشتەك تاللاشقا دۇچ كېلىدۇ. بۇ ھالدا يەنە بۇ «مىللەتلەر ئىتتىپاقى»غا بازار بارمۇ؟

بىر مىللەتنىڭ قىسمىتىدە ئىككى تاللاشنىڭ ھەر ئىككىسىلا ئۆلۈمدىن ئىبارەت بىرلا نەتىجە بېرىدىغان بولسا، بۇ شۇ مىللەتنى نېمىنى تاللاشقا ئۈندەر؟ تىركىشىپ ئۆلۈش ئىچىدە مەلۇم پىرسەنت (مەيلى قانچىلىك تۆۋەن بولسىمۇ) قۇتۇلۇش ئىھتىماللىقى ياتىدۇ. شۇڭا مۇقەررەركى، تىركىشىش يولى تاللىۋېلىنىشى مۇمكىن.

قوشۇمچە (1)

مەجمۇئەمىزنىڭ بۇندىن كېيىنكى سانلىرىدا داۋاملىق ئىستىخبارات ۋە يەر ئاستى تەشكىلاتلىرىدا ئاننى جاسۇسلىق مەسلىھىتى ھەققىدە ساۋات بېرىشكە تىرىشىمىز. بۇ بىزنىڭ تەشكىلاتلىنىش ۋە سىياسىي ئاڭلىقلىق ۋە ھۇشيارلىق جەھەتتە ئېڭىمىزنى ئۆستۈرۈشكە پايدىلىق.

جاسۇسلۇقنىڭ بۈگۈنكى تەرەققىياتى

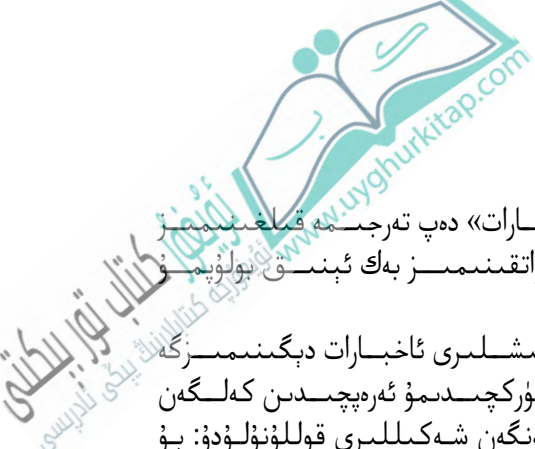
قىسقىچە چۈشەنچە

جاسۇسلۇق — بىزگە ئەرەپچىدىن كىرگەن سۆز بولۇپ، بىزدە ھامان سەلبىي مەنا بېرىدىغان بولغاچقا، جاسۇس ئەڭ رەزىل ئادەملەر بولۇپ ئاڭلىنىدۇ. ۋاھالەنكى، بىر دۆلەتنىڭ جانىجان مەنپەئەتىنى قوغداش يولىدا جاسۇسلۇقنىڭ ئورنى ئارمىيىنىڭكىدىن يوقۇرى تۇرىدۇ. يەنى، بىر دۆلەتنى ئاياقتا تۇتۇپ تۇرىدىغان ئەڭ ئاساسلىق ئامىل جاسۇسلۇقتۇر.

بىز دەۋانغان جاسۇسلۇق ئېنگىلىزچىدا $7e, re \langle 0 e-2 \epsilon 0, e$ (مەخپىي ھۇشيارلىق \ مەخپىي چېچەنلىك \ مەخپىي ئەقىل،... مەنلىرىدە) دېيىلىدۇ: مەسىلەن: CIA ($\epsilon 0 ra =$ $! \epsilon 0, ! 8 ; \epsilon 0, \langle 0 e-2 \epsilon 0, e$ — مەركىزىي ئاخبارات ئاگېنتلىقى): $M \langle 5$ $M \langle 6$ (ئەنگىلىيەنىڭ $\langle 0 e-2 \epsilon 0, e$ $M \langle 2 ar!$ بەشىنچى باشقارما ۋە ئالتىنچى باشقارمىسى). بەزىدە ئانچە رەسمىي بولمىغان شەكىللەردە $7e, re$ $7er? 2 e$ (مەخپىي مۇلازىمەت \ خىزمەت) مۇ دېيىلىدۇ. ئۇيغۇرچىغا ئىلگىرى رۇسچىدىن كىرگەن نۇسخىدا رازۇندكا شەكىلىدەمۇ قوللۇنۇلغان بولسىمۇ، كېيىن خىتاي تىلىدىكى ئاتىلىشىنىڭ تەرجىمىسى ئىشلىتىلىپ، ئاخبارات دەيدىغان بولدۇق. ئەمەلىيەتتە خىتايچىدا چىڭباۋ ۋە گوڭباۋ^① دېگەن ئايرىم- ئايرىم ئىككى ئاتالغۇنى

---

① 情报 (چىڭباۋ) ۋە 公报 (گوڭباۋ) — ئۇيغۇر تىلىغا ئوخشاشلا ئاخبارات دەپ تەرجىمە قىلىنىپ كەلدى. ئاخبارات — ئەرەپچىدە ئەخباردىن تۈرلەنگەن بولۇپ، خەۋەر دېگەن مەنىدە. ئۇيغۇر تىلىدا بۇ مەتبۇئاتقا بېرىلىدىغان رەسمىي جاكا ۋە جاسۇسلۇق ئۇچۇرى مەنلىرىدە قوللۇنۇلۇپ كېلىنمەكتە، — ئا.

سۆز تاپالمىغاچقا بىر خىللا «ئاخبارات» دەپ تەرجىمە قىلغىنىمىز ئۈچۈن، زادى قايسى ئاخباراتنى دەۋاتقىنىمىز بەك ئېنىق بولۇپمۇ كەتمىدى.

بۇ سۆزنىڭ تۈركچىدىكى ئاتىلىشلىرى ئاخبارات دېگەنلىكىمىزگە يېقىن كېلىدۇ دېيىشكە بولىدۇ. تۈركچىدىمۇ ئەرەبچىدىن كەلگەن ئاخبارات (خەۋەر) دېگەن سۆزنىڭ تۈرلەنگەن شەكىللىرى قوللۇنۇلۇدۇ: بۇ كەسپنى رەسمىي ئاتىغاندا «ئىستىخبارات» دەپ ئاتايدۇ، بۇ بىزنىڭ ئاخبارات دېگەنلىكىمىز بىلەن پەرقلىق بولسىمۇ يەنىلا سۆز يىلتىزى ئاخبارات. تۈركچىدە يەنە «خەۋەر» شەكىلمۇ قوللۇنۇلۇدۇ: جاسۇسلۇق «خەۋەر ئالماق» شەكىلدە ئىشلىتىدۇ. مەسىلەن، 8 = تۈركچىگە «مەركىزىي خەۋەر ئېلىش تەشكىلاتى» شەكىلدە تەرجىمە قىلىنىدۇ. تۈركچىدە يەنە ئېنگىلىزچىدىكى $7e, re, 7er, 2e$ كە پارالېل «مەخپىي مۇلازىمەت» ($2A27er, 2s$) شەكىلمۇ قوللۇنۇلۇدۇ. ئۆزلىرىنىڭ بۇ خىل خىزمەتنى بېجىرىدىغان ئورگاننى $M < T$ (مىللىي ئىستىخبارات تەشكىلاتى) دەپ ئاتايدۇ.

$B @ C$ دۆلەت بىخەتەرلىك ئىدارىسى مەنىسىدە بولۇپ، ئەمەلىيەتتە بىز دەۋاتقان جاسۇسلۇق ئورگانىدۇر. ۋەتىنىمىزدىكى «ئامانلىق ئىدارىسى» دېگەنلەرگە ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇ ئاتالغۇنىڭ مەنىسى ئۇيغۇرچىدىكى «ئايغاقچىلىق» دېگەن سۆزگە دەل كېلىدىغان بولسىمۇ، ئۆزىمىزنىڭكىنى ياراتماسلىق پىسخىكىمىزغا كۆرە بۇ سۆز تەدرىجىي سۆزلۈكۈمىزدىن چىقىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇندىن باشقا «ئايغاقچى»، «ئايغاقچىلىق» دېگەندە ھامان رەزىل كىمىسەلەر كۆز ئالدىمىزغا كېلىۋالىدىغان بولغاچقا، خۇددى جاسۇسلۇققا ئوخشاشلا سەلبىي مەنادىكى سۆز دېگەن قاراش ھاكىم بولۇپ كەلدى. يەنە كېلىپ، بۇ سۆزنى دەۋرۈمۈ. دەۋر توختاۋسىز ئىشلىتىپ تۇرمىغىنىمىز، ئۇ كونا كىتاپلاردىلا ئۇچرايدىغان ۋە ئۇزاق يېزىلاردا پىشقەدەملىرىمىزنىڭ تىلىدىلا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان سۆز بولغاچقا، سۆزلۈك مەنىسى تەرەققىي قىلماستىن، قەدىمىي مەنىسىدىلا تۇراقلىشىپ قېلىپ، ئۇ گويىا تار

دائىرىدىكى گەپ توشۇش، چىقىمچىلىق،.. دېگەندەك مەنلەرنىلا ئاڭلىتىدىغان شەكىلدە قالدى.

قىسقىسى، بۇ پەقەت سەلبىي مەنا بېرىدىغان بىر كەسىپ بولماستىن، بىر دۆلەتتە بولمىسا بولمايدىغان زۆرۈرىيەت بولۇش بىلەن بىللە، دۆلەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بەلگىلىگۈچى ئامىللارنىڭمۇ بېشىدا كېلىدىغان بىر ئورگانىدۇر. شۇنداقلا، بۇ ئورگاندا ئىشلىگۈچىلەر، ئەمەلىيەتتە دۆلەتنىڭ سالامەت مەۋجۇت تۇرىشى ئۈچۈن ئىشلەۋاتقان نامسىز قەھرىمانلار ھېساپلىنىدۇ.

ئەمدى بۇ ئاتالغۇنى ئۇيغۇرچە «ئاخبارات» دەپ ئاتاش بىلەن كېلىپ چىقىدىغان مۇجىمەللىكتىن ساقلىنىش ۋە «جاسۇسلۇق» دېگەندە دەرھال كۆڭۈللەرگە كېلىدىغان مايماق شىلەپە، بەتبەشىرە يامان ئادەم تەسەۋۋۇرىدىن ساقلىنىش، «ئايغاقچى» دېگەندە كۆز ئالدىمىزغا كېلىدىغان مەھەللىمىزدىكى پالانچى - پوكۇنچى چىقىمچىدەك تار مەنەگە كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، «ئىستىخبارات» شەكىلىنى مۇۋاپىق تېپىپ، شۇ ئىسىم بىلەن بۇ تېما ئۈستىدە ئومۇمىي مەلۇمات بېرىشكە تىرىشىمىز.

ماۋزۇغا كىرىش

بىر دۆلەت مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئۈچۈن قوشنا دۆلەتلەرنىڭ بارلىق ئەھۋالىنى زىر - زەۋەر بىلىشكە مەجبۇر. شۇنداقلا ئىچكى قىسىمدا مۇخالىپ كۈچلەرنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىنىمۇ بىلىپ تۇرۇشى كېرەك. ئۆتمۈشتە، قوشنا دۆلەت ئىستىخباراتى ئۈچۈن جاسۇس كىرگۈزۈلەتتى. ھازىر كونسۇلخانىدا بولۇدىغان جاسۇسلۇق بۆلۈمىنىڭ قولى بىلەن شۇ دۆلەت كىشىلىرىدىن سېتىۋېلىپ ئىشلىتىش بىر قەدەر ئومۇمىدۇر.

بارلىق ئىستىخبارات تەشكىلاتلىرى «ئېزىقتۇرغۇچى ئۇچۇر» تارقىتىش ئاساسىغا قۇرۇلۇدۇ، دېيىش مۇمكىن. بىر تەرەپ يەنە بىر

تەرەپنىڭ ھەقىقىي نىيىتىنى بىلىشكە تىرىشسا، يەنە بىر تەرەپ، سىرلىرىنى ساقلاشقا، يالغان ئۇچۇر بىلەن قارشى تەرەپنى ئېزىقتۇرۇشقا تىرىشىلىدۇ. چۈنكى، كىچىككىنە بىرەر قەغەز پارچىسى، تىڭشالغان تېلېفون ياكى شۇنىڭدەك ئەرزىمىگەن بىر سەۋەپ بىلەن، پۈتۈن بىر ئۇرۇش مەغلۇبىيەت بىلەن نەتىجىلىنىشى، بىر پۈتۈن دۆلەت مۇنقەرز بولۇشى مۇمكىن.

بۈگۈنكى ئۇرۇشلارنىڭ ئاساسى — نېمىلىكى بولمىسۇن ئىستىخبارات ئۈستىگە قۇرۇلغان.

سۇنرى «ئۇرۇش سەنئىتى» كىتابىدا شۇنداق يازغان: «...بۇ سەۋەپتىن جاسۇسلارنىڭ ئارمىيىنىڭ پايدىسىغا ئەڭ ئوبدان شەكىلدە خىزمەت قىلىشى، ئاڭلىق باشقۇرغۇچى بىلەن ئەقىللىق قومانداننىڭ قولىدا. ئۈستۈنلۈك مانا مۇشۇنداق بىر خىزمەت بىلەن قولغا كەلتۈرۈلۈدۇ. ئىستىخبارات ئۇرۇشىنىڭ ئەڭ موھىم بىر تەركىبىدۇر. چۈنكى ئارمىيىنىڭ غەلبە قىلىشى، ئىشەنچلىك مەلۇمات ئالالغان بولۇشىغا باغلىق.»

«..... پەقەت بىر قانچە سەر كۈمۈشنى خىراجەت قىلىشنى ئارتۇق كۆرۈپ، دۈشمەننىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەرسىز قېلىش ئەقىلنىڭ ئىشى ئەمەس. بۇ مەلۇماتنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ بىردىن بىر يولى، ئىستىخبارات تەشكىلاتى قۇرۇپ، جاسۇس ئىشلەتمەكتۇر. ئۇرۇش ئۈچۈن ئىستىخبارات تەشكىلاتى قۇرۇلغان كىشى ئىنسانلارنىڭ لىدىرى ئەمەس. جاسۇسى بولمىغان ئارمىيە كۆز- قۇلىقى بولمىغان ئادەمگە ئوخشايدۇ.»

ئىستىخباراتنىڭ مەخسسىدى — دۆلەت باشلىقلىرىنىڭ قارار ئېلىشىغا قولايلىق يارىتىش ئۈچۈن «ئايىرناۋاشلانغان» مەلۇماتلاردىن بارلىققا كەلگەن تەييارلىقنى سۇنۇش.

ئىستىخبارات — سىياسىي ئىستىخبارات، ھەربىي ئىستىخبارات،

ئىقتىسادىي ئىستىخبارات، ئىجتىمائىي ئىستىخبارات، تېخنىكا ئىستىخباراتى، ئېلىكترونلۇق ئىستىخبارات قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈنۈدۇ. بۇنىڭدىكى ئېلىكترونلۇق ئىستىخبارات — ئىستىخبارات ئوبېكتىغا قارىتىلمىغان؛ ئىستىخبارات توپلاش ئۇسۇلىغا قارىتىلغاندۇر.

ئىستىخباراتنىڭ ئىشلەش پىرىنسىپى: بىلىش كېرەك بولغان نەرسە — نشان — نېمە ئىكەنلىكى كۆرۈتۈلۈدۇ، مەلۇمات توپلۇنۇدۇ، توپلانغان مەلۇمات دۆۋىسى يېشىلىپ، ئايرىۋاشلىنىدۇ. ئانسىكلوپىدىك تەرەپتىن قارىغاندا، سىياسىي ئىستىخبارات قول بىلەن تۇتقىلى بولۇدىغان مەلۇماتلار نۇقتىسىدىن تېخىمۇ ئىنچىكە يېشىم، مۇلاھىزىگە مۇھتاج بولسا، ھەربىي ئىستىخبارات «سانلار» تۈرىدە قول بىلەن تۇتقىلى بولۇدىغان نەتىجە بېرىدۇ.

ئىسرائىل ئىستىخبارات تەشكىلاتى (M6 778 D) نىڭ سابىق باشقانىلىرىدىن ئېفرائىم ھالپۇي ئىستىخبارات ۋە ئىستىخباراتچىلار ھەققىدە شۇنداق تەرىپلەرنى يازدۇ: «ئىستىخباراتچى ھەممىدىن ئاۋال تەھدىت بىلەن، دۈشمەن بىلەن ھەپلىشىدۇ. دۈشمەننىڭ ئىمكان ۋە قابىلىيەتلىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇرلارنى قولغا كەلتۈرۈش مەجبۇرىيىتى بولۇدۇ. دۈشمەننىڭ ھەم سىياسىي ھەم ئوپېراتسىيەلىك مەنىدىكى كۈچىنى ۋە نىيەتلىرىنى ئۆلچەشكە مەجبۇر. ئۆز دۆلىتىنىڭ تەھدىتلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئىمكانى ۋە قابىلىيىتىنى ئۆلچەش ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ئەمەس.» «دېموكراتىك بىر جەمئىيەت بىلەن، دېموكراتىك بولمىغان بىر تۈزۈمنىڭ پەرقى ئىستىخباراتتا بىلىنىدۇ. دېموكراتىك بولمىغان تۈزۈملەردە ئىستىخبارات تەشكىلاتى، ھۆكۈمران سىستېمىنىڭ موھىم بىر قولى، سىياسىي ھۆكۈمرانلىقنىڭ ھاكىمىيەت بېشىدا داۋاملىق تۇرۇشنى تەمىن ئېتىدىغان ۋاسىتەدۇر. ...» دېموكراتىك سىستېمىدا ئىستىخبارات مەۋجۇت ھاكىمىيەت ئۈچۈن ئەمەس دۆلەت ۋە

مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ.

ئىستىخباراتنىڭ مەنبەسى ئىككى تۈرلۈك بولۇدۇ: ئوچۇق مەنبە، فىلىملەر، گېزىتلەر، تېلېۋىزىيە، رادىئو ئاڭلىتىشىلىرى ۋە ھۆكۈمەت دوكلاتلىرى.

يەنە بىرى، يېپىق مەنبە. ئەسلى ئىستىخباراتنىڭ بۇ تۈرى كىشىلەرنىڭ تەخمىنلىرىدىكى جاسۇسلۇقتۇر. ئەمەلىيەتتە، ئوچۇق مەنبەلەرنى تەھلىل قىلىش، مۇناسىۋەتلىك يىپ ئۇچلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈش يولى بىلەنمۇ ناھايىتى قىممەتلىك ئىستىخبارات نەتىجىلىرى قولغا كەلتۈرۈلۈشى مۇمكىن.

ھەر ئىستىخبارات تەشكىلاتىنىڭ تۇنجى ئىشى — خەتەرنىڭ كېلىش مەنبەسىنى كۈزىتىشتۇر. بۇ نۇقتىدا توماس پوۋپرس مۇنداق يازىدۇ: «ئەرەپ دۇنياسىدا ئەنئەنىۋىي شەكىلدە تەھلىلنىڭ ئىچكى قىسمىدىن كېلىدىغانلىقى قوبۇل قىلىنغان؛ چۈنكى ئىچكى قىسمىدا رايوننىڭ ئامانلىق تەشكىلاتى «مۇخابرات» تەرىپىدىن دائىم كۈزۈتىلىۋاتقان ۋە بەلگىلىك ئارىلىقلاردا تۇتقۇن قىلىنىدىغان ئىنقىلاپچىلار، دىنىي تەلۋىنچىلەر ۋە ھاكىمىيەت كويىدىكى خىرىسلىق ھەربىي ئەمەلدارلار بار. مىسىر ۋە ئىراققا، ئىئوردانىيە ۋە سەئۇدى ئەرەبىستاندا ئەھۋال ئوخشاش: مەخپىي ساقچىنىڭ ھەقىقىي كۆڭۈل بۆلۈدىغىنى ۋە قىلىدىغىنى دۆلەت ئىچىدىكى ئۆكتىچى كۈچلەر ئۈستىگە مەركەزلەشكەن...»^①

دېمەك، ھەر دۆلەتتە ئىستىخباراتنىڭ ئوبېكتى ھەر خىل بولۇدۇ. ئومۇمەن مۇستەبىت دۆلەتلەردە ئىستىخبارات ئاساسىي دىققىتىنى ئىچىگە قارىتىدۇ. ھاكىمىيەتتىكى سىنىپ، ھۆكۈمرانلىقنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئاساسىي دۈشمىنىنى ئۆكتىچى كۈچلەر دەپ قارايدۇ؛ تاشقىي دۈشمەن ئىككىلەمچى ئوبېكت ھېساپلىنىدۇ.

^① توماس پوۋپرس: «ئىستىخبارات ئۇرۇشلىرى» (تۈركچە نەشرى)

ئىستىخبارات تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلما فونكسىيىسى ئاساسەن: تەشۋىقات (تەشۋىقات — نورمالدا ئىچىگە قارىتىلغان، جامائەت پىكرىنى يۈنلەندۈرمە، دىققەتنى چالغىتما، قىزىقىش قوزغاش قاتارلىق مەخسەتتىكى تەشۋىقاتتۇر؛ ئەگەر ئۇرۇش دەۋرى بولسا، دۈشمەن ئىچىدە ۋەسۋەسە يايماق، پاراكەندىچىلىك، ئەنسىزلىك تۇغدۇرماق، خاتا قىياسلارغا باشلىماق، جامائەت پىكرىنى ئۇتماق مەخسەتلىرىدە بولۇدۇ)؛ جاسۇسلۇق (نىشان دۆلەتلەر ياكى گورۇھلارغا ئائىت ئۇچۇر توپلاش)؛ قارشى جاسۇسلۇق (دۈشمەن جاسۇسلۇقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش)؛ ئۆكتىچى ھەركەتلەر تەشكىللەش (بۇ ئاساسەن دۈشمەن دۆلەتلەر ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان ئاغدۇرمىچىلىق پائالىيەتلەردۇر).

تەشۋىقات

ئىستىخباراتنىڭ موھىم بىر تارمىقى بولغان تەشۋىقات، پەقەتلا تەشۋىقات قوراللىرى ئارقىلىق تارقىتىلىدىغان تەشۋىقات ئەمەس، بۇ يەنە خەلق ئىچىدە، نەدىن چىققانلىقى بەلگىسىز سۆز- چۆچەكلەر، «مىش- مىش گەپلەر» شەكلىدەمۇ بولۇدۇ. بۇنىڭ پىسخىك ئۈنۈمى تېخىمۇ زور بولۇش بىلەن بىللە، بۇنداق بىر تېما ئوتتۇرىغا چىقىرىپلا قويۇلسا، كىشىلەر بىلىپ بىلمەي ئۆزلىرى يېپىۋېرىدۇ، چىقىمىز ئەمما تەسىرلىك.

بىر دۆلەتتە ھاكىمىيەت بېشىدىكى ئاساسىي مىللەتتىن باشقا بىرنەچچە ئېتنىك گورۇپ بولسا، ئۇلارنىڭ بىرلىكسەپ بولۇۋېلىپ، ھۆكۈمران مىللەتكە ئورتاق قارشى تۇرۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش يۈزىسىدىن، ئىستىخبارات ۋاستىسى بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىغا ئىتتىپاقسىزلىق، ئىشەنچسىزلىك تېرىپ تۇرۇلۇدۇ؛ بۇنىڭ بىلەن ھەم ئۇلارنىڭ زور كۈچكە ئايلىنىشىنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ، ھەم ئاساسىي زىددىيەت ئۇنتۇلدۇرۇلۇپ، دىققىتىنى ئۆز ئىچىگە بۇرۇۋېتىش مەخسەدىگە يەتكىلى بولۇدۇ. مەسىلەن: ئىراقتىكى سۈننى - شىئە زىددىيىتى

ئىشغالىيەتچىلەر تەرىپىدىن ئوينىلۇۋاتقان ئويۇن ئىكەنلىكى ھەر كىمگە ئايان. بۇ زىددىيەتلەر ئارقىلىق ھەم ئاساسىي دۈشمەن ئۆزۈمىنى ئۈنتۈلدۈرۈپ، دىققەتنى ئۆزئارا زىددىيەتكە باشلىۋەتكىلى، شۇنداقلا بۇ خىل بىر- بىرىنى قىرغىن قىلىپ، تېنچلىقنىڭ ئىشقا ئېشىشىغا كاشلا بولۇدىغان ئۇرۇشقاقلار ئارىسىدا بىر خالسى كېلىشتۈرگۈچى ياكى خالسى تۇتۇپ تۇرغۇچى (ئامېرىكا) نىڭ بولۇشىنى زۆرۈرىيەتتەك ھىس قىلدۇرۇش مەخسەدىگە يەتكىلى بولۇدۇ. بۇنى سۈنى، شىئە رەھبەرلىرى بىلمەمدۇ؟ ئەلۋەتتە بىلىدۇ. لېكىن ئىنسان پىسخىكىسىدا شۇنداق بىر بوشلۇق بار، بۇنى كۆرى كىچىكلىك دېسىمۇ بولۇدۇ: ئومۇمغا ئائىت مەنپەئەتلەر ھامان مەۋھۇم، شۇئار تېرىقىسىدە بولۇپ، ھەممە كۆڭلىدە بىلىپ تۇرسىمۇ، ئۆزىنىڭكىنى قويۇپ تۇرۇپ، چوڭ ئىشىمىزنى ئورتاق ھەل قىلايلى، دېيىلمەيدۇ. چۈنكى بۇ تەشكىللىنىشنى تەقەززا قىلىدىغان ئىش، قولاي باشلىغىلى بولۇدىغان ئىش ئەمەس. ئەمما شەخسىي ياكى تار گورۇھنىڭ مەنپەئەتلىرى ئەمەلىي، كۆز بىلەن كۆرگىلى، قول بىلەن تۇتۇقلى بولۇدىغان شەكىلدە بولغاچقا تېخىمۇ رېئال بولۇدۇ. شۇڭا بىلىپ تۇرۇپمۇ ئۆزىنى تۆتالمىي قالىدىغان گەپ. مەسىلەن: شىئەلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ يېقىنلىرى ئۈچۈن بۇ ئازاپ، ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئىراقنى بېسىۋالغان ئومۇمىي مىللىي خاپىلىققا قارىغاندا تېخىمۇ رېئال، تېخىمۇ كۆڭۈلگە يېقىن، قولغا يېقىن بولۇدىغان بولغاچقا، ئالدى بىلەن بۇ دەردىنى ئېلىۋالسا بولمايدىغاندەك ھىسسىيات ئۈستۈنلۈكتە تۇرىدۇ.

بۇندىن باشقا ئىستىخبارات يەنە يۇرتلار ئارا زىددىيەت، ئۇرۇقداشلار ئارا زىددىيەت، مەھەللە ئارا زىددىيەتلەر تېرىشى مۈمكىن. يەنى زىددىيەت تېرىيدىغانغا تەرەپلەر تېپىلىپ تۇرىدۇ.

يەنە سىياسەتمۇ شۇنىڭغا يارىشا ئېلىپ بېرىلىپ، زىددىيەتنىڭ ئىزچىللىقى، پەرۋىشى ساقلىنىدۇ. مەسىلەن: مەلۇم فىدراتىۋ دۆلەتتە فىدراتىيەدىكى ئاساسىي مىللەتنىڭ بۆلۈنۈپ چىقىش ئارزۇسى بىلەن ھۆكۈمران مىللەتكە قارشى چىقىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، شۇ

فدراتىسىيە ئىچىدىكى باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنى يېنىغىراق تارتىپ، ئېتىۋار بەرگەندەك قىلىپ، ئاۋۋىسى يىتىم قالدۇرىلىدۇ ھەمدە بۇ ئېتىۋار بېرىشلەر تۈپەيلى، فدراتىسىيەنىڭ ئاساسلىق مىللىتىدە ھەسەت، غەزەپ تۇغدۇرۇلۇدۇ. گويى ئۇلارنىڭ ھەققىنى ھۆكۈمران مىللەت ئەمەس، ئاشۇ ئاز سانلىقلار ئېلىۋېلىپ بارغاندەك، مەسىلەن: سوۋېت ئىتتىپاقى دەۋرىدە قازاقىستاندا ئۇيغۇرلارنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى خېلى يوقۇرى ئىدى، ھەتتا بىر زامانلار قازاقىستان فدراتىسىيىسىنىڭ بىرىنچى قول رەھبىرىمۇ ئۇيغۇر بولغان. بۇنىڭدىن مەخسەت قازاقلارنى يىتىم قالدۇرۇش، قازاقلار بىلەن ئۇيغۇرلار ئارىسىغا زىددىيەت تېرىش ئۈچۈن ئىدى. ئەگەر بۇنداق ھاللاردا زىددىيەت، ئۆچمەنلىك «ئاڭلىق» شەكىللەنمىگەن تەقدىردىمۇ، ئىستىخبارات يولى بىلەن «چۈشەندۈرۈلۈپ»، دىققەت جەلپ قىلىنىپ، «كۆزنى ئېچىپ» قويسا بولۇپىرىدۇ. مەسىلەن: «جۇمھۇرىيەت كىمىنىڭ؟ قازاقلارنىڭ! ئەمما ھەممە يەرگە قارىساڭ پۈلەكلەر، نېمىسلار جاھان سوراۋاتقان!...» بۇنىڭ بىلەن جاھاننى ئەسلىدە رۇسلارنىڭ سوراۋاتقىنى دىققەتتىن قېچىپ، ئاۋۋال بىلەن سۈركۈلۈش تۇغۇلۇدۇ.

تەشۋىقات — ئىستىخباراتنىڭ ئەڭ كۈچلۈك قوراللىرىدىن بىرى. تەشۋىقات — جامائەت پىكرىنى ھاكىمىيەتنىڭ پايدىسىغا يۆنلەندۈرۈشتە تەسەۋۋۇرنى ئاشقان بىر قۇدرەتكە ئىگە. بۇ ھەقتە گىتلىپ شۇنداق دېگەن: «ئاخبارات — يېتەرلىك دەرىجىدە تۇتامسىز، ھەتتا كۈلكۈلۈك بىر ۋەقەنى قىسقا مۇددەتتە ناھايىتى موھىم بىر دۆلەت مەسىلىسى ھالىغا كەلتۈرۈپ، ئەسلى ناھايىتى موھىم بولغان بىر مەسىلىنى جامائەتنىڭ دىققىتىدىن قاچۇرۇپ، ئۇنۇتتۇرۇش كۈچىگە ئىگە.»^①

دېمەك، تەشۋىقات ئارقىلىق، كىشىلەرگە ئەسلىدە قوبۇل قىلغۇسىز، ۋىجدانىي ۋە ئىنسانىي تۇيغۇلىرىغا سانچىلىدىغان نەرسىلەرنى گۈزەل كۆرسۈتۈپ، قوبۇل قىلدۇرغىلى بولىدۇ.

^① ئادولفى گىتلىپ: «كۆرەشلىرىم» (تۈركچە نەشرى) — ئا.

«ئىستىخباراتتىكى تەشۋىقات ئىككى تۈرلۈك بولۇپ، نىشانى ۋە مەنبەسى ئېنىق بولغان تەشۋىقات، ئاق تەشۋىقات؛ مەنبە ۋە نىشانى ئېنىقسىز بولغان تەشۋىقات گۇڭگا تەشۋىقات دېيىلىدۇ. ئىستىخبارات تەشۋىقاتلىرىدا مۇئەييەن پىرىنسىپلار بولۇدۇ:

جەزىبە پىرىنسىپى. ئىستىخبارات پائالىيىتىگە تېما بولغان ئىدىيەلەر دىققەتنى تارتالايدىغان، جەلپ قىلارلىق پىچىم ۋە شەكىلدە توپلۇم (جەمئىيەت)غا سىڭدۈرۈلۈدۇ.

ئېنىقلىق ۋە سادىدلىق پىرىنسىپى. تەشۋىقات مەزمۇنى پىكىرلەرنىڭ نىشان قىلىنغان ئاممىغا چۈشۈنۈشلۈك، ئوچۇق، ئېنىق شەكىلدە، ئاددىي ھەم ساددا تەرزىدە بولۇشى كېرەك.

قىزىقارلىق بولۇش پىرىنسىپى. نىشان قىلىنغان ئاممىغا سىڭدۈرمەكچى بولغان ئىدىيە ئۈچۈن بىر قىزىققۇچىلار مۇھىتى ياراتماق كېرەك. بۇ شەكىلدە، ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان ئاڭ- پىكىر ئەتراپىدا بىر ھىسسىيات ئورتاقلىقى شەكىللەندۈرگىلى بولۇدۇ.

ھەيرانلىق پەيدا قىلىش پىرىنسىپى. قىسقا مۇددەت ئىچىدە نىشان قىلىنغان ئاممى ئىچىدە ھاڭ- تاڭ قىلىش كەيپىياتى يارىتىش ئارقىلىق، ئاڭ- پىكىرنىڭ قوبۇل قىلدۇرۇلۇشى كۆزدە تۇتۇلۇدۇ.

سەنتىز پىرىنسىپى. بۇنىڭدا مېنىڭسىتمەك مەخسەت قىلىنغان ئاڭ- پىكىرلەر نىشان قىلىنغان توپلۇمغا پارچە- پارچە بېرىلىدۇ. بەلگىلىك بىر باسقۇچتىن كېيىن بۇ بۆلۈملەنگەن ئوي پىلىرلەرنىڭ بىرلەشتۈرۈلىشى، يەنى سەنتىزى ئارقىلىق ئاساسىي تېمىغا يېتىلىدۇ.

تەكرارلاش پىرىنسىپى. سىڭدۈرۈلۈشى كېرەك بولغان پىكىرلەر نىشان ئاممىغا مەلۇم يۆنۈلۈشكە توغرىلاپ دائىمىي تەكرارلاش ئارقىلىق ھەر پۇرسەتتە كۈنتەرتىپكە كەلتۈرۈلۈدۇ.

تويۇندۇرۇش پىرىنسىپى. نىشان ئاممىنى تويۇنۇش نۇقتىسىغا كەلتۈرگەندىن كېيىن، كېرەكسىز تەكرارلاشتىن بىزار بولۇشقا باشلايدۇ. بۇ تەكرارلاشتىكى مەخسەتنىڭ تەتۈرىسىنى نىشان قىلغان ئۇسۇل بولۇپ، كىشىلەرنى قاچۇرماقچى بولغان نەرسىدىن تويۇندۇرۇش، زېرىكتۈرۈۋېتىش

دېمەكتۇر.

گارمونىيە پىرىنسىپى. بۇ پىرىنسىپ ئوركىستېرلىق ياكى ئاھاڭ بېرىش دەپمۇ ئاتىلىدۇ. نشان ئاممىغا ئىستىخبارات تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىلىۋاتقاندا ئەھمىيەت بېرىلگەن ھالدا كۆزىتىلىشى كېرەك بولغان ماسلىشىش ۋە ئۇسۇللارنى بىلدۈرىدۇ.

بىرلا دۈشمەن پىرىنسىپى. نشان ئاممە كېڭەيتىۋېتىلمەسلىكى كېرەك. تار دائىرىدە ۋە كىچىك توپلار، شەخسلەرنى نشان قىلىش.

بىرلىك ۋە نۆۋەت پىرىنسىپى. ئىلگىرى سۈرۈلۈۋاتقان ۋە مېنىڭسىتىلىۋاتقان پىكىرلەرنىڭ گورۇپلار ئارىسىدا ئايلىنىشنى تەمىن ئېتىش ئۈچۈن ئاممىنىڭ پىسخولوگىيىسىدىن پايدىلىنىش.^①

تەشۋىقات كاتىگورىيىسىگە كىرگۈزۈشكە بولۇدىغان يەنە بىر ئۇسۇل «تەتۈر رېكلام (ئېلان)» ئۇسۇلىدۇر. بۇ ئۇسۇل خۇددى توۋار ئېلانلىرىغا ئوخشاش، كىشىلەرگە قوبۇل قىلدۇرۇش كۆزلەنگەن شەيئىنىڭ ئېلانى بولۇپ، ئوخشىمايدىغان يېرى ئېلان تەتۈر تەرەپتىن قىلىنىدۇ.

مەسىلەن: بىر مۇستەبىت دۆلەت تۈزۈمىدە كىشىلەر كۆپ ھاللاردا مۇستەبىتلەرنىڭ چىرايلىق كۆرسۈتۈشكە ئۇرۇنۇۋاتقان نەرسىسىدىن قاچىدىغان، چەكلىگەن نەرسىلەرگە ئۆزىنى ئۇرۇدىغان پىسخىكا شەكىللىنىپ قالىدۇ. بۇ ھالدا توغرىدىن - توغرا توۋار ئېلانى شەكلى بىلەن كىشىلەرگە ئىستەلگەن نەرسىنى قوبۇل قىلدۇرغىلى بولمايدۇ. كىشىلەردە شەكىللەنگەن ھۆكۈمدارنىڭ دېگىنىنى تەتۈر ئۆلچەم قىلىش پىسخىكىسىغا كۆرە ئۇلارغا تەتۈر رېكلام (تەتۈر ئېلان) ئۇسۇلى بىلەن قوبۇل قىلدۇرغىلى بولۇدۇ. خەلققە ئۆزى بەلگىلەپ قويغان «نشان» لارنى سۆيۈرۈش ئۈچۈن ئۇنى سۆكۈش، قارىلاش، كىشىلەرنى ئۇنىڭدىن ئاگاھلاندۇرۇش ئارقىلىق، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە «دېمەك ئۇ ھۆكۈمەتكە ياقمايدىغان نەرسىكەن، بىزگە پايدىلىق بولسا كېرەك» دېگەن ھىسىيات تۇغدۇرۇلۇدۇ.

^① گۈلتېكىن ئاۋجى: «ئىستىخبارات تېخنىكىلىرى» (تۈركچە نەشرى)

«ئەرکە بالا» ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇلمۇ مۇستەبىت تۈزۈملەردە كۆپرەك ئىشلىتىلىدۇ. بۇ ئىككى ئىش ئۈچۈن كېرەك بولۇدۇ: بىرى، «قارا نۇرلۇق چىراق» سۈپىتىدە مۇخالىپلارنى توپلاپ يوقۇتۇش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ توپلۇنۇشىغا «مۇما تىكلەپ بېرىش» ئۇسۇلى؛ يەنە بىرى بەزى موھىم تەشۋىقاتلىرىنى پەردىلەشتە «خەلق ۋەكىلى» سۈپىتىدىكى «باھالغۇچى» قىلىپ پايدىلىنىش ئۈچۈن «يۈرەكلىك»، «جاسارەتلىك»، «ۋىجدانلىق» قەھرىمان يارىتىش ئۇسۇلى.

مەسىلەن: سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا بىر ئېغىز ھەق گەپ قىلىپ سالغانلار ئېغىر ئەمگەك كامپىلىرىغا ئەۋەتىلىپ، شۇ يەردە ئۆلۈدىغان بولسىمۇ، قىزىل ھاكىمىيەتنى، قىزىل ئارمىيەنى ئاشكارە ئەيىبلىگەن بىر شولوخوۋ يارىتىلغان ئىدى. ئەمەلىيەتتە ئۇ «ئەرکە بالا» قىلىپ سۈنئىي قويۇۋېتىلگەن. ئۇنىڭ بىر ئايغاقچى ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان كىشىلەر بەك ئاز بولغاچقا، ئومۇمىي خەلق ئۇنى گويىا ئۆزلىرىنىڭ دەردىنى ئاڭلىتالايدىغان «جۈرئەتلىك»، «يۈرەكلىك» قەھرىماندەك كۆرۈشكەن. ھەتتا ئۇنىڭ «تېنچ دون» نى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىشىغىمۇ كۆز يۇمۇلۇپ، ئۇنىڭ «مەشھۇر» بولۇشىغا يول ئېچىپ بېرىلگەن. «تېنچ دون» نىڭ ئەسلى ئاپتورى قىزىل ھاكىمەتكە قارشى «خەلق دۈشمىنى» دىن بىرى بولغاچقا، بۇ شولوخوۋقا تېخىمۇ ئوڭ كەلگەن.

خۇددى شۇنىڭدەك، دىن دەھشەتلىك تۈردە چەكلەنگەن سوۋېت ئىتتىپاقىدا، بىر تۈركۈم موللارغا، ياكى باشقا دىنىي تەشۋىقاتچىلارغىمۇ غەرەزلىك يول قويۇلۇپ، «ئەرکە بالا» قىلىنغان. ئۇلار خالىغان يەردە سۆزلەپ، كىشىلەرگە دىنىي تەبلىغ قىلغان. بۇنىڭ بىلەن سوۋېتلەر ئىككى مەخسەتنى كۆزلەيتتى: بىرى، كىشىلەرنىڭ رايىنى سىناپ، دىنغا سۆيگۈسى بولغانلارنى قارا تىزىملىككە چۈشۈرەتتى؛ يەنە بىرى، تەبلىغ مەزمۇنى ئىنتايىن ئۈستۈلۈق بىلەن تۈزۈپ بېرىلگەن بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ دىنىي سۆيگۈسىدىن سۈئىستىمال شەكلىدە

پايدىلىنىپ، ئۇلارنىڭ دۈشمەن قارشىغا مۇجىمەللىك ئارىلاشتۇراتتى. يەنى، گويىا ئۇلارنىڭ دۈشمىنى رۇس بولشىۋىكىلىرى ئەمەس، غەرب جاھانگىرلىكى! شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنىڭ دۈشمەن قارشى سۈۋىيىسى ئۇسۇلدا شەكىللەندۈرۈلەتتى.

كىشىلەر ھامان ساددا بولۇدىغان بولغاچقا (شۇڭا بۇرۇندىن، خەلق پادىغا ئوخشۇتۇلۇدۇ) ھېچ ئەقىل ئىشلىتىپ باقمىيالا بۇ ھۆل خىشقا دەسسەيتى. يەنە چەتئەلگە چىقىش ئىشلىرىمۇ ناھايىتى قاتتىق كونترول ئاستىدا بولۇشىغا قارىماي، بەزىلەر ئۈچۈن بەكلا ئاسان بولاتتى. گۇمانغا ئۈندەيدىغان ئاددىي سېلىشتۇرمىلار كۆز ئالدىدىلا مەۋجۇت ئىدى. مەسىلەن: باشقىلارنىڭ ئوخشاش ئىشى جازالىنىۋاتقان تۇرسا، بۇ نېمىشكە جازالانىمايدۇ؟ باشقىلارنىڭ شۇنچە يوشۇرۇن قىلغان ئىشىنى بىلىۋالدىغان ھۆكۈمەت بۇنىڭ خېلىلا ئاشكارە قىلىپ يۈرگىنىنى نېمىشكە كۆرمەي قېلىۋاتىدۇ؟ كىشىلەرنىڭ پاسپورتلىرى يىغىۋېلىنىۋاتقان بىر زاماندا پالانىلار نېمىشكە ئۇنداق ئاسانلا پاسپورت ئېلىپ چەتئەلگە كېتىۋاتىدۇ؟ دېگەندەك سوئاللارنى كۆڭلىدىن كەچۈرۈپ باقمىيالا ھاكىمىيەتنىڭ دېيىغا ئۇسۇل ئويىناپ قالىدۇ.

جاسۇسلۇق

ئىستىخباراتنىڭ مەخسۇمىدى شۇ دۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ ساغلاملىقىنى ساقلاش بولغاچقا، ئۇنىڭ ئوبىيكتى غايەت تەبىئىكى، ھاكىمىيەتنىڭ ھەر تۈرلۈك دۈشمەنلىرىنى كۆزۈتۈش، ئۇلار ھەققىدە ئۇچۇر توپلاش بولۇپ، دۈشمەننىڭ نېمە قىلغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇش ئەمەس، نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇش مەخسەتتۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەنئەنىۋىي جاسۇسلۇقتا، قارشى تەرەپكە سىڭىپ كىرىش ئۇسۇلى ئومۇملاشقان ئىدى. يەنى، دۈشمەن تەشكىلاتلىرىغا سوقۇنۇپ كىرىش؛ دۈشمەن دۆلەتلەرگە سوقۇنۇپ كىرىش ئاساس قىلىناتتى. ھازىر بۇنداق ئۇسۇل تەدرىجىي ھالدا كېرەكسىز بولۇپ، قالاق دۆلەتلەردىلا قېلىۋاتىدۇ.

ئۇمما قىسمەنلىكتە يەنىلا بۇ ئۇسۇلنىڭ يارارى بار. بۈگۈنكى كۈندە ئېلىكترونلۇق ئەسۋاپلارنىڭ ئومۇملىشىشىغا ئەگىشىپ، بۇنداق تۇتۇلۇپ قېلىش خەۋپى زور بولغان ئۇسۇلنىڭ ئورنىغا ئىنتايىن بىخەتەر بولۇش بىلەن، ئۈنۈمىمۇ ئىنتايىن يوقۇرى بولغان ئېلىكترونلۇق جاسۇسلۇق دەسىمەكتە. شەخسلەرگىچە ئىشلىتىلىۋاتقان تېلېفون، يانپون، كومپيۇتېر، چاقىرغۇ،... قاتارلىقلار سىڭىپ كىرگۈچى جاسۇس ئورنىدا ئۇچۇرلىرىمىزنى تارقىتىۋاتىدۇ. بولۇپمۇ يانپوننىڭ سۈنئىي ھەمىرادىن تارقىتىلىش ئالاھىدىلىكى، ھەر شەخسنى سۈنئىي ھەمىرا ئارقىلىق كۆرۈتۈش مەخسەدىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇپ، جاسۇسلۇق پائالىيىتىنى خەتەرسىز، قولايلىققا ئىگە قىلدى. بىر مىسال:

«ئاخىشام بىر يازغۇچى دوستۇم ۋە ئۇنىڭ يازغۇچى ئايالى بىلەن... شەھەرنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە مودا بولغان بىر كاۋاپخانسىدا ئىدىم. پەرز قىلغىلى بولمىدۇكى، پارىژىمىزنىڭ تېمىسى سىياسى ئىدى. گېزىتلىرىمىز توغرىسىدىمۇ بىر ئاز سۆز- چۆچەك قىلىشتۇق. ئىككى سائەتچە داۋام قىلغان پاراڭ ئارىلاش تاماقتىن چىققىنىدا يانفونۇمغا تېلېفون قىلغان بىر دوستۇم بىز ئۈچىمىزنىڭ كاۋاپخاننىڭ خالى بۇلغىدا قىلىشقان بارلىق گېپىمىزنىڭ ھەممىسىنى ماڭا تەكرارلاپ بەردى. دېيىشىچە ئۇيىنىڭ تېلېفونى چاپتۇ، تېلېفوننى ئالغان ئىكەن ئۇنىڭدىن بىزنىڭ كاۋاپخاندىكى پارىژىمىز ئاڭلىنىپتۇ... «ئۈچ قېتىم قويۇۋەتتىم، تۇرتىنچى قېتىم يەنە چالدى، يەنە شۇ سۆھبەت» دېدى ئۇ دوستۇم.»

بۇنىڭدىن بىلىنىدۇكى، تاقىغلىق بىر يانفون ئارقىلىقمۇ (باتارىيەسى ئېلىۋېتىلمىگەن ئەھۋالدا) مەخپىي ئاڭلاش مەخسەدىگە يەتكىلى بولىدۇ.

ھازىرقى جاسۇسلۇق خەتەرسىز بولۇش بىلەنلا قالماي، يەنە توغرىلۇق نىسبىتى يوقۇرى، تەپسىلىي، چۈنكى، بەك ئىگىز ئۇچۇردىن جاسۇس

ئايروپىلانلىرى، سۈنئىي ھەمىرلەر رەسىم ۋە ئۇچۇرلارنى ئېلىكترونلۇق سىگنال ياكى ئىلغار ئانتېننلار ئارقىلىق يەريۈزى پونكىتلىرىغا يەتكۈزىدۇ. يوشۇرۇن ۋە ياكى يەر ئاستى ئاتوم سىناقلىرىمۇ بۇلارنىڭ كۆزىدىن قېچىپ قۇتۇلمايدۇ. مىللىي خەۋىپسىزلىك ئاگېنتلىقى (N78) بەلگە ئىستىخبارات ۋەزىپىسى ئۈچۈن، مۇھىتتىكى شىفرىسى يېشىلگەن ئېلىكتروماگنىتلىق دولقۇن (EMF) لارنى كومپيۇتېرغا سىمسىز ساقلاش ۋە كىشىلەرنى بەدەنلىرىدىكى ئېلىكترونلۇق ئېقىملار ئارقىلىق كۈزەتمەك ئۈچۈن بىر كومپيۇتېر پروگراممى ئىشلەپ چىقتى. بەلگە ئىستىخباراتى — ئىچىدە ئېلىكتىر ئېقىمى بولغان ھەرقانداق شەيئىنىڭ ئەتراپىغا ئېلىكتروماگنىتلىق دولقۇن تارقىتىدىغان بىر ماگنىت مەيدانىغا ئىگە بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئاساسلانغانلىقى ئۈچۈن ئېلىكترونلۇق خۇسۇسىيىتى بولغان ئىنسان قۇرۇلمىسى ياكى ئورگانىك ھەر جىسىمنى ئۇزاقتىن ئانالىز قىلغىلى بولۇدىغان سىفرلىق (دىجتال) بىر ئۈسكۈنىدۇر.

قارشى جاسۇسلۇق (قارشى ئىستىخبارات)

جاسۇسلۇققا قارشى جاسۇسلۇق دېمەكتۇر. بۇ بىر شەيئىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئوخشاش، ئىستىخباراتتا كەم بولسا بولمايدىغان بىر تەرەپ. ئىستىخباراتنىڭ مەخسۇدى پەقەتلا قارشى تەرەپنىڭ ئۇچۇرلىرىنى توپلاش ئەمەس، ئەينى ۋاقىتتا ئۆزىنىڭكىنى ئىنسى - جىنغا بىلدۈرمەسلىك — «چاشقانغا كېپەك ئالدۇرماسلىق» نىمۇ مەخسەت قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىستىخباراتنىڭ موھىم بىر تارمىقى قارشى جاسۇسلۇق (ئانتى جاسۇسلۇق).

ئاغدۇرماچىلىق ھەركەتلىرى

بىر دۆلەت ئىچىدىكى ئۆكتىچىلەرنى قوللاش مەسلىسى

ئىستىخباراتنىڭ تەشكىللەيدىغان ئىشلىرىدىن بىرى بولۇپ، نورمالدا بۇنداق ئاغدۇرۇمچىلىق ھەرىكىتىنى قوللاش — ئۆكتىچىلەرگە بولغان ئامراقچىلىق، كۆيۈنۈش، ئىنسانپەرۋەرلىكتىن كېلىپ چىققان ئەمەس، بەلكى ئۆز دۆلىتىنىڭ مەنپەئەتلىرى تەقەززاسى ئۈچۈندۇر. مەسىلەن: ئامېرىكا ئىراقنى ئىشغال قىلىشتىن خېلى كۆپ يىللار ئىلگىرىدىنلا 8= پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا ئايلىنىپ، ئىراق مۇھاجىرلىرى ئىچىدىن ساددام ھۈسەيىنگە قارشى قويغىدەك ئۆكتىچى ئىزدىگەن ئىدى. مەخسەت: ئەگەر بۇنداق بىرسى تېپىلسا، ئۇنى سىمۋوللۇق شەكىلدە ئىشنىڭ بېشىدا كۆرسۈتۈپ، ئىراقتا بىر ئاغدۇرۇمچىلىق ھەرىكىتى تەشكىللەش، ئۆكتىچىلەرگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئىدى. ئەمما بۇ ئىراقتىكى ساددامدىن ئىبارەت بىر مۇستەبىتتىن قۇتقۇزۇش، ئىراق خەلقىنى ئەركىنلىككە چىقىرىش ئۈچۈن ئەمەس، ئامېرىكىنىڭ بۇ دۆلەتتىكى مەنپەئەتلىرىنىڭ تەقەززاسىدىن ئىدى.

ئۆكتىچىلەرگە ياردەم قىلىشتا، ياردەم قىلىنغۇچىنىڭ سەۋىيىسى ناھايىتى موھىم: ئۇلار «نادانغا بەرگەن ئېست كۆڭلۈم» شەكلىدە ياردەم بەرگۈچىنى ئوسال قىلىپ قويىمىغۇدەك سەۋىيەدە بولمىشى ئالدى بىلەن ئويلىشىلىدۇ. ئاندىن بۇ ياردەملەر دىپلوماتىيەدە سەتچىلىك پەيدا قىلماسلىقى ئۈچۈن «پىچاق ئارىيەت ئېلىپ ئادەم ئۆلتۈرۈش» ئۇسلۇبىدا بولۇدۇ. شۇنىڭ بىلەن ياردەم كىم تەرىپىدىن قىلىنىۋاتقانلىقى پەردىلىنىدۇ. مەسىلەن: سوۋېت ئافغان ئۇرىشىدا 8= مۇجاھىتلارغا بېرىلگەن قورال- ياراقلارنى سوۋېتتە ئىشلەنگەن، مىسىرغا ياردەمگە بېرىلىپ، مىسىر ئامبارلىرىدا بېسىلىپ ياتقان قوراللارنى سېتىۋېلىپ، پاكىستاننىڭ قولى ئارقىلىق تەمىنلىگەن؛ بۇنىڭ بىلەن گوبىا مۇجاھىتلار سوۋېتلەردىن ئولجا ئېلىنغان قوراللارنى ئىشلىتىۋاتقان مەنزىرە يارىتىلغان. بۇندىن باشقا تۈركىيە ئامبارلىرىدا ياتقان ئىككىنچى دۇنيا ئۇرىشىدىن قالغان قوراللار ئەۋەتىلگەن. چۈنكى ئامېرىكا ھەم بۇ ئۇرۇشقا ئارىلىشىپ بالاغا قېلىشتىن ئۆزىنى تارتسا، ھەم سوۋېتلەرنىڭ پەخىش يەپ، ئاجىزلىشىشىنى ئىستەيتى. (بۇ ھەرگىزمۇ بەزى سىياسىيون

سىياقىدىكى ئابدالارنىڭ چۈشەنگىنىدەك، «ئافغانىستاننى قۇتقۇزۇپ بېلىش» ئۈچۈن ئەمەس، ئۆزىنىڭ دۇنياغا خوجا بولۇش يولىدىكى رىقابەتچىسىنى ئاجىزلىتىش ئۈچۈن ئىدى!

باشقا دۆلەتلەرنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىش، ئۆز مىللىي مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن پايدىلىق سىياسەت يۈرگۈزۈشكە (ئاستىرتتىن) يېتەكلەش، مەجبۇر قىلىش قاتارلىق ئىشلارمۇ ئىستىخبارات خىزمىتىنىڭ ئۆكتىچى ھەرىكەت تەشكىللەش تىپىدىكى تارمىقىدۇر.

مەسىلەن: ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرققە مۇقىم يەرلىشىپ قېلىشى ئۈچۈن ئىراقنىڭ كۈۋەيتىنى بېسىۋېلىشىدەك قانۇنىي باھانە كېرەك ئىدى. شۇڭا كۈۋەيتىنىڭ ئىشغالغا قەدەر 8= ئىراق ئارمىيىسىنى تېخنىك ۋە تاكتىكا نۇقتىلىرىدىن تەربىيىلىگەن. ئەڭ ئىلغار قوراللار بىلەنمۇ تەمىنلىگەن؛ يەنە قورال ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنىمۇ بەرگەن ئىدى. ئۇرۇش ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيەنى بىرنەچچە پايدىغا ئېرىشتۈرگەن؛ ئاساسەن ھەممىسى دېگۈدەك يەھۇدىيلارنىڭ قولىدا بولغان ئامېرىكا قورال سانائىتى ۋەيران بولۇش گىردابىدىن بىردىنلا گۈللەپ - ياشىناش ۋەزىيىتىگە ئۆتكەن؛ ئامېرىكىنى ئوتتۇرا شەرقتە مەڭگۈلۈك قېلىشنىڭ قانۇنىي باھانىسى بىلەن تەمىنلىگەن؛ كۈۋەيتىنىڭ قايتا قۇرۇلۇشىنى ئاساسەن يەھۇدىي شىركەتلىرى ئۈستىگە ئالغان بولۇپ، بۇنىڭ سەرمايىسى 50 مىليارت دوللار ئىدى. بۇندىن باشقا سەئۇدىي ئەرەبىستانى شۇ يىلى نېفىتتىن 17 مىليارت دوللار پايدا ئالغان بولسا، ئۇرۇش سەۋەبىدىن (ئامېرىكا ئەسكەرلىرىنىڭ چىقىملىرى، قوغدىنىش زۆرۈرىيىتى تۇغدۇرغان قورال ئىھتىياجلىرى) 30 مىليارت زىيان تارتقان بولۇپ، ئوتتۇرا شەرق دۆلەتلىرىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن كۈچىيىپ كېتىشىنىڭمۇ ئالدى ئېلىنغان.

يالغان خەۋەر تارقىتىش

ئەسلىدە بۇنى تەشۋىقاتنىڭ بىر تۈرى دېيىشكىمۇ بولۇدۇ، چۈنكى

بۇنداق خەۋەرلەر رەسمىي مەتبۇئات ئارقىلىقمۇ تارقىتىلىشى مۇمكىن. ئەمما بۇ مەتبۇئاتچىلار تەرىپىدىن بېرىلىدىغان خەۋەر ئەمەس، ئىستىخبارات ئورۇنلىرى تەرىپىدىن جامائەت ياكى نىشاننىڭ ئالاقە مۇھىتىغا مۇئەييەن بىر مەخسەتكە تايانغان ئازدۇرغۇچى، خاتا ۋە ياكى چالا-كەمتۈك ئۇچۇرلارنىڭ يېيىلىشى يالغان خەۋەر تارقىتىش دەپ ئاتالماقتا. بۇ ئىستىخبارات تۈرىنى سوۋېت ك گ ب سى كەشىپ قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ مەخسەتى: دۈشمەننىڭ مېڭىسىنى ئېلىشتۇرماق ياكى قىيىن ئەھۋالدا قالدۇرماق ئۈچۈن قەستەن يالغان خەۋەرلەرنى جامائەت ئىچىگە تارقىتىشتۇر.

تارىخىمىزنىڭ ئەڭ چوڭ ساختا خەۋەر ئويۇنى ئامېرىكىلىقلار تارقاتقان «يۇلتۇزلار ئارا ئۇرۇش» لايىھىسى بولۇپ، پۈتۈن «سوۋغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى» جەريانىدا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن كىرىشىلگەن قورال - ياراق مۇسابىقىسىنىڭ يوقۇرى پەللىسى ئىدى. ئۇزۇن يىللار كېيىن ك گ ب جاسۇسلىرىنىڭ ئەسلىمىسىدىن شۇ نەرسە مەلۇم بولدىكى، «يۇلتۇزلار ئارا ئۇرۇش» پولىرىغا ئىشەنگەن رۇسلار ھەقىقەتەنمۇ قوراللىنىش مۇسابىقىسىدە يېڭىلىگەنلىكىنى تەن ئېلىشقا مەجبۇر بولغان؛ غەرىپنىڭ ئىستىلا ھەرىكىتى باشلىشىدىن ناھايىتى قورققان. بۇ سوۋېت ھۆكۈمىتىنى تېخىمۇ كۆپ راسخود ئاجرىتىپ، مۇقابىل قوراللار ئۈستىدە ئىزدىنىشكە مەجبۇر قىلغان. سوۋېتنىڭ رېئال ئىقتىسادى كۈچى كۆتۈرۈلەيدىغان چەكتىن ئېشىپ كەتكەن ھەربىي خىراجەت، سوۋېت ئىمپېرىيىسىنىڭ يېمىرىلىشىنى تېزلىتىشكە مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى بولۇپ قالغان.

كۈنىمىزدىكى ئىستىخبارات تەشكىلاتلىرىغا دائىر قىسمەن مەلۇماتلار

دۇنيانىڭ ئەڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئىستىخبارات تەشكىلاتى ئىسرائىلىيەنىڭ M6 778 D (ھەربىي ئىستىخباراتى 8 M8 N)؛

ئامېرىكىنىڭ 8<FC) ئىچكى ئامانلىققا قارىتىلغان، (8 ID N78؛ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە بۈگۈنكى رۇسىيىنىڭ B@C؛ ئەنگىلىيىنىڭ M<6، M<5؛ گېرمانىيىنىڭ CND قاتارلىقلارنى كۆرسىتىش مۈمكىن. بەزى غەرىپلىك ئىستىخبارات مۇنخەسسسىلىرىنىڭ يېزىشىچە خىتايلار دۇنيانىڭ ئەڭ قەدىمىي ئىستىخبارات ئەنئەنىسىگە ئىگە مىللىتى ھېساپلىنىدىكەن. چەتئەللىك ئىستىخبارات تەتقىقاتچىلىرىنىڭ كىتاپلىرىدا ھەرقاچان سۆزىنىڭ «ئۇرۇش سەنئىتى»^① ناملىق كىتابىدىن نەقىلەلەر كەلتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرۈش مۈمكىن.

كۈنىمىزدە ئىستىخباراتقا بېرىلۋاتقان ئەھمىيەت شۇنىڭدىن ئاڭلىشىلىدۇ: ئامېرىكىنىڭ (8 ; e0, ! (Na 20a- 7e, ur2! 8) N78 دا 95 مىڭ كىشى ئىشلەيدۇ، دۇنيانىڭ ئەڭ ئىلغار كومپيۇتېرلىرى مۇشۇ يەردە ئىشلىتىلىدۇ. بۇ ئورگاننىڭ قولىدىن يىلىغا 50 — 100 مىليون پارچە ھۆججەت ئۆتىدۇ. بىر كۈندە قىرىق توننا (مەخپىي) ئەخەت چىقىرىدۇ. يىللىق مالىيە سەرپىياتى ئون مىليارد دوللار ئەتراپىدا. بۇ 8 = دىن باشقا يەنە بىر ئىستىخبارات تەشكىلاتىدۇر.

N78 بۈگۈنكى كۈندە مەۋجۇت كومپيۇتېر تېخنىكىسىدىن 15 يىل ئالغا كەتكەن نانو تېخنىكىلىق كومپيۇتېرلارغا ئىگە. بۇ تەشكىلات دۇنيانىڭ بەش قىتئەسىگە جايلاشقان ئاڭلاش سىستېمىسى ئارقىلىق ئاتموسفېرادىكى بارلىق سىگناللارنى توپلايدۇ، ئانالىز قىلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە ئادەتتىكى تېلېفون كۆرۈشمىلىرىدىن تارتىپ، دۆلەتلەرنىڭ سۈنئىي ھەمرا سىگناللىرىغىچە بار. مەسىلەن: 1967- يىلى ئاپرىلدا سوۋېت ئىتتىپاقى ئالەم كېمىسى «سويۇز-1» يەرشارىغا قايتىپ كېلىۋېتىپ چاتاق چىققاندا، تۈركىيەدىكى N78 پونكىتى بۇ قورقۇنۇچ ۋاقەنىڭ ھەممە تەپسىلاتىنى — پاراشۇتتىكى چاتاق ھەققىدە

① سۆزى «Zhanshu» (战术) «نئىتىس شۇرۇۋ» — ئا.

سۆزلىشىشلەر، ئۇچقۇچىنىڭ خوتۇنى بىلەن ئىدالىشىشى، ئۇچقۇچى ئاتموسفىرادا يېنىشقا باشلىغان چاغدىكى ئاخىرقى قېتىملىق پەرىياتقا قەدەر — خاتىرىلىگەن ئىدى.

CIA (مەركىزىي ئىستىخبارات ئاگېنتلىقى) دا ھازىر 16 مىڭ كىشى ئىشلەيدۇ. يىللىق خامچوتى 30 مىليارد دوللار.

NRO (مىللىي تەكشۈرۈش ئىشخانىسى) ئەڭ باي ئىستىخبارات تەشكىلاتى بولۇپ، يىللىق مالىيە خامچوتى 50 مىليارد دوللار. بوشلۇققا قويۇپ بېرىلگەن چارلاش ۋە مەخپىي ئاڭلاش سۈنئىي ھەمىرلىرىنى ئىشلەپچىقىرىدۇ.

DIA (مۇداپىئە ئىستىخبارات ئاگېنتلىقى) بۇ ھەربىي ئىستىخبارات ئورگىنى بولۇپ، 15 مىلياردلىق مالىيە سەرىپىياتى بار. 21 مىڭ كىشى ئىشلەيدۇ.

بۈگۈنكى دەۋردە زامانىۋىي ئارمىيەلەر ئالاقە ئىشلىرىنى چوقۇم ئېلىكترونلۇق ۋاسىتىلەر بىلەن قىلىدۇ. بۇ ئەينى ۋاقىتتا مەخپىيەتلىكنىڭ جاكالىنىشى دېمەكتۇر. مەسىلەن: بىر باشقۇرۇلۇدىغان بومبا ئېتىلىشتىن بۇرۇن چوقۇم سىمسىز تېلىگراف ياكى تېلېفونلاردىن بۇيرۇق بېرىلىدۇ. بۇ دېمەك، ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئالدىن خەۋەردار بولۇش دېمەكتۇر. ئۇنىڭسىزمۇ، باشقۇرۇلۇدىغان بومبا، ئېتىشقا ھازىرلانغىچە ئارىلىقتا سانسىز مىكرو دولقۇن سىگناللىرى تارقىتىدۇ. بۇمۇ قارشى تەرەپ ئۈچۈن ئىستىخبارات بېرىدۇ.

بۇ دېمەك، بۈگۈنكى ئىستىخباراتنىڭ خاراكتېرى ئېلىكترونلۇق ئىستىخباراتتۇر. بۇ نۇقتىدا شۇنى دېمەك مۈمكىنكى، ئېلىكترونلۇق ئىستىخباراتنىڭ بۈگۈنكى تەرەققىياتى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن ھالقىپ كەتتى. بۇنى شۇ سوئال - جاۋاپلاردىن بىلىشكە بولىدۇ:

غەرب رازۋىدىكا فىلىملىرىدىكى ئۈستۈن ئېلىكترونلۇق كۆزۈتۈش تېخنىكىسى، كومپيۇتېرلاشقان ئايرىۋاشلاش، تەھلىل، خۇلاسە چىقىرىش جەريانلىرى ھەققىدە خىزمەتتىن ئايرىلغان بىر CIA خىزمەتچىسىدىن شۇنداق سورالغان:

— كىنولاردا كۆرسۈتۈلۈدىغان رازۇندىكىغا دائىر تەرەققىياتلار ھەرقانچە بولسىمۇ راست ئەمەستۇر؟ فانتازىيەدۇر؟
— راستلىقىمۇ راست، ئەمما بۈگۈنكى سەۋىيە ئەمەس، 15 يىلنىڭ ئالدىدىكى سەۋىيە.

يەنە بەزى مۇنخەسسەلەرنىڭ بىلدۈرۈشىچە، بۈگۈنكى ئۈستۈن ھەربىي تېخنىكىلارنىڭ كومپيۇتېر بىلەن باشقۇرۇلۇشى، يەنە شۇنداق بىر يوقۇقنىمۇ بىللە ئېلىپ كېلىدۇ: كومپيۇتېر پروگراممىلىرى ئارقىلىق، دۈشمەننىڭ سىستېمىغا كىرىش يوللىرىنى تېپىش، سىستېمىلىرىنى بۇزۇش ياكى يۆنۈلۈش ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق، ئېتىلغان باشقۇرۇلۇدۇغان بومبىلارنى كەينىگە قايتۇرۇپ، قوزغالغان مەنبەسىگە ياكى ئاتقۇچىلار تەرىپىدىكى باشقا نىشانلارغا بۇرۇۋەتكىلى بولىدۇ.

خۇددى شۇنداق. بۈگۈنكى ئېلىكترونلۇق ئىستىخبارات، ئىستىخبارات ساھەسىدە ئىشلەيدىغانلاردىن باشقىلار تەسەۋۋۇر قىلالمۇغۇدەك مەنزىلگە كەتتى. بۇ جەھەتتە ئەڭ ئىلغار ئېلىكترونلۇق ئىستىخبارات ئورگىنى سۈپىتىدە يەنىلا ئامېرىكىنىڭ مىللىي ئامانلىق ئاگېنتلىقىنى كۆرسىتىش مۇمكىن.
بۇ تېخنىكىلاردىن بەزىلىرى مۇنۇلار:

يىراقتىن RNM ئەسۋاپلىرى

N78 نىڭ RNM جاھازى (يىراقتىن مېڭە كونترول) كۆزۈتۈلۈۋاتقان كىشىلەرنىڭ مېڭىسىدىكى پوتېنسىياللارنى يىراقتىن ئوقۇيالايدۇ ۋە ئۇلارنىڭ بېرىملىرى (بېرىم — بەرگەن نەتىجىسى، بەرگەن مەھسۇلاتى، بەرگەن... قاتارلىقلار) نى تەسىرگە ئۇچراتماق ئۈچۈن نېرۋا سىستېمى ئارقىلىق ئۇچۇر ئەۋەتەلەيدۇ. RNM ئېلىكترونلۇق بولۇش بىلەن شەخسلەرنى تونۇيالايدۇ ۋە ئۇلارنى ئامېرىكىنىڭ ھەرقانداق بىر يېرىدە تۇرۇپمۇ كۆزۈتەلەيدۇ.

ئىنسان مېغىسىدىكى EEG ئوقۇيالايدىغان ئالاھىدە EMF جىھازى

N78 دىجىتال (سېفىرلىق) كومپيۇتېر بىلەن كىشىلەرنى تونۇش ۋە كۆزۈتۈشنى قىلالايدۇ. N78 بەلگە ئىستىخباراتىدىن كەلگەن EMF (ئېلېكتروماگنىتلىق مەيدان) سىگنالى بىلەن ئىشلەنگەن E7C (مېغە لىكتىرې ئونلۇق ئاگاھلاندۇرۇش) كىشىلەرنى كونترول قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىۋاتىدۇ.

تېلېپۇن ئاڭلاش

تېلېپۇن ئاڭلاش بىر قەدەر ئومۇملاشقان ھەتتا ئادەتتىكى ئىستىخبارات مېتودىغا ئايلىنىپ قالغان بىر ئىش بولغاچقا، ھەممە كىشىنىڭ بۇنىڭدىن خەۋىرى بار. ئەمما ئۇنىڭدىمۇ ھەيران قىلارلىق دەرىجىدە تەرەققىيات بارلىققا كەلگەن بولۇپ، بۇ دەرىجىدە ئىلگىرى كەتكەنلىكى كىشىلەرنىڭ يەنىلا ئەقىلگە كەلمەيدۇ.

بۇ مەۋزۇدىكى ئاڭلاش پەقەت تېلېپۇن ئاڭلاشقا قارىتىلمايدۇ. چۈنكى تېلېپۇن ئاڭلاش ئىنتايىن قولاي بىر ئۇسۇل بولۇپ، بۈگۈنكى كۈندە بۇنى كىچىك بالىلارمۇ بىلىدىغان ئادەتتىكى ئىشقا ئايلىنىپ قالدى. مەخپىي ئاڭلاشنىڭ تۈرلىرى ناھايىتى كۆپۈيۈپ كەتتى. ھەتتا ئوق ئۆتكۈزمەيدىغان، ئاۋاز ئۆتكۈزمەيدىغان ئالاھىدە ئەينەكلەردىنمۇ ئاڭلاش ئىمكانىيىتى يارىتىلدى:

ئۆي ئىچىدىكى ئاۋازلار ئەينەك يۈزىدە بەلگىلىك ئۆلچەمدە تىترەش ھاسىل قىلىدۇ. نورمالدا ھىچ ھىس قىلغىلى بولمايدىغان بۇ خىل تىترەش سۈنئىي ھەمرا ئارقىلىق پەرق قىلىنىدۇ، كۈچلەندۈرۈلۈدۇ ئاندىن يېشىلىدۇ. يەنى تەۋرىنىش خۇددى خېمىيەلىك تەجرىبىگە ئوخشاش قايتىدىن ئاۋازغا ئۆزگەرتىلىدۇ.

ئېلىكترونلۇق جاسۇسلۇق

بۈگۈنكى كۈندە ئېلىكترونلۇق جاسۇسلۇقنىڭ تەرەققىياتى ھەقىقەتەنمۇ كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن ھالقىغان بىر سەۋىيەگە يەتتى. مەسىلەن، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى دەۋرىدە ئىشغالىيەت ئاستىدىكى دۆلەتلەردە گېرمانىيە ئالاقە سىستېمىسى، قاتناش سىستېمىسى، ئىشلەپچىقىرىش سىستېمىسى قاتارلىقلارنى بۇزغۇنچۇلۇققا ئۇچراتماق ئۈچۈن مىڭلارچە قارشىلىق كۆرسەتكۈچى پارتىزانلارنى سەپەرۋەر قىلىشقا توغرا كېلەتتى. جېننى ئالقىنىغا ئالغان ئاگېنتلار ھاياتىنى دوغا تىكىپ، تېلپۇن سىمتاناپ تۈۋرۈكلىرىنى ۋە كۆۋرۈكلەرنى پارتلىتىشى، ئوق - دورا توشۇۋاتقان پويىزلارغا ھۇجۇم قىلىشى كېرەك ئىدى. ئەمدى سىفىرلىق (دىجىتال) جاسۇسلۇق دۇنياسىدا بولسا ئوخشاش ئىشنى مىڭلارچە كلومبېتېر ئۇزاقتىكى شەخسىي بىر كومپيۇتېرنى ئىشلىتىپ قىلغىلى بولۇدۇ.

شۇنداق بولغاچقا، بىرمۇنچە دۆلەتلەرنىڭ مىللىي بىلىم ئاساسىي زەئىپ بولۇشى، ئۇلارنى كەلگۈسىنىڭ سىبېر ئۇرۇشلىرىدا مۇداپىئەسىز قالدۇرۇدۇ. بۇ ئەسنادا، تېخىمۇ تېز ۋە ھۇجۇمچى كومپيۇتېرلار ئىشلەپچىقارماق ئۈچۈن مىليارتلاپ دوللار مەبلەخ سېلىنىۋاتىدۇ. دۈشمەننىڭ ئۇچۇر سىستېمىغا سىڭىپ كىرەلەيدىغان جاسۇس پروگراممىلىرى ئىشلىمەكتە. بۇ ئارىدا ھەتتا بولغۇسى بىر ئۇرۇشتا ئىشقا سېلىش ئۈچۈن ھازىرلانغان ئونلارچە كومپيۇتېر ۋىرۇسى تەتقىق قىلىنىۋاتىدۇ. بۇنداق ۋىرۇسلار دۈشمەن دۆلەتنىڭ پۈتۈن كومپيۇتېر سىستېمىنى يىمىرىپ تاشلايدۇ؛ ئىقتىسادىنى، ئالاقە ۋە ھەتتا دۆلەت مۇداپىئە سىستېمىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىشى مۇمكىن.

سىبېر ئىستىخبارات

Eer = ! ئىستىخبارات — ئېلىكترون-ئاپتوماتىك ۋە دىجىتال (سىفىر) سىستېمىلىرى بىلەن ئىلغار تېخنىلوگىيە مۆجىزىسى بولغان

ماشىنىلارنىڭ ئىشلىتىلىشى ۋە كونترولى «سىمبولىزىم» دېيىلىدۇ.
ئاتالماقتا.

بۇ تۈردە، تور ئارقىلىق ئۇچۇر ئۇغۇرلاش، بۇزغۇنچىلىق، كونترول قىلىش قاتارلىقلارنى كۆرسۈتۈش مۇمكىن. يۇمشاق دېتاللاردىن پايدىلىنىپ باشقىلارنىڭ كومپيۇتېرىغا جاسۇسلىق سىستېمى يۈكلەش، بۇنىڭ بىلەن بۇ كومپيۇتېرنى شېرىك كۆرۈپ تۇرۇش ئىشقا ئاشۇرۇلۇپلا قالماي، بەزى يۇمشاق دېتاللار ئىشلەپچىقارغۇچىغا كېرەكلىك ئۇچۇرلارنى تاپلاپ، بۇ يۇمشاق دېتالنى ئىشلەتكەن كومپيۇتېرلاردىن خوجايىغا يوللاپ تۇرۇشقا «ئۆگۈتۈلگەن» ئەقىللىق ئىكەنلىكى مەلۇم بولماقتا.

مەسىلەن: پرومىس ناملىق يۇمشاق دېتال ساقچى ئورگانلىرىدا ئىشلىتىشكە ماس كېلىدىغان دېتال بولۇپ، ئىزدىگەن شەخسنى تېپىش ياكى مەلۇم شەخس ھەققىدىكى بارلىق ئۇچۇرنى دەرھال بىر يەرگە توپلاش قاتارلىق ئىشلارغا يارايتى. بۇ دېتال ساقچى ئىدارىلىرى تەرىپىدىن مەنۇنىيەت بىلەن قارشى ئېلىنغان. دۇنيادا نۇرغۇن دۆلەتلەرنىڭ ساقچى ئورگانلىرى سېتىۋېلىپ ئىشلەتكەن. ئەمما بۇ يۇمشاق دېتال كۆرۈنگەن يۈزى بىلەن ساقچىلارنىڭ ئىشنى قولايلاشتۇرۇپ بېرىش بىلەن بىللە، ساقچى ئىدارىسىنىڭ كومپيۇتېرىدىكى بارلىق ئۇچۇرنى يۇمشاق دېتالنى ئىشلىگەنلەرگە يوللاپ تۇرۇدۇغان يوشۇرۇن ۋەزىپىنىمۇ ئورۇندايتى.

فىرانسىيە ئىستىخبارات تەشكىلاتى مىكروسوفت ۋىندوۋسنىڭ بەزى يوشۇرۇن «ئارقا ھويلا» لىرى بارلىقىنى بايقىغان. ئەمما بۇ ئارقا ھويلا زادى نېمە ئۈچۈن كېرەكلىكىنى جەزم قىلالمىغان. يەنى ۋىندوۋسنىڭ ئومۇمىي مەشغۇلاتىدا «كېرىكى يوق» بەزى ھۆججەتلەرنىڭ بارلىقى بايقالغان. بۇ ھۆججەتلەرنىڭ ئىستىخباراتچىلىق ۋەزىپىسى بولمىشى مۇمكىنلىكى پەرەز قىلىنغاچقا، فىرانسىيەدە مىكروسوفت مەھسۇلاتلىرىنى ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ئىشلىتىش مەنئىي قىلىنغان. كېيىن رۇسىيە ھۆكۈمىتىمۇ مىكروسوفت مەھسۇلاتلىرىنى ھۆكۈمەت كومپيۇتېرلىرىدا ئىشلەتمەسلىك ئۈچۈن ئۆزلىرى يۇمشاق دېتال

ئىشلەپ چىققان.

مىكروسوفت مەھسۇلاتلىرى ھەققىدىكى گۇمان بەزى دۆلەتلەرنىڭ تەتقىقاتچىلىرى تەرىپىدىن تېخىمۇ ئىلگىرى سۈرۈلگەن. كانادالىقلار مىكروسوفت مەھسۇلاتلىرىدا NSA بەلگىلىك بەزى كودلارنى بايقىغان ئەمما شىفىرلىرىنى ھەرقانچە قىلىپمۇ يېشەلمىگەن. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن يۇمشاق دېتال شىركەتلىرى بىلەن ئىستىخبارات تەشكىلاتلىرى ھەمكارلىقىدا ئوينالغان بەزى ئۇيۇنلارنىڭ بارلىقى قىيىنچىلىق قىلىنماقتا. كومپيۇتېر قاراقچىلىرى (ھاكىر)نى ئومۇمەن ئىسرائىلىيە يوقۇرى مائاش بىلەن تەكلىپ قىلىپ ئىشقا سالىدىغانلىقى، ھەر قېتىملىق ھاكىرلار ئۇچرىشىشى ئىسرائىلىيەدە بولۇدىغانلىقىمۇ كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان.

ۋىيېتنام (Echelon)

دۇنيادىكى بارلىق تېلېفون، فاكس، يانپۇن، SMS ۋە ئېلخەت قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ئاڭلاپ تۇرىدىغان غايەت زور بىر «قۇلاق» — تېلېقۇلاق. دۇنيانىڭ يوشۇرۇن بىر قۇلاق تەرىپىدىن تىڭشىلىۋاتقانلىقى 1960 - يىلى بىلىنگەن ئىدى. سوۋېتكە ئىلتىجا قىلغان NSA خىزمەتچىسى بېرنون مايكىل ۋە ۋىليام مارتىننىڭ ئاخباراتچىلاغا ئاشكارىلىشى بىلەن NSA نىڭ 2000 جايدىكى تىڭشاش پونكىتى ۋە بۇ پونكىتلار جايلاشقان دۆلەتلەر داخىل 40 دۆلەتنىڭ ئوغۇرلۇقچە تىڭشىلىدىغانلىقى مەلۇم بولغان ئىدى. بۇ 1960 - يىلىدىكى سەۋىيە بولسا، بۈگۈنكى ئەھۋال قانداقتۇ؟ بۇنى قىياسەن ھىس قىلىش مۇمكىن.

ئېلىكتروماگنىتلىق ۋە پىسخوترونىك ئوپېراتسىيەلەر

كومپيۇتېرىڭىزنىڭ كونۇپكا تاختىسىدىن، ئېكرانىدىن، مودەم كابىلىدىن ۋە باشقا بۆلەكلىرىدىن تارقىلىدىغان ئېلىكتروماگنىتلىق تارقىلىملار كونۇپكا بېسىشلىرىمىز، ئېكراننىڭ كۆرۈنۈشلىرى ۋە

مودەمدىن ئۆتۈۋاتقان سىگناللارغا مۇناسىۋەتلىك. كېرەكلىك جىھازلىرى بولغان بىرى بۇ نۇرلارنى بىر ھەتتا ئىككى كلومپېتېر نۇزۇقلىقىدىن خاتىرىلىيەلىشى مۇمكىن. ھەمدە ئېكرانىڭىزدا كۆرۈنگەنلەرنى، كۈنۈپكىدىن نېمىلەر كىرگۈزگەنلىكىڭىزنى ياكى مودەمىڭىزدىن نېمىلەرنىڭ ئۆتكەنلىكىنى بۇ نۇرلارغا ئىشلەش ئارقىلىق تەكرار قۇراشتۇرايدۇ، كۆرۈنۈش ھاسىل قىلالايدۇ. بۇلار ئېلىكتروماگنىتلىق ئوپېراتسىيەلەردۇر.

بۇنداق ئۇلترانۇر يېيىلمىنىڭ مەۋجۇتلىقىدىن گۇمانلىنىدىغانلار ھەرقانداق بىر ئەرزان رادىئو ئارقىلىق كومپيۇتېر تارقىتىلغان «پارازىت» لارنى ئوخشىمىغان دولقۇنلاردىن ناھايىتى ئاسان ئۇقلايدۇ. مانا شۇ «پارازىت» لارنى ئوقۇغۇلى بولۇدىغان بەلگىلەرگە ئايلاندۇرۇش تەسەۋۋۇر قىلىنغىنىدىن ئاسانراق.

بۇنداق ئېلىكتروماگنىتلىق كۈزىتىش ۋە ئوغۇرلۇقچە ئاڭلاشتىن ساقلىنىش ئۇسۇللىرى شۇلار:

ئىشلىتىلىۋاتقان جىھازنىڭ دولقۇن تارقىتىشىنى نىقاپلاش، سۈزۈش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق توسىۋالماق؛ يېيىلىۋاتقان دولقۇنلارغا شاۋقۇن ئارىلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇقلى بولماس ھالغا كەلتۈرۈش ياكى جىھازنىڭ ئىشلەش ئاساسىنى يەڭگۈشلەش ئارقىلىق، يېيىلغان بەلگىلەرنى ئىشلەپچىققان ئۇچۇردىن تازىلىماق.

قورقۇنۇچلۇق قورال — ئېلىكترومېخانىك بومبا

ئامېرىكا رايىدېئون شىركىتى يولۇچى ئايروپىلانلىرىنى يەردە تۇرۇپ تىزگىنلەش سىستېمىسى بولغان F+8 / 7 نى جىددىي تەتقىق قىلىۋاتىدۇ. بۇ تۈر ئىشقا ئاشسا، كونترولنى يوقاتقان يولۇچى ئايروپىلانلىرى يەردىن باشقۇرۇلۇپ، ئامان-ئېسەن نىشانغا يەتكۈزۈلىدۇ؛ ياكى ھاۋا قاراقچىلىرى تەرىپىدىن ئىگىلىۋېلىنغان ئايروپىلانلارنىڭ ئۇچۇش سىستېمىسى كودلىرى (ئۇچقۇچى بەرمىگەن تەقدىردىمۇ) يېشىلىدۇ ۋە كوتورولى ئىشغال قىلىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھەتتا ھاۋا مۇداخىلەسىگىمۇ ئارىلىشىپ، بىخەتەر

بىر يەرگە قوندۇرۇۋېلىنىدۇ. ھەتتا بۇ تېخنىكا بىلەن ئادەتتىكى يولۇچى ئايروپىلانى بىر باشقۇرۇلۇدىغان بومبا ئورنىدا قوللۇنۇلۇشى ھەم مۇمكىن. ئامېرىكا 11 - سىنتەبىر ۋەقەسى تۈپەيلىدىن بۇ تېخنىكىنى بىرلىرى قولغا كىرگۈزۈۋالغانىدۇر، بۇ شۇ تېخنىكا سايسىدە قىلىنغان ۋاقەمدۇر دېگەن گۇمان بىلەن بارلىق مۇناسىۋەتلىك كىشى ۋە ئورۇنلارنى قاتتىق تەقىپتىن ئۆتكۈزدى. چۈنكى بۇ تېخنىكىنىڭ تېرورچىلارنىڭ قولغا چۈشۈپ قېلىش ئىھتىمالى ھەرقانداق دۆلەتنى تەشۋىشكە سالاتتى.

ئامېرىكا يەنە ئېلىكترومېخانىكا بومبا ئۈستىدە تەجرىبە ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. بۇ بومبا تەسەۋۋۇرنى ھالقىغان ئاپەتلەرنى كەلتۈرۈشى مۇمكىن. ھەر ئىش كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا بولۇپ بولۇدۇ: ئۆينىڭ ئىچىدە ئولتۇرغان بىر كىشى ئاۋال ئۇزاقتىن كېلىۋاتقان قاسىلداشنى ئاڭلايدۇ. بۇ ئاۋازنى چاقماق چېقىش دەپ قېلىشى مۇمكىن. ئۇ بۇلارنى ئويلاپ بولغىچىلىك ئارىلىقتا بۈگۈنكى مەدەنىي دۇنيا ئەڭ ئاز 200 يىل ئارقىغا، توكنىڭ كەشپ قىلىنىشىدىن بۇرۇنقى دەۋرگە ئايلىنىپ قالىدۇ. تاقاقلىق بولۇشىغا قارىماي، تېلېۋىزور ئېكرانىلىرى فكتورلۇق نۇر بىلەن قورقۇنۇپ شەكىلدە پارلايدۇ. توك ۋە تېلېۋىزور سىملىرى شۇ قەدەر قىزىيدۇكى، پىلاستىك قېپى ئېرىپ كېتىدۇ؛ ئوزۇن قاتلىمى كۆيگەن پىلاستىك پۇرۇقى بىلەن تولدۇدۇ. باتارىيىلەر قىزىپ، قول بىلەن تۇتقۇسىز ھالغا كېلىدۇ؛ كومپيۇتېرلار كۆلگە ئايلىنىدۇ. رادىئولار، تېلېۋىزورلار، سىمسىز سۆزلەشكۈچلەر، بارلىق ماشىنىلار ھېچ كېرەككە كەلمەس ھالغا كېلىپ، ئۇنى ئۆچىدۇ. ئەمما بۇنىڭدا ئىنسانغا ھېچ زىيان كەلمەيدۇ - يۇ، ئىنسانلىق جەمئىيىتى 200 يىل ئارقىغا چېكىنىدۇ. ئاۋسترالىيەلىك يوقۇرى تېخنىكىلىق ئۇرۇش مۇتخەسسىسى كارلو كوئىپانىڭ دېيىشىچە بۇ قورقۇنۇچ قورالنى 1940 - يىللارنىڭ تېخنىكىسى بىلەنمۇ ياسىغىلى بولۇدىكەن. تېخىمۇ يامان يېرى بۇنى 400 دوللارچە سەرپىيات بىلەن پۈتتۈرگىلى بولۇدىكەن! بۇ دېمەك، بۇنىڭ ئىقتىسادىي يۈكى شەخسلەر ئۈچۈنمۇ مۇمكىن بولۇدىغان چەكتە بولغانلىقى، يامان ئادەملەرنىڭ بۇنى

تەتقىق قىلىپ ياسىۋېلىش ئىھتىمالىنىڭ چوڭلىقى دېمەكتۇر.

زېھىن كونترولى ۋە ئىستىخبارات

زېھىن كونترولى — بىر كۈچ مەركىزى تەرىپىدىن بىر كىشى ياكى بىر ئىنسان توپىنىڭ ھەددى - ھەرىكىتىنى كونترول قىلىش، ئالماشتۇرۇش ياكى يۆنلەندۈرۈش دېمەكتۇر.

دەسلەپكى چاغلاردا ئۆز ئارا رەقپ ئىستىخبارات تەشكىلاتلىرىنىڭ بىرىگە قارىتىلغان بۇ خىل كونترول مېتودى، بۈگۈن باشقۇرۇش ئاستىدىكى بارلىق شەخسلەرگە، گورۇپپىلارغا ھەتتا كەڭ ئاممىگە قارىتا ئېلىپ بېرىلىۋاتقانلىقى مەلۇم بولماقتا. يەنى زېھىنلىرى كونترول قىلىنغانلار باشقىلارنىڭ ئىرادىسىگە ئۇيغۇن ئىش - ھەرىكەت قىلىدۇ؛ ئەگەر مەلۇم بىر ۋەزىپىگە ئەۋەتىلگەن ئادەم يىراقتىن كونترول قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىختىيارىدىن ئەمەس، كونترول قىلغۇچىنىڭ مەيلى بىلەن قىلدۇرۇلۇدۇ ياكى قىلماقچى بولغان ئىشى ئەكسىچە تەرەپكە يەڭگۈشلىۋېتىلىدۇ.

بۇ ئۇسۇل ھازىر رەسمىي ئەمەلىيەتتە ئىشلىتىلىۋاتقانلىقى ھەققىدە قاراشلار ئىلگىرى سۈرۈلمەكتە: يىراقتىن كونترول قىلىنغان ئادەم ئارقىلىق، «جانلىق بومبا» يەنى، ئۆلۈۋېلىش خاراكتېرىدىكى ھۇجۇملار تەشكىللىنىۋاتقانلىقى مەلۇم.

شۇنداقلا قەدەر بولغان زېھىن كونترول مېتودلىرى شۇنداق تۈرلەندۈرۈلگەن:

ئا. كوچا تياتېرى (Street Theatre): سوتسىيالىستىك پىسخولوگىيەدىكى «ئىتائەت سىناقلىرى» نىڭ نەتىجىلىرىدىنمۇ پايدىلىنىپ، كوچىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەرىكەتلىرىنى ئۆزىنىڭ ئىختىيارىدىن تاشقىرى، بىر سىناپىيەدىكىدەك يەڭگۈشلىۋېتىشنى مەخسەت قىلىدۇ.

ئە. كۆزۈتۈشكە تېگىش تەرەپلەرگە يۈنلەندۈرۈش
(e, a20 7ur?e2-a0) : بۇ مېتوددا مەخسەت، كىشىنىڭ
بەدىنىگە ئۇنىڭ خەۋىرىسىز جايلاشتۇرۇلغانلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان،
ھەر تۈرلۈك كۆزۈتۈش جىھازلىرى ۋاسىتىسى بىلەن، ئىش - ھەرىكىتىنى
خاتىرىلەيدىغان خەۋەر قىلغۇچى ئورناتماق ۋە بۇنىڭغا تېلېپۇن ئاڭلاش،
ئېلخەتلەرنى ئوقۇش، تېلېپۇن ۋە ئېلخەت ئوغۇرلۇقى، پىتتە - پاسات پەيدا
قىلىش، مەتبۇئاتتا يالغان خەۋەر تارقىتىش تېخنىكىلىرىنى قوشۇمچە
قىلىپ، كىشىنىڭ ھەرىكىتىنى بەلگىلىك بىر نۇقتىغا قارىتا
يۈنلەندۈرمەكتۇر.

ب. ھىپنوز^① ۋە دورىلار: بۇ قەدىمدىن كېلىۋاتقان، رىۋايەت تۈسىنى
ئالغان بىر خىل قىلىق بولۇپ، ئىنساننى «ئۈچەك» ھالىتىگە كەلتۈرۈپ،
ئۇنىڭ مېڭىسىدىكى ئوي - خىياللىرىنى بىلىۋېلىش، ئىختىيارىدىن
تاشقىرى (ئاڭسىزلىق ئىچىدە) كۆڭلىدىكى سىرلىرىنى ئاشكارىلانقۇزۇش
ئۇرۇنۇشىغا قارىتىلغان. يەنە يېڭىدىن بۇ خىل روھى ھالەتنى بارلىققا
كەلتۈرۈدۇ ياكى كۈچەيتىدۇ دەپ قارىلىدىغان دورىلار بارلىققا كەلتۈرۈلۈپ،
ئىنسانلار ئۈستىدە سىنالمىقتا.

پ. ئىدىيە تازىلاش: بۇ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە شۇنىڭدەك
مۇستەبىت تۈزۈملەردە كۆپ ئىشلىتىلگەن، ھەممە كىشىنى ماشىنا
ئادەمگە ئايلاندۇرۇش، دۆلەت قانداق خالىغان بولسا شۇنداق ئويلاش،
شۇنداق پىكىر قىلىشقا يېتەكلەشكە قارىتىلغان ئاتالغۇ بولۇپ، بۈگۈنكى
جاسۇسلۇق بۇنى ئىجادىي تەرەققىي قىلدۇرماقتا.

^① ھىپنوز — ئىلگىرى رۇسچىدىكى تەلەپپۇزى «گىپنوز» شەكلىدە قويۇل قىلىنغان ئىدى. بۇ
بىر خىل داخانلارنىڭ كېسەلنى «يىقىتىپ، سۆزلۈتۈش» ئۇسۇلىغا ئوخشاپ كېتىدىغان
پىسخولوگىيەلىك داۋالاش ياكى دىئاگنوز قويۇش ئۇسۇلى ئىدى، —ئا.

ت. مېكرو دولقۇن ئارقىلىق غولغۇن توپنى كونترول قىلىش
 قورالى: ئاتوم بومبىسىدىن كېيىنكى ئەڭ چوڭ كەشپىيات دەپ
 قارىلىۋاتقان بۇ قورالنىڭ ئاممىۋى نامايىشلارنى قانسىز شەكىلدە
 باستۇرۇش مەخسسىدى بىلەن بارلىققا كەلتۈرۈلگەنلىكى ئىلگىرى
 سۈرۈلمەكتە. «زېھىن كونترولى» تىپىدا بۇنداق بىر قورالنىڭ ئورۇن
 ئېلىشىنىڭ سەۋەبى، بۇ قورال تەرىپىدىن زەربىگە ئۇچرىغۇچىلارنىڭ بۇنى
 سەزمەسلىكىدۇر.

ئېچىتىش

ئېچىتىش — ro? a a 200 (پروۋاكېشەن) — ئىستىخباراتتىكى
 يەنە بىر مېتود بولۇپ، مەلۇم جامائەت، مەلۇم پارتىيە- گورۇھ، مەلۇم
 دۆلەتنى كۆزلىگەن كۆز قاراشقا، مەيدانغا، پوزىتسىيىگە... كەلتۈرۈش
 ئۈچۈن ئېچىتىش ئۇسۇلى قوللۇنۇلۇدۇ. ئېچىتىش ئىككى خىل بولۇدۇ:
 بىرى ئوپېراتسىيە شەكلى، بۇ بەلكىم قانلىق ئوپېراتسىيە بولشىمۇ
 مۈمكىن؛ يەنە بىرى تەشۋىقات ئارقىلىق ئېچىتىش. ئەمما ھەر
 ئىككىسىدە تەشۋىقات بار. يەنى ئاۋالقى ئۇسۇل (ئوپېراتسىيە) ئارقىلىق
 قانلىق ۋاقە تۇغدۇرۇلغاندىن كېيىن، دەرھال تەشۋىقات مەخانىزمى
 ئىشقا چۈشۈپ، ۋاقەنى كۆزلەنگەن يۆنىدە مۇلاھىزە قىلىپ، جامائەتنىڭ
 (دۆلەتنىڭ، پارتىيە- گورۇھنىڭ) غەزىپى كۆزلەنگەن يۆنىلۈشكە
 توغرىلۇنۇدۇ.

بۇ ھەقتە تۈركىيە ئىستىخبارات ئورگىنىدا ئىشلەپ پىنسىيىگە
 چىققان ماھىر قايناق «ئەرگەنقون» ناملىق كىتابىدا شۇنداق يازىدۇ:
 «بىر گورۇھنىڭ دۇنيانى ياكى بىر دۆلەتنى باشقۇرۇدىغانلىقىنى
 قوبۇل قىلىدىغان بولساق، ئېچىتىش ئۇلارنىڭ مېتودلىرىدىن بىرىدۇر.
 «ھەرقانداق بىر جىنايەت ئۆتكۈزۈش ياكى بىر قارشىلىق ھەرىكىتى
 قىلىش نىيىتىدە بولمىغانلارنى ئاۋال جىنايەت ئۆتكۈزۈشكە، قارشىلىق

ھەركىتى ئېلىپ بېرىشقا ماقۇل كەلتۈرۈپ، ئاندىن بېرىپ پاش قىلىسىز. بۇ ئۇسۇل مەلۇم توپلارنى (جامائە، گورۇپ) تۇتقۇن قىلماق مەخسەدە قىلىنىدۇ. ئاتالغۇ دەسلەپ مۇشۇ خىل قىلمىشتىن كېلىپ چىققان. بىرمۇنچە ئادەملەرگە بېرىپ دەيسەنكى، «قېرىندىشىم، بېرىپ دۆلەتنى ئاغدۇرايلى، ئورنىغا ئىسلامىي تۈزۈم ئورنىتايلى...» ئۇلارنىڭ ھىچ ئۇنداق نىيىتى يوق. باشلامچىلىق قىلىسىز، كېيىن ھەممىسىنى دۆلەتكە مەلۇم قىلىپ، قولغا ئالدۇرىسىز. شۇنداق قىلىپ، بۇ كىشىلەرنى ئوتتۇرىدىن قالدۇرىسىز. ئېچىتىش دېگەن مانا شۇ.

«ئەڭ موھىم <ئېچىتىش> 11- سىنتەبىر ۋاقەسىدۇر. ئەينى ۋاقىتتا ئەنگىلىيەدە مېترو بېكىتىدىكى پارتلاشلار ناھايىتى ياخشى مىسال. ئەنگىلىيە ئىشغالچى بولۇشقا قارىماي، ھەم مۇسۇلمانلار بىلەن مۇناسىۋىتى ياخشى، ھەم مۇسۇلمانلارمۇ ئۇنىڭغا ئىراقتا ئۇلار يوقتەك مۇئامىلە قىلمۇتاتتى. مېترودىكى ئوپېراتسىيە بىلەن ئوتتۇرىغا چىقتىكى: ئەنگىلىيىلىكلەر ئىراقتا ئىدى، مۇسۇلمانلارنىڭمۇ دۈشمىنى ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئەنگىلىيە خەلقى مۇسۇلمانلارنىڭ <تېررورست> ئىكەنلىكىنى بىلدى. بەك قاملاشقان بىر ئوپېراتسىيە ئىدى ۋە بۇنىڭ ئىل- قاندىدە تەرىپىدىن قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. قىلالسا پەقەت ئامېرىكا قىلالايتتى. يەنى، ئامېرىكا ئەنگىلىيىگە: «مېنى يالغۇز قويۇۋاتىسەن، پۈتۈن تالۇنلارنى مەن تۆلەۋاتىمەن، بىر ئازىنى سەن تۆلە» دېمەكچى بولغان بولۇشى مۇمكىن.»

يەنە بۇنداق «ئېچىتىش» لار باشقىلارنىڭ نامى بىلەن، يەنى «پىچاق ئارىيەت ئېلىپ ئادەم ئۆلتۈرۈش» شەكلىدە ئېلىپ بېرىلىشى مۇمكىن. بۇ ھەقتە يوقارقى مەنبەدە شۇنداق دېيىلىدۇ:

«باشتا ئۆز نىشانى، ئەزالىرى (كادىرلىرى) بولغان بەزى تەشكىلاتلار كۈچىنى يوقاتقاندىن كېيىن ياكى قارشى تەرەپنىڭ كونتروللىقىغا چۈشۈپ قالغاندىن كېيىنمۇ دەرھال يوقۇتۇۋېتىلمەيدۇ. (تەشكىلات) ئىسمى ۋە كادىرلىرىنىڭ بىر قىسمى «ياغلىق قاپاق» قىلىش ئۈچۈن ساقلاپ قېلىنىدۇ؛ باشقا كۈچلەرنىڭ قىلغان ئوپېراتسىيەلىرى ئۇلارنىڭ

ئېتىغا يېزىلىدۇ.»

مەسىلەن، بۇ نۇقتىدا ئوسامە بىن لادىننىڭ تۇنۇلماسلىقى، ئەل قاندىدەنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلىشى قاتارلىق مىساللارنى كۆرسۈتۈش مۇمكىن. ئۇلارنىڭ ئىسمى يەنە كېرەك بولۇدىغانلىقى، قىلىنغۇسى بەزى ئوپىراتسىيەنىڭ يامان ئاتىقى ئۈچۈن ئادىس كۆرسۈتۈشنىڭ ئەھتىياجى ئۈچۈن ساقلىنىۋاتقانلىقى سىر ئەمەس.

«باشتا بۇنداق بىر تەشكىلات بولمىسىمۇ، خىيالىي بىر تەشكىلات يارىتىلىپ، ۋەقەلەرگە ئۇنىڭ ئىسمى قويۇلۇدۇ. مەخسەت توپلۇمنى (ئىجتىمائىي كوللىكتىپنى — كىشىلەر جەمئىيىتىنى) بەلگىلىك بىر يۈنۈلۈشتە شەرتلەندۈرمەك بولسا، تەشكىلاتنىڭ بار- يوقلۇقى، ياكى باشتىكى نىشاننىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىنەزەر، ئوپىراتسىيەنى ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈچ بۇ تەشكىلاتنىڭ ئارقىسىغا مۇكۈۋەپلىپ، خالىغان نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشى مۇمكىن.»

يەنە ئۆتتۈرۈلۈشنى قوچۇش، كىشىلەرنى قايىمۇقتۇرۇش ئۈچۈن بەزىدە ئوخشىمىغان گورۇھلار شەكىلدە ئوپىراتسىيە ئېلىپ بېرىلىشى مۇمكىن. كۆپ ھاللاردا جامائەت بۇلارنى بىر نەچچە ئوخشىمىغان تەشكىلات، ئوخشىمىغان پارتىيە- گورۇھ سۈپىتىدە كۆرۈشى مۇمكىن. ئەمما بۇلارنىڭ ئەسلىدە بىر قوماندانلىقتىن باشقۇرۇلۇدىغانلىقى ئەقىلگە كەلمىكى تەس. يۇقارقى كىتاپتا بۇ ھەقتە شۇنداق دېيىلىدۇ:

«بىر بىرىگە قارىمۇ - قارشىدەك تۇيۇلۇدۇغان تەشكىلاتلار بىرلا كۈچنىڭ كونتروللىقىدا بولىشى مۇمكىن. بۇنداق قارىمۇ قارشىلىقتىن ئىككى نەتىجە كۈتۈلۈشى مۇمكىن: يا تەرەپلەردىن بىرى ۋەكىللىك قىلىۋاتقاندا تۇيغۇ پەيدا قىلىنغان تەشكىلات باھانە قىلىنىپ، ئۇنىڭ سىياسىي قۇرۇلمىسى يېمىرىپ تاشلىنىشى مۇمكىن؛ يا ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا ماجراسىنى بېسىقتۇرغۇچى سۈپەتتە ئۆتتۈرۈش ھاكىم بولۇدۇ.»

بۇ بىزنىڭ يېقىن كەچمىشىمىزدە مىسالغا دۇچ كەلگەن بىر خىل مېتودتۇر.

«ئۇال سىياسىي نىشانى بولغان ۋە تېررورچىلىق قىلىدىغان بىر تەشكىلات قۇرۇلۇدۇ ياكى بار بولغان بىر تەشكىلات كونتروللۇققا ئېلىندۇ. ئاندىن بۇنىڭ بىلەن سۈركۈلۈش قىلىدىغان، قارشى كۆز قاراشتىكى بىر تەشكىلات تەشكىللىنىدۇ. بۇلارنىڭ ئۆزئارا تىركىشىۋاتقان مەزگىلىدە توپلۇم كەڭ كۆلەملىك ئۇچۇر بېسىمى ئاستىدا قالىدۇ ۋە (باشقۇرغۇچى) خالىغان كۆز قاراشلار توپلۇم ئىچىدە شەكىللىنىدۇ.»

خۇلاسە

جاسۇسلۇقنىڭ بۈگۈنكى تەرەققىياتى پەقەتلا تېخنىكىلىق يېقىدىنلا ئەمەس، ئۇسۇللىرى، تۈرلىرى جەھەتتىنمۇ تەسەۋۋۇردىن ھالقىغان سەۋىيەدە. سىز ئۆزىڭىزنى ھەرئان بىر يوشۇرۇن كۆزنىڭ كۆزۈتۈپ تۇرغانلىقىنى پەرەز قىلىشىڭىز خاتالاشمايسىز؛ بىر يوشۇرۇن قۇلاقنىڭ ئاڭلاپ تۇرغىنىنى قىياس قىلىشىڭىز يېڭىلىشمايسىز.

يەر ئاستى تەشكىلاتلىرىنىڭ ھەركەت

ئۇسۇللىرى - 1

ھىكايە توقۇش:

يەر ئاستى خىزمىتىدە ھەر زامان تۇتۇلۇپ قېلىش خەۋپى بولۇدۇ. شۇڭا تۇتۇلۇپ قېلىشقا ھەر زامان روھىي تەييارلىق بولۇشى كېرەك.

تۇتۇلۇپ قالغاندا ھەممە يەر ئاڭتۇرۇلۇپ، يىپ ئۇچى بولۇش ئىھتىمالى بولغانلىكى نەرسە كۆزدىن قاچۇرۇلمايدۇ. سوراق ھەرگىزمۇ بىكارچى يەردىن سورالمايدۇ. ھەقىقىمىزدە توپلانغان بارلىق يىپ ئۇچى بىر يەرگە كەلتۈرۈلۈپ تەھلىل قىلىنغاندىن كېيىن، سوراقنىڭ تەرتىپى، سورۇلۇدىغان سوئاللار، ھەتتا ئىشلىتىلىدىغان سۆزلەرنىڭ دەلىللىك ياكى مۇجىمەللىكلىرىگىچە ئىنچىكىلىك بىلەن ئويلىنۇپ سورۇلۇدۇ. شۇڭا، يانچۇقىمىزنى ئاڭتۇرغاندا چىققان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىگە باغلىنىشلىق دېتاللىرى بولغان بىر ھىكايە ئارقىلىق، بەزى موھىم ئۇچۇرلارنى يوشۇرۇپ قالغىلى بولۇدۇ. ئەگەر سۆزلىگەن «ھىكايە»مىز يېنىمىزدىن چىققان نەرسىلەر تەرىپىدىن يالغانغا چىقىرىلسا، بۇ ھىكايىمىز گۇمان قوزغىدۇكى، قارشى تەرەپنى قانائەتلىندۈرمەيدۇ.

— كۇچاردىكى ئەخمەد بىلەن نېمە مۇناسىۋىتىڭىز بار؟

— كىمۇ، ئەخمەد دېگەن؟

ئەمما بۇ گەپ ئاقمايدۇ. چۈنكى سىزدىن تېپىلغان نەرسىلەرنىڭ ئىچىدە سىزنى يالغانچى قىلىدىغان دەلىللەر بار: رەسىم، يېزىشقان خەت،...

— بەشىنچى ئاينىڭ ئىككىسىدە كۇچاغا بېرىپ كىم بىلەن كۆرۈشتۈك؟

— بارمىدىم.

بۇمۇ ئاقمايدۇ، يېنىڭىزدىن چىققان نەرسىلەر ئىچىدە شۇ ۋاقىتتىكى ئاپتوۋۇز بېلىتىنىڭ بىر پارچىسى بار!

بۇنداق گۇمانلىق نەرسىلەر ئارقىلىق تەرتىپلەنگەن سوئاللار ئەسلىدە گۇمان بىلەن، چېكىپ بېقىش مەخسەتدە سورىلىشى مۇمكىن. كۇچاغا بارغىنىڭىزلا بىلىنىپ قالغان بولسىمۇ، نېمە ئىش بىلەن، كىمگە يولۇقۇش ئۈچۈن، دېگەندەك تەرەپلىرىنى بىلمەسلىكى مۇمكىن. تەجرىبىسىز بولسىڭىز «ھەممە ئىشىمنى بىلىپ بولۇپتۇ» دەپ چۆچۈپ كېتىپ، روھىي جەھەتتىن بوشىشىپ كېتىسىز-دە، پىسخىك كۈزىتىشتە گۇمانلىق يىپ ئۇچى بېرىپ قويىسىز. ئېسىڭىزدە بېلەتنىڭ ئارقىسىغا يېزىلغان بىر سان بولغان بولسا، شۇنىڭغا ئۇيغۇن بىر شەرھى توقۇشىڭىز مۇمكىن:

— ھە، مەن كۇچاغا بارمىدىم، بىر كۈنى بىر ھىساپ يېزىشقا توغرا كېلىپ، يېنىمدا قەغەز يوق، يەردە تۇرغان بىر قەغەزنى ئېلىپلا ئارقىسىغا يېزىپ قويغانىم، قارىسام شۇ بېلەتتەك تۇراتتى، شۇنى دېمەكچى بولساڭلار كېرەك... — دېگەندەك بىر شەكىلدە يىپ ئۇچىنى ئېنىقلىيالايدىغان، زىت كەلمەيدىغان، گۇمان قىلغۇچى تامامەن ئىشەنمىسىمۇ بىر ئاز ئىككىلىنىپ قېلىش ئىھتىمالى بولغان بىر «ھىكايە» بىلەن بۇ يىپ ئۇچىنى ئەھمىيەتسىز قىلىشقا بولۇدۇ.

يېنىڭىزدىن مەلۇم مېھمانخاننىڭ تالۇنى چىقىشى مۇمكىن ياكى باشقا تۈرلۈك قەغەزلەر چىقىشى مۇمكىن. ئادەتتە بۇنداق تالۇن ياكى باشقا تۈرلۈك قەغەزلەردە جىنايەتنىڭ ئىزى بولۇشى تەسەۋۋۇر قىلىنمىسىمۇ، تۇتۇلغان بىرسىنىڭ يېنىدىن تېپىلغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى قىممەتلىك يىپ ئۇچى، ھەتتا دەلىل بولۇپ قېلىش ئىھتىمالى بولغاچقا، ھېچقاچان ئېتىۋارسىز قارالمايدۇ.

ھىكايىڭىز بۇ تېپىلغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە

ئالغان، ئاددىي، نورمال، راۋان بولۇشى كېرەككى، كۇچاردىكى ئىشىڭىزنى ئادەتتىكى ئىشقا ئايلاندۇرىدۇ، تالۇنغىمۇ جاۋاپ بېرىدۇ. ھىكايە يېنىڭىزدىن تېپىلغانلارغا زىت كەلگەن ئەھۋالدا گۇماننى كۈچەيتىۋېتىدۇ.

شۇڭا ئەڭ ياخشىسى، يېنىڭىزدا، ئويىڭىزدە، ئومۇمەن ياشاۋاتقان مۇھىتىڭىزدا رەسىم، خەتچەك، ... دېگەندەك تۇتۇلۇپ قالغان تەقدىردە جاۋاپ بەرگىلى بولمايدىغان نەرسىلەرنىڭ بولماسلىقىغا دىققەت قىلىشىڭىز كېرەك. ھەر دايم كۆزدىن كەچۈرۈپ تۇرۇش، ھەر زامان تازىلاپ تۇرۇش كېرەك. بولۇپمۇ بىللە «ئىش» قىلىدىغان سەبداشلار بىلەن بىرلىكتە رەسىمگە چۈشۈش، خەتچەكلىرىنى ساقلاش ئالاھىدە خەتەرلىك. شۇنداقلا ئەگەر يالغان ئىسىم قوللۇنۇۋاتقان بولسىڭىز، ئىسمىڭىزغا ئىنتايىن كۈنۈك بولۇشىڭىز كېرەك. تۇيۇقسىز ئەسلى ئىسمىڭىزنىڭ چاقىرىلىشىغا «ھە» دەپ قالماسلىق؛ شۇنداقلا ساختا ئىسمىڭىزنىڭ چاقىرىلىشىغا دىققەتسىز قالماسلىقىڭىز شەرت.

ھىكايە توقۇش يەنە سوراق ئۈچۈنلا ئەمەس، ۋەزىپە ئىھتىياجى، كىشىلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا، مۇئامىلىدە ۋەزىپىگە ئۇيغۇن ۋەزىيەت يارىتىشقا قىستىغاندا، جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنى ئىشەندۈرۈپ، دوستلىشىش ياكى ۋەزىپىڭىزنىڭ تەلپىگە ئۇيغۇن مەلۇم ئۈنۈم قازىنىشقا توغرا كېلىشى مۇمكىن. بۇ چاغدىمۇ ناھايىتى ئۈستۈلۈك بىلەن تېز ۋە قۇسۇرسىز بىر ھايات ھىكايىڭىز (پۈتۈن ھاياتىڭىزنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى ناتايىن، شۇ سائەت، شۇ مىنۇتتىكى ۋەزىيەتىڭىزنىلا ئاڭلىتىدىغان قىسقا ھىكايە بولۇشىمۇ مۇمكىن) تەييار بولۇشى كېرەك. بىر جاسۇسلۇق مەكتىپى ئۈچۈن ئېلىنغان ئەمەلىي ئىمتاھاندىن كىچىككىنە مىسال:

«... ئوقۇتقۇچىلاردىن بىرى ماڭا بۇرۇلۇپ شۇنداق دېدى: «ئۈچىنچى قەۋەتتىكى بالكوننى كۆرۈۋاتامسەن؟ ھازىر بۇ يەردە تۇرۇپ ئۈچ مىنۇت ئويۇنۇۋېلىشىڭنى تەلەپ قىلىمەن. ئاندىن ئالتە مىنۇت ئىچىدە ئۇ بىناغا كىرىپ، ئۆي ئىگىسى ياكى ئىجارە ئولتۇرغۇچى بىلەن بىللە بالكونغا

چىقسەن، قولىڭدا بىر ئىستاكان سۇ بولۇشى كېرەك.﴾
«ئەمدى قورقۇشقا باشلىدىم. يېنىمىزدا كىملىك كارتىمىز يوقىدى
ۋە ئىسرائىلىيەدە كىملىكىمىز يۈرۈش جىنايەت ھىساپلىناتتى.
نېمىلىكى بولمىسۇن پەقەت ساختا ئىسمىمىزنى ئىشلىتىشىمىزنى
ئېيتىشقاندى. ئىسرائىلىيەدە قەغەزلىرىڭىز بولماستىن يۈرەلمەيسىز.
ئەگەر بېشىمىزغا ئىش كېلىپ، ساقچىغا تۇتۇلۇپ قالساق، ئۇلارغىمۇ
ساختا ھىكايىمىزنى سۆزلۈشىمىز كېرەك ئىدى.»

«شۇ ھالدا نېمە قىلىشىم كېرەك؟ بىرىنچى مەسىلەم، ماڭا
كۆرسۈتۈلگەن بالكوننىڭ قايسى ئۆيگە تەۋە ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىۋېلىش
ئىدى. بىر ئۆمۈرچىلىك ئۇزاق ۋاقىتتىن كېيىن ئوقۇتقۇچىغا تەييار
ئىكەنلىكىمنى ئېيتتىم.»

— تۈپكى ئىشىڭنى دىتلىۋالدىڭمۇ؟ نېمىچى سەن؟

— فىلىم ئالغۇچىمەن، — دېدىم.

«گەرچە ئىختىيارسىز تەرزە (ياسىما ھازىرلانمىغاندەك) ھەركەت
قىلىشىمىزنى تەلەپ قىلىشىمۇ، يەنىلا ھەر بىرىمىزنىڭ بىر
ئاساسلىق ھەركەت پىلانى بولۇشى كېرەك ئىدى.....»

«مەزمۇت قەدەملەر بىلەن بىناغا قاراپ كەتتىم. قەۋەتلەرنى ساناپ
بەلگىلەنگەن ئۆي ئالدىغا چىقتىم. ئىشىكنى 65 ياشلاردىكى بىر ئايال
ئۇچتى.»

— مەرھابا، — دېدىم ئىبرانچە، — ئىسمىم سىمون. قاتناش
مىنىستىرلىقىدىن. خەۋىرىڭىز بار، بۇ دوقمۇشتا قاتناش ھادىسىسى كۆپ
بولۇدۇ، — تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىش ئۈچۈن جىندەك تۇردۇم.

— ئەلۋەتتە بىلىمەن، — دېدى ئۇ (ئىسرائىلىيەلىكلەرنىڭ ماشىنا
ھەيدەشلىرى دىققەتكە ئېلىنسا، ھەر دوقمۇشتىلا قازا بولۇپ
تۇرىدىغانلىقىنى پەرەز قىلغىلى بولاتتى. شۇڭا مېنىڭ دېگەنلىرىم
ئىشەنچلىك ئىھتىماللىق ئىدى).

— مۈمكىن بولسا، بالكونىڭىزنى ئىجارىگە ئېلىشنى خالايمىز.

— بالكونۇمنى ئىجارىگە ئالامسىلەر؟

— شۇنداق، بۇ دوقمۇشتىكى قاتناشنى فىلىمگە ئالماقچىمىز. ئادەم تۇرمايدۇ. پەقەت بالكونىڭىزغا بىر كامپىرا ئورنۇتۇپ قويۇمىز. بالكونىڭىزدىن قاراپ باقسام بولامدۇ؟ ئەگەر مۇۋاپىق كەلسە، ئايدا 500 پوند سىزگە يېتەرلىكمۇ قانداق؟

— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە، — دېدى ئۇ مېنى بالكونغا باشلىغىچ.

— ئۇھ، ئەپۇ قىلغايىسىز، سىزنى بىئارام قىلىشنى خالىمايتىم، ئەمما بىر ئىستاكىن سۇ بەرسىڭىزكەن، بۈگۈن ھاۋا نېمانداق ئىسسىق. «بىر ئازدىن كېيىن ئىككىمىز يانمۇ - يان تۇرۇپ، بالكوندىن تۆۋەنگە قارماقتا ئىدۇق.

«ئۆزەمنى ناھايىتى ياخشى ھىس قىلاتتىم. ئۇلارنىڭ بىزنى تاماشا قىلىۋاتقىنىنى كۆردۈم. ئايال بېشىنى بىر ياققا بۇرغان پۇرسەتتە قولۇمدىكى ئىستاكىننى ئۇلارغا قارىتىپ كۆتۈرۈپ قويدۇم. ئايالنىڭ ئىسمىنى ۋە تېلېفون نومۇرىنى يېزىۋالدىم. بىر قانچە يەرگە قاراپ بېقىشىمىز كېرەكلىكىنى، ئەگەر ئۇنىڭ بالكونغا قارار قىلىپ قالساق ئىزدەپ كېلىدىغانلىقىمنى ئېيتىپ خوشلاشتىم.

«تۆۋەنگە چۈشكىنىمدە ئوقۇغۇچىلاردىن يەنە بىرىمۇ ۋەزىپىگە ئەۋەتىلگەن ئىدى. بىر ئاپتوماتىك بانكىنىڭ قېشىغا بېرىپ، ماشىنىدىن پۇل ئېلىۋاتقان ناتونۇش ئادەمدىن 10 دوللار سوراپ ئېلىشى كېرەك ئىدى. ئۇ كىشىگە ئايالنىڭ دوختۇرخانىدا تۇغۇت ئۈستىدە ئىكەنلىكىنى، يېنىدا پەقەت پۇل قالمىغانلىقىنى، شۇنداق دەرىھال بىر تاكىسى بىلەن دوختۇرخانىغا بارمىسا بولمايدىغانلىقىنى سۆزلەپتۇ. يات كىشىنىڭ ئىسمىنى ۋە ئادرېسىنى يېزىۋېلىپ، پۇلنى ئەۋەتىشكە ۋەدە قىپتۇ. پۇلنى مۇۋەپپىقىيەتلىك ئالغان ئىدى.

«گۈرۈپپىمىزدىكى ئۈچۈنچى ئوقۇغۇچى ئۇ قەدەر تەلەپلىك چىقمىدى. بىر باشقا بىنانىڭ بالكونىغا چىقىشى كېرەك ئىدى؛ ئاۋال تېلېفونىيە ئانتېننىسىنى تەكشۈرگەن بولۇپ ئۆزىگە چىقتى. ئەپسۇسكى، بەلگىلەنگەن ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى چېكىپ، ھىكايىسىنى ئاڭلىتىشقا باشلىغان ھامان، ئۆي ئىگىسى ئانتېننا شىركىتىدە ئىشلەيدىغانلىقى

مەلۇم بولدى. ئۆي ئىگىسى ساقچى چاقىرماقچى بولۇشى بىلەن، بىچارە قېچىپ چىقىشقا مەجبۇر بولغان ئىدى.»

مەخپىي يەر:

مەخپىي يەر — يەر ئاستى خىزمىتى قىلىدىغانلار ھەرقاچان ئەھتىياجلىق بولغان، ئەڭ موھىم ھۆججەتلىرىنى ياكى باشقا تۈرلۈك ئېيتقاندا، تۇتۇلۇپ قالسا ئۆزى ئۈچۈن بالا بولۇدىغان ئەڭ چوڭ «جىنايى پاكىت»نى يوشۇرۇپ قويۇدىغان يەر دېمەكتۇر. مەيلى دائىمىي ئولتۇرۇشلۇق ئادرېستا بولسۇن، ياكى ۋاقىتلىق تۇرالغۇدا بولسۇن، شۇ ئۆيگە جايلاشقان ھامان بىرىنچى بولۇپ ئويۇنۇلۇدىغان ۋە ھازىرلاشقا تېگىشلىك شەيئىدۇر.

تۇيۇقسىز ئىشىك ئۇرۇلدى، كەلگۈچىلەر سىزنىڭكىلەر ئەمەسلىكى ئېنىق، دەرھال ئىشىكنى ئاچمىسىڭىز گۇمان كۈچىيىدۇ ۋە كەلگۈسىدىكى سوراققا جاۋاب بەرمىكىڭىز تەس بولغان بىر سوئال كۆپۈيىدۇ. مانا شۇنداق جىددىي ئەھۋالدا بىرىنچى قىلىدىغان ئىش، ئىشىك چەككۈچىگە جاۋاب بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئەڭ موھىم ھۆججەتنى ئالدىن ھازىرلاپ قويۇلغان، ئاسان قول يەتكۈزگىلى بولۇدىغان، ئەمما باشقىلارنىڭ ئەقلىگە ئاسانلىقچە كەلمەيدىغان ئاشۇ مەخپىي يەرگە تەقۋىۋىتىسىز. بۇ ھېچ بولمىسا سىزگە يۈكلىنىدىغان «گۇناھ»نى يېرىم ئازايتىشقا يارايدۇ.

بۇندىن باشقا، دائىم ئىشلىتىلمەيدىغان، ياكى ئۇزۇن مۇددەت بىخەتەر بىر يەردە ساقلاشقا تېگىشلىك بىر نەرسىڭىز بولغاندا بۇنداق نەرسىنى ئەڭ ياخشىسى ئويۇنۇشقا ئەمەس، بېغىڭىزدىمۇ، سىزگە تەۋە ئېتىزلىقتىمۇ ساقلىماڭ. بۇنداق نەرسە كۆپكە تەۋە مەلۇم يەردە، ياكى تېپىلىپ قالغان تەقدىردىمۇ گۇمانغا قېلىش ئەھتىمالى بولمىغان تۇل خوتۇن، قېرى، ئاجىز، يالغۇز بوۋايلىرىنىڭ تەۋەلىكىدىكى بىر يەردە

يوشۇرۇلسا ياخشى.

«خەت ساندۇقى»:

«خەت ساندۇقى» — ئەمەلىيەتتە يەنە بىر تۈردىكى مەخپىي جاي بولۇپ، بۇ نورمالدا ئالاقىلىشىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. بۇمۇ ئەڭ ياخشى ئاممىۋى سورۇنلاردا، جامائەت مۇئەسسەسەلىرىدە، ئادەم كۆپ بولۇدۇغان يەرلەردە بولسا «ساندۇق»قا خەت تاشلاشمۇ، خەتنى ئېلىشمۇ دىققەت قوزغىمايدۇ. ئەگەر خىلۋەت جايلاردا تىمسىقلاپ يۈرگەندە ئادەتتىكى كىشىلەرمۇ دىققەت قىلىپ قېلىشى مۇمكىن.

مەسىلەن: باغچىلاردا ئورۇندۇقلارنىڭ ئارقىسى، سۈنئىي تاغلارنىڭ يېرىقلىرى، ئەخەت ساندۇقىنىڭ ئاستى ياكى ھەرقانداق بىر نەرسە قىستۇرۇشقا يارايدىغان يوقۇق، قىسىلچاقلىرى؛ كوچا ئاپتوۋۇز بېكەتلىرى،...

يەر ئاستى خىزمىتىدىكى بۇنداق «خەت ساندۇقلىرى» ئۇچۇر يەتكۈزۈش، بۇيرۇق يەتكۈزۈشتە ئالاقچى بىلەن ئوبىكتىنىڭ بىۋاسىتە ئۇچراشماسلىقى ئۈچۈندۇر. يەر ئاستى تەشكىلاتلىرىنىڭ ئەزالىرى بىر بىرىنى قانچە كۆپ بىلسە، خەتەرلىك شۇنچە چوڭ بولۇدۇ. چۈنكى، تۇتۇلۇپ قالغاندىن كېيىنكى سوراقلاردىن كىنولاردىكىدەك قەھرىمانلىق بىلەن قۇتۇلۇپ كەتكىلى بولمايدۇ. ھازىرقى «زۇۋانغا كەلتۈرۈش» مېتودلىرى ناھايىتى ئىلگىرىلەپ كەتكەننى دېمىگەندىمۇ، خىتاينىڭ ۋەھشىيلىكى نۇقتىسىدىن، بىلگىنىڭنىڭ كۆپ بولۇشى ھامان پايدىسىز. شۇڭا مۇمكىن قەدەر كۆپرەك سىر بىلىۋېلىشقا تىرىشماسلىق؛ كۆپ ئادەم بىلەن تونۇشۇشقا ئۇرۇنماسلىق، مەخپىيەتلىك نۇقتىسىدىن پايدىلىقتۇر. «خەت ساندۇقى» مانا شۇ ئىھتىياج ئۈچۈن بارلىققا كەلگەن بولۇپ، خەتنى قويغۇچى تۇتۇلۇپ قالغان تەقدىردىمۇ، كىمنىڭ تاپشۇرۇپ ئالدىغانلىقىنى بىلمىگەچكە، يىپ ئۇزۇلۇدۇ.

شەرقىي گېرمانىيە جاسۇسلىرىنىڭ غەربىي گېرمانىيەدىكى بىر كۆۋرۈكتە شۇنداق بىر «خەت ساندۇقى» بولغان: كۆۋرۈكنىڭ سانسىز بولتلىرى ئىچىدىكى بىر بولتا جاسۇسلار تەرىپىدىن يەڭگۈشلىۋېتىلگەن بولۇپ، بۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئەسلى بولتىنىڭ تاشقىي ئۆلچىمىگە ئوخشۇتۇپ ياسالغان، ئىچى نوكەش، سىرتىدىكى رەزىيە تەۋر (ئوڭغا تولغىسا بوشايدىغان) بولۇپ، بولتا چىقىرىلىپ، ئىچىدىكى نوريغا مەلۇمات قويۇلغاندىن كېيىن، يەنە ئەسلىدىكى ئورنىغا بۇرمىلاپ قويۇلاتتى. شەرقىي گېرمانىيە جاسۇسى بۇ يەردىن ئېلىپ كېتەتتى.

ئاخىرقى سۆز

بۇ ئاخىرقى سۆز — ئەمەلىيەتتە مۇراجەت دېسىمۇ بولۇدىغان بىر داشقايناق ماۋزۇ بولۇپ، بۇ يەردە بىر ئاز دەردىمنى ئېيتىپ، قورسۇقۇمنىمۇ بويشتىۋېلىشىم مۇمكىن.

بۇ مەجمۇئە ھەققىدە كۆپ قېتىم ئۇقتۇرۇش قىلىش بىلەنلا قالماي، يەنە نۇرغۇن كىشىلەرگە بىۋاسىتە ياكى تونۇشلار ئارقىلىق تېلېفون قىلىپ، ماقالە تەلەپ قىلىندى. ئاخىرقى نەتىجە كۆرۈنۈپ تۇرغىنىدەك بولدى.

ماقالە بەرمەسلىك سەۋەپلىرى شۇلار بولۇشى مۇمكىن:

1. «قالپاققا چۈشلۈك قىرغىز يوق» دېگەندەك، ئىسىملىرىنىڭ ئاخىرىدىكى شەرەپلىك ئۇنىۋانىلىرى ياكى ئوتتۇرىدا ئېغىزغا چىقىپ قالغان «چوك» لۇقلىرىغا قارىماي، قوساقتا ئۇماچنىڭ تايىنى يوقلۇقى؛
2. پىت بازارلىرىدا ئىسىمىز «ئوبىزورلار» نى توختىماي يازغان بىلەن، ئۆز ئىسمىدا بىرەر ئىلمىي تەنقىدكە چامىسى يەتمىگەنلىكى؛
3. ھەقىقەتەن قولدىن ئىش كېلىدىغان بولسىمۇ، نىيەتنىڭ دۇرۇس بولماسلىقى؛

4. ئىلگىرىدىن دەپ كېلىۋاتقىنىمىدەك، مىللىي ئاجىزلىقلىرىمىزدىن بىرى، شەخسىي زىددىيەتنى مىللىي ئۆچمەنلىكتىن ئۈستۈن قويۇش خاھىشىمىزغا كۆرە، نېمە ئۈچۈندۇر ماڭا بولغان قوساق كۆپۈكى سەۋەبىدىن، بۇ «مېنىڭ خامنىمغا» قېتىلغىلى ئۇنىماسلىقى؛

5. مېجەزىمىزدىكى غەلىتە «دېلوماتچىلىق» نىڭ رول ئوينىشى بىلەن، بۇ «خامان» غا قېتىلسام، مەنمۇ پالانى- پالانىلارنىڭ كۆزىگە سەت

كۆرۈنۈپ قالماي («ياغلىققاپاق» نىڭ سېپىگە قوشۇلغاندەك تەسىر بېرىپ، مەنمۇ ياغلىققاپاق بولۇپ قالماي) دەپ ئەنسىرىگەنلىكى؛
6. بۇ ئىشنىڭ تەشەببۇسى، تەشكىللىنىشى ئۇنىڭ تەرىپىدىن ئەمەس، مېنىڭ تەرىپىمدىن بولۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن، شەرەپنىڭ ھەممىسى ياكى توم بېشى ماڭا بولۇپ كەتمەسلىكى، يەنى «كەتمەننى چاپسام مەن چاپسام، مەتقۇناخۇن كادىر بولدى» دېگەندەك بولۇپ قالماسلىقى؛

...

يەنە باشقا سەۋەپلىرىمۇ بولۇشى مۈمكىن ئەلۋەتتە. ئەمما كۆرۈنۈپ تۇرغىنىدەك، بۇلارنىڭ ھېچبىرى چوڭدا توختمايلا قالماي، «ۋەتەن، مىللەت» دەپ ھېرىپ كېتىۋاتقانلىقىنىمۇ يالغانغا چىقىرىدىغان پىرىنسىپسىز سەۋەپلەردۇر. مانا بۇ سورۇنۇمدىن پايدىلىنىپ شۇنداق دېيىشكە ھەق قازاندىمكى، پىت بازارلىرىدا، غەيۋەت سورۇنلىرىدا، خىلۋەت بۇلۇڭلاردا،... ئومۇمەن، ئىسمى - شەرىپىڭىز بىلەن ئوتتۇرىغا چىقالماي، ئارقىدىن قىلىۋاتقان گەپلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى ئوسۇرۇق!

ماقالە ئەۋەتىشىنى خالايدىغان، ئەمما خەۋەر تاپالماي قالغانلارنى نەزەردە تۇتۇپ، يەنە مۇراجەت قىلىمەن. ماقالە ئەۋەتكۈچىلەر قارشى ئېلىنىدۇ. ھەتتا ئىلگىرىكى جىلدلاردىكى ماقالىلارغا تەنقىد بولغان تەقدىردىمۇ.

ماقالىلار [GGG.e! 0ek.F2A](http://www.eynek.biz/Torbaziri/) تور بېتىگە قويۇلسا، شۇ يەردىن تاللىنىدۇ. شۇنداقلا، نەشرىياتىمىز تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان كىتاپلارنىڭ ھەممىسى ئېلېكترون (+DF) شەكلىدە ۋە H 6 RD شەكلىدە مۇشۇ توربەتنىڭ «چۈشۈرمەلەر» بۆلۈمىگە قويۇلۇدۇ. كىتاپ يېتىپ بارالمىغان جايلاردا كىتاپلارنىڭ خالىغان نۇسخىسىغا بۇ يەردىن ئېرىشكىلى بولىدۇ.

نەشر قىلىنغان كىتاپلار تور بازىرى ئارقىلىق سېتىلىدۇ:

www.eynek.biz/Torbaziri/

قوشۇمچە (2)

شىنجاڭدىكى بۆلگۈنچىلىك مەسىلىسى توغرىسىدا يۈزەكى مۇھاكىمە

10- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى قانۇن كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، ئازادلىق ئارمىيە باش ئارقا سەپ بۆلۈمىنىڭ سابىق سىياسىي كومىسسارى

ئۆتكەنكى نەچچە ئون يىلدا شەرقىي تۈركىستان كۈچلىرى شىنجاڭدا يامان ئەۋج ئېلىپ كەتتى. ئەگەر ھازىرمۇ شەرقىي تۈركىستان كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا كۆرسىتىۋاتقان تەسىرى بەك ئاددىيلاشتۇرۇۋېتىلسە، شۈبھىسىزكى، ئۆزىمىزنىمۇ، ئۆزىڭلەرنىمۇ ئالدىغانلىق بولۇدۇ. تازا ئىنچىكىلىك بىلەن كۈزىتىدىغان بولساق، 80 - ، 90 - يىللار ئەمەلىيەتتە شەرقىي تۈركىستان كۈچلىرى بەك ئەۋج ئالغان 20 يىل بولدى. بۇ ھال ھەم سىرتتىكى خەلقارا مۇھىت بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ھەم دۆلەت ئىچىدىكى خاتا سىياسەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك. راستىنى ئېيتقاندا، ئۆتكەنكى جوڭگۇ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشقا دائىر بىر قاتار فاڭجېن - سىياسەتلىرى، مېنىڭ قارىشىمچە، بەك مۇۋەپپىقىيەتلىك بولمىدى. بولۇپمۇ 80 - يىللاردىن كېيىنكى سىياسەتلىرى. بۈگۈنكى شەرقىي تۈركىستان بۆلگۈنچى كۈچلىرىنىڭ بارغانسېرى ئەۋج ئېلىپ كېتىشى بۇنىڭ ياخشى ئىسپاتى بولالايدۇ. راستىنى ئېيتقاندا، مانا مۇشۇ فاڭجېن - سىياسەتلەر مىللىي زىددىيەتنى ئۆتكۈزلەشتۈرۈۋەتتى؛ شىنجاڭ مۇستەقىللىقى مەسىلىسىنىڭ يامراپ كېتىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا يول ئېچىپ بەردى.

كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، كېچىسى تولا يىغلايدىغان بالا، گېنېرال ۋاڭ جېننىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسا قورقۇپ، يىغىسىدىن توختاپ قالاركەن.

بۇنىڭدىن ۋاڭ جېننىڭ ھەيۋىتىنى بىلگىلى بولۇدۇ. ۋاڭ جېن — جوڭخۇا مىللىتىنىڭ يۈرەكلىك قەھرىمانى. ئۇ زوزوڭتاڭنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشتىكى «ئەسكەرلەر بوز يەر ئېچىپ، چېگرا رايونىنى ساقلاش» سىياسىتىگە ۋارىسلىق قىلىپ، شىنجاڭدا ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش قىسىملىرى (ئىش - قۇر قىسىملىرى) قۇردى. ئادەتتە پۇخرا، ئۇرۇش ۋاقتىدا ئەسكەر بولۇپ خىزمەت قىلىدىغان بۇ ئورگان شىنجاڭنىڭ بىرلىكى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈن زور تۆھپە قوشتى. «چاقىرغاندا كېلەلەيدىغان، جەڭ قىلغاندا غەلبە قىلالايدىغان» مىليون كىشىلىك بۇ قوشۇن دۆلەتتىن بىر تال ئاشلىق تەلەپ قىلمىدى. ۋاڭ جېن شىنجاڭدىكى بۆلگۈنچى كۈچلەرگە زور كۈچ بىلەن زەربە بېرىپ، شىنجاڭنى نەچچە ئون يىل تېنچ ساقلىدى. لېكىن ۋاڭ جېنمۇ سەل رەھىمسىزلىك قىلدى: يەنى كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ۋاڭ جېن ئارمىيىنى يېزىلارنى قورشاشقا بۇيرۇپ، ئازادلىق ئارمىيىنى ئۆلتۈرگەنلەرنى تاپشۇرۇپ بېرىشكە، تاپشۇرۇپ بەرمىسە شۇ مەھەللىدىكى ئەرلەردىن بىر ئەسكەر ئۈچۈن بەشىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشكە بۇيرۇق چۈشۈرگەن. ئەگەر راست شۇنداق ئىش بولغان بولسا ھەقىقەتەن سەل قانخورلۇق قىلغان. لېكىن ئىنچىكە ئويلانغاندا بۇنىڭمۇ داۋامىسى بولۇپ، جوڭخۇانىڭ مۇقىملىقىغا پايدىلىق بولغان. چۈنكى ھۆكۈمەتنىڭ رەھىمدىللىك قىلىشى، يۇمشاق قول بولۇشى بىلەن بۆلگۈنچىلەر كۆز قارىشىنى ھەرگىز ئۆزگەرتەلمەيدۇ. ئەكسىچە، ئۇلار ھۆكۈمەتنى ئاجىز دەپ قاراپ، ئۆزىنىڭ كۈچىنى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ. ئۇلار زورىيىپ كېتىپ، تاقابىل تۇرغىلى بولماي قالغان چاغدا، مۇنتىزىم ئارمىيە بىلەن مۇنتىزىم ئارمىيە ئوتتۇرىسىدىكى قانلىق جەڭ كېلىپ چىقىدۇ. شۇڭا دۈشمەنگە رەھىمدىللىك قىلىش ئۆزىگە زوراۋانلىق قىلىش بولۇپ قالىدۇ. لېكىن مەسىلە شۇ يەردىكى، شۇ چاغدىكى دۆلەت كۈچى تۈپەيلىدىن مەركەز شىنجاڭ رايونىغا بەك كۆپ يۇمشاقلىق قىلمىدى. زوراۋانلىقتىن قالغان داغنى ئۆز ۋاقتىدا يوقىتالمىدى. كىشىلەرنىڭ قەلبىگە چېچىلغان بۇ ئۆچمەنلىك ئۇرۇقى 80 - يىللاردا بىخىلاپ چىقتى. لېكىن ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا، ماۋزېدوڭ دەۋرى شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى ئەڭ تېنچ، مىللىي زىددىيەت ئەڭ پەسەيگەن دەۋر بولدى،

شىنجاڭدىكى قېرىنداشلىرىمىز بۇ ھەقتە ئورتاق ھىسسىياتقا ئىگە ئىدى. خۇياۋباڭ دەۋرىگە كەلگەندە سوبىكتىپچىلىق چوڭ خاتالىقى سادىر قىلىندى. يەنى «شىنجاڭ، شىزىڭ توغرىسىدىكى ئالتە ماددا» چىقىرىلدى. بۇنىڭ ئومۇمىي مەزمۇنى مۇنداق بولدى:

1. تولۇق ئاپتونومىيە بولۇش؛
2. تەربىيلىنىپ، ھاللىنىۋېلىش؛
3. ئاپتونوم رايون ئالاھىدىلىكىگە ماس كېلىدىغان جانلىق سىياسەت قوللىنىپ، ئاپتونوم رايون ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش؛
4. ناھايىتى كۆپ خىراجەت ياردەم قىلىپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئاپتونوم رايوندىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جىددىي ئىھتىياجىغا سەرپ قىلىش؛
5. ئاپتونوم رايونىنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ، ئىلىم - پەن ئىشلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش؛
6. شىنجاڭغا، شىزاڭغا بارغان كادىرلارنى تۈركۈمگە، مۇددەتكە بۆلۈپ ئىچكىرىسىگە يۆتكەپ كېتىش.

يۇقۇرقى ئالتە ماددىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن شىنجاڭ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدە ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك بەنزىلىرىنى تەكشۈشنى، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى نىسبىتىنى كۆپەيتىشنى، خىتاي كادىرلارنى بالدۇر پېنسىيىگە چىقىرىشنى، ياكى ئۇلارنىڭ ئىچكىرىسىگە يۆتكۈلۈپ كېتىشىگە ياردەم قىلىشنى قارار قىلدى.

خۇياۋباڭنىڭ قارشىچە، سىياسەتتە شىنجاڭغا ئېتىۋار بېرىلسە، ئىگىلىك تەرەققىي قىلدۇرۇلسا، ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ خىتايلارغا تەبىئىي مايلىلىشىدۇ، ۋەتەننىڭ بىرلىكى تەبىئىي قوغدىلىدۇ. كىم بىلسۇن، ئۇيغۇرلار جوڭگۇنى ئۆزىنىڭ دۆلىتى دەپ قارىمىدى. غەربنىڭ بىر مۇخبىرى مۇنداق بىر ۋەقەنى بايان قىلغان: دۆلەت بايرىقىنى ساقلاشقا مەسئۇل بولغان باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ھەركۈنى چىقىرىپ بولۇپ يىغىۋېلىنغان دۆلەت بايرىقىنى ئەكىرىپ دەسسەگەن!

قانداق ئۆچمەنلىك مۇشۇنداق دەرىجىگە ئېلىپ باردۇ؟! خۇياۋباڭ ئاساسلىقى مۇنداق بىر نەچچە جەھەتتە خاتالاشتى:

1. شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشتا ھەقىقىي تايىنىشقا بولىدىغان كۈچ ئۇيغۇرلار ئەمەس، بەلكى خىتايلار ئىكەنلىكىنى، ئۇيغۇرلارنىڭ پەقەت ئىتتىپاقلىشىش ئىبىكىتى بولىدىغانلىقىنى، كۈچنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولالمايدىغانلىقىنى بىلمىدى. شىنجاڭ توغرىسىدىكى ئالتە ماددىنىڭ بىرنەچچە ماددىسى خىتايلارنىڭ مەنپەئەتىگە بىۋاسىتە زىيان يەتكۈزدى. مەسىلەن، 60 پىرسەنت سىياسىتى — ئىشچى قوبۇل قىلغاندا، ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغاندا شىنجاڭلىقلار 60 پىرسەنتنى ئىگىلەش، رەھبىرىي كادىرلار ئىچىدە 1- قول باشلىق ئۇيغۇر بولۇش كېرەك، دېگەنلەر ئەمەلىيەتتە شىنجاڭدىكى خىتايلارنى 2- دەرىجىلىك پۇخرا ئورنىغا چۈشۈرۈپ قويدى. بۇنى ئىجرا قىلىش جەريانىدا مۇقەررەر ھالدا ئاساسىي قاتلامنىڭ توسقۇنلىقىغا ئۇچرىدى. شىنجاڭدىكى ھەرىمىلەت كىشىلىرى ئارىسىدا توقۇنۇش پىلتىسىنى كۆمۈپ قويدى، ئۆز ئارا زىددىيەتنى ئىنتايىن كۆپەيتىۋەتتى. ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇ بولدىكى، بۇنداق سىياسەت ئۇيغۇرلارنىڭ خىتايلارغا بولغان ياخشى تەسىراتىنى كۈچەيتەلمىدى. بولۇپمۇ 90- يىللاردىن كېيىن بازار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا، ھەككۈمەت ئورگانلىرىنىڭ قىسقارتىلىشىغا ئەگىشىپ، دۆلەت ئىلكىدىكى كارخانىلار قىيىنچىلىقتا قالدى. يۇقۇرقى سىياسەت يەنە بىر يۈك بولۇپ قالدى. ئىش ئورنىدىن قالدۇرۇلغانلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۇيغۇرلار بولدى. چۈنكى خىزمەتچىلەر ئىچىدە ئۇلارنىڭ نىسبىتى چوڭ، ساپاسى تۆۋەن ئىدى. ھەتتا ئالىي مەكتەپكە قوبۇل قىلىنىدىغانلار 60 پىرسەنت بولۇش سىستېمىمۇ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىشى بازارغا يۈزلىنىش ئارقىسىدا يۈك بولۇپ قالدى. بولغاندىمۇ بەك خەتەرلىك يۈك بولۇپ قالدى. ئۇلار مۇئەييەن بىلىم ئىگىلىدى، لېكىن خىزمەت تاپالماي جەمئىيەتتىن نارازى بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟ تارىختا ئۆتكەن ھەقاندق بىر مالىمانچىلىق، ھەرقانداق بىر تەشكىلنىڭ مۇۋەپپىقىيەت قازىنىشى ئۈچۈن بىلىملىك نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ قاتنىشىشىغا توغرا كەلگەن. بىر توپ ساۋاتسىزلارغا تايىنىپ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدۇ. ۋاھالەنكى، شىنجاڭدىكى ھازىرقى ئالىي مەكتەپلەر ئەمەلىيەتتە شۇنداق ئادەملەرنى تەربىيەلەۋاتىدۇ.

2. ئەمەلىيەتتە قانۇن، ئۇيغۇرلارغا كۈچىنى يوقاتتى. ئەگەر ھەقىقىي قانۇن بويىچە ئىش كۆرۈلىدىغان بولسا، ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى تۈرمىگە كىرىدۇ. بۇ سۆز سەل چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىلگەن، مۇبالىغە قىلىۋېتىلگەندەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن شىنجاڭنىڭ ئامانلىق ساقلىشىدىكى ئىلاجىسىزلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. شىنجاڭدا يۈز بەرگەن يالغان خاراكتېرلىق بەزى دېلۇلار، مەسىلەن، كاۋاپچىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن قاتلىغا ئاران ئىككى يىللىق قاماق جازاسى بېرىش قاتارلىقلار خەلقنىڭ قاتتىق غەزىپىنى قوزغىدى. ئەگەر 60 پىرسەنتلىك سىياسەت ئىقتىسادىي مەنپەئەتكە زىيان سالىدى دېيىلسە، ئامانلىق ساقلاش ئەھۋالىنىڭ بۇنداق ناچارلىشىشى ياشاش ھوقۇقىغا زىيان يەتكۈزدى. ئەگەر بولۇشىغا قويۇۋېتىلسە، كەڭ كۆلەملىك مىللىي قىرغىنچىلىقنى ۋە نوپۇسنىڭ بىنورمال ئېشىشىنى — شىنجاڭدىكى خىتايلارنىڭ ئىچكىرىسىگە ئېقىشىنى پەيدا قىلىدۇ! ئوخشاشلا بۇنداق قانات ئاستىغا ئېلىشتىن ئۇيغۇرلار مىننەتدار بولامدۇ؟ ئۇلارنىڭ قارشىچە، گۆشى تۇتقان ئادەم گۆشىنى ئالمىسا ئۇنى ئۆلتۈرۈش كېرەك. ساقچىلاردا ئۇيغۇرلارنى قوغداش مەجبۇرىيىتى بولۇدۇ، ئۇنداق قىلمىسا ئۆلتۈرۈش كېرەك. ئۇلار ئۆزىنىڭ قانۇن ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتىنى ھەرگىز ئويلىمايدۇ. بۇنداق بولۇشىنى بىزنىڭ سىياسىتىمىز ئۇلارغا ئادەتلەندۈرۈپ قويغان. ۋاھالەنكى، بۇنداق سىياسەت خىتايلار ئارىسىدا قانداق تەسىر پەيدا قىلدى؟ ئەمدى يەنە بىر مىسالنى كۆرۈپ باقايلى:

1993-يىلى شىنجاڭنىڭ قەشقەر شەھرىدە قانلىق دىلو پەيدا بولدى. ئۇ دىلونى بۈگۈن ئويلىسىمۇ ئادەمنىڭ تېنى شۈركىنىدۇ. شىنجاڭدىكى خىتايلار ھاياتىنىڭ پاخالچىلىكمۇ قەدرى بولمىغان. قەشقەر شەھرىدە ئىش ئورنىدىن قالدۇرۇلغان خىتاي ئايال باغچىنىڭ ئالدىدا بىليارد تاختىسى قۇرۇپ تىرىكچىلىك قىلغان. چۈشتە 14 ياشلىق سىڭلىسىنى ئېلىپ ئالىي مەكتەپتىن تەتمل قىلىپ كەلگەن قىز ئاپىسىنىڭ ئورنىدا بىليارد تاختىسىغا قاراپ تۇرغان. ئاپىسى تاماق يېگىلى كەتكەن. مانا شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئانا يېڭىلا ئالىي مەكتەپكە چىققان قىزىدىن ئايرىلىپ قالغان. قىزلارنىڭ ئاپىسى كەتكەندىن كېيىن، بىرنەچچە ئۇيغۇر بالا بىليارد ئوينىغىلى كەلگەن. بىليارد ئوينىۋېتىپ، ئۇلارنىڭ

ئارىسىدىكى بىرەيلەن ھېلىقى قىزنىڭ سىڭلىسىغا بىرەڭلىك قىلىشقا باشلىغان. قىز كۆكرەك كېرىپ چىقىپ سىڭلىسىنى قوغداپ، بىر ئېغىز ئاچچىق گەپ قىلىشىغا، كۆكرىكىگە خەنجەر تىقىلىپ، شۇ ھامان جان ئۆزگەن. قىزنىڭ سىڭلىسى قايغۇ - غەزەپ بىلەن قاتتىق يىغلاشقا باشلىغاندا، ھېلىقى ئۇيغۇر بالىسى بازار تەرەپكە كېتىپ قالغان. ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر بولۇپ، بىرەرسىمۇ ئۇنى توسمىغان، ساقچىغىمۇ خەۋەر قىلمىغان. ئانا قايتىپ بۇ پاجىئەنى كۆرگەندىن كېيىن ساقچى چاقىرىپ كەلگەن. ساقچى ئەتراپتىكى ئادەملەردىن سورىغاندا بىرمۇ ئادەم جۈملىدىن بىليارد ئويناشقا بىللە كەلگەنلەرمۇ قاتىلنى كۆرگەنلىكىنى ئېيتمىغان. ساقچىلار ئەتىسى قاتىلنى ھاراق ئىچىپ ئۆلتۈرۈغان كارۋىتىدىن تۇتۇپ، سوراق قىلغاندا، تۈنۈگۈن مەست بولۇپ قېلىپ، نېمە ئىش قىلىپ قويغىنىمنى بىلمەيمەن دېگەن. سوت قاتلىغا سەۋەنلىك بىلەن ئادەمنى زەخمىلەندۈرگەن، دەپ ئىككى يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلغان. جەمئىيەتتە دەرھال غۇلغۇلا كۆتۈرۈلگەن. ئۆلگۈچىنىڭ ئۆيىدىكىلەر جەسەتنى كۆتۈرۈپ نامايىش قىلىمىز دېگەن. ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرى ئۇلارغا خىزمەت ئىشلەپ، نەپىقە بېرىشكە، خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇشقا ۋەدە بېرىپ، يۇمشاق، قاتتىق ۋاسىتىلارنى قوللۇنۇپ، ۋەقەنى تىنچىتىۋالغاندىن كېيىن بېسىپ قويغان.

3. مىللىي مەدەنىيەتنىڭ گۈللىنىشى، بولۇپمۇ تىلنىڭ گۈللىنىشى. تىل - بىر مىللەتنىڭ جېنى. بىر مىللەتنى كۆڭۈلدىكىدەك كونترول قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇلى - ئۇلارنىڭ تىلىنى ئاستا - ئاستا يوقۇتۇشتىن ئىبارەت. خۇياۋباق سادىر قىلغان ئەڭ چوڭ خاتالىق شۇكى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا تىلىنى ئەركىن تەرەققىي قىلدۇرۇشىغا يول قويدى. 1980 - يىلى 10 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3- ئومۇمىي يىغىنىدا ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونلىرىدىكى مەسجىد - مەدرىسەلەرنى ئېچىۋېتىش، قۇرئاننى كەرىمنى قايتا نەشىر قىلىش قارار قىلىنغاندىن كېيىن، شىنجاڭ، نىڭشىيا، چىڭخەي قاتارلىق ئۆلكىلەردىكى مەسجىد - مەدرىسەلەر قايتىدىن ئېچىلدى. بۇزۇلغان مەسجىد - مەدرىسەلەر، ئىبادەتخانىلار، دىنىي خارابىلىقلار

رىمونت قىلىندى. يېزىلار، شەھەرلەردىكى دىنىي مەكتەپلەر يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇك ئوتلىرىدەك كۆپىيىپ، مىڭلىغان، تۈمەنلىگەن بالىلار دىنىي مەكتەپلەرگە كىرىپ دىن ئوقۇدى ۋە كونا يېزىقنى ئۈگەندى. نۇرغۇن ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنى خىتاي مەكتەپلىرىگە بەرمەي، بالىلارغا دىن ۋە كونا يېزىق ئۈگەتتى. دىنىي مەكتەپلەرگە بىر مەھەل بالىلار پاتماي قالدى. لېكىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى كۆپ قىسىم خىتاي مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچى ئازلاپ كەتتى. بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپلاشقا بولۇدۇكى، شۇ چاغدىكى مەركىزىي كومىتېت، «ئۇلۇغ سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ئالدىدا، دىن بىر پەشۋاغىمۇ يارمايدۇ» دەپ قارىغان ئىدى. نەتىجە ئۇنىڭ ئەكسىچە بولدى. 30 يىل ئائىزىم تەشۋىقاتى، ئىدىيە ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، دىننىڭ ئۇيغۇرلارنى جەلپ قىلىش كۈچى غايەت زور بولدى. تېخىمۇ ئەخمەقلىق شۇ بولدىكى، 1982 - يىلى 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئاپتونوم رايون قانۇن چىقىرىش شەكلى بىلەن ئۇيغۇرچە، قازاقچە كونا يېزىقنى قوللىنىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى جاكارلىدى. كونا يېزىق بىلەن خىتايچە پىنيىن بىر قاتارغا قويۇلۇپ، شىنجاڭ ئاپتونوم رايونىنىڭ ھۆكۈمەت يېزىقى قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ماۋزېدوڭ دەۋرىدە باشلانغان يېزىق ئىسلاھاتى - شىنجاڭلىقلارنى ئاسسىمىلاتسىيە قىلىشنىڭ ئەڭ موھىم ھالقىسى نابۇت قىلىندى!

ئۇيغۇرلارنىڭ يېزىقىنى ئىسلاھ قىلىش 1961 - يىلى باشلانغان. بىر مەزگىل سىناپ يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايون ئۇيغۇرچە كونا يېزىقنى بىكار قىلىش، ئاپتونوم رايون ئىچىدە خىتايچە پىنيىن بويىچە ئىشلەنگەن يېڭى يېزىقنى قوللىنىش، باشلانغۇچ مەكتەپتىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكىچە بولغان دەسلەپكىلەرنى پۈتۈنلەي يېڭى يېزىق بىلەن چىقىرىش مەجبۇرىي بەلگىلەندى. مۇشۇنداق مەجبۇرىي يولغا قويۇلغان يېزىق ئىسلاھاتى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتى ۋە دىنىي ئەنئەنىسى ۋارىسلىق قىلىدىغان ئادەم بولمايدىغان ۋەزىيەتكە دۇچ كەلدى. ھۆكۈمەت مەكتەپلىرىدە ئوقۇغانلار ئۇيغۇرچە كونا يېزىقنى تونۇمايدىغان، كونا يېزىقتىكى تارىخىي ئەسەرلەرنى ئوقۇيالمايدىغان، كونا يېزىق بىلىدىغان چوڭلار يېڭى يېزىقنى بىلمەيدىغان بولۇپ، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئۈزۈك ھالەت

كۈنسېرى ئېغىرلىشىپ، خىتايلىشىش بارغانسېرى ئومۇملاشتى.
 ئۇيغۇرلارنىڭ كونا يېزىقى شۇ مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ۋە دىنىي
 ئەنئەنىسىنى خاتىرىلەيدىغان ئەڭ موھىم ۋاسىتە، شۇنداقلا ئۇيغۇرلار
 بىلەن ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنى
 پەرقلەندۈرىدىغان ئالامەتلەرنىڭ بىرى ھېساپلىنىدۇ. ئەگەر ئاشۇ
 سىياسەت داۋاملاشتۇرۇلغان بولسا، بۈگۈنكى كۈندە شىنجاڭنى ئىدارە
 قىلىش كۆپ ئاسان بولغان بولاتتى. شۇ چاغدىكى خىتاي
 بېكىنمىچىلىك ئىچىدە تەرەققىي قىلىۋاتاتتى. خەلقئارادىكى بېسىم
 نەزەرگە ئېلىنمىسىمۇ بولاتتى. بۈگۈنكى كۈندە خەلقئارا بېسىم ئالدىدا
 ئارقىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولىمىز. يېزىقنى ئىسلاھ قىلىدىغان
 بۇنداق ئىشنى ئەمدى قىلغىلى بولمايدۇ.

ئەينى چاغدىكى مەركىزىي كومىتېت سادىدلىق قىلىپ
 ئۇيغۇرلارنىڭ كونا يېزىقى ئەسلىگە كەلتۈرۈلسە، ئۇيغۇرلارغا ياخشىچاق
 بولغىلى بولۇدۇ، دەپ قاراپ، ئۆز پۈتتۈرۈش پالتا چاپتى، يەنە
 كېيىنكىلەرگىمۇ زىيان سالدى. ئويلاپ باقايلى، ئۇيغۇرلار باشلانغۇچ
 مەكتەپتىن تولۇق ئۆتتۈرۈشچە ئۇيغۇرچە تەربىيە ئالسا، ئالىي مەكتەپكە
 چىقىپ بىر يىل خىتايچە ئوقۇسا، ئاندىن كېيىن تۆرت يىل خىتاي
 تىلىدا كەسپىي دەرس ئوقۇسا، نېمە ئۈگۈنەلەيدۇ؟

4. ھەردەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلارنىڭ 1- قولى ئۇيغۇردىن
 بولۇشىنى تەلەپ قىلىش ئەمەلىيەتتە شەرقىي تۈركىستانچى كۈچلەرنىڭ
 غالجىرلاشقان ھەيۋىتىگە مەدەت بولدى. تارىختا شىنجاڭدىكى يۇقۇرى
 دەرىجىلىك نۇرغۇن ئۇيغۇر كادىرلار شەرقىي تۈركىستان پائالىيىتىگە
 قاتناشقان ياكى شەرقىي تۈركىستانچىلارنى ئاشكارە ياكى يوشۇرۇن
 قوللىغان. نۇرغۇن چاغلاردا ئۇيغۇردىن بولغان 1- قول باشلىقنىڭ
 ماقۇللىقىنى ئالغاندىن كېيىن ئاندىن ئوق چىقىرىش توغرىسىدا
 بۇيرۇق چۈشۈرۈلۈپ، نۇرغۇن جەڭچىلەرنىڭ بىكاردىن - بىكار قۇربان
 بولغان (شىنجاڭدىكى ئەسكەرلەرنىڭ كەچۈرمىشلىرىگە قاراڭ). ئاساسىي
 قاتلاملاردا ئۇيغۇر رەھبىرىي كادىرلار ئۇيغۇرلارغا مەخسەتلىك ياكى
 مەخسەتسىز يان باسسلا، خىتايلارنىڭ ياشاش مۇھىتى بەك يامانلاشقان.
 شۇنى ئېيتىش كېرەككى، خىتايلار بىر قەدەر سەۋرچان ۋە جاپاغا

چىداملىق بولۇپ، جان باققۇدەك ئىمكانىيەت بولسىلا قارشىلىق كۆرسەتمەيدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا ئىدى، جەنۇبىي شىنجاڭدا كەڭ كۆلەملىك قانلىق توقۇنۇش ئاللىقاچان يۈز بەرگەن بولاتتى. دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ھازىر چەتئەللەردىكى جامائەت پىكىرىدە شىنجاڭ مەسىلىسى توغرىسىدا گەپ بولسىلا، خۇياۋياڭنى ماختاپ، ۋاڭ جېننى كەمسىتىدىغان سۆزلەر بولماۋاتىدۇ. بۇ ئىككىيلەننىڭ سىياسىتى ئەمەلىيەتتە شىنجاڭدا ئوخشىمىغان ئۈنۈم بەردى ئەمەسمۇ؟ بۇ ھال مەسىلىنى چۈشەندۈرۈپ بەرمەمدۇ؟

ئاھالە كۆچۈرۈشتىن ئىبارەت شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشنىڭ بىردىنبىر ئۇسۇلى دۇچ كەلگەن ئەمەلىي مەسىلىلەر

بىرەر جاينى ئىدارە قىلىشتا بىرىنچىسى ئادەم. جۈملىدىن باشقۇرۇش تەبىقىسى ۋە باشقۇرغۇچىلار تايىنىدىغان ئاۋام تەبىقىسى، يەنى كۈچنىڭ مەنبەئەسى؛ ئىككىنچىسى، ماددىي ئاساس، يەنى كىشىلەرنىڭ ياشاش شارائىتىدىن ئىبارەت ئىككى ئامىل بولۇدۇ.

بىرىنچى نۇقتىدا ئىككى ئۇسۇل بولۇدۇ: بىرىنچىدىن، يەرلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرگە تايىنىپ، يەرلىك مىللەتلەرنى يۆلەپ ۋە پارچىلاپ، خىتايىلاردىن ئايرىلالمايدىغان قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. مىللەت باشقا بولغانىكەن، نىيىتىمۇ باشقا بولۇدۇ. دۆلەت بېيىپ كۈچەيگەندە يەرلىك مىللەتلەرنى باقسا، ئۇلار دۆلەت دائىرىسى ئىچىدە تۇرۇشنى خالايدۇ. دۆلەت خاراپلاشقاندا ئۇلار مۇستەقىل بولۇپ، تېخىمۇ چوڭ مەنپەئەتكە ئىگە بولۇشنى ئويلايدۇ. بۇنداق سېتىۋېلىش مەخسەت قىلىنغان «ئىبادەتخانا سېلىش» ۋە بېقىشلار بىلەن مەسىلىنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. چۈنكى، ئەمەلىيەتتە يەرلىك مىللەتلەرنى ئاسسىمىلاتسىيە قىلغىلى بولمايدۇ؛ ئىككىنچىدىن كۆپلەپ كۆچمەن يۆتكەپ كېلىپ، خىتاي مىللىتىنىڭ نوپۇسىنى نوپۇسنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىگە ئايلاندۇرۇش ھەمدە يەرلىك مىللەتلەرنى تەدرىجىي ئاسسىمىلاتسىيە قىلىپ بولۇش لازىم. بۇنى ئەمەلىيەتتە جاڭ زولىن شەرقىي شىمالدا

قوللانغان — شەندوڭ قاتارلىق جايلاردىن شەرقىي شىمالغا ھەرىكىتى
نەچچە پويىزدا ئادەم يۆتكىگەن. بۇ — يېقىنقى زاماندا شەرقىي شىمالنىڭ
بۆلۈنۈپ كەتمەسلىكىدىكى ئەڭ ئاساسىي سەۋەپلەرنىڭ بىرى بولسا
كېرەك. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىش - قۇر قىسىملىرىنىڭ
قۇرۇلۇشىدىمۇ ئاساسلىقى مۇشۇ تەپەككۈر نەزەرگە ئېلىنغان. شىنجاڭ
ئىش - قۇر قىسىملىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىغا قاراپ باقايلى:

ئىش - قۇر قىسىملىرى تەۋەلىكىدە 13 يېزا ئىگىلىك دېۋىزىيىسى،
بىر قۇرۇلۇش دېۋىزىيىسى، 174 دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانى ۋە
نۇرغۇن سانائەت قاتناش، بىناكارلىق، سودا كارخانىلىرى بار. 2000 -
يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئىش - قۇر قىسىملىرىغا قاراشلىق ئومۇمىي
نوپۇس ئىككى مىليون 427 مىڭ 900 كىشى، ئىش ئورنىدىكى ئىشچى -
خىزمەتچى 703 مىڭ 700 كىشى بولدى. ئىش - قۇر قىسىملىرىغا
قاراشلىق ئورۇنلار شىنجاڭدىكى 13 ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەرگە
تارقىلىپ، ھەربىر رايونغا قورۇق بولۇپ قېقىلىپ، شىنجاڭ
ھاكىمىيىتىنى تۇتۇپ تۇرىدىغان كۈچنىڭ ئاساسىي نۇقتىسى قىلىندى.

لېكىن كۆچمەن كۆچۈرۈش سىياسىتى شىنجاڭدا رېئال مەسىلىگە
دۇچ كەلدى. بىرىنچىدىن، ماددىي ئاساس، ئەڭ موھىمى سۇ مەسىلىسىگە
دۇچ كەلدى. سۇ بولمىسا ئادەم ياشىيالمىدۇ. شىنجاڭدىكى ھۆل - يېغىن
ئاساسلىقى ئاتلانتىك ئوكياننىڭ غەربىي شىمال ئېقىمىدىن كېلىدۇ.
ئۇنىڭدىن قالسا شىمالىي مۇز ئوكياننىڭ سوغۇق ھاۋا ئېقىمىدىن
كېلىدۇ. تېنچ ئوكيان ۋە ھىندى ئوكياننىڭ پەسىللىك شامىلى
شىنجاڭغا كىرەلمەيدۇ. پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن
مىقدارى 145 مىللىمېتىر بولۇپ، جۇڭگۇنىڭ ئوتتۇرىچە قىممىتى
(630م م) نىڭ 23% گە توغرا كېلىدۇ. يەر شارىنىڭ ئوخشاش
كەڭلىكىدىكى رايونلار ئىچىدە شىنجاڭنىڭ ھۆل - يېغىن مىقدارى ئەڭ
ئاز. ھۆل - يېغىننىڭ تارقىلىش قانۇنىيىتى مۇنداق: ھۆل - يېغىن
شىمالىي شىنجاڭدا جەنۇبىي شىنجاڭدىكىدىن كۆپ، غەربىي قىسىمدا
شەرقىي قىسىمىدىكىدىن كۆپ، تاغلىق جايلاردا تۈزلەڭلىكتىكىدىن
كۆپ، ئويمانلىقنىڭ چۆرىسىدە ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكىدىن كۆپ،
شامال تېگىدىغان يانتۇلۇقلاردا شامال تەگمەيدىغان يانتۇلۇقلاردىكىدىن

كۆپ. بۇ ھال شىنجاڭنىڭ قۇرغاق كېلىماتىنى بەلگىلىگەن. شىنجاڭنىڭ زېمىنى ناھايىتى كەڭ بولسىمۇ، كۆپىنچە يەرلەر قۇملۇق — چۆل. شىنجاڭ ھۆكۈمىتى ئېلان قىلغان سانلىق مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، شىنجاڭدىكى 95% نوپۇس شىنجاڭ يەر كۆلىمىنىڭ ئۈچ پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغان بوستانلىقلارغا توپلانغان. بوستانلىق رايونلاردا نوپۇسنىڭ زىچلىقى بىر كۋادرات كىلومېتىرغا 200 ئادەم بولغان، بەزى جايلاردا 500 ئادەمگە يېتىپ، ئىچكىرى ئۆلكىلەرنىڭ نوپۇس زىچلىقىغا يېقىنلاشقان. ئەگەر يېڭى سۇ مەنبەسى بولمىسا، كۆچمەن يۆتكەش بوشلۇقى قالمىدۇ. شۇڭا باشقىچە ئاھالە كۆچۈرۈش شەكلىنى قوللىنىشىمىزغا، يەنى ئىچكىرى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان شىنجاڭلىقلارنى ئىچكىرى ئۆلكىلەردە قالدۇرۇپ، 2-ئەۋلادىنى ئاسسىمىلاتسىيە قىلغىلى، ھەم ئۇلارنىڭ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇيغۇرلارغا يېڭى كۈچ سۈپىتىدە قوشۇلىشىدىن ساقلانغىلى بولۇدۇ.

ئىككىنچىدىن، نوپۇسنىڭ قايتىپ كېتىش مەسىلىسى. نوپۇسنىڭ قايتىپ كېتىشى جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات سەۋىيىسى، ئامانلىق ئەھۋالى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇدۇ. مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۆتكەن 20 يىلدا شىنجاڭدىن 200 مىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئىختىساس ئىگىسى كېتىپ قالغان. بۇ، دېڭىز بويى رايونلىرىدىكى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ كىشىلەرنى جەلپ قىلغانلىقىنىڭ تەسىرى. لېكىن بۇنىڭدىن پەيدا بولغان مەسىلىگە سەل قاراشقا بولمايدۇ. غەربىي رايوندا ئىختىساس ئىگىلىرى يېتىشمەيدۇ. كېتىپ قالغان بۇ ئادەملەر ھۆكۈمران تەبىقە تايىنىدىغان ئوبېكتلار ئىدى. ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ بۇنداق كېتىپ قېلىشى ھۆكۈمران تەبىقىنىڭ كۈچىنى بىۋاسىتە ئاجىزلاشتۇردى. ئەمەلىيەتتە ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ كېتىپ قېلىشى بىلەن ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتى ئاستىلاپ كېتىدۇ. كېتىپ قالغانلارنىڭ ئۆلگە كۆرسىتىش تەسىرى ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ تېخىمۇ كۆپلەپ كېتىپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولۇدۇ. بۇنىڭ بىلەن يامان سۈپەتلىك دەۋر قىلىش شەكىللىنىدۇ. بۇ ئەھۋال تاشقى كۈچ بىلەن چەكلىمىگۈچە — مەسىلەن، غەربىي رايوننى كەڭ كۆلەمدە ئاچمىغۇچە

توتاپ قالمايدۇ.

ھازىر زىيالىي ۋە تېخنىكلاردىن ئىبارەت ئىختىساس ئىگىلىرى ئىچكىرىگە قايتىپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ ئانچە قورقۇنۇچلۇق ئەمەس. قورقۇنۇچلۇقى شۇكى، كوسووۋدىكى سېربلار گەڭ كۆلەمدە يوكسلاۋىيىنىڭ ئىچكى رايونلىرىغا كۆچكەندەك، ئادەتتىكى خىتاي پۇخرالار گەڭ كۆلەمدە ئىچكىرىسىگە قايتسا، جوڭگۇدىكى يامان ئىش بولۇدۇ، شۇنداقلا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئايرىلىپ قېلىشىدەك بىشارەت بولۇدۇ. ئەمەلىيەتتە، جوڭگۇنىڭ ئالاھىدە دۆلەت ئەھۋالى (مەسىلەن نوپۇس تۈزۈمى، ۋاقىتلىق ئولتۇراقلىشىش كېنىشكىسى تۈزۈمى) بولغاچقا، بۇنداق كۆچۈش ۋاقتىنچە يىز بەرمەسلىكى مۇمكىن. ئەگەر شەرقىي تۈركىستان تېررىتورىيىسىغا ئۈنۈملۈك زەربە بېرىلمىسە، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي سەۋىيىسى يۇقۇرى كۆتۈرۈلمىسە، نوپۇسنىڭ بۇنداق ئىستىخىيلىك كۆچۈشىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ.

2. مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ يولى

بىرىنچىدىن، سۇ مەنبەسىنى كۆپەيتىپ، سۇنى تېجەش. (بۇ مەۋزۇ تېكىستى قىسقارتىۋېتىلدى)

... ئۇيغۇرلار مۇتلەق كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدىغان — نىسبىتى 50% تىن ئېشىپ كېتىدىغان رايون بەش بولۇپ، بۇ يەرلەرگە ئۇيغۇرلارنىڭ 80% تىن كۆپرەكى مەركەزلەشكەن. بۇ بەش رايون: خوتەن ۋىلايىتى، قەشقەر ۋىلايىتى، ئاقسۇ ۋىلايىتى، تۇرپان ۋىلايىتى ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىدىن ئىبارەت. جۈملىدىن خوتەن ۋە قەشقەر شەرقىي تۈركىستان تېررىتورىيىسىنىڭ ماكانى. ئىسرائىلىيىنىڭ ئۇسۇلىنى قوللۇنۇپ، خىتايلارنى كەڭ كۆلەمدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا كۆچۈشكە ئىلھاملاندۇرۇش لازىم (ئادەم يوق يەرلەرگە كۆچۈرۈش كېرەك. خىتايلار كېلىپ ئۇيغۇرلار ياشايدىغان بوشلۇقنى تارتىۋالدى، دەيدىغان تەسىراتنى بېرىپ قويماستىنلا لازىم). شۇنىڭ بىلەن بىللە، سۇ باشلاپ

كېلىنگەنلىكتىن، يەرلىكنىڭ ئىقتىسادى تەرەققىياتىمۇ ياخشىلىنىپ، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، شەرقىي تۈركىستان تېررىتورىيىسىنىڭ مەۋقۇت بولۇش بوشلۇقى چەكلىنىدۇ.

3. ھازىرقى باسقۇچتا ھۆكۈمەت قوللىنىدىغان تاختىكىلار

ھازىرقى شەرقىي تۈركىستان تېررىتورىيىسى تەشكىلاتلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھۆكۈمەت تۆۋەندىكى تاختىكىلارنى قوللىنىشقا بولۇدۇ:
ئا. تېررىتورىيە ھەرىكەتلىرىگە قەتئىي زەربە بېرىش كېرەك. تېررىتورىيە بايقىلىپ تەكشۈرۈلۈپ چىقىلغان ھامان قىلچە ئىككىلەنمەي ئۆلتۈرۈش، خىلقارادىكى ئاتالمىش كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرىنىڭ ئارىلىشىشىنى ھەرگىز نەزەرگە ئالماسلىق لازىم. پاكىتلار ئىسپاتلىدىكى، تۇنۇلۇپ، جازا مۇددىتى توشۇپ قويۇپ بېرىلگەن تېررىتورىيە كۆپ ھاللاردا تېررىتورىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ تايانچىسى بولۇپ قالغان.

ئە. تېررىتورىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ مەبلەخ مەنبەسىنى، بولۇپمۇ دۆلەت ئىچىدىكى مەبلەخ مەنبەسىنى ئۈزۈۋېتىش كېرەك.
ب. خەلقئارالىق مۇداپىئە كۆرۈش لازىم. ئەمەلىيەتتە، ئەگەر خەلقئارادىكى كۈچلەرنىڭ قوللىشى بولمىسا شەرقىي تۈركىستان تېررىتورىيە تەشكىلاتلىرى مەڭگۈ كېلىمات يارىتالمايدۇ. خەلقئارادا جوڭگۇ ھۆكۈمىتىنىڭ قولىدا گېرتسىيە كوزېرى، سىپىرۇس كوزېرى بار. تۈركىيىگە نىسبەتەن ساياھەت — ئىقتىساد كوزېرى، كوردلار كوزېرى بار. ئوتتۇرا شەرقتە سەئۇدى ئەرەبىستانغا باشقۇرۇلۇدىغان بومبا كوزېرى بار؛ ئوتتۇرا ئاسىيادا يېقىندا قۇرۇلغان شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتى بۆلگۈنچىلەرگە تاقابىل تۇرىدىغان ئۆتكۈر قورال ھېساپلىنىدۇ. ئەلۋەتتە، نەزەرنى شەرقىي تۈركىستان تېررىتورىيەسىگە تىككەندە بەك يۈزەكلىك بولۇپ قالىدۇ. ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قوراللىق كۈچى ھەقىقىي نىشان ھېساپلىنىدۇ.

پ. ئۇيغۇرلارنى تۇڭگان، موڭغۇل، قازاقلار ئارقىلىق تىزگىنلەش كېرەك. ئەگەر شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مىللەتلەرنىڭ نوپۇس نىسبىتىنى تەھلىل قىلغاندا، شۇ نەرسە بولۇدۇكى، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن شىنجاڭدىكى مەمۇرىي رايونلارنىڭ بۆلۈنۈشىدە بۇ پىرىنسىپ ئەكس ئەتتۈرۈلدى. مەسىلەن، بايىنغولىن ئوبلاستىدىكى نوپۇس ئىچىدە موڭغۇللار ئاران 4.5% نى، ئۇيغۇرلار 34.3% نى ئىگىلەيدۇ. موڭغۇللارنىڭ يەنە بىر ئاپتونوم ئوبلاستى بولغان بۆرتالا موڭغۇللار نوپۇسىنىڭ 6.8% نى، ئۇيغۇرلار 16% نى ئىگىلەيدۇ. شەكسىزكى، بۇ شۇ چاغدىكى ھۆۈمەتنىڭ ئىنچىكىلىك بىلەن پىلانلىشىشنىڭ نەتىجىسىدۇر. ئىلى رايونىدا ئۇيغۇرلارنى قازاقلارغا تايىنىش ئارقىلىق كونترول قىلىش كېرەك. ئەگەر تەبىئىي بايلىقنىڭ تارقىلىشىنى تەكشۈرگەندە بۇ پىرىنسىپنى تېخىمۇ ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولۇدۇ.

ت. شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات سەۋىيىسىنى ھەقىقىي تۈردە ئاشۇرۇپ شىنجاڭدىكى خەنزۇ كادىرلارنىڭ سەۋىيىسىنى يۇقۇرى كۆتۈرۈش لازىم. بىزگە مەلۇمكى، ھۆكۈمەتنىڭ ئوبرازى تەشۋىقات خىزمىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇدۇ. لېكىن ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، ھۆكۈمەتنىڭ تەشۋىقاتنى كونترول قىلىشى مەيلى ۋاسىتە جەھەتتىن ياكى ئۈنۈم جەھەتتىن ئېيتقاندا ئىنتايىن ناچار بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە بەزى ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ خىزمەت ئىستىلىنى ياخشىلاپ، كىچىك ئىشلار تۈپەيلىدىن زىددىيەتنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى كېتىشىدىن ساقلىنىش لازىم.

ج. شىنجاڭدىكى قانۇن - تۈزۈمنى ھەقىقىي يولغا قويۇپ، خىتايلار ئاممىسىنىڭ قانۇنلۇق مەنپەئەتىنى كاپالەتلەندۈرۈش، كۆچمەنلەرگە ئىلھام بېرىش كېرەك. خىتايلار كۆچۈشنى خالىمايدۇ، دەپ قارماسلىق لازىم. ئەمەلىيەتتە شىنجاڭدىكى پاختىنىڭ كۆپ قىسمىنى سىچۈەن دېھقانلىرى يىغىپ بېرىدۇ. ئۇلار ئىنتايىن ئاز ھەق ئېلىپ، نۇرغۇن ئۇيغۇرلار قىلىشنى خالىمايدىغان ئىشلارنى قىلىپ بولۇدۇ. ئەگەر مۇئەييەن ئېتىبار بېرىش سىياسىتى بېرىلسە، ئەينى يىللاردا شەندوڭلۇقلار شەنخەيگۈەننىڭ شەرقىدىكى جايلارغا بېسىپ كىرگەندەك دولقۇن چوقۇم شىنجاڭدا پەيدا بولۇدۇ.

شىنجاڭ مەسىلىسى جوڭگۇ ھۆكۈمىتى دۇچكەلگەن ئەڭ چوڭ
مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قېلىۋاتىدۇ

ئافغانىستان ئۇرۇشى ئاخىرلىشىپ، ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا كىرىشىگە ئەگىشىپ، بۇ مەسىلىنىڭ ئېغىرلىقى گەۋدىلىنىشكە باشلىدى - ئامېرىكىنىڭ مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتا ئىشلىتىپ ئادەتلەنگەن ۋاسىتىسى (كوسوۋو ئەندىزىسى) نى ئويلاشقا توغرا كېلىدۇ. شىنجاڭنىڭ زېمىنى كەڭ، بايلىقى مول، شىنجاڭ قولىدىن كېتىپ قالسا ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. شىنجاڭ ئاپتونوم رايونىنىڭ سېكىرتارى ۋاڭ لىچۈەننى مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بىرۋاسىغا كىرگۈزۈپ، جوڭگۇ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭغا ئەھمىيەت بېرىدىغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى تەلەپ قىلمەن. شىنجاڭنى مەھكەم ئىگىلەپ ئېچىش بىزنىڭ نىشانىمىز، شۇنداقلا جوڭخۇانىڭ كەلگۈسى ھۇسايلىنىدۇ. شۇڭا مەركىزىي ھۆكۈمەتتە ئۇزۇن، ئوتتۇرا ۋە قىسقا مۇددەتلىك بىر يۈرۈش پىلان بولۇشى كېرەك. يىراقتىن قارىغاندا، ئاخىرقى نىشان ئۇيغۇرلارنى ئاسسىمىلاتسىيە قىلىش بولۇشى كېرەك. ئالدى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىنى يوقۇتۇش لازىم. تۆۋەندىكى تەدبىرلەرنى نەزەrgە ئېلىشقا ئەرزىيدۇ:

1. خىتاي تىلىنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى قوغداپ ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەسىرىنى ئاستا - ئاستا ئاجىزلىتىش لازىم. بۇ، ئەمەلىيەتتە قىيىن ئىش ئەمەس. شىنجاڭنىڭ ئىگىلىكى تەرەققىي قىلدۇرۇلسا، ئىچكىرىسى بىلەن ئالماشتۇرۇش كۆپەيسە، خىتاي تىلىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنى مۇقەررەر كۈچىيىدۇ. خىتايلىر يېتەكچى ئىقتىسادىي ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. ئۇيغۇرلار ئىچىدە كىچىكىدىن خىتايچە - ئۇيغۇرچە قوش تىللىق ئوقۇتۇشنى يولغا قويۇش، ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى خىتاي تىلى ئىشلىتىش (ياكى خىتايچىنى ياخشى ئۆگىنىشىنى مۇكاپاتلاش شەرتى قىلىش) لازىم. ئىچكىرىسىدىكى كارخانىلار ۋە ھەر خىل فوندىلارمۇ ئۆزىنىڭ تۆھپىسىنى قوشۇش. مەسىلەن، ئۇيغۇر

ئوقۇغۇچىلارغا خىتايچە ئۈگىنىش مۇكاپات پۇلى قاتارلىقلارنى بېرىش كېرەك. بۇنى ھەش - پەش دېگۈچە قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ، لېكىن ئۇزۇن مۇددەت داۋاملاشتۇرۇلسا ئەھمىيىتى چوڭ بولىدۇ.

2. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش، لېكىن خىتايلارنىڭ مەنپەئەتىنى قۇربان قىلىشنى بەدەل قىلماسلىق لازىم. يۇقۇرىدا ئېيتقانىدەك، خىتايلارنىڭ مەنپەئەتىنى قۇربان قىلىدىغان سىياسەت بىلەن مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى قوغدىغىلى بولمايدۇ. بولۇپمۇ ھۆكۈمەتنىڭ بىرىنچى قول باشلىق ئۇيغۇر بولۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە بيۇكراتلىق ئەنئەنىسىدىكى چوڭگۇدا ئىنتايىن چوڭ نازارلىق قوزغىدى. قانۇننى ھەقىقىي يولغا قويۇپ، دىكلەتنى قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىپ، شىنجاڭدىكى خىتايلارنىڭ ياشاش مۇھىتىنى ياخشىلاپ، خىتايلارنىڭ ئەمەلىيەتتىكى 2-دەرىجىلىك پۇخرالىق مۇئامىلىسىنى ئۆزگەرتىپ، شىنجاڭدىكى خىتايلارنىڭ كۆڭلىنى تېچلاندىرۇش لازىم. ھازىر خىتايلارنىڭ ئىچكىرىسىگە كەتمەسلىكىدە نوپۇس تۈزۈمى موھىم سەۋەپ بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. لېكىن دۆلەت ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، نوپۇس تۈزۈمىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرىلىشىدىن خالىي بولغىلى بولمايدۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھەقىقەتەن خىتايلارنىڭ كەڭ كۆلەمدە ئىچكىرىسىگە كېتىشىدىن ساقلىنىش لازىم. سۇ بايلىقى مول، ئېچىلمىغان يەرلەرگە كۆچمەن كۆچۈرۈش، خىتاي كۆچمەنلەرنى ئادەم يوق يەرلەرگە ئەۋەتىش ماكرو قاتلامدىن ئېيتقاندا يەرلىك مىللىي ئەزىمەتلەرنىڭ تەنقىد قىلىشىغا، قارشى تۇرۇشىغا ئۇچرايدۇ. لېكىن يەرلىك مىللەت خەلقى بىلەن بىۋاسىتە ئۇچراشمىغاندا ۋە ئۆز ئارا چىقىلمىغاندا، ئۇلار بىلەن بايلىق تالاشمىغاندا، ئاۋامنىڭ مەنپەئەتىگە زىيان يەتكۈزۈلمىگەندە، بۇنىڭدىن پەيدا بولىدىغان توقۇنۇش ئاساسىي قاتلامغا يامراپ كەتمەيدۇ.

(ئاخىرى قىسقارتىۋېتىلدى)

پايدىلانغان كىتابلار

Texe Marrs: "Illuminate _ Circle of Intrigue"
"Dark Majesty"

To: as+oGers: " stihbarat Sa a!lar"

8 ! doI a0 J a a0dak "# r mageson %& rkiye' srail (i)li
Sa a!"

@L- ekD 8 ?, M" stihbarat %eknikleri"

Nedre Ersae: "Siber stihbarat"

8 do-. 9 2-er: "Ba?: a ")«كۆرەشلىرىم»

Ma*2 Ba! 0ak: "Maskeli *alo"

Ma Ta -Ma: "Türkiye'de Masonların Gizli Tarihi"

سەيمىل خانىتگتون: «مەدەنىيەتلەر توقۇنۇشى ۋە دۇنيا يېڭى
تەرتىبىنىڭ ئورنۇتۇلۇشى»

N'sa0 D200 "+ inston Churchill"

ئەسئەت سۇلايمان: «تارىم قوۋۇقى چېكىلگەندە» خەلق نەشرىياتى
2002 - يىل نەشرى.

@rMor! +e ro?: "*eya) , ambaklar - lkesin\$e _ *ir . lusun
Dirili!"

E.ra2 9 a-e?!: "/ arani'ktaki # \$am"

"Siyon 0i\$erlerin 1rotokolleri"

Ma*2 Ba! 0ak>P: er / L.2Me e: "2 rgenekon"

Ma*2 Ba! 0ak: "Istratejik # nali)ler"

Ma*2 Ba! 0ak>P: er / L.2Me e: "D&nyay"kimler y3netiyor"

8 -2Q2 e0: "2 chelon"

8 -2BuAu: "MI%4Mossa\$4Cl# 4(la\$io"

8 *: e Da?u oi-u: "Stratej'k Derinlik"

نىككولو ماكيياۋىللى: «ھۆكۈمرانلار دەستۇرى»

خۇاڭ جىيەنخۇا : «گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭ سىياسىتى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى» مىللەتلەر نەشرىياتى.
جاڭ جىجۇڭ: «ئۈرۈمچى سۆھبىتىدىن شىنجاڭ تېنچ ئازات بولغانغا قەدەر»

Author: Ghulam Yaghma (Zulpiqar)

Title: Exploring on East Turkistan Liberation Path__3

Subject: Political articles about East Turkistan
Liberation

Publisher: East Turkistan Freedom Press

Date:

Frist edition: 2011

Second edition: 2017

URL: www.eynek.biz

Contact: webmaster@eynek.biz